

ГУЛЧЕҲРА ИБРАГИМОВА

НАВРЎЗ

**(Алломалар, олиму, шоирлар талкинида)
Навруз байрамининг келиб чиқиш тарихи,
Наврузга муносабат ва унинг жойларда
ўрганиш юзасидан тавсиялар**

Тошкент – 2010

Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи:

Гулчеҳра ИБРАГИМОВА

НАВРЎЗ

(Наврўз байрамининг келиб чиқиш тарихи, Наврузга муносабат ва уни жойларда ўрганилиши юзасидан тавсиялар)

Наврўз кўпчилик шарқ халқлари томонидан минглаб йиллар давомида миллий байрам сифатида кенг қўламда нишонлаб келинади. Наврўз ҳақида турли лапарлар, куй-қўшиқлар, шеърлар, ғазаллар хуллас ёзма ва оғзаки ижод дурдоналарининг барча турлари мавжуд.

Ушбу тўпламда муаллифлар томонидан Истиклолга эришилгач, турли матбуот нашрларида йиллар давомида чоп этилган Наврўз ҳақидаги оғзаки ва ёзма ижод намуналари айнан тахирисиз имкон қадар бир китоб сифатида жамланганки, мақсад- ўқувчи мухлисларга Миллий байрамимиз, кўхна ва навқирон Наврўз, юксак маънавиятимиз ҳақида батафсил ва тўлиғича етказиб бериш, бахраманд этишдан иборатдир .

*** **

«Миллий маънавиятимиз азалдан кандай омил ва мезонлар негзида шаклланиб келаётгани халкимиз учун энг азиз ва энг миллий байрам-шаркона янги йил булмиш Навруз айёми мисолида айникса, ёркин намоён булади.

Барчамиз доимо орзикиб кутадиған ва катта хурсандчилик, шодиёна билан утказадиган Навруз байрами биз учун ҳаёт абадийлиги, табиатнинг устувор кудрати ва чексиз саховатининг, қуп минг йиллик миллий киёфамиз, олижаноб урф-одатларимизнинг бетакрор ифодаси булиб келмокда.

Мухтасар қилиб айтганда, янгилашни ва эзгулик тимсоли булган Навруз фалсафаси халкимизга мансуб одамийлик меҳр-окибат, мурувват ва химмат каби юксак хусусиятлардан озикланиб келгани, аждодларимиз асрлар давомида кандай буюк умуминсоний гојлардан бахраманд булиб маънавий камол топганининг яна бир тасдиғидир, десак, ҳеч кандай хато булмајди».

*** **

.. «Биринчи навбатда миллий маданиятимиз, халқ маънавий бойлигининг илдизларига эътибор бериш зарур. Бу ҳазина асрлар давомида мисқоллаб тупланган. Тарихнинг не-не синовларидан утган. Инсонларга огир дамларда мадад булган.

Бизнинг вазифамиз-шу хазинани қуз қорачигимиздек асраш ва янада бойитиш».

1.И.Каримов. «Юксак маънавият енгилмас қуч». Тошкент.

*А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий қутубхонаси
нашриёти.35-бет*

2.Уша асар, 78-бет.

НАВРЎЗИ ОЛАМ КЕЛДИ

(ДИЛ ИСХОРИ)

*Тилайман гулларнинг ифорларини,
Салобатли тоғлар викорларини,
Унутинг дунёнинг гўборларини,
Навруз айёмингиз муборак булсин!.*

Истиклолнинг ушбу навбатдаги бахори ҳам узининг кумушранг канотларида байрамларга бой элимизга Наврузи оламини-Янги кунни, Янги йилни ва албатта Яхши кунни олиб келмокда.

Неча асрлардан буён ота-боболаримиз интизорлик билан кутиб олган бу кутлуг айём биз учун нақадар қадрдон, ҳаётбахш ва дилларимизга яқинлигини суз билан ифодалаш қийин.

Эзгуликнинг умрбоқийлиги, уни на замон эврилишлари, на давр довуллари, на-да кунгли қора ва нияти бузук қасларнинг маҳв этолмаслигига Наврузи олашимиз яққол мисолдир.

Тарихдан маълумки, жаҳонни жомдек қулига олишни истаган юнонлар ҳам, босқинчиликни бош мақсад деб билган мугуллар ҳам, собик тузум даврида бу байрамни диний ҳурофот, эскилик саркити деб атаганлар ҳам- Шарқ халқларининг жонажон байрами- халқимизнинг сеvimли Наврузини йук қила олмаганлар.

Бу кунлар кутлуг кунлар, сурурли кунлар. Мана бугун ҳам баҳорнинг, Наврузнинг сулим нафаси, майин эпкинлари юртимизда кезиб юрмокда. Барчанинг дилида Янги кунлар, яхши кунлар умиди.

Чунки Навруз-биз учун, аввало, энг кадимий, асл миллий, гоят ардокли байрам. Гулу чечак ифоридай хушбуй, сумалакдай тотли, Хумо куши канотида олиб юриб, уни биз учун, бизнинг халкимиз учун ардоглаб юриб, бизга илинган таровати мул, этаклари гул айёмдир.

Навруз- биз учун узаро бахор ва уйғониш, яшариш ва янгиланиш, меҳнат ва бунёдкорлик фаслидир.

Навруз-биз учун узаро меҳр-окибат, кадр-киммат, хайру саховат ва узликни англаш рамзидир.

Аввало, табиат уйғонаётган, Навруз рухи, Навруз муъжизаси намоён булаётган шу ёруғ кунларга эсон-омон етказгани учун яратганимизга шукроналар айтмоғимиз лозим.

Мана шундай шукухли дамларда ҳар қайси инсон табиатдан баҳра олиб, оламга бағрини кенг очиб, уз калбидаги энг эзгу туйғу ва тилақларини, орзу ва умидларини юзага чиқариш, ҳаётга, ота-онаси, дусту биродарларига булган меҳру муҳаббатини изҳор этишга интилади.

*Бу яшил оламга узинг бер тузим,
Шафтоли гулидай ёришар юзим.
Ок бодом гулини уганинг ростми?
Келганлигинг чинми, кадим Наврузим?!.*

АЗИЗ ЮРТДОШЛАР!

Сиз ҳам уйғониш фаслида, Навруз айёми арафасида бир олам ёруғ уй-хаёллар билан яшаётганингиз, кимнингдир кунглини олиш учун, кимдандир узр сурамок учун, яқинларингизни кутлаш, муборакбод этиш учун имкон кутаётганингиз аниқ.

Жамиятимиз тараққиёти, юртимиз равнақи, Эл ва оилангиз

фаровонлиги йулида килаётган эзгу ишларингиз бароридан келсин!. Бахор калбингизга гузаллик, янгиликларга тула кайфият олиб келсин!.

Биз хамиша Мустакил Ватанимизда тинчлик, фаровонлик ҳукм суришига, халкимизга доимо байрамлар шукухи ёр булишига, шу азиз юртга ҳасад кузини тикканларнинг бад ниятлари ҳеч қачон амалга ошмаслигига қатъий ишонч ва мустаҳкам ирода ила қарамоғимиз лозим.

***Кузларга сурайлик Наврузимизни,
Тилайлик Аллоҳдан ризк-рузимизни.
Табриклаб қуяйлик уз-узимизни-
Навруз айёмингиз муборак дустлар!.***

Янгиликлар, яхшиликлар, гузаллик айёми-Навруз барчамизга қутлуг бўлсин. Аввало юртимиз тинч, халкимиз ОМОН бўлсин. Йилимиз қутлуг келиб, дарёларимиз сувга, омборларимиз ҳосилга тулсин. Унгу сулимизда нуру ва баракотлар ёгилсин!.

Шу Она тупрокни, азиз Ватанимизни Аллоҳ узи қулласин, ёмон қушлардан асрасин!. Бу юртнинг паҳлавонлари хамиша юкини елкасига олсин, бу юрт сулувларининг қошидан усма, қуздан сурмаси аримасин. Оналар тилида алла, ҳофизлари тилидан ялла тинмасин.

Дуогуй онаҳон-отаҳонларимизнинг нуруний чехралари доимо давраларимизга қайс қушсин!. Юртимиз боғларидан Баҳор, баҳорга ошуфта диллардан эса ишк ва изҳор кетмасин!

Навруз айёми барчага баробар бўлсин, азиз юртдошлар!

***Қизғалдоқ барғидек учар дилдан ғам,
Тошқинлар қиради қалбимга маним.
Баҳоринг муборак бўлсин ушбу дам,
Менинг Ўзбекистон-дилбар ватаним!.***

«Аввало, табиат уйгонаётган, юртимизда Навруз рухи, Навруз муъжизаси намоён булаётган шу ёруғ кунларга эсон-омон етказгани учун Яратганимизга шукроналар айтишимиз лозим.

Мана шундай дакикаларда атрофдаги табиатнинг нақадар гузал ва бетакрор, бу ғусункор ҳаётнинг нақадар бебаҳо неъмат, улуғ бахт эканини ҳар қайси инсон яна ва яна бир бор ҳис этиш табиийдир.

Уз яқинларимизнинг қадрига етиш, ён-атрофимиздаги одамлар, маҳалла-қуй, элу юрт билан баҳамжihat меҳр-окибатли бўлиб, бир-бирига қалб қурили бағишлаб яшашнинг, содда қилб айтганда, ҳаётнинг нақадар ганимат эканини яна бир қара англашга даъват этмокчиман.

Қундалиқ турмушда учраб турадиган гина-аламларни юракда олиб юрмаслик, кечиримли бўлиш, ҳар қандай вазиятда ҳам ёруғ кунлар умиди билан, эртанги кунга ишонч билан яшаш-Наврузи оламнинг узи бизларни қорлайдиган бир аломат, десак, ҳеч қандай ҳато бўлмайди.

Яхшиликка интилиш, бизга ато этилган умрнинг ҳар лаҳзасини эзгулик йулида сарфлаш, бир-биримиздан меҳр-муҳаббатимизни аямаслик-бу ҳам инсондан қатта мардлик, бағрикенглик ва олижанобликни талаб қилади.

*Менинг тилагим шуки, ана шундай қайфият билан яшаш, ана шундай юксак фазилатларга эга бўлиш учун барчамиз доимо ҳаракат қилишимиз дарқор».**

Ислом ҚАРИМОВ

** «Ўзбекистон адаб. ва санъати» газ.си», 2001 й*

ЎРГУЛАЙИН НАВРЎЗИМДАН

Ўргулайин кулиб келган Наврўзимдан,
Қўшиқ айтгим келаверар ўз-ўзимдан,
Бунча тотли момоларим Сумалаги,
Кечаларим нур олдилар кундузимдан.
Камалакдай товланадир гуллар ранги,
Кувончларим сезилмасми юз-кўзимдан,
Қушиқ айтгим келаверар ўз-ўзимдан,
Ўргулайин кулиб келган Наврўзимдан.

СУМАЛАГИМ-СУМАЛАГИМ

Наврўз келса соғлиғимга энг керагим – сумалагим.
Бир яласам келаверар ўн ялагим, сумалагим.
Сумалакдан кулар эмиш кўп тилагим – сумалагим.
Увотларда очилдилар Бойчечагим – сумалагим
Ўтлоқларда келар ўйнаб юмалагим, сумалагим.
Ўртоқларга тўлдир доим теварагим, сумалагим.
Бир яласам келаверар ўн ялагим, сумалагим...

ОЙ ҚИЗИДАЙ

Наврўз онам қуёш қизи, ой қизидай,
Ясансалар бўладилар бой қизидай.
Тез чиқайлик Наврўз опам йўлларига,
Гулдасталар тутқазайлик қўлларига.
Севингандан ҳар томонга чопажакмиз,
Устларига заррин либос ёпажакмиз
Ана-ана елмоқдалар Наврўз опам,
Ана-ана, келмоқдалар Наврўз опам.

Калб мехвари, дил гавхари

Узок утмиш эмас, якин тарихимиз, аникроги, тургунлик йилларида ҳам маънавий кадриятларимиз гултожига не-не тошлар отилмади. Аммо илдизлари энг энг тиник чашмалардан сув ичган, поклик ва бугуборлик осмонига буй чузган, мевалари эзгулик ва яхшиликдан иборат булган Навруз дарахти калбимиз курикхонасида мангу яшайверади. Билъакс, уни эскилик саркити, Дея бадном килмокчи булганларнинг узлари эларо изза булишди.

Яратганга беадад шукрки, дил турида жон кушидек асралиб келинаётган Навруз Истиклол туфайли Яна самовий кенгликларга парвоз килди. Мустакил юртимизда эзгулик, бахор ва табиат байрами сифатида кенг киёсда шоду хуррамлик билан нишонлана бошланди, зотан утмиш билан бугунги камалак янглиг туташтирувчи бу янгиланиш байрамининг илдизлари кухна тарих заминининг туб-тубига бориб такалади.

Шоирлар шохи тожини кийган Фирдавсининг «Шохнома», буюк аллома Абу Райхон Берунийнинг «Кито бат-тавхим» («Тушунтириш китоби») ва «Кадимги халклардан колган ёдгорликлар» китоблари, мутафаккир бобокалонимиз Махмуд Кошгарийнинг «Девону лугатит-турк», файласуф шоир Умар Хайёмнинг «Наврузнома», нуктадон санъат сохиби Хожи Али Термизийнинг «Наврузнома», Маликул Салом Алишер Навоийнинг «Сади Искандарий» ва «Хазойнул маоний». асарлари беназир шоир Лутфийнинг гузал достони «Гул ва Навруз» да битилган Навруз хакидаги кимматли фикрлари билан танишган киши бу байрамнинг канчалик узок тарихга эга эканлигидан вокиф булади.

Навруз узининг эзгулик нурига йугдирилганлиги, багрига гузал урф-одатларимиз, азалий кадриятларимизни

жо этганлиги билан ҳам кадрлидир. Чунки у баҳор байрами булиши билан бирга, айти чогда, табиат ва иехнат, асрлар буйи давом этиб келаётган миллий уйинлар, спорт ва ижодкорлик, одамийлик, меҳмондустлик, яхшилик, яратувчилик, меҳр-мурувват ва санъат байрами ҳамдир.

Кадим-кадимдан ижодларимиз Навруз кунлари турли маросимларни утказишган. Уни меҳнат байрами сифатида нишонлаб, ерга куш солишган. Оммавий хашарлар уюштирилиб, катор ободончилик ишлари амалга оширилган. Мевали ва манзарали дарахт кучатлари утказилиб, чор-атроф кукаламзорлаштирилган, янгидан-янги бог-роғлар барпо этилган.

Наврузнинг минг йиллар оша одамлар калбида мангу яшаб келаётганлигига унинг байналминаллик хусусияти ҳам сабабдир. Чунки у элу элатларни янада бирлаштиради, эзгуликка ундайди, тинчликка чорлайди. Айти байрам кунлари узбек, тожик, козок, киргиз, туркман ва бошка куплаб миллат вакиллари уз миллий таомларини тайёрлашиб, бир-бирларини сийлайдилар, дустлик байрамини шоду хуррамлик билан бирликда нишонлайдилар.

Хар бир онимиз ижодий янгиланишлардан, демократик тамойилларни таркиб топишидан иборат булган хозирги кунда Наврузнинг ахамияти ва кадри янада ошиб бормокда. Халк урф-одатларини саклаш ва такомиллаштириш борасида амалга оширилаётган кенг куламли тадбирлар орасида бу эзгулик байрамни муносиб кутиб олиш ва нишонлаш мухим урин тутади.

Уйғониш ва бунёдкорлик, эзгулик ва мухаббат байрамига Мустакил мамалакатимиз ахли хар йили узгача хозирлик куради. Байрам арафасида янгидан-янги иншоотларни фойдаланишга топширилиши, бог ва хиёбонларни барпо этилиши ҳам Истиклол йилларида

хайрли анъанага айланди. Бу анъана йилдан-йилга мустахкамланиб, кенг кулоч ёймокда. Байрамларга бой юртимизга Истиклолнинг навбатдаги бахорини олиб келаётган Навруз кунларида халкимиз рухиятидаги самовий кутаринкилик, яратувчанлик ишки янада кучаяди, байрамга тайёргарлик ишлари кизгитн тус олади.

Эркинлик эпкинлари эсган дарахт хамда буталарга агротехник ишлов ва шакл берилади. Бахорни согинган далалар, дам олиш масканлари, бозор худудлари тартига келтирилади хамда ободонлаштириш ишлари амалга оширилади.

Анъанага кура, хар йилгидек, буй ил хам Навруз олдидан Янги боглар барпо этилади. Мехрибонлик уйлари, болалар богчалари, мактаблар укув юртлари касалхона худудлари янада ободонлаштирилади ва уларни атрофига мевали, манзарали дарахтлар, гуллар утказилади.

Кахратон кишнинг каттик кахридан кадалиб чиккан бойчечаклар улугвор биноларга, хар куни руй бераётган Янги узлгаришларга хайрат кузлари билан бокмокда. Олтин кузу зумрад кишнинг касрига колиб, мангу яшилликка бурканган арчалар орасида узининг ялангочлигидан хижолат чекаётган дов-дарахтлар хам узининг харир румолларига ураниб оладилар...

Жаннатмакон юртимизга кириб келган Наврузи оламнинг ташрифидан дарахтларнинг бутотидагина эмас, согинчдан Кузи япроклардек саргайган карогиди хам куртаклар куз ёрди. Нафакат кувончдан куёшдек кулган, балки бахорий иликликдан хатто кузлари хам гуллади. Наврузни каршилаган лолакизгалдоклар эркинлик бахтидан масрур юртдошларимиз юзларидан бетакрор ранг олди. Куёшни согинган Она-замин етилган хамирдек купчиди. Бахорни, гулларни интиклик билан кутган кушларни чугур-чугури остида бободехкон даласи томон

йул олди...

Нияти яхшилик, кутгани меҳмон, дил мулки саховат
булган халк яшаётган юртга ташриф буюраётган юртга
Наврузнинг қадами кутлуг келсин!. Озод ва обод юртда
яшаётган эркин ва фаровон халкимизга
Мустақилликнинг мингинчи йилида ҳам Наврузни ана
шундай шоду хуррамлик билан кутиб олиш насиб этсин!.

Темур Курбонов,
Филология фанлари номзоди.
«Постда» газетаси, 2005 йил 24 март

.....

БАХОРГА КАЙТАДИ КУНГИЛ

*Санамжон кузларим уйилди,
Хажринг шаробидан туйдим.
Наволар кушилди бир хазин,
Ягир куйди, багирлар куйди.*

*Сени шамоллардан сурмадим,
Бахорлардан сурмадим атай.
Умид даштларида курмадим,
Кай богларни тутмишсан Ватан?*

*Кунгил сочинг каби корадир,
Кайлардасан, кузлари камбар,
Кошингга кай йулдан борадир?*

*Бир кун мени ишк хароб этар
Лек очунда узга не гам бор?
Куз етмаса, сузларим етар.*

*Дарахтлар жанубдан келмокда кайтиб...
Дарахтлар жанубдан келмокда кайтиб,
Куёш кайтиб келар тонгласи шаркдан.
Шамол булиб кайтар хотирлар- дайди,
Майса булиб кайтар хар бита маркад.*

*Бахорга кайтади кунгил хам , дард хам,
Булоklar кузида тинади осмон.
Умид огрикларга босади малхам,
Богларга гул булиб кайтар Ёсуман.*

*Адирларга чикар кизгалдок булиб
Мен севган аёлнинг жонталаш ёди,
Гуликахках кайтар, берсин йулини.*

***ХАР НЕКИ БАХОРГА КАЙТАДИ, МОХИМ,
Гул кайтар, сой кайтар. Ой кайтмас, дод-эй!
Фалакка кадалар юлдуз нигохим.***

Фахриёр шеъри

«ҲАР ТУНИНГ ҚАДР ЎЛУБОН, ҲАР КУНИНГ ЎЛСУН НАВРЎЗ»

Янги йил байрамимизнинг келиб чиқиши ҳақида кўплаб афсоналар мавжуд. Масалан, зардуштийлик ақидасига кўра, яхшилик худоси Аҳурамазда (Хурмуз) – баҳор-ёзда, ёмонлик худоси Анхара-Майнью (Аҳриман) – куз ва қишда ҳукмдорлик қилар эмиш. Баҳорнинг биринчи куни яхшилик худоси ёмонлик худоси устидан ғолиб чиққан муқаддас сана ҳисобланиб байрам қилинган. Бу айнан наврўз кунига тўғри келади.

Бошқа афсоналарга қараганда, Одам Ато Момо Ҳаво билан учрашган кун наврўз деб тан олинган эмиш.

Фирдавсийнинг «Шохнома»сида янги йил байрами шох Жамшид номи билан боғланади. Жумладан, Жамшид юртга яхшилик қилиш мақсадида одамларга касб ўргатади, темир эритиб қурол ясатади, ип йигиртириб кийим тўкилади, иморатлар барпо қилади, табиблик сирларини очади, кема ясайди, боғ бунёд қилади. Ниҳоят, «ишлари гуркираб берганда мева» бир куни тахт ясатиб, унда осмонга кўтарилади. Ушбу афсонага кўра худди шу куни наврўз нишонланган.

Алишер Навоий «Тарихи мулуки аҷам» (“Аҷам шохлари тарихи”) асарида Жамшиднинг буюк кашфиётлари сўнгига улуғ Наврўз ихтиро қилинганлигини баён қилади. Навоий ёзишича: «Жамшид «Чиҳил минор» номли одамзод кўрмаган ва ақл бовар қилмайдиган баланд бино қуриб... «бу иморат туганди, олам саломин ва ашров ва аҳбарин йиғиб, анда азим жашн қилди. Ул вақтким, қуёш нукта эътиқодли рабийға таквил қилиб эрди ул бинода тахт устига ўлтириб, адолат сайт ва садосин оламға мунташир қилди ва ул кунининг отин наврўз кўйди».

Беруний фикрича ҳам наврўз Жамшидга боғланади: «Жамшид ўзига арава ясаб олгач, ўша куни аравага чиқиб олди, жинлар ва шайтонлар уни ҳавога кўтариб, бир кунда Дунбовандан (Дамованд тоғи) Бобилга олиб бордилар. Одамлар бу ажойиб воқеани кўргач, ўша кунни ҳайит қилдилар ва Жамшиднинг (аравада учишига) тақлид қилиб арғумчоқларда учдилар».

Наврўзнинг пайдо бўлиши ҳақидаги бу каби афсоналарни турли нуқтаи назардан таҳлил қилиш мумкин. Наврўзнинг қачон ва қандай вужудга келганлигини аниқ кўрсатиш қийин бўлса-да, шуни айтиш мумкинки, бу байрам доно кишилар томонидан кашф қилинган. Чунки наврўзнинг дунёга келиши чуқур илмий асосланган коинот ва табиат қонуниятлари, яъни Қуёшнинг ҳамал буржига кириши, тун ва куннинг тенглашуви, кундузнинг узая бошлаши, табиатда жонланишнинг бошланиши билан боғлиқ бўлган. Бу эса (ҳар қандай жамиятда) йил боши қачон келишидан қатъи назар наврўзни уйғониш байрами сифатида нишонлаш учун асос бўлган. Бундан ташқари, наврўзнинг чуқур илдизларига мурожаат қилсак у энг қадимий даврларда – ибтидоий одамларнинг деҳқончиликка ўтганидан сўнг далаларда янги иш мавсуми бошланишидан олдин ўтказилган баҳор байрамларига бориб тақалади.

Замонлар ўтиб бу байрам такомиллашган, унга мос кун аниқлангач, у йил боши вазифасини ҳам ўтай бошлаганда «наврўз» (яъни «янги кун») деб ном ҳам берилган.

Эрон, Ўрта Осиё ва Афғонистонда наврўз байрамини ўтказиш аҳмонийлар даврида (милоддан аввал 6-асрларда) кенг тарқалганини ҳисобга олсак, наврўз номли бу байрамнинг ёши 26 аср ва ундан ҳам ортиқроқ вақтга бориб тақалади.

Милоддан аввал қўлланила бошланган зардуштийлик тақвими бўйича февраль ойининг биринчи куни – «Кичик наврўз» (ёки «оммавий наврўз») бошланган, олтинчи кун эса «Катта наврўз» (ёки «Махсус наврўз») уюштирилган. Сосонийлар сулоласи даврида эса бу икки наврўз бирлаштирилиб, кичик ва катта наврўз ўртасидаги барча кунлар байрам қилинган.

Вақт ўтиши билан наврўз байрамини нишонлаш бир ой давом этган. Бу ҳақда Беруний қуйидагиларни баён этади: «Кейинги подшоҳлар бу ой, яъни фарвардин моҳнинг барчаси (кунлари)ни ҳайитга айлантириб, уларни олтига тақсим этдилар. Биринчи беш кун подшоҳлар учун, иккинчиси улуғ кишилар учун, учинчиси подшоҳларнинг ғуломлари учун, тўртинчиси хизматкорлари учун, бешинчиси халқ оммаси учун, олтинчиси чўпонлар учун». Подшоҳлар ўзлари учун

белгиланган биринчи беш кунни ушбу тартибда, яъни биринчи кун «подшоҳ наврӯз куни ҳайитини бошлаб, одамларга ўзининг халқни қабул қилиши»ни билдиради. “Иккинчи куни мартабаси жуда юкори кишилар, яъни деҳқонлар ва (машхур) хонадон аҳллари (қабул қилиш), учинчи куни отлиқ сипоҳлар ва улуг донишмандлар учун, тўртинчи куни ўз уйидагилар, яқин ва махсус кишилар учун, бешинчи куни эса ўз ўғиллари ҳамда қарамоғидаги кишилар (қабули) учун ўтиради. Олтинчи куни... ўзи учун наврӯз қилади».

Байрам куни одамларнинг бир-бирларига шакар ва ширинликлар ҳадя қилиши (ҳаётигиз ширин бўлсин деган маънода), гуллар тақдим қилиши (гўзал бўлинг маъносида), бир-бирларига сув сепишлари (бу йил сув кўп бўлсин, мўл ҳосил бўлсин маъносида) каби ва бошқа бир қатор одатлар кенг тарқалган. Наврӯз куни ширинликлар ейиш энг муҳим удумлардан бири бўлган. Наврӯз тонги отганда биров гап гапиришдан олдин уч қошиқ асал ялаб, уч бўлак (хушбўй) мум тутса, кўп касалларга шифо бўлади... Наврӯзнинг олтинчи, яъни катта наврӯз куни тонгда... гапиришдан олдин шакар татиб, ўзига зайтун (ёғи) суртилган кишидан шу йилнинг ҳаммасида турли бало даф этилади (ривоятларга қараганда, одамларнинг бир-бирларига шакар ҳадя қилишлари ва уни байрам кунлари махсус татишлари учун наврӯз куни шакар тайёрлаш пайдо бўлганмиш).

Наврӯз айёмида бугдой ёки арпа донини ёғоч идишда ўстириб, баҳор даракчиси сифатида дастурхоннинг ўртасига қўйишган. Байрам арафасида етти хил дон (бугдой, арпа, нўхат, жўхори, гуруч, мош, ловия)дан гўжа (бўтқа) тайёрланиб, уни кўни-қўшни, қариндошларга тарқатишган. Бундан ташқари эронийларда «С» ҳарфи билан бошланадиган етти хил кўк ўсимлик (себ – олма, сабзи, сир – саримсоқпиез, сирка, сатар – тошгул, сиёҳдон – қора данак, синджид – ёввойи зайтун) кабилар уруғидан ўстирилган кўкатлар билан дастурхон безатилган. Арвоҳлар руҳини шод этмоқ учун шамлар ёқилган. Дастурхонга қўйиладиган яна бир нарса бу катта идишга сув тўлдириб, унга кўк барг (кўкат) солиб қўйишдир. Бу одат янги йил сувга ва ҳосилга мўл бўлсин деган маънони билдиради.

Дарвоқе, барча наврӯз одатларининг заминида халқнинг ягона эзгу нияти – янги йилда ҳосилдорлик, мўл-кўлчилик бўлсин, деган фикр ётади. Шарқ алломаси Умар Хайём ўзининг «Наврӯзнама» асарида: «Ҳар киши наврӯзни байрам қилиб, шоду хуррамлик этса, келаси йил – наврӯз келгунга қадар унинг умри хурсандчилик ва шодлик билан ўтиши мукаррар», – деб ёзади.

Баҳор-ёз байрамларида одамлар бу йил сувли, ҳосилдор бўлсин деб, бир-бирларига сув сепишганлар. Жумладан, Беруний наврӯз одатларининг бири ҳақида шундай ёзади: «Одамлар шу куни тонг пайтида ўринларидан туриб ариқ ва ховузларга борадилар. Кўпинча оқиб турган сувларга рўпара туриб, баракали бўлиш ва офатларни даф этиш учун устиларидан сув қуядилар». Шуни таъкидлаш керакки, наврӯз куни одамларнинг бир-бирига сув сепиши форишликларда (Жиззах вилоятидаги Фориш тумани аҳли) яқин йилларгача сақланиб қолган эди. Ўзбекистон ҳудудининг лалмикор жойларида ҳатто сув сепиш одати асосида қадимда махсус уюштириладиган «Сув хотин» («сушт хотин») маросими ҳам мавжуд эди. Бу маросим баҳор-ёз ойлари ёмғир ёғмай, экинзорлар қовжираб, қурғоқчилик бошланганда, «ёмғир чақириш» мақсадида ўтказилган. Қишлоқ аёллари катта кўғирчоқ ясашиб, унга қари кампирнинг кўйлагини кийдиришган, сўнгра махсус қўшиқлар айтишиб, кўғирчоқни далалардан, кўчалардан кўтариб ўтиб, ҳар бир хонадонга олиб киришган. Маросим қатнашчилари «Сув хотин» кўшиғини айтиб уйларга киришганда уй эгалари кўғирчоқ устидан сув сепишган, баҳоли-қудрат хайр-эхсон қилишган.

Ўрта асрларда наврӯз байрами янада ривожланиб, оммавий тус олди. Бироқ, тарихда наврӯзга қарши шахслар ҳам кам эмас эди. Бу байрам энг аввало босқинчиларга қўл келмади. Бу араб истилосидан сўнг яққол намоён бўлди. Ислом арбоблари бу байрамни таъқиқлашга кўп уриндилар. Наврӯз уларнинг диний-сиёсий қарашларига номувофиқ эмаслигини билсалар ҳам, бу байрамда одамларнинг озодлик сари руҳан бирлашишлари мумкинлигидан кўрқишган. Шунинг учун Наврӯз юқори табақаларда, амалдорлар ва дин аҳли давраларида расмий

байрам ҳисобланмаган. Тазйикларга қарамай наврӯз халқ орасида нишонлана бергач, ўзини халқпарвар қилиб кўрсатиш мақсадида айрим подшо ва амирлар кейинги асрларда наврӯзни байрамонга ташкил қилишга бел боғлаганлар.

Наврӯз одатда бозор қошидаги майдонларда, шаҳар чеккаларидаги махсус сайлгоҳларда уюштирилган. Байрамнинг биринчи куни қуйидагича бўлган: эрталаб байрам бошлангандан кейин, карнай-сурнайчи мутриблар, дорбозлар ва полвонларнинг чиқишлари, кун ўртасида мусикачилар, хонандаларнинг ижролари, кечки пайт эса сайллар, базмлар уюштирилган.

Байрам қизиган сайин томоша ва мусобақалар авжга чиқа бошлаган. Кўпқари, кураш, пойга байрамнинг кўрки саналган. Шу билан бирга наврӯзда бедана, хўроз, кўчқор уриштириш ўйинлари ҳам ўтказилган. Наврӯз кунлари энг катта бозорда савдо-сотиқлар ташкил қилинган. Ўша куни энг ширин таомлар тайёрланган. Ҳовли-жойларни тозалаш, кўкат ва гуллар экиш, ота-она, яқин ёру дўстларни, марҳумларнинг қабрини зиёрат қилиш каби одатлар наврӯзнинг таркибий қисмига айланган. Байрам охирида деҳқонлар ўз иш қуролларини тайёрлаб, хўкизларга ем бериб, унинг шохи билан бўйнини мойлаб, далага йўл олишган. Наврӯз арафасида ёки кейин, яъни то меҳнат мавсумига қадар ҳам баҳор билан боғлиқ бўлган бир қанча сайллар ўтказиб турилган. Чунончи, бу фаслнинг шоҳона таоми – сумалакка бағишланган сайл аждодларимизнинг энг яхши удумларидан саналган.

Сумалак сайлининг байрам сифатида шаклланганлиги ҳақида турли ривоятлар бор. Шулардан бири: деҳқон олиб кўйган охирги донини тезроқ экиш учун яхши ниятлар билан олдинроқ ивитиб кўяди. Лекин бирдан об-ҳаво бузилади. Бугдой идишда ниш уриб ўса бошлайди, об-ҳаво яхшиланавермайди. Деҳқон оила аъзолари оч турган пайтда бугдойни бутунлай нобуд қилмаслик чораларини излай бошлайди. У таваккал қилиб ниш урган ва анча бўй кўтарган донни қиймалайди ва хотинига бундан таом пиширишни буюради. Уй бекаси уни узоқ вақт қайнатади. Қарангки, оккўнгил деҳқоннинг нияти холис чиқади. Ундан ҳиди ёқимли,

Ўзи тўйимли, мазаси эса тановул қилган кишининг узоқ вақт эсида қоладиган даражадаги ширин таом ҳосил бўлади. Бу таом борган сари халқ ўртасида кенг тарқалиб, баҳорнинг энг лаззатли таомига айланади.

Сумалак сайли (базми) асосан икки қисмдан: сумалак тайёрлаш ва сумалакхўрликдан иборат бўлган.

Сумалакни асосан аёллар тайёрлашган. Сумалак тайёрлашнинг ўзига хос маросим тадбири вужудга келган. Улар қозон атрофида суҳбат қуришган, ҳикоялар, эртаклар, ривоятлар ва латифалар айтишган. Таом тайёр бўлгач, сумалак сайли бошланган. Сумалак сайли иштирокчилари чилдирма (доира) чалиб рақсга тушишган, қўшиқлар айтиб хурсандчилик қилишган.

Сумалак сайли қадимдан кишиларда бирдамлик, аҳиллик ҳиссини тарбиялаб келган. Сумалак тайёрланадиган жойга кўни-кўшнилар бир ҳовучдан ун олиб келишган, биргаликда таом пиширишган, бир қозонда тайёрланган овқатни ҳамма баҳам кўрган.

Баҳор байрамидан сўнг деҳқонлар янги меҳнат мавсумига киришишган. Қишлоқ оқсоқоллари ва тажрибали бободехқонлар далага чиқиб, ернинг уруғ қадаш учун етилган-етилмаганлигини махсус ўрганишган. Агар ер экинга етилган бўлса: «Ерга амал келибди!» дейишган.

Баҳор фаслига оид турли байрамлар орасида табиатнинг энг сўлим чечаги – гулга бағишланган сайллар алоҳида ўрин тутган. Чунки инсон борлик ўзгача чирой касб этган вақтда табиатнинг энг гўзал, сўлим жойларига бориб, ундан баҳра олган. Табиат уйғониши билан кир-адирларда турфа чечаклар очилади – табиат ўзининг латофатини намоён қилади. Шу сабабли, кир-адирларда гуллар қийғос очилиши билан турли сайллар ўтказилган. Тарихий манбаларга қараганда Хоразм ва Бухорода «Қизил гул сайли», Фарғона водийси, Кўкон ва Тошкент атрофларида «Лола сайли» уюштирилган.

Табиат билан боғлиқ бундай сайллар Ўзбекистоннинг ҳар жойида турли гулларга бағишланиб, ўзига хос тарзда ўтказилган.

Ҳозирги баҳор байрамларига тўхталар эканмиз, табиий

равишда бир савол туғилади. Бу гўзал фаслдаги икки йирик байрам – наврўз ва гул сайлларининг ўзаро муносабати қандай бўлган? Баъзи адабий манбаларда бу икки байрам бир-бирига қўшилиб келса, бошқаларида улар ажратиб ёритилади. Албатта, бунга аниқлик киритмоқ керак. Бизнингча, «йил боши» – наврўз ёзга кўчирилганда гул сайли кўкламнинг энг улуг байрамига айланган. Наврўз яна баҳорга кўчирилганда, у табиат уйғонишини, ҳамал келишини қайд этадигани байрам бўлиб қолган. У «йил боши» бўлгани учун ҳам аниқ кунларда нишонланган. Гул сайллари (лола, кизил гул байрамлари) қачон ўтказилиши табиатга боғлиқ бўлиб, улар гуллар қийғос очилганда, апрель бошидан май ўрталаригача ўтказилган. Наврўз бир ойгача нишонланадиган жойларда эса бу икки байрам бир-бирига қўшилиб кетган. Бундай баҳор тантаналари наврўз билан бошланиб гул сайллари билан якунланган. Гўзал лоззорлар барк урган жойларда гул сайллари янада тантаналироқ ўтказилган. Қандай бўлмасин, бу байрамлар бир-бирини тўлдириб, ўзаро бойитиб борган.

Махсус адабиётларда қадимдан Хоразм, Бухоро, Наманган, Паркент, Самарқанд, Қўқон каби жойларда гул сайллари ўтказилганлиги ҳақида кўплаб маълумотлар бор. Демак, шундай хулосага келиш мумкинки, гул сайли халқимизнинг севимли табиат байрами ҳисобланган.

* * *

Қадимдан эъозланиб келинган халқ байрами ўтган аср Октябрь тўнтарилишидан кейин ҳам турли «саргузаштлар»ни бошидан кечирди. Ўттизинчи йиллардаги «маданий инқилоб» туфайли у дастлаб катағонга учради. 60-йилларнинг ўрталаридан бошлаб унга қайтадан эътибор берила бошланди. Матбуот, ойнаи жаҳонда кенг ўрин берилди. Бироқ 85-йилдан бошлаб наврўзни нишонлашга диний тус берилди.

Хатто айрим мафкура «арбоб»лари ташаббуси билан наврўзнинг ўрнига Навбаҳор байрами ўйлаб топилди. Бу хусусда Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг махсус қарори чиқарилди. Унга кўзга кўринган баъзи шоирларимиз «лаббай» деб жавоб бериб, матбуотда ва ойнаи жаҳонда Навбаҳор байрамини кенг тарғиб қилишга киришди.

Хайриятки, охир-окибат соғлом кучлар ғалаба қилди. Жонажон наврўзимиз яна эъозланиб, байрам қилинмоқда.

Бугунги наврўз – бу баҳор байрами – табиат уйғониши, янги кишлоқ хўжалик мавсуми бошланишини шоду хуррамлик билан кутиб олиш тантаналаригина эмас, у борлиқ ва инсон ўртасидаги уйғунликни ифодаловчи, табиат гўзалликлари ва бойликларини сақлаш, кўпайтириш, атроф-муҳитни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш, инсон меҳнатини улўглаш каби хайрли ишларни амалга ошириш тадбирларига ҳам айланди.

Замонавий наврўзни яхшироқ тушуниш учун аввало, уни мамлакатимизнинг турли ҳудудларида ўтказилиш тажрибаларига мурожаат қилмоқ лозим. Чунки байрам турли жойларда маҳаллий шароит ва мавжуд имкониятлар асосида ранг-баранг шаклларда уюштирилмоқда.

Олис-яқинда яшайдиган кадрдон дўстлар, қариндош-уруғларнинг бир-бири билан учрашиб, суҳбат қуришлари учун табиат бағридан гўзалроқ жойни, наврўздан яхшироқ байрамни топиш қийин. Ҳаммаёқда табрик хитоблари, қувноқ кулги эшитилади. Мана, «Келин салом» маросими бошланди. Байрамона либосдаги келинчаклар наврўз куни келган меҳмонларнинг ҳурмати бажо келтириб, ибо ва ифбат билан эгиладилар, ўзлари туғилиб, вояга етган заминга қуллук қиладилар. Кейинги таъзим тоғлар ва оби-ҳаёт элтаётган дарёларга бағишланади. Навбатдаги таъзим келинчакни бахтли айём билан қутлагани келган ёр-биродарлар шаънига аталади. Шундан кейин, ҳар бир келинчак кўлини кўксига кўйганича, меҳмонларга бир пиёладан чой узатади.

Ўзбек миллий байрамларини кўли ширин ошпазларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Улар тайёрлаган турли таомлар: палов, шўрва, кабоб, бўғирсоқлар иштахани китиклайди. Аммо ўша куни барча байрам иштирокчилари йилда бир марта тайёрланадиган таом – сумалакни татиб кўришади. Наврўзга одамларнинг ўзлари ҳам турли баҳор таомларини – ўт пичак, кўк сомса, қатлама, пиёз патир, бугдой кулча кабиларни тайёрлаб келишади.

Ўзбекистоннинг турли жойларида наврўз байрамини

ўтказишда ўзига хос турли анъаналар, ўзига хос хусусиятлар мавжуд бўлса-да, унинг барча жойларга хос бўлган умумий томонлари мавжуд.

Одатда наврўз байрамига тайёргарлик кўришдан олдин унинг бевосита ташкилотчиси ва муайян иш учун жавобгар шахслар тайинланади. Ташкилий кўмита байрамга тайёргарлик ишлари олиб бориш билан бир қаторда қишлоқлар, шаҳар даҳалари, маҳаллалари, кўчалари, уйлар, ҳовлилар ўртасида ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш борасида баҳс-мусобақалар эълон қилади.

Наврўз байрами тантаналари ўтказилишида маҳаллий шароит имкониятлари, байрамни ўтказиш жойи, аҳолининг кизиқиши, халқ истеъдодларининг қобиляти ҳисобга олинади. «Баҳор фасли» садолари остида мазкур тадбир ташкилотчиси Баҳорхонимга «байрам маликаси тожини» кийдиради. У давра тўридаги «тахт»дан жой олади. Бу – баҳор фасли ўз ҳукмини бошлади, деган маънони билдиради. Қадимий анъана бўйича мушоира бошланади. Унда аввал Шарқ ва ўзбек классик шоирларининг наврўзга бағишланган шеърлари янграйди. Кейин даврага маҳаллий шоирлар чиқиб табиат, баҳор байрамлари, меҳнат каби мавзуларда ўзлари битган шеърларни ўқишади. Мушоира куй-қўшиқларга уланиб кетади. Навбатдаги кўринишда Баҳорхоним даврага «Наврўзбобо» («Бободехқон») ва «Момо ер»ни таклиф этади. Улар барчани байрам билан табриклашади. Далаларда янги меҳнат мавсуми бошлангани билан эл-юртни қутлайди.

Шарқ халқларининг улкан байрами тарихи, анъаналари ва ҳозирги кўринишларига мурожаат қилар эканмиз, унинг фазилатлари, диққатга сазовор ижобий томонларига тўхталмасликнинг иложи йўқ. **Аввало** у халқ ҳаётининг таркибий қисми бўлиб, энг йирик ҳодиса, воқеа, саналарни қайд қилиб, уларни нишонлаш учун имкониятлар яратган. Шу боисдан, Беруний байрамларни ҳаётдаги «энг муҳим кунлар», деса, Маҳмуд Қошғарий байрамларни «шодлик ва хурсандчилик куни» деб таърифлайди. Дарҳақиқат, байрам шундай рухий-ҳиссий кайфиятни вужудга келтирганки, унда ҳамма (бошқа кунларга қараганда) хурсанд, шод ва бахтиёр

бўлган. Бу ҳолат наврўз айёмида яққол намоён бўлган.

Иккинчидан, байрамлар ҳаётнинг давоми ҳисобланса-да, бироқ у вақтнинг бир хиллигини бузиб, унга муайян ўзгариш бахш этади. Шу сабабли қадимдан байрамлар (маълум вақтда такрорланиб тургани учун) ўзига хос вақт ўлчови ҳисобланган. Чунончи, наврўз – «йил боши»ни нишонлаш вақти келганда одамлар умрларидан яна бир йил ўтганлигини ҳис қилишган.

Учинчидан, халқ байрамлари, жумладан, наврўз ҳаётнинг энг яхши томонларини акс эттирадиган «кўзгу»си бўлиб келган. Чунончи, кишилар наврўз куни энг яхши хулқларини намоёиш қилган, гўзал либос ва кийимларни кийишган, лаззатли таомлар тайёрлашган, ўзларидаги қобилиятларни намоёиш этганлар. Кўтаринки кайфиятда бўлганлар. Дейдиларки, наврўз куни ёмонлар – яхши, ҳасислар – сахий, хунуқлар – гўзал, гўзаллар янада гўзал бўлиб кетишар экан.

Тўртинчидан, наврўз озодлик ва эркинлик куни ҳисобланган. Чунки бу кун одамлар кундалик иш, вазифа, бурч, ташвишлардан озод бўлган. Байрам кунлари барча ташвишлар, дарду аламлар унутилган, кишилар ўзини шоду хурсанд бўлишга шайлаган. Бу куни одобсизлик, ўғрилик, зўравонлик, фиску-фасод кабилар унутилган.

Бешинчидан, наврўз куни тенглик ҳукм сурган, ҳамма бир қозондан овқат еган, бир хил томоша кўрган, бирга сайлгоҳларга чиқиб, кўнгил очишган.

Олтинчидан, наврўз куни – тинчлик куни ҳисобланган, урушлар тўхтатилган. Хафагарчиликлар унутилган, ўзаро аразлашганлар ярашган, танишлар дўстлашган. Бу байрамда шундай ҳолат вужудга келганки, унда омма руҳан бирлашган, ҳамжиҳатлик, дўстлик ришталари мустаҳкамланган.

Еттинчидан, наврўз кунларида вужудга келган рухий кўтаринкилик кишиларни келажакка ишонч билан қараш, ҳаётни янада гўзал қилишга ундаган. Бу байрам арафасида кишилар бир-бирини қутлашган, келажак учун яхши истаклар билдиришган, ишларига муваффақиятлар, омад, бахт тилашган.

Урф-одатлар ва анъаналар шарқона руҳда бўлган.

Усмон Қорабоев. «Мулоқот», 1991 йил, 3-сон.

ШОИРЛАР НАВРЎЗ ХАКИДА:

ХАР КУНИМИЗ ТЎЙ

Тупрокни уйғотиб майса чўзди бўй,
Табиат келиндек бунчалар хушрўй,
Баҳор кунларида ҳар бир кунинг тўй,
Халқим, бу кун сенга Наврўз муборак!

Бош узра қуёш ҳам қилади ханда,
Мунис бир туйғулар меҳмондир танда.
Истиқлол шамоли эсгай Ватанда,
Халқим, бу кун сенга Наврўз муборак!

Булбул лисонида ишқ тўла хониш,
Гулнинг кўзларида севиниш, ёниш.
Бунда ҳар бир япроқ ўзингга таниш,
Халқим, бу кун сенга Наврўз муборак!

Аждодлар пок руҳи бизларга мадад,
Момолар дуода — бўлсин ижобат,
Ҳали айтилмаган сўзлар беадад,
Халқим, бу кун сенга Наврўз муборак!

НАВРЎЗГА ҚАСИДА

Димоққа ялпизлар нафаси урар,
Юракда муаттар чечаклар кулар,
Бир сулув келинчак саломга келар –
Остонага бош ур, азиз меҳмоним!
Наврўзинг муборак, Ўзбекистоним!

Юртим, кўклаётган далаларингда
Сумалакнинг хуштаъм бўйлари сезар,
Гўдакларга айтган аллаларингда
Момоларинг қадим куйлари кезар,
Эртадан умидвор боши осмоним,
Бошинг омон бўлсин, Ўзбекистоним!

Турналар юртига қайтгани каби,
Бағрингга қайтмоқда алёр – байтларинг,
Мозийдан хаёлчан кўриниш берар,
Минг шукр, табаррук, улуғ зотларинг.
Буюк даҳоларни берган бўстоним,
Янги йилинг қутлуғ, Ўзбекистоним!

Халқим етти иклим пойини ўпар,
Улуғбек, Навоий, Синоларингни,
Зуррёдинг фахр ила ҳижжалаб ўқир,
Дунёга бергусиз дунёларингни.
Кошонанг табаррук нурларга тўлсин,
Наврўз айёминг муборак бўлсин!

Улашганинг ризқдир, бободехқоним,
Ундирганинг олтин, дўппилик оғам.
Ўстирганинг фарзанд – бахтинг, иймонинг,
Болалари камгап, заҳматкаш онам,
Топганинг тўйингга буюрсин, Юртим,
Конларинг ўзингга буюрсин, Юртим!

Ипаклари атлас, камалак диёр,
Қизларининг сочи жамалак диёр,
Қадоқ қўлларингда қикирлаб кулар,
Гўдакдай бир маъсум келажак, диёр,
Пойи қадамлари қутлуғ, эҳсоним,
Наврўзинг муборак, Ўзбекистоним!

Майсаларинг яшил туғёни дилда,

Қалбларда ниш урган орзулар гўзал,
Юртим тупроғингга кириб келмоқда,
Хиротдан Навоий битган шоҳ ғазал.
Омон бўл, Шарқимнинг эзгу достони,
Наврўзинг муборак, Ўзбекистоним!

СЕНСАН БАҲОРИМ

Йиллар бўйи сени кутаман,
Кўнглим овунчоғи – гўзал баҳорим.
Келгин, келақол, кўп муштоқ этма,
Интизорим – серзавқ баҳорим.

Келдинг, ўлкам узра кўзларда қувонч,
Қалбим шодликдан уради тугён,
Дилларда сурур-у, кўзларимда нур,
Само ва табиат яшнайти ҳар он.

Сенсан қизларнинг лабида жилға,
Сенсан йигитларнинг кўксида лола.
Қалбларда мавжланиб мисоли долға,
Ҳаммаёқ безанган гўзал гуллола!

ЭЗГУЛИК БАЙРАМИ

Инсон борки дунёда,
Эзгуликни истайди.
Бахт сўроқлаб зиёда,
Яхши кунни излайди.

Нишонлаш яхши кунни,
Азалдан одат бўлган.
Меҳнаткашни, меҳнатни
Куйлаш саодат бўлган.

Яхши қўшиқ-лапарлар,
Хиргойидан бошланар.
Тун ва кун тенглашган кун
Март ойидан бошланар.

Шу боисдан янги кун
«Наврўз» дея аталди.
Эзгу ниятлар билан
Ерга уруғ қадалди.

Турли гина қудратлар
Барҳам топган шу куни.
Қалбдаги жароҳатлар
Малҳам топган шу куни.

Наврўз доим бор бўлсин,
Яхшиликлар ёр бўлсин.
Улуғ ният қилганнинг ,
Ҳар куни баҳор бўлсин!

АССАЛОМ, НАВРЎЗ!

Бинафшанинг баҳор баргини
Юзларига ёпган келинчак.
Кўриб қанча замон зарбини,
Энди бахтин топган келинчак.
Салом, Наврўз!
Ассалом, Наврўз!

Неча йиллар келмай омади,
Дуто бўлган сарв қомати.
Истиклолнинг чўнг шарофати —
Манглайин шамс ўпган келинчак.
Салом, Наврўз!
Ассалом, Наврўз!

Боғда булбул куйлар эшилиб,
Қўшиғига сен ҳам қўшилиб,
Момоларинг қадим қўшиғин,
Дилдан куйлаб ўпган келинчак.
Салом, Наврўз!
Ассалом, Наврўз!

Қулоқ тутиб майса оҳига,
Малҳам қўйган кўнгил доғига.
Ҳижрон ёққан ўрик шоҳига,
Оқ рўмолин отган келинчак.
Салом, Наврўз!
Ассалом, Наврўз!

ЭЙ НИГОР, КЕЛМИШ БАҲОР

Сайри боғ қилғил бу дам, эй гулғуздор, келмиш баҳор,
Юз тароват бирла ғайзи ошкор – келмиш баҳор.

Ҳам безар боғларни беҳад, ҳам берур саҳроға ғайз,
Қилғали бу даҳрни жаннатшиор келмиш баҳор.

Бахш этиб ғайзу сафоси бирла борлиққа ҳаёт,
Бу билан Исони айлаб шармисор, келмиш баҳор.

Оби раҳматдан ҳовучлаб энтиқиб ичган булут
Боғ-чамаи узра қилар гавҳар нисор, келмиш баҳор.

Гул уза шабнам эмас, хуштаъм шаробу лола жом,
Масту беҳуд айлағай, ҳам беғубор – келмиш баҳор.

Айрилиқдан ўртаниб ёнган кўнгулларнинг бу дам
Қилғали ранжу хуморин тор-мор келмиш баҳор.

Беҳуда ўтказма фурсат ушбу айём беҳабар,
Бундан олдин ҳам кетиб боз неча бор келмиш баҳор.

Даҳр гулзори аро ҳеч берма дил ишратгаким,
Ваҳши-ю ҷақмоқ мисол беэтибор келмиш баҳор.

Огаҳий бирла даме ҳамоҳи бўлким боғ аро,
Гулшан ичра гул мисоли, эй нигор, келмиш баҳор.

**Абдулла Орипов,
Ўзбекистон Кахрамони, Халк шоири**

НАВРЎЗ

Аввал юрагингга мўралайди у,
Сўнгра куртакларга ўргатади сўз.
Заминнинг кўзидан қочади уйку,
Демак, Баҳор келди,
Келмоқда Наврўз!

Қишнинг аҳволига бокиб ҳойнаҳой,
Юм-юм ёш тўқмоқда эриётган муз.
Жилва қилаётир тенгсиз бир чирой,
Демак, Баҳор келди,
Келмоқда Наврўз!

Она бағри каби илиқдир олам,
Ҳарир ховур ичра яйрар дала-туз.
Қолди пучмоқларда хазон янглиғ ғам,
Демак, Баҳор келди,
Келмоқда Наврўз!

Яна кўнгиллардан рутубат кетди,
Яна шуълалардан қамашмоқда кўз.
Яна дилдорликнинг фурсати етти,
Демак, Баҳор келди,
Келмоқда Наврўз!

БАҲОР

Баҳор келди гул сепиб ёйиб,
Тенгсиз чирой касб этди ўлка.
Гул баҳорнинг нурли жилваси
Сўнгсиз севинч бахш этди қалбга.

Қир, адирда кўк майса – гилам,
Бутоқларда жилмаяр куртак.
Яна келди эркатоё кўклам
Ёшликдай шўх, нурдай югурик.

Тошдан тошга тўш уриб шошар –
Қаёққадир зилол шалола.
Қандай гўзал баҳор тухфаси!
Адирларда қирмизи лола.

Гул баҳорнинг мафтуни бўлиб
Сахий қуёш сочар заррин нур.
Баҳор дилни ром этди ўзга,
Жилвасида ёшлик ғам ғурур.

Баҳор, баҳор, о гўзал баҳор!
Ёшлик каби дилга яқинсан.
Юрагимга шеър бўлиб кирган –
Шодлик, илҳом, завққа тўкинсан.

ДИЛРАБО КАЛОМ БОРДИР

Майин-майин эпкин эсди, тоғ тўшидан сирғаниб,
Майсаларнинг дудоғидан ўпич олди заррин нур.
Бойчечаклар қўшиқ айтди, ҳар ён ёниб, ирғаниб,
Осмон кўйни ферузадек, камалак нур товланур,
Ҳар катим нур баҳрида Наврўздан салом бордур,
Баҳорий кайфияту покланиш калом, бордир.

Новдаларда ниш уриб, ғунчалар тугун очар,
Ялпизлар юзин ювар, ариқларга тўш тутиб.
Чўққиларга булутлар, сим-сим қилиб дур сочар,
Бўғотларда мусича жуфтини турар кутиб,
Қушларнинг сайрашида, Наврўздан салом бордир.
Баҳорий кайфияту, дилрабо калом бордур.

Сумалаклар сузилар, коса-коса бўлиниб,
Сурнайлар навосидан, диллар ёниб кетади,
Ҳасипу ҳалимлар ҳам қат-қат қилиб тилиниб,
Улоқ олган чавандоз, полвонларга етади.
Меҳр-жон риштасида, Наврўздан салом бордир,
Янгиланиш, яшариш, хуморий калом бордир.

Далаларда тароват, халқнинг сайли авжида,
Эртанинг умидини, баҳам кўрар тирик жон.
Минг йиллик тарих ўзинг, ардоқли йил бошимиз,
Хушнуд қилдинг дилларни, ҳой, ўргилай, Наврўзжон.
Табиатнинг сеҳрида Наврўздан салом бордир,
Аждодлар руҳин кучган армонли калом бордир.

Шоду хуррам барчанинг тилида шукроналик,
Оллоҳнинг рағбатидан кўзларда севинч ёши,
Мулки-борлиқ кўз-кўзлар ям-яшил либосини,
Наврўзнинг шарофати, барча жойда йил оши.
Илоҳий қудрат билан Наврўздан салом келди,
Қалбларни муҳр этиб, жонажон калом келди.

Танти халқим, муборак шарқона удумларинг,
Пешонангга ёзиғлиқ бахти-иқбол ёр бўлсин,
Завол кўрмай яшагин, иймон билан йўғрилиб.
Йиллар ўтсин майлига, айёмларинг ёр бўлсин,
Карнайлар авж пардада, Наврўздан салом келди,
Меҳр ёниб, ҳақ ёниб, ҳаққоний калом келди.

* * *

Умар Хайёмнинг «Наврўзнома» рисоласи унинг тарихни, этнографияни, халқ урф-одатларини жуда мукамал билганлигидан далолат беради.

Мутафаккирининг бу асари Маликшоҳ ва Низом-ул-мулк вафотидан кейин яратилди. Бунинг ўз сабаблари бор. Маликшоҳ билан Низом-ул-мулк Умар Хайём ва бир қанча олимларни расадхона куришга ва бу расадхонада астрономия фанини ривожлантиришга таклиф этади. Шоҳ ва вазир расадхона курилиши учун жуда кўп маблағ ажратадилар, олимларнинг таъминотини яхшилайдилар. Аммо расадхона икки давлат арбобининг ўлимидаи сўнг битмай қолди. Назаримизда, Умар Хайём Маликшоҳ ворисларини шу расадхонани битириш ишига даъват қилиш мақсадида «Наврўзнома»ни ёзган ҳамда унда бурунги ўтган подшоҳларнинг олимларга қилган ҳомийликларини атайлаб ишора тарзида айтган.

Мухими шундаки, Умар Хайём шу расадхона курилиши баҳонасида Қуёш тақвими (календари)ни ишлаб чиқди. Бу тақвим ҳозирда қўлланиб келаётган Григорий тақвимидан кўра мукамалроқдир.

Умар Хайём «Наврўзнома»да Қуёш тақвимининг тарихини баён қилади. Шу тақвим бўйича Эрон подшоҳларининг Наврўз кунини қандай белгилаганликлари ва байрамни қай тарзда ўтказганликларини тарихий далиллар билан баён қилган.

Биз бу рисолада Наврўз байрами билан боғлиқ бўлган жуда кўп одатлар, ҳодисалар, афсоналарга дуч келамиз. Ҳозирги замонда ўтаётган Наврўз байрами билан Умар Хайём тасвир қилаётган даврдаги Наврўз байрами орасида катта фарқлар мавжудлигидан ҳайрон бўламиз. Дуруст, ҳозирги замонда қиличбозлик, тирандозлик, чавандозлик каби одатлар деярли

йўқ, аммо рисола бу одатлар ҳақида маълум даражада ўйлаб кўришга даъват этади. Атом ва космос асрида яшасак-да, ўша гўзал одатларни қўмсагимиз келади, жийрон, қорабайир отларимизнинг кишинашларини соғинамиз.

Умар Хайём бу рисолада нафақат этнограф, тарихчи, балки билимдон табиб сифатида ҳам кўринади. У инсон организмнинг фаслдан фаслга ўтганда ўзгаришини ҳисобга олиб, энг керакли тиббий маслаҳатларни беради. Масалан, арпанинг минг дардга даво эканлигини ҳозирда жуда кам одамлар билса керак. Ёки май — узумдан тайёрланган ичимликнинг фойда ва зарарларини билиш ва уни истеъмол қилишда нималарга риоя қилиш кераклиги ҳақида маълумот олиш муҳим аҳамиятга эгадир. Шуниси равшанки, Умар Хайём фойда ва зарари ҳақида гапирган май бу ҳозирги тушунчадаги спиртли ичимлик эмас, балки покиза қилиб, кўп ҳолларда дори сифатида тайёрланган ичимликдир.

Демак, «Наврўзнома» фақатгина тарихнинг обидаси эмас, жуда кўп фойдали томонлари билан бугунги кунимизга ҳам эшдир. Бинобарин, Умар Хайём асрлар оша бугун ўз ҳудудини тиклаган ва умумхалқ байрамига айланган Наврўзи оламини муборақбод этмоқда.

**Асрор Самад,
Филология фанлари номзоди**

**Умар Хайём «Наврўзнома», 9-бет, Тошкент, «Меҳнат»,
1990 й**

МЕҲРИБОН ВА ЁРЛАҚУВЧИ ОЛЛОҲНИНГ НОМИ БИЛАН*

Жаҳонни яратган, замину замон эгаси, барча тирик мавжудотга озуқа берувчи, ошқору нихонни билувчи, беназиру беҳамто ва бедастуру бениёз, қиёсу саноғи йўқ ягона, кодиру номуҳтож оллоҳга ҳамди шукроналар, унинг пайғамбарларига таъзимлар, пок Одам-и сафийдан бошлаб то араблардан чиққан пайғамбар Муҳаммад мустафо саллалоҳу алайҳгача ҳамда унинг ёру қариндошларига оллоҳнинг марҳамати бўлсин.

Хожаи ҳаким, давр файласуфи, маликул-ҳукамо Умар ибн Иброҳим ул-Хайём — оллоҳ уни ёрлақасин — бундай дейди: мен ақл баркамоллиги нуқтаи назаридан қараганимда сўздан мўътабарроқ ва каломдан буюкроқ ҳеч нарсани топмадим, чунки ундан афзалроқ бирор нарса бўлганда эди, ҳақ таоло пайғамбарга — саллалоҳу алайҳга ўша нарса билан мурожаат қилган бўларди. Араб тилида: «ҳаётда энг яхши суҳбатдош — китоб», — дейилган.

Ўз сўзига вафодор бир яхши дўстим мендан Наврўзнинг жорий этилганлигининг сабабини тушунтириб беришни ва қайси подшоҳ тайин қилганини сўради. Мен илтимосни қабул қилдим ва унга буюклиги буюк ёрдамида ушбуни иншо этдим.

“НАВРЎЗНОМА” КИТОБИНИНГ БОШЛАНИШИ

Бу китобда Наврўз ҳақидаги ҳақиқат, Ажам подшоҳлари даврида у қайси кунда бўлгани, қайси подшоҳ жорий қилгани ва нега уни нишонлашлари ҳамда подшоҳларнинг бошқа одатлари, шунингдек, уларнинг барча ишларда тутган йўллари кўрсатилади.

Наврўзнинг жорий қилиниши сабабини айтсак, у шундан иборатки, Офтобнинг икки айланиши мавжуд, улардан бири қуйидагича: Офтоб ҳар уч юз олтмиш беш куну кечакундузнинг тўртдан бирида Ҳамал буржининг биринчи дақиқасига чиқиб кетган пайтининг ўзида яна қайтиб келади ва ҳар йили бу давр камаё боради.

***Умар Хайём «Наврўзнама», 9-бет, Тошкент, «Меҳнат», 1990й**

Жамшид бу кунни тушунгандан кейин Наврӯз деб атади ва байрам қилишни одатга айлантирди. Подшоҳлар ва бошқа одамлар ҳам уни қабул қилдилар. Айтишларича, биринчи Ажам подшоси Каюмарс подшоҳ бўлгандан кейин йилнинг кунлари ва ойларига ном беришга ҳамда одамлар билсин деб йилнома жорий қилишга қарор қилган. У, тонгда Офтоб Ҳамал буржининг аввалги дақиқасига кирган кунни аниқлаб, ажам мубадларини йиғди ва йил ҳисобини шу пайтдан бошлашни буюрди. Мубадлар йиғилдилар ва йил ҳисобини шу пайтдан бошлашни жорий қилдилар.

Ўша замоннинг олимлари бўлган ажам мубадларнинг айтишича, буюк ва муборак Изид ўн икки фаришта яратди, улардан тўрттасини аҳраманлардан қўриқлаш учун осмонга юборди, тўрттасини аҳраманларни Қоф тоғидан ўтказмаслик учун жаҳоннинг тўрт бурчагига юборди, тўртта фариштага эса осмон ва ерда юриб одамлардан аҳраманларни ҳайдаб туришни буюрди. Уларнинг айтишича, бу дунё ўзга бир дунёнинг ичида худди эски қасрдаги янги уй каби жойлашган ва Изид таоло нурдан офтобни яратиб, у билан осмону ерни парвариш қилган. Жаҳон аҳли назарида куёш Изид таоло нурларининг бир нуридир. Унга улуғвор деб таъзим билан боқишларига сабаб, уни яратишда Изид таолонинг унга инояти ўзгаларга нисбатан кўпроқ бўлган, дейилади. Бунга шундай мисол келтирадилар: бир улуғ подшоҳ ўз халифаларидан бирига иззат-ҳурмат кўрсатса, уни улуғлайдилар ва ҳар ким уни улуғласа, подшоҳни улуғлаган бўлади, деб биладилар. Дейдиларки, буюк ва муборак Изид офтобнинг нурлари ва келтирадиган фойдаси ҳамма нарсага тегсин деб офтобга ўз жойидан қўзғалишни буюрганда, у Ҳамалнинг бошидан чиқиб, зулмат нурдан айрилди, кеча ва кундуз пайдо бўлди. Бу дунёнинг тарихи ана шундай бошланди. Шундан сўнг бир минг тўрт юз олтмиш бир йил ўтгач, у (офтоб) ўша жойнинг ўзига ўша кун ва ўша дақиқада қайтиб келди. Бу вақт ичида Муштарий Зухал билан етмиш уч марта бирлашди. Бунини «кичик қирон» дейдилар, бу бирлашув ҳар йигирма йилда бўлади. Офтоб ўзининг бир айланиб чиқишини тугатиб ўз жойига қайтиб келганида Зухал ва Муштарий

орасида Зуҳалнинг ҳубут келган буржида бирлашув бўлади ва у Зуҳалнинг шараф буржи бўлган Мезон буржига муқобил (қарама-қарши)дир. Бир айланиб чиқиш бу ерда, бири у ерда биз ишора қилгандай ва юлдузларнинг турар жойи ҳам биз кўрсатгандай бўлади. Офтоб Ҳамалдан чиққан пайтида ва Зуҳал ҳам, Муштарий ҳам бошқа юлдузлар билан Изид таоло ҳукми бўйича турганларида жаҳоннинг ҳолати ўзгарди ва дунё ҳамда тақдирга мос равишда янги нарсалар пайдо бўлди. Ажам подшоҳлари шу пайтда Офтобни улуғлаш учун, шунингдек, ҳар ким бу кунни топа олмаслигини ҳисобга олиб, уни белгилаб кўйдилар, байрам жорий этдилар ва ҳамма бу санага риоя қилсин деган мақсадда барчага маълум қилдилар. Дейдиларки, Каюмарс йил ҳисобининг бошланиши сифатида бу кунни жорий этганда, уч юз олтмиш беш кун ичида офтобнинг бир айланиб чиқиши рўй берадиган куёш йилини ҳар бири ўттиз кундан иборат ўн икки ойга бўлди ва уларни буюк ва муқорак Изид дунёга юборган ўн икки фаришта номи билан атади. Сўнгра, у уч юз олтмиш беш куну кеча-кундузнинг чорагидан иборат улуғ даврни «улуғ йил» деб атади ва уни тўрт бўлакка бўлди. Катта йилнинг тўрт бўлаги ўтганда катта Наврўз бўлади ва дунёнинг ҳолати янгиланади. Подшоҳларнинг бир одати бор: йил бошида улар яхшиликка фатво бериш ва саналарни белгилаш ҳамда маишат учун маълум маросимлар ўтказишлари зарур. Кимки Наврўз куни байрам қилиб қувонса, кейинги Наврўзгача хуррам бўлади ва фароғатда яшайди. Подшоҳлар учун бу одатни олимлар белгилаб беришган.

Фарвардин ойи — «фарвардин» — паҳлавийча сўз ва унинг маъноси айнан жаннатлар бўлиб, бу ой ўсимликлар ўсишининг бошланишидир. Бу ой Ҳамал буржига оид. Бинобарин, ойнинг бошидан то охиригача офтоб шу буржда бўлади.

Урдбихишт ойи — бу ойни урдбихишт деб атадилар, бу ойда дунё ўзининг кўкариши ила жаннатмонанддир, урд паҳлавий тилида «мананд» дегани. Офтоб бу ойда ҳақиқий айланиши бўйича Савр буржида бўлади. Бу ой баҳорнинг ўртасидир.

Хурдад ойи — одамларни буғдой, арпа ва мевалар билан боқади. Офтоб бу ойда Жавзо буржида бўлади.

Тир ойн — бу ойни «тир» атадилар, чунки бу ойда буғдой, арпа ва бошқа нарсаларни тақсим қиладилар. Офтобнинг авжи пасая бошлайди. Саратон буржида бўлади. Бу ой ёз ойининг биринчи»сидир.

Мурдод ойн — тупроқ берди, яъни унда етилган мева ва сабзавотларни берди. Яна бу ойда ҳаво тупроқ тўзонига ўхшайди. Бу ой ёз ўртасидир. Офтоб Асад буржида бўлади.

Шаҳривар ойн — бу ойни шаҳривар дейдилар, чунки бу даромад ойдир, яъни, подшоҳларнинг даромадлари шу ойга тўғри келади. Бу ойда деҳқонга ўлпон тўлаш осон. Офтоб Азро (Сунбула)да бўлади. Бу ёзнинг охириги ойн.

Мехр ойн — бу ойни меҳр дейишади, чунки у инсонлар ўртасидаги дўстлик ойдир ва пишган барча мева ва бошқа нарсалар ҳамда ўзларининг улушларига текканини бирга баҳам кўрадилар. Офтоб бу ойда Мезонда бўлади, яъни кузнинг бошланишидир.

Обон ойн — яъни бу ойда бошланган ёмғирлардан сув кўпаяди ва одамлар экинларини суғорадилар. Офтоб бу ойда Ақрабда бўлади.

Озар ойн — паҳлавий тилида озар «олов» деганидир. Бу ойда об-ҳаво совий бошлайди ва оловга муҳтожлик пайдо бўлади, яъни бу олов ойдир. Офтоб бу ойда Қавс буржида бўлади.

Дай ойн — паҳлавий тилида «дай» девни англатади. Бу ойни «дай» дейишларига сабаб, у қаҳрли ва бу ойда ер кўкаришдан йироқдир. Офтоб Жадида бўлади. Бу қишнинг биринчи ойн.

Баҳман ойн — ўшанга ўхшаган, дегани. Чунки бу ой ўша дай ойига ўхшаб совуқ ва қуруқдир. Офтоб бу ойда Зухал хонасида, далвнинг жади билан туташ ерида бўлади.

Исфандармуз ойн — бу ойни исфандармуз дейдилар, чунки исфанд паҳлавий тилида мевани англатади, яъни бу ойда мевали дарахт ва ўсимликлар кўкара бошлайди. Офтоб бу ойда охириги Ҳут буржига етиб келади.

Каюмарс бу вақтни ўн икки бўлакка бўлди ва йил ҳисобининг бошланишини белгилади. Шундан кейин у қирқ йил яшади. У ўлгач, Хушанг тахтга ўтириб тўққиз юз етмиш йил подшоҳ бўлди. У девларни енгди, темирчилик,

дурадгорчилик, тўкимачилик ҳамда ипак куртидан ипак, асал аридан асал олишни кашф этди ва дунёни шод-хуррамликда ўтказиб, ўзи ҳақида яхши хотира қолдириб кетди. Ундан кейин тахтга Тахмураас ўтирди. У ўттиз йил подшоҳлик қилди. У девларни ўзига бўйсундирди, кўчалар ва расталар курдирди, жун ва ипакдан мато тўқишни расм қилди. Зоҳид Бузасп унга қарши чиқиб, сабийлар динини тарқатди. Тахмураас бу динни қабул қилиб, белига зуннор боғлади. У қуёшга сиғинди, одамларни ёзувга ўргатди. Уни девбанд Тахмураас деб атадилар. Ундан кейин подшоҳлик унинг укаси Жамшидга ўтди. Бу орада тарихдан бир минг қирқ йил ўтди ва Офтоб фарвардиннинг биринчисида тўққизинчи бурж (Қавс)га кирди. Жамшид подшоҳлигининг тўрт юз йигирма биринчи йили ўтгач, бу давр тугади ва қуёш ўз фарвардинида Ҳамалнинг бошига қайтиб келди. Шундай қилиб, дунё мувозанатга келди. Жамшид девларни бўйсундирди ва ҳаммом қуриш ва мато тўқишни буюрди. Жамшидгача дебо «дев тўқиган нараса», дейиларди. Аммо вақт ўтиши билан одамлар идрок ва тажрибалар ёрдамида ҳозир биз кўриб турган даражага етиб келишди. Сўнгра, Жамшид эшак билан отни чатиштириб ҳачир олди. У конлардаи қимматбаҳо тошлар қазиб олиб қурул ва безакларнинг барча турларини яратди. Конлардан қазиб олинган олтин, қумуш, мис, кўрғошин, қалай сингари маъданлардан тож, тахт, билакузук, тақинчоқлар ва узуклар ясади. У мушк, анбар, кофур, заъфарон, уд ва бошқа хушбўй нарсаларни кашф этди. Биз эслатган кунда у байрам ташкил қилди, унга «Наврўз» деб ном берди ва одамларга ҳар йили фарвардин келганда байрам қилишни ва ўша кунни янги (йил) деб ҳисоблашни, Қуёш тургунча Наврўз ҳам барқарор бўлсин, деб буюрди. Наврўз ҳақидаги ҳақиқат мана шудир. Жамшид ўз подшоҳлигининг бошланишида жуда одил ва марҳаматли эди, фуқаро уни севар ва ундан мамнун эди, Изид таоло эса унга саховат ва онг берди, у одамларни олтин, қимматбаҳо тошлар, дебо, атир ва чорва билан маъмур этди. Подшоҳлигига тўрт юз йилдан кўпроқ вақт ўтгач, дев билан ошно бўлди, дев эса унинг дилида дунёга ҳирс уйғотди, ишқилиб ҳеч ким дунёга меҳр қўймасин! — мағрурланиб кетди ва адолатсизлик ҳамда

шуҳратга берилиб, бойлик тўплай бошлади, одамлар азоб чека бошладилар ва кеча-кундуз Изиддан унинг ҳукмронлигига чек кўйишни илтижо қилдилар. Худонинг марҳамати ундан йироқлашди ва унинг ҳамма ишлари хатоликка кетди. Шунда подшоҳликнинг бир бурчагидан Заххок деб аталган Баюрасп чикди ва уни тор-мор қилди, одамлар бўлса Жамшидга кўмак бермадилар, чунки ундан азоб чеккан эдилар. У Ҳинд ерига қочди, Баюрасп бўлса тахтга ўтирди, кейинроқ уни тутиб нимталаб ташлади. Баюрасп минг йил подшоҳлик қилди. Аввалига у одил бўлди, охирида адолатсиз бўлиб қолди, сўз ва ишларида девга кулоқ солди ва Ҳиндистондан Афридун келгунига қадар одамларга азоб берди. Афридун уни ўлдириб тахтга ўтирди. Афридун Жамшид авлодидан эди. У беш юз йил подшоҳлик қилди. Афридуннинг подшоҳлигининг бир юз олтмиш тўрт йили ўтганда Каюмарс тарихининг иккинчи даври тугади. Афридун Иброҳим алайҳис-саломнинг — жойи жаннатда бўлғай — динини қабул қилди. У, фил, арслон ва сиртлонни қўлга ўргатди, чодир тикди ва мухташам айвон курди, боғ ва иморатларга оқар сув олиб келди, мевазор боғларга ниҳоллар ва турунж, норанж (апельсин), бодранг, лиму ҳамда атир гул, бинафша, наргис, нилуфар ва бошқа нарсаларнинг уруғларини экиди. Меҳргонни ҳам жорий қилди, худди шу куни Заххокни зиндонбанд қилиб, подшоҳликни қабул қилган куни Сада байрамини жорий қилди. Заххокнинг адолатсизлиги ва истибдодидан халос этилган одамлар мамнун бўлиб, шу кунни яхши истикбол даракчиси сифатида байрам қилдилар ва Ажам ва Туронда бу кун шу пайтгача меҳрибон подшоҳлар шарафига ҳар йили нишонланади. Офтоб ўз фарвардинига етганда Афридун бу кунни яна байрам қилди. У бутун дунёдан одамларни йиғиб бу ҳақда шартнома тузди. У ўз амалдорларига адолатли бўлишни буюрди. Ўз подшоҳлигини ўғилларига бўлиб берди. Туркистонни Жайхун дарёсидан то Чин ва Мочингача Турга, Рум ерини Салмга, Ажам ва ўз тахтини — Эражга берди. Шундай қилиб Туркистон, Рум ва Ажамнинг барча подшоҳларининг келиб чиқиши битта, бир-бирлари билан қариндошдирлар, чунки уларнинг ҳаммаси Афридун авлодидир. Шунинг учун барча инсонлар подшоҳлар

шарафига маросимларни ўтказишлари зарур, зеро улар Афридун уруғидандирлар. Унинг замонаси ва Гуштаспгача бўлган бошқа барча подшоҳларнинг замонаси тугагандан сўнг, Гуштасп подшоҳлигининг ўттизинчи йили ўтганда Зардушт пайдо бўлди ва ғабр динини олиб келди. Гуштасп унинг динини ва ичимлик майини қабул қилди. Афридун байрамидан ўша пайтгача тўққиз юз қирқ йил ўтди.

Офтоб Ақраб буржигача кирганда, Гуштасп кабиса қилишга буюрди ва бунинг натижасида фарвардинни Офтобнинг Саратон буржигача киргандан бошлаб байрам қилина бошланди. Гуштасп Наврўзни ана шу кунга байрам қилиш керак, чунки Саратон — меҳнат учун саодатманд бурж, деҳқон ва қорандаларга шу вақтда ўлпон тўлашга имкон бериш зарур, шунда уларга енгиллик бўлади, дея байрамни шу кунга белгилади. Сўнгра, у, йиллар ҳам аниқ бўлсин ва одамлар ўз вақтларини совуқда ҳам, иссиқда ҳам била олсинлар деб, ҳар юз йигирма йилда кабиса қилишга буюрди. Бу одат то Зулқарнайн деб аталувчи Искандар Румий замонасигача давом этди. Шу пайтдан бошлаб одамлар кабисани нишонламай қўйдилар ва мазкур одат қарор топгунча нима иш қилган бўлсалар, ўшандай ишни қилавердилар. Бу Ардашер Бобакон замонасигача давом этди, у яна кабисани қарор топтирди ва катта байрам уюштирди. Бу ҳақда аҳднома тузди ва шу кунни Наврўз деб атади. Одамлар бу байрамни то Нўширавони Одил замонасигача нишонладилар. Мадойин айвони битганда Нўширавон Наврўз байрамини ўша замон одатлари бўйича ўтказди. Аммо у кабисани қарор топтирмади. У Офтоб айланиш даврининг охирида Саратоннинг биринчи кунига етмагунча одамлар бу ишни қилмасинлар, токи Каюмарс ва Жамшидларнинг кўрсатмалари орадан кўтарилсин, деди. Шундай дегандан сўнг кабиса қилмадилар. Бу Офтобни кузатиб туриш ва ҳар йили Офтоб Ҳамал буржигача кирганда Наврўзни байрам қилишни буюрган Маъмун замонасигача давом этди. Шундай қилиб «Зич-и Маъмуний» тузилди ва шу пайтгача йил ҳисобини шу зич ёрдамида бажарадилар. Бу то Мутаваккил замонасигача давом этди. Мутаваккилнинг Муҳаммад ибн Абдал-Малик деган вазири бор эди, у Мутаваккилга ўрим

солиғи шундай вақтга тўғри келяптики, уни амалга ошириш ғалла вақтидан узоқ бўлаяпти ва бу одамларни қийнаяпти, Ажам подшоҳларининг одатича, одамлар ҳосил йиғилгандан кейин солиқ; тўлаш пайтида қийналмаслик учун йилни ўз ўрнига қайтармоқ мақсадида кабиса қиладилар, деб айтди. Мутаваккил розилик билдириб, кабиса қилишга буюрди ва Офтобни Саратондан фарвардинга қайтардилар. Шундан кейин одамлар тинчланиб яна ўша одатга риоя қила бошладилар. Шундан кейин Сеистон амири Ҳалаф ибн Аҳмад бошқа кабисани жорий қилди. Ўша даврдан бизнинг замонгача ўн олти кун фарқлана бошлади. Саодатманд ва дин таянчи Султон Маликшоҳ — олло руҳини шод этсин — бундан хабар топиб эски кабисани жорий этиш ва йилни ўз жойига қайтаришга буюрди. Бунинг учун ўша замондаги Хуросон олимларини чақиртирди. Улар кузатиш учун барча ишларни бажардилар — деворлар кўтаришди, устурлаб ўрнатдилар ва шунга ўхшаш ишларни амалга ошириб, Наврўзни фарвардинга кўчирдилар. Аммо замона подшоҳга бу ишни охирига етказишга имкон бермади ва кабиса тамомланмай қолди.

Наврўзнинг келиб чиқиш тарихи мана шу. Буларнинг ҳаммасини биз аجدодларимизнинг китобларидан топдик ва олимлардан эшитдик.

НАВРЎЗНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ ТАРИХИ ВА ХАЛҚ АНЪАНАЛАРИ ҲАҚИДА

Наврўзнинг шаклланиш даври – энг қадимги замонлардан «зардуштийлик»нинг пайдо бўлишигача давом этган асрларни ўз ичига олади.

Ўзбек халқининг алломаларидан бири Абу Райҳон Беруний «Қадимий халқлардан қолган ёдгорликлар» китобида Қуёш йили ҳисобида йилнинг биринчи ойи деб саналган Фарвардин ойи тўғрисида сўзлаб: «Бу ойнинг биринчи куни Наврўздир, – дейди. — Наврўз йилнинг биринчи куни бўлиб, унинг форсча номи ҳам шу маънони англатади. Наврўз эронликлар «зиж»лари бўйича ўтмиш замонларда, улар йилларини кабисали қилган вақтларида Қуёшнинг Саратон буржига кириш пайтига тўғри келар эди. Сўнгра у орқага сурилгач, баҳорга келадиган бўлди. Энди у бутун йил унга хизмат қиладиган бир вақтда, яъни баҳор ёмғирининг биринчи томчиси тушишидан, гуллар очилган, дарахтлар гуллашидан мевалари етилгунча, ўсимлик униб чиқа бошлашдан такомиллашгунча давом этган вақтда келади. Шунинг учун Наврўз оламнинг бошланиши ва яратилишига далил қилинган».

Қадим-қадимдан Наврўз холис ниятли кишиларнинг сеvimли айёми бўлиб келган. Ўша кунларда ҳатто уруш-жанжаллар ҳам тўхталган, гина-қудратлар кечириб юборилган. Шоҳлар эл ичидан энг муносиб кишиларни тақдирлашган, айрим маҳбусларнинг гуноҳидан ўтишган. Бу ҳақда Лутфийнинг «Гул ва Наврўз» достонида шундай сатрлар ҳам бор:

Улусга мустаҳиқларни қилиб шод,

Ҳамул дам бандиларни қилди озод.

Баҳор ва янги айём ҳар бир юракдан муҳим жой олган кувончли дамларда кўпчиликнинг «Наврўз қаерда ва қачон пайдо бўлган экан?» – деган саволига «Саодат» журналида эълон қилинган «Онақутининг саховати» мақоласида бунга асосли жавоб берилган. «Дунёга илк алифбони берган буюк алломаларнинг ватани бўлган, дунёвий фанларга асос солган Хоразм юрти қадимда, ҳатто эрамиздан аввалги мингинчи

йилларда Хвайразам деб аталган. Кейинги йилларда олиб борилган археологик ва этнографик изланишлар Наврўз байрами илк бор худди шу заминда Нисо (яъни, аёл шахри пойтахти бўлмиш Парфиёна) грек ва Оврупа файласуфлари асарларида Парфияда нишонланганини ашёвий топилмалар тасдиқлади. Бунга Бургут қалъа, Жомбоқ қалъа ва Нисо кўрғонларида бунёд қилинган ва шу кунларгача сақланиб қолган «олов уй»лари яққол мисол бўла олади. Бургут қалъа марказида мовий гумбазли мақбара бўлган. Мақбара меҳробида Онакутининг кўтарилган кўлида Зумрад тош бўлган. Баҳорги тенг кунликда-шамсий ҳисоб билан ҳамал ойининг биринчи куни, ҳозирги таквимимиз бўйича 22 мартда мақбара гумбазидаги туйнукдан куёш нури Онакути кўлидаги Зумрад тошига тушиб, сумалак пишириш учун тайёр турган қозоннинг ўтхонасига ўт ёққан».

Аждодларимизнинг уддабуронлигидан, беқиёс илмга эга бўлганлигидан далолат берувчи бу сўзларни ўқиганимизда қалбимиз бир олам шодликка тўлади. Халқимизни инқилобдан олдин саводсиз бўлган, дегувчи баъзи кимсаларга шу сўзларни алоҳида-алоҳида эслатгимиз келади.

Бугун элимизга Наврўзи олам келди. Президент халқимиз истак-хоҳишларини эътиборга олиб, 21 мартни дам олиш куни деб эълон қилди.

Наврўз барча вилоятларнинг шаҳару қишлоқларида, қорхоналарида, илм-фан даргоҳларида ўзига хос тарзда ўтказилади. Байрам куни турли хил мусобақалар, қариялар билан мулоқотлар бўлади. Баҳор кўкатларидан тайёрланган нозу неъматлар тортиқ этилади. Барча вилоятларнинг энг истеъдодли ва ёш хонандалари хизматда бўладилар.

Элимизнинг муроду мақсадини қуйлаган, юртимизнинг орому осойишини ўйлаган, бутун борлиқ мурувват айлаган, бағрига бениҳоя эзгу муҳаббат жойлаган, ёмонликлар йўлин бойлаган, яхшиликдан дoston сўйлаган, барчани бирдай сийлаган байрамдир бу.

«Бу байрамни баҳори баробар келгувчи, бир хил йиғлаб, бир хилда қулгувчи, мучал йилини билгувчи, урфини ҳурмат қилгувчи талай элу элатлар, мазҳаблару миллатлар янги йил деб

нишонлайдилар. «Тўқсон»нинг бахайр ўтганини, яъни «кўк»ка оғизлари етганини айтиб, бир-бири билан омон-омонлашади.

Бу кун косаларга сумалак сузилади. Шоирлар кўнглида шеърлар тизилади:

*Мунисам, келдингми бойчечак тақиб,
Қирларда лоладан гулханлар ёқиб,
Юрагим тўлмоқда пойингга боқиб,
Омон-омонмисан, бормисан ўзинг –
Суюк Наврўзим!*

Бир вақтлар бўлдики, Наврўз эскилик сарқити ҳисобланиб, сумалаклар ағдарилиб, уни таъқиқлаб қўйдилар. Шоир айтганидек:

*Сенга тош отганлар ғайрилар эмас,
Эсидан, ҳушидан айрилар эмас,
Ўзларимиз эдик, ўзларимиз бас,
Нетай бир-бирига ёв бўлса кўзим –
Куюк Наврўзим!*

Ва ниҳоят, ўша – арабу мўғул ўчиролмаган, «ўзларимиз» ўзга номга кўчиролмаган, офтобни хира булут яширолмаган кун келди. Бу кун туғида ва ҳақ деганининг кўз қорачиғида келди. Уни кўплар интиқ кутдилар, шоирлари юрак дардларини шеърга тўқдилар:

*Басирлар билурми, тонг отар яқин,
Ғофиллар уйғонур, сен чақсанг чақин,
Не ажаб, болга ҳам тил энса бир кун,
Кел, аҳли ноқисга тилайлик тўзим,
Буюк Наврўзим!*

Буюк аллома Абу Райҳон Беруний ўзининг «Осор ал-боқия» («Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар») асарида шундай баён қилади: “Аббосийлар халифаси ал-Маъмун (810-833 йилларда подшолик қилган) ўзининг яқин кишилари бўлмиш Али ибн Мусо ар-Ризодан «Наврўз нима?» деб сўраганда, у: «Наврўз фаришталар улуғлаган кундир, чунки улар шу кунда яратилганлар, уни пайғамбарлар ҳам улуғ тутганлар, чунки Қуёш шу кунда яратилган, у замоннинг биринчи кунидир», деган.

Хавашяликларнинг айтишича, Сулаймон подшоҳнинг узуги

йўқолган кун подшоҳлиги ҳам кўлидан кетган. Қирқ кундан кейин узуги топилгач, подшоҳлиги ҳам, равнақи ҳам қайтиб келган. Подшоҳлар унинг ҳузурига тўпланадилар. Шунда эронликлар «Наврўз омад», янги кун келди» деганлар. Натижада шу кун Наврўз деб аталади.

Ҳозир 21 мартдан то 3 майгача барча кунларни Наврўз оиди деб байрам қилинади. Бу кунларда турли урф-одатларни эслаб, атроф-муҳит тозаланади, турли кўкатларни териб витаминли таомлар, буғдой ундириб, сумалаклар пиширилади. Қариндош-уруғларни ёд олиб кўришга борадилар, ота-боболарни, ўтган авлодларни хотирлаб, қабрларини зиёрат қиладилар. Беморларни Наврўз таомлари билан йўқлаб, кўнгил кўтарадилар ва шундан кейинги кунлардан дала, ишларига киришиб кетадилар.

Мусулмон давлатлари, жумладан, Марказий Осиё халқлари Милоддан аввалги III асрдаёқ Наврўз байрамини Янги йил тариқасида кенг нишонлаганлар.

Янги йил – йилнинг биринчи куни бўлиб, дунёдаги кўпгина халқларнинг энг муҳим байрамидир. Янги йилни кутиб олиш ва нишонлаш турли даврларга тўғри келган. Масалан, бизда Наврўз 21 март куни. Оврупаликлар Янги йилни 1 январда, мўғул ва хитойликлар Янги йил –цагалганни февралда нишонлайдилар.

Баҳор фаслининг кириб келишини кутиб олишга тааллуқли бўлган барча урф-одатлар орасида Янги йил – Наврўз шакл ва мазмунан алоҳида ўрин тутати. Наврўз кишиларни табиатга яқинлаштирган, инсон ва табиат ўртасидаги ўзаро узвий алоқадорликни акс эттирган мусулмон халқларининг ажойиб ва ноёб маданий-маънавий меросидир.

Куёш айнаи шу куни ҳаётбахш нурларини тик, яъни 90 даража бурчак ҳосил қилиб, сайёрамизнинг қоқ белига – экваторга йўналтиради. Шу дақиқаларда баҳорги кеча-кундуз тенглашади ва 22 мартдан бошлаб Куёшнинг тик йўналган нури шимолий тропик чизиги томон ҳаракатланади. Бу Наврўзнинг илк ва қутлуғ қадами бўлиб, табиатнинг жонланиши билан кишиларнинг хўжалик фаолияти ўртасида уйғунлик намоён бўлади. Жумладан, бобо деҳқон она ерга меҳр ишлов беришга

киришади; табиат ўт-ўланлар, кир-адирларни гилам сингари яшил либосга бўййди...

Наврўз мусулмон халқларининг тақвимида мустаҳкам ўрин олган энг сара байрамларидан биридир. У инсон ва табиат ўртасидаги уйғунликни англатадиган ноёб ва ижтимоий ҳамда табиий ҳодисадир. Лекин айни пайтда биз кутиб олаётган, янги йилнинг биринчи куни 1 январь тўғрисида бундай фикрни айтиш мумкин эмас, чунки бу маросим тақвимда турғунсиз бўлган сунъий, яъни кишиларнинг хоҳиш-иродасига боғлиқ ҳолда белгиланган санадир.

Фикримизча, бу байрамни кутиб олишнинг озгина салбий ва анъанавий томони бор. У ҳам бўлса, қисқа вақт ичида турли тақинчоқ, ўйинчоқлар билан безаш мақсадида миллионлаб қимматбаҳо ихота дарахтларининг хануз нобуд қилиниб келинишидир. Тана учун тоза ҳавони етказиб берадиган доимий яшил дарахтларни кесиш одатини тарқ қилиш вақти келди деб ўйлаймиз. Негаки авваллари арчалар билан кўча, ҳовли ва хоналарни безаш бутунлай ёт бўлса, кейинчалик бу одат тусига айланганлиги салбий оқибатларга олиб келди. Жумладан, республикамиз тоғларини безаб турган ноёб манзарали арчазорларнинг йўқолиб кетишдан тоғларнинг яланғочланиб қолишида жорий этилган «Фармоннинг шарофати» (яъни Пётр I нинг 1699 йилнинг 15 декабрдаги Янги йил куни ҳамма жойини арча ва қарағай дарахти билан безаш ҳақидаги фармони) ҳам етакчи роль ўйнайди. Айниқса, асримизнинг 60-80 йилларида маҳаллий тоғли халқ, ҳатто ёшлар ҳам фойдани ўйлаб тоғларда, кишилар гавжум бўлган кўча ва чорраҳаларда кесилган арчаларни бемалол сотар эдилар.

Янги йилни юқори, байрам кайфиятида кутиб олиш биз маҳаллий миллат вакиллари учун ҳам анъанага айланиб қолган бўлиб, янги йилни биз ҳам ўта интизорлик, зўр қувонч билан кутамиз. Айниқса, болажонлар севинчи чексиз. Фақат мусулмон халқларида дарахт экиш жуда савобли иш ва муқаддас бурч ҳисобланганлигини, ҳатто ўзбекларда «гуноҳинг кўпайса дарахт эк» деган нақл борлигини эслаб ўтмоқчимиз холос. Бинобарин, халқимиз дарахт кесишни катта гуноҳ ҳисоблаб, ўз фарзандидек парвариш қилиб келган. Қолаверса,

Наврӯзда дарахт ўтказиш анъанага айланган.

Қадим-қадимдан халқимиз Наврӯз арафасидан бошлабоқ, ризқ-рўзимиз манбаи она ерга алоҳида меҳр билан ишлов бериб, уруғ қадаган, мевали ва мевасиз дарахтлар ўтказиш маросимлари ташкил этилган, хилма-хил тансиқ таомлар, пишириқлар тайёрланган, турли мусобақалар, ўйин-кулгулар, сайиллар ва ҳоказолар бўлиб ўтган. Дарҳақиқат, ўз халқиға қайтарилган янги йил – Наврӯз барчаға олам-олам қувонч келтириб, маънавий озик берадиган тақвимдаги муҳрланган қадимий анъанамиздир.

Наврӯз халқимизнинг она ерга бўлган муносабати, ундан эҳтиёткорона, билиб, тушуниб, ҳосилдор ерлар сифатини, экологик ҳолати, унумдорлигини сақлаш ва ошириш, кишиларда табиат ва у барпо этган эҳсонларға муҳаббат билан муносабатда бўлиш кераклигини уқтирган, тарғиб этган.

«Наврӯз» деҳқонларнинг баҳорда дастлабки дала ишларини бошлашлари билан боғлиқ маросимдир. «Наврӯз»нинг охириги кунларида ерларни шудгорлаш, экин экиш бошланади. Худди шу ҳолатлар билан боғлиқ ҳолда «қўш-қўшиш», «қўш оши» «биринчи чигит» («Экиш сайли») каби кўплаб удумлар вужудға келган.

«Наврӯз»нинг жуда катта, буюк тарбиявий хусусиятлари, одамийлик, инсонпарварлик, умумбашарий сифатларини ҳам таъкидламоқ лозим. «Наврӯз» кунлари бутун халқ хушчакчақлик билан ҳордиқ чиқарган. Бунчалик умумбашарий, умрбоқий яхшиликларни тарғиб қилувчи азалий ва навкирон удумимизни ҳар қанча таъриф этсак, ривожлантирсак арзийди. «Наврӯз» нафақат хурсандчилик, кулгу, хушчакчақлик билан чегараланади, айни пайтда байрам олди ва ундан кейинги кунларда кишилар ўз юмуш ва тадбирларини ҳам режалаганлар, унга маълум умид боғлаганлар. Март ойининг бошланиши биланоқ катта ҳаёт тажрибасига эга бўлган қариялар янги мавсум режаларини фикрлаганлар, намгарчиликка, об-ҳавоға қараб, қайси ерларға қандай экин экиш, сувни қандай бўлиш ва уни тежаб-тергаб тақсимлаш, қайси кундан бошлаб ерни ҳайдаш, чигит қадаш, от-улов, омочларни ер ҳайдашға ҳозирлаш каби кўплаб масалалар хусусида маслаҳатлашиб

олганлар. Шунинг учун «Наврўз байрами 21-22 март кунлари – кун билан тун тенг келган куни Янги йил сифатида хушчақчақ ўтказиладиган байрам, деган фикр билангина чекланмаслигимиз лозим. «Наврўз» март ойининг дастлабки кунларидан бошлаб халқимиз катта тайёргарлик билан ўтказадиган баҳор байрами ҳисобланади.

Биз «Наврўз»ни тайёрлаш ва ўтказиш жараёнида унинг даврлар, асрлар оша бизга қадар етиб келган халқчил анъаналарини тиклашимиз, уни замонамиз, халқимиз манфаатлари, ҳаёти, мақсад-умидлари билан боғлиқ ҳолда ривожлантиришимиз лозим.

Қадимий ва навқирон «Наврўз» республикаимизнинг турли шаҳарларида ўтган. Байрам давомида полвонлар, аскиячилар, кизикчилар, кўғирчокбозлар, дорбозлар чиқиши, созанда, новазандаларнинг ўз санъатларини намоиш этишлари, халқ сайли, ўйинлари, базмлар деярли ҳамма жойда ўтказилган.

Ҳозирги «Хотира куни»да қилинадиган барча ишлар ўтмишда «Наврўз» байрами давомида, унинг узвий бир қисми сифатида амалга оширилган.

Айниқса, шаҳарларда «Наврўз» жуда катта тайёргарлик билан ўтказилмоғи лозим. Ҳар бир даҳада карнай-сурнай, ноғора садолари остида кишиларни йиғиш, миллий кийиниш, миллий рақс ва қўшиқлари, амалий санъат намуналари ва яна бошқа халқ қадриятларини, бойликларини намоиш этиш зарур. «Наврўз» байрами кунларида томоша масканларида, боғ ва майдонларда кизикчилар, масхарабозлар, ансамбллар, полвонлар, ёш хонандаларнинг чиқишларини тайёрлаш, миллий амалий санъат намуналари, хунармандлар кўрик-мусобақаларини ўтказиш лозим.

«Наврўз» – халқимизнинг яратувчанлик меҳнати билан боғлиқ, орзу-умидларини қуйлаган, унинг турмуш тарзи, маънавияти, миллий руҳини халқ ижоди усули ва услублари ёрдамида тараннум этган, халқимизнинг бой миллий санъатини, урф-одатларини ўзида сақлаган байрамдир.

«Наврўз» кунларида халқимизнинг оғзаки ижодидаги турли-туман жанрлар ажойиб шаклларда, бутун нафосати билан намоён бўлишини кўрамиз. Шулар билан бирга «Наврўз»нинг

ҳозирги шароитдаги жуда катта маънавий-тарбиявий кимматини бир дақиқа ҳам унутмаслигимиз даркор. У кишиларни, айниқса, ёшларни одамийликка, дўстликка, ўзгаларга ҳамдард бўлишга, меҳрибонликка, меҳр-оқибатли бўлишга ундайди.

«Наврўз»ни асрлар мобайнида худбин-манқуртлар, жоҳил шоҳу амирлар, баъзи ақидапараст дин пешволари-ю, бебош замона тўра ва беклари таъқиқ қилганлар. Лекин халқ дилида жо бўлган Наврўз барҳаёт ақл-идрок ила ҳар гал ғалаба қилди. Зотан, Наврўзнинг мустақиллик шабадаси эпкинида қайта тикланиши ҳам адолатнинг тантанаси, ақл-идрок ғалабасидир.

Наврўзни нишонлаш Марказий Осиёда ва қатор Шарқ мамлакатларида қадим даврда вужудга келган удум. У аста-секин шакллана бориб, маълум расм-русм, урф-одат, кундалик турмуш эҳтиёжлари заминида таркиб топиб, анъанага айланган.

Хўш, Наврўзнинг ёши нечада? Бу саволга турли жавоблар олинишининг сабаби нимада? Қатор манбаларда Нарўзнинг кўхналиги ҳақида ривоятлар келтирилади. Энг тўла маълумотлар ва аниқ илмий хулосалар Абу Райҳон Беруний, Умар Хайём асарларида келтирилади. Кейинчалик эса Алишер Навоийнинг «Садди Искандарий» достонида ҳам Наврўзнинг қадимдан байрам қилиниши таъкидланади.

Умар Хайём ҳам «Наврўзнома» асарида Наврўз нишонланиши ҳақидаги ривоятларини подшоҳ Жамшид даврига тақайди. «Жамшид шу кунни (Фарвардин ойининг боши) Наврўз аталсин, деб фармон берди ва одамларга ҳар йили Фарвардин ойи киришини байрам қилишни, уни янги йил деб ҳисоблашни буюрди», – деб ёзади Умар Хайём.

Хуллас, ривоятлардан икки хил хулоса келиб чиқади: биринчиси: Наврўз билан боғлиқ ривоятларнинг кўпи пошох Жамшидга мансуб воқеалардан иборат; иккинчиси бу ривоятларда Наврўзни белгилашда табиат қонуниятларига амал қилингани маълум бўлади.

Наврўз ҳақида турли маълумотлар Маҳмуд Қошғарийнинг (XI аср) «Девони луғотит турк» асарида ҳам баён этилади.

Булардан ташқари қатор ёзма манбаларда ҳам Наврўзнинг қадимийлигига ишора этувчи талай ривоятлар мавжуд.

Мустақиллигимиз шарофати билан ўзимизга қайтган, қайтаётган барча қадриятларимиз бири-биридан азиз. Аммо Наврўз бўлакча...

Айнан шунинг учун ҳам бизни тарих майдонидан миллат сифатида йўқотмоқчи бўлган мустабидлар Наврўзи оламга тош отган эдилар. Негаки бу тантана миллатимизнинг дунёда минг-минг йилдан бери яшаб келаётганини исботлаб туради. Шу ўринда чор Россиясининг Туркистон ўлкасидаги генерал-губернатори, золим, босқинчи Скобелевнинг: **«Агарда сен бирон-бир миллатни енгмоқчи бўлсанг, аввало унинг урф-одатини, динини йўқ қил, шундагина бу миллат ўз-ўзидан тугайди ёки сенга таслим бўлади»** деган сўзларини эслашни ўзи кифоя. Биттагина сумалак аталган сеҳрли таомнинг ўзи аёлларимизнинг қурби, кодирлигидан белги эди. Қўшиқ айтиб ёмғир ёғдирган, бир-бирига яхшиликлар тилаб эшикма-эшик бойчечаклар улашган, қир-адирларни гумбурлатиб, туёғидан юлдуз сачраган тулпорларни кўпқарига солган халққа «гумроҳ, бесавод, лаёқатсиз» деган ёмон ёрлик тақиш учун миллатимиз ёвлари қора калхатлардай Наврўзимизга панжа урдилар.

Халқнинг ҳақлиги айниқса, ҳақоратланган, ҳамиятига тегилган лаҳзаларда намоён бўлади. Ота-боболаримизнинг ғолиб руҳини, гўзал юрагини, заҳматга мойил, кўклаш, кўқариш тарафида турган кўнгли, жаҳди, азми, жазмини эслатиб турувчи бу байрамни сақлаб қолиш учун ўзбеклар тик оёққа қалққан эди.

...Ҳар қандай миллатнинг эзгулик йўлида бирлашиши яхшилик билан тугайди. Азалдан бизники бўлган Наврўз абадга бизники бўлди. Мана, бу қувончли сўзни яна бутун ишонч билан такрор айтаяпмиз. Яна тўлишган, тўлиққан тупрокка уруғ қадапмиз. Яна юртимизнинг мусаффо осмонларини тўлдириб турналар қайтаётир. Озод болалар юраги варрак шаклида парвоз қилаётир. Чирманда, най, карнай-сурнайлар элимизда уйғониш фасли бошланганини овоза қилаётир. Йўқловлар, учрашувлар, дийдорлашувлар... ва бу хуш онлар, саодатли лаҳзалар учун шукроналик...

Наврўзни шоира шундай талқин қилади: **«...Наврўзнинг удумлари кўп. Бири арғимчоқ учиш. Бу энди янада**

баландлайлик, қанотланайлик деганимикан зукко аждодларимизнинг? Яна бири ширинликлар улашиш... Ҳамма-ҳаммага фақат ширин нафас, ширин сўз ҳадя этайлик деганимикан бу?

Яна бири – сув сепиш. Бунда жонланмоқ, шиддатланмоқ, шаҳдланмоқ фурсати етди деган даъват зоҳирмикан?

...Ҳарна бўлса-да, Наврўз бутун хотираси, ёди, кўриш, кўркамлиги, чорловлари билан бизнинг уйимиздадир.

Ишончли, эътиқодли, собит сарбони, ёруғ манзилларни кўзлаган карвони билан Сенга рўбару турган бу Ватан Ўзбекистондир».

Таширфинг кўз устига яхшимиз, яхшилардан ёдгоримиз, муқаддас НАВРЎЗ!

Пойимга поёндоз бўлган гул-чечак,

Сени кўзларимга суртайин ўзим.

Келдингми, кўрқмасдан, ботир бойчечак,

Ростдан ҳам келдингми, ахир, Наврўзим?!

Тилга кираётир ҳар бог, ҳар оғоч,

Энди мен ичимга ютайин сўзим.

Қайтганинг ишқилиб ростми, қалдирғоч,

Айтақол, таширфинг чинми, Наврўзим?!

Наврўз – тириклик рамзи, ҳаёт байрами. Чунки баҳор келиши билан борлиқнинг ранги, таровати ўзгаради. Иккинчи томондан, табиат неъматларининг ижодкори ҳисобланган деҳқон далага чиқади. Қадимда ҳўкизга омоч қўшилган. Учинчи бир жиҳат, бу кунда момоларимиз сумалак тўла дошқозонларни қайнатишган. Буларнинг ҳаммаси, оғоч ковагидан бош кўтарган ёки мудроқ уйқусидан уйғонган чумоли мисоли инсонларнинг қишдан сўнгги тириклиги, ҳаётидир.

Наврўзнинг ёшини юқорида айтганимиздек, манбаларда турлича кўрсатишади, жумладан, атоқли олим Ҳоди Зариф 3000 йилдан ҳам каттароқ деб ҳисоблаган. Шунча ёшга эга бўлган байрам, албатта туркий халқлар тарихида муҳим ўрин тутadi. Х асрнинг буюк тарихчиси Абу Бакр ибн Жаъфар Наршахий ўзининг «Бухоро тарихи» асарида ёзишича, қадимги varaхшаликлар янги йил байрамини «Наврўзи кишоварзон»,

яъни «Дехқонлар наврӯзи» деб аташган. Бухоро деҳқонлари асрлар бўйи йил ҳисобини Наврӯздан бошлаб юритишган. Наршахий бухороликларнинг Наврӯз билан боғлиқ шундай мисолни келтиради:

«Сиёвуш бу ерда (яъни Бухорода) ўзидан бирон-бир ёдгорлик қолдиришни истайди. Шундай қилиб, у Бухоро Ҳисорини бино қилди ва кўпроқ вақт ўша жойда турар эди. Кимлардир у билан Афросиёб ўртасида ёмон гап юргизди ва оқибатида Афросиёб уни ўлдиради. Ҳамда ана шу Ҳисорда, шарқий дарвозадан кираверишдаги «Дарвозаи ғуриён» деб аталган сомонфурушлар дарвозасининг ичкарасига дафн этдилар. Шу сабабли Бухоро оташпарастлари ўша ерни азиз тутдилар ва унга атаб ҳар йили Наврӯз куни, куёш чиқишдан олдин ўша жойда биттадан хўроз сўядилар. Бухоро аҳолисининг Сиёвуш ўлдирилишига бағишлаб айтган марсиялари ҳам бор».

Маҳмуд Қошғарийнинг «Девони луғотит турк» асарида ёзиб қолдирган «Қиш ва ёз мунозараси» икки сўзамол, истеъдодли ижрочи томонидан бир-бирига зид тимсолларда гавдаланувчи асардир.

Қиш ва ёз мунозараси томошаси

*Қиш билан ёз тўқнашиди,
Қингир (ёмон) кўз билан
бир-бирига қарашиди.
(Бир-бирини) тутиб
олишига интилишиди,
(Бир-биридан) голиб
келишига тиришиди.
Ёз билан Қиш
қарама-қарши бўлишиди,
(Уларни ҳар бири)
мақтаниши ёйини қуришиди.
Қўшин тузиб, (бир-бирини)
таъқиб қилишиди,
Ўқ отиш учун (бир-бирига)
яқинлашишиди.¹*

¹ Н. Маллаев. «Ўзбек адабиёти тарихи» Т. 1993 й. 64-бет.

Парчадан бири Ёруғлик тимсоли бўлиб, оқ ёки кўк пўстин кийиб, иккинчиси коронгулик тимсоли бўлиб қора ёки олачипор пўстин кийиб олган икки ижрочиси икки томондан пайдо бўлиб, давра айлангани, бир-бирига яқинлашгани ва ғанимларча қарашгани, сўнг бир-бирига ҳамла қилгани ва ҳар қайсиси ғолиб келишга интилгани аниқ кўриниб турибди. Бу бир-бирига душман кучнинг тўқнашувидир. Афтидан беллашувда кучлар тенг келган, қиш билан ёз бир-бирини енга олмаган. Аммо орани очиб қилиш керак. Шу боисдан улар сўз жангига, айтишувга киришадилар. Қиш Ёзга қарши бақириб-чақириб сўз бошлайди:

Одамлар ва қорамоллар

Мендан қувват олади,

Касаллик камаяди.

Одамлар чиниқади...

Сенда кўпаяр чаёнлар:

Паишалару илонлар.

Минглаб, туманлаб,

Думларини гажаск

қилиб изғишар.

Ёз Қишга шундай жавоб беради:

(Сенда) балчиқ ҳамма ёқни қоплайди,

Юпун кишилар заҳмат чекади.

Бармоқлари совуқ қотиб,

Оғиз ели билан

(Пуфлаб) иситадилар.

Саъва сендан қочади,

Менда тинар қалдирғоч,

Булбуллар сайрар менда

Нару мода жуфтлашур...

Қиш ва Ёз шу тариқа бир-бири билан мунозара қилиб, ўз фазилатини айтиб мақтаниб, ғанимининг ёмон хислатларини фош этиб, уни енгишга ҳаракат қилади. Бу айтишувда Ёз баланд келади. Қиш энгилай-энгилай дейди. Аммо Қиш таслим бўлмоқчи эмас. Шунда элат оқсоқоллари уларга учинчи беллашувни — от миниб, пойга чопишни таклиф этадилар. Бу

ҳам беллашувни ҳал қилмагач, ёйдан ўқ отишга тушадилар.
Шундагина Ёз узил-кесил ғалаба қозонди.

Мунозара ниҳоясига етади:

Турли чечаклар очилди,

(Ерга худди) чиройли гиламлар тўшалгандай.

Жаннат ери кўринди.

Совуқ қайтмас бўлиб кетади.

Ҳамма қуш ва қуртлар тирилди...

Эвди улар қоронғу инларига кирмайди.

Икки ижрочи Ёз ва киш қиёфасида гавдаланишган, аввалида кураш тушган, сўнг айтишув қилишган, пойгада куч синашган ва пировардида камондан ўқ отишган, яъни тўрт пардали майдон томошаси кўрсатилган.

Хуллас, аجدодларимизнинг мана шундай тасаввурларидан Ёз палласининг боши ҳисобланмиш Баҳорга алоҳида меҳр кўз билан қараш ва унинг биринчи кунини беҳад шавқ-завқ, хурсандчилик билан қарши олиш одатга айланган.

Қадимий туркий қавмлар, элатлар бу кунни Йил боши деб атаганлар. Шу билан бирга зардуштийлик даврида истеъмолга кирган «Наврўз» (янги кун) атамаси ҳам ишлатила бошланган. Туркий халқларда ҳамон мазкур байрам ҳам йил боши, ҳам Наврўз деб келинади.

Г.Ибрагимова.

Х.Туракулов.

«Наврузинг муборак Узбекистоним» китоби, Т. «Янги аср авлоди нашриёти», 2002 й.

НАВРЎЗ ҲАҚИДА АФСОНА

Наврўз билан боғлиқ кўпгина афсоналар сақланган. Шундай афсоналардан бирида айтилишича, туркларнинг улуғ аждоди Ўғуз ўғли ғорда яшар, қишдан қаттиқ қўрқар ва шу боисдан унга ойлаб озиқ хозирлаб тайёргарлик кўрар экан. Бир йили қиш қаттиқ келиб, Ўғуз ўғлининг жамғарган озиғи етмай қолибди. У озиқ-овқат топишга мажбур бўлиб ғордан чиқиб қарасаки, қуёш чиқиб ҳаво илиган. Йўлда бораётса, олдидан бир кўк ёл бўри чиқиб қолибди:

– Ўғуз ўғли, бу илик узилди кунда қаяққа кетаётибсан? Йўл бўлсин? – деб сўрабди бўри.

Ўғуз ўғли егулик кидириб кетаётганини айтибди. Шунда бўри дебди:

– Фалон жойга борсанг бир сурув қўй, бир боғ буғдой, бир тегирмон ва бир чарх бор. Шуларнинг бари сеники. Қўйларни боқиб кўпайтирасан, жунини чархда ип йигириб ўзингга кийимлик мато тўқийсан, буғдой донларини ерга сочсанг, нонли бўласан.

Ўғуз ўғли бўри айтган жойга бориб қараса, чиндан ҳам ўша нарсаларнинг ҳаммаси турган эмиш. Ўғуз ўғли қўй боқишни, буғдой экиб деҳқончилик қилишни, ип йигириб, ўзига кийим тикишни ўрганибди. Ҳаёти фаровон бўлиб кетибди. Шу боис Бўри билан учрашган кунини ҳар йили байрам қиладиган бўлибди. Бу қаҳратон қишдан кутилиб, баҳорга етишган куни экан» («Наврўз» Т., 1992 йил. 6-7-бетлар).

Тарихдан маълумки, ҳар қандай афсонанинг тагида ҳақиқат яширинган бўлади. Юқоридаги афсонани ҳам шу нуқтаи назардан қуйидагича шарҳлаш мумкин.

Қадимий турк қабилалари овчилик даврида бўри овга омад келтиришини билганлар. Ов олдидан, баъзан овдан кейин ҳам ибтидоий жамоа ўртасида ёқилган гулхан атрофида айланиб ўйинга тушганлар, ўртада бўри терисини ёпиниб бўри қиёфасига кириб олган тимсолнинг кўнглини олишга ҳаракат қилинган. Бизнинг давримизгача етиб келган «Беш қарсақ» ўйинида шундай қадимий халқ санъати изларини кўрамиз.

Иккинчидан, афсонадан маълум бўлишича, Ўғуз ўғли кўк

ёлли Бўри билан айна баҳорнинг биринчи куни учрашган бўлиб, ўша шарофатли кунни ҳар йили байрам қила бошлаган. Бундан келиб чиқадики, туркий халқлар ҳам йил боши ёки Наврўз байрамини жуда қадимги даврлардан нишонлай бошлаганлар.

Хўш, ўша энг қадимги даврларда Туронда Наврўз қандай ўтган. Қандай маросимлар ўтказилгану, қандай томошалар кўрсатилган?

Наврўз қадимги халқларнинг диний маросим ва эътиқодлари асосида ерни севишга, меҳнатни қадрлашга, кўклам мўъжизаларидан лаззатланишга, ҳаётнинг боқийлигига иймон келтиришга ўргатади. Энг муҳим жиҳати, Наврўз эзгулик ва ҳақиқат рамзи сифатида халқларнинг тараққий этишида муҳим ўрин тутган.

Туркий халқлар Наврўзда кўпқари яъни улоқ чопишади. Баъзи манбаларда буни кўкбўри ҳам дейишади.

Туркий халқлар Наврўзни ҳузур-ҳаловат, тўкин-сочинлик, баракага, етишиш, ўз аجدодларининг қийин аҳволдан кутилиб, ёруғ кунларга етишиш фурсати деб билганлар. Турк олими Абдулҳолиқ Жойнинг маълумотларига қараганда, қадимги турклар Наврўзни «**Бўсқурт куни**» ёки «**Кўкбўри куни**» деб ҳам аташган. Маълумки, азалдан бўрини муқаддас жонивор сифатида эъзозлаган туркий қабилалар йил бошини улуғ аجدодлари билан муқаддас кўкбўри учрашган шарофатли кун сифатида қадрлаганлар. Афсонада айтилишича, қадимги турк бобокалонларидан Ўғузхон Кўкёл бўри билан учрашиб, рўшнолик кўрган кун «Наврўз» – Кўкбўри куни деб ҳар йили байрам қилиб нишонлашган. Кўкбўри деган ном шундан қолган.

Кўпқари нихоятда қадимий тарихий асосларга эга бўлиб, унинг илдизлари келаётган янги йил ҳосилининг чўғини чамалаш билан алоқадор эътиқод ва ирим-сиримларга боғланади. Қўхна Хитой солномаларининг бирида ёзилишича, қадимги фарғоналиклар йилнинг серҳосил ёки бебарака келишини аниқлаш учун Наврўз куни ҳукмдор ва эл оғаларини бир жойга йиғиб, уларни икки гуруҳга бўлишган. Ҳар иккала гуруҳдан биттадан энг жасур, ботир ва мохир қиличбозни

танлаб, ўртага туширишган. Йигитларнинг қайси бири кучли эканлиги маълум бўлгач, олишув тўхтатилган. Ва шунга қараб йилни баракали ёки камҳосил бўлиши тахмин қилинган. Йил бошида ижро этилган бу рамзий ўйин кейинчалик ўзининг муқаддас анъана сифатидаги аҳамиятини йўқотган. Аммо халқимизнинг барча байрам ва сайлларида, тўй-хашамларида анъанавий томоша сифатида қўлланиладиган бўлиб қолган. «Кўпқари эса кўкбўри сўзидан олинган» деган тахминлар ҳам бор.

Боболаримиз бу кунни «**Арқана кун**» деб аташган. Турк олими Баҳоуддин Ўғалнинг аниқлашича, «Арқанақун» («Эргенегун») Наврўзнинг қадимий туркий атамаларидан бири бўлиб, «Тоғдаги ўтиш жойи», «Довон» маъноларини англатган. Арқана байрамининг пайдо бўлиши ҳақида Хива хони Абулғозий Баҳодирхоннинг «Шажараи турк» асарида ғоят қизиқарли бир афсона келтирилган. Унда тоғ ичидаги жаннатмонанд жой, сўлим гўша Арқанақун деб аталади, Кўктурқлар авлодининг тоғ доवони оша ўз ота-юртларига ўтишлари киш билан баҳорнинг алмашилиши, эски йилни яқунлаб, янги йилга ўтишни эслатади.

Бизнингча, авваллари Наврўзда юқорида келтирилган «Қиш ва Ёз мунозараси» маросими-томоша сифатида кўрсатилган. Бўри тимсоли билан боғлиқ айланма ҳаракатли овчилар рақси ҳам ўйналган. Бугина эмас. Эндиликда болаларнинг фаолиятида сақланиб келаётган бир қатор кўшиқ-ўйинлар, чорламалар, айтишмалар борки, улар аслида аجدодларимиз томонидан навбаҳорда айтилган, ижро этилган. Улар асосан баҳорда рўй бериладиган табиат ҳодисалари билан боғлиқ. Табиатнинг уйғонишида алоҳида ўрин тутувчи Қуёш (офтоб) катта мўъжиза сифатида қабул қилиниб, одамлар яйраб-яшнаб мадҳ этганлар.

Илк даврларда янги йилнинг қандай келишини билиш учун майдонга бир эркак ва аёлни чиқариб **тортишмачоқ ўйнашган. Шу беллашувда аёл ғолиб чиқса, янги йил хайрли келади деб хурсанд бўлишган.** Кейинроқ эркак билан аёлнинг тортишуви оммавий тус олиб, бора-бора уйланиш маросимларига туташиб кетган. Шунингдек, ёшлар далада, қудалар ичкарида бир-бирлари билан арқон тортиш

ўйнайдилар. Қайси томон ғолиб келса, ўша томоннинг бир умрга тили узун бўлишини башорат қиладилар.

Бора-бора кураш ҳам, мерганлик ҳам, айтишув ҳам оммавий тус олиб кетган. Уларнинг ёнига асли келиб чиқишига кўра туркий халқларнинг тотеми ҳисобланган Бўри тимсоли билан боғлиқ «Кўпкари» (Улоқ) келиб чиққан.

Шундай қилиб, йил боши – Наврўзнинг шаклланиши даврида уч туркум ўйинлар, томошалар, маросимлар майдонга келган.

БИРИНЧИ ТУРКУМ – бу табиатнинг уйғониши. Куёш, Бўри тимсоллари билан боғлиқ ҳолда шаклланган хилма-хил ўйинлар, томошалар.

ИККИНЧИ ТУРКУМ – оммавий тус олган кураш, мерганлик, айтишув ва улоқ томошалари.

УЧИНЧИ ТУРКУМ – томошалар ҳам бўлган. Халқ орасида катта томоша тарзида уюштирилган Ожуз момо ва Дехқон бобо, Ёзи ва Зебо, Гул ва Наврўз тимсоллари орқали кўрсатиладиган томошалардир.*

***Юкоридаги асар**

НАВРЎЗ БАЙРАМИ

Наврўз Ўрта Осиё ва Яқин Шарқ халқларининг қадимий, анъанавий янги йил байрами. Наврўз байрами Ўрта Осиёда ислом дини қабул қилинмасдан анча илгарироқ мавжуд бўлган. Наврўз байрами ҳақида Абу Райҳон Берунийнинг «Китоб ат тақвим» («Тушунтириш») ва «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» асарларида маълумот берилади. Маҳмуд Қошғарийнинг «Девони луғотит турк» асарида баҳорга ва Наврўз байрамига бағишланган халқ лирик кўшиқларидан намуналар учрайди. Умар Хайёмнинг «Наврўзнама» китобида Наврўз байрами ҳақида қимматли маълумотлар бор.

Куёшнинг ҳамал буржига кириши, кеча билан кундузнинг баробар келиши йил боши ҳисобланган. Бу эски куёш йили ҳисобида фарвардин ойининг аввалига (22 март) – кеча билан кундузнинг узая бошлаши, табиатда жонланиш, баҳорнинг бошланиш даврига тўғри келади. Бунини кичик Наврўз байрами ёки оммавий Наврўз байрами дейилган. Фарвардиннинг олтинчи куни эса катта Наврўз байрами ёки махсус (хусусий) Наврўз байрами деб аталган. Анъанага кўра, кичик Наврўз байрамдан бошлаб ҳамма нарсаси амалга киради, деб, ҳисоблашган.

Наврўз байрамини пайдо бўлишини бизгача етиб келмаган қадимий пахлавий китоблардаги маълумотлар асосида Абулқосим Фирдавсий ўзининг «Шоҳнома» асарида ярим афсонавий шоҳ Жамшид номи билан боғлайди. «Жамшид темир эритиб қурол ясашни, ип йигириб, тўкиб, кийим тикишни, уй, ҳаммомлар қуришни ихтиро қилади, сўнг кишиларни ўз қобиляти ва хонарига қараб гуруҳ-табакаларга ажратади. Ниҳоят, бир куни бир тахт ясади, унда осмонга кўтарилади, бу фарвардиннинг биринчи куни эди. Ҳамма жуда бахтиёр, ғаму-андуҳни унутиб, шу куни барча Жамшидни табриклайди ва байрам янги йил боши бўлиб анъанага айланиб қолади».

Тарихий манбаларга қараганда, Наврўз байрамини (Н.б.)¹ ўтказиш ахмонийлар давридан бошлаб анъанага айланиб қолган

¹ «Н.б.» – Наврўз байрами.

ва Ўрта Осиё, Эрон, Афғонистон халқларида энг катта байрам ҳисобланган. Бу ўлкаларга ислом дини киритилган пайтда Н.б. таъқиқланган. Аммо подшо саройларида расмий сифатда байрам этилмаса-да, халқ ўз севган байрамини давом эттирган. Шунинг учун ҳам Ўрта Осиё ва Эрон халқлари араб халифалиги ҳукмронлигидан қутилган давр (9-10 асрлар)дан бошлаб Н.б.ни ўтказиш яна расмий тус олган. Абу Райҳон Беруний «Ёдгорликлар» китобида маълумот беришича, байрам фарвардиннинг олтинчи куни, яъни катта Наврўзга қадар давом этган. Сосоний подшолари 6 кунда 6 тоифа халқни қабул этганлар ва тортиқлар улашганлар. Н.б. куни маҳбусларни озод қилиш анъанаси ҳам бўлган. Умар Хайёмнинг «Наврўзнома» китобида ёзишича, Н.б.ни ўтказишнинг шохлар учун махсус тартиб қондаси бўлган. Уй-жойларни тозалаш, кўкат ва гуллар билан безаш, ота-она, яқин кишилар билан дийдорлашиб келиш, марҳумлар қабрларини зиёрат қилиш кабилар оддий халқ орасида ҳам одат тусига кириб қолган. Тожик ва Эрон халқларида Н.б. дастурхонига номи «С» ҳарфидан бошланадиган етти хил овқат қўйиши («Хафтсин») одати бор. Бошқа халқлар сингари, ўзбеклар ҳам бу кунни қадим замонлардан буён янги йилнинг бошланиши деб қувонч билан қарши олганлар. Н.б.нинг бошланишидан бир неча кун илгари тайёргарлик қўрилган. Одатда Н.б.дан 15 кун олдин буғдой ёки арпани ундиришга қўйилган ва унинг майсасидан Н.б. кунлари сумалак қилинган. Ёшлар Н.б.ни кечаси билан ухламасдан эртақ ва ҳикоялар айтишиб, ўйин-кулгу билан кутиб олишган. Н.б.нинг биринчи куни отчопар, улоқ, кураш сингари ўйинлар, сайил ўтказилган. Ёшлар баҳор ҳақида кўшиқ айтганлар. Агар Н.б. арафасида бирор киши вафот этган бўлса, дафн этиш кечиктирилган. Н.б.да мотам маросимлари ўтказилмаган.

Н.б.да кўкат чучвараси, ялпиз сомса каби янги таомлар пиширилган. Н.б. халқ ўртасида баҳор байрами бўлиб қолмоқда. Н.б. 70-йиллардан бошлаб Ўзбекистоннинг шаҳар ва қишлоқларида анъанавий тарзда кенг нишонланмоқда. Яқин Шарқ мамлакатларида Н.б. расмий янги йил байрами ва йил боши ҳисобланади.

Наврўз – (мусикада) – Ўн икки мақом тизимидаги

овозлардан бири; бир неча шўъба номининг таркибий қисми. М: Ўн икки мақом тизимида Наврўзи ажам, Наврўзи араб, Наврўзи баётий, Наврўзи хоро, Наврўзи Сабо каби шўъбалар бўлган.

Шашмақомнинг наср деб аталадиган шўъбалари қаторида Наврўзи Сабо, Наврўзи ажам ва Наврўзи хоро учрайди. Наврўзи Сабонинг тузилиши мураккаб бўлиб бир байт шеър билан куйланадиган 1-хати даромад, 2-3- хатлари миёнхат такрори, 4-хати дунаسر, 5-хати миёнхат такрори, 6-7- хатлари Намуди Сегоҳ авжи, 8-хати яна миёнхат такрори, охириги хат туширим қисмларидан таркиб топган. Наврўзи сабодан кейин бошқа биринчи гуруҳ шўъбалардагидек тарона эмас, балки талкинча доира усулидаги шохобчаси келади. Наврўзи сабо сегоҳ мақомининг Наврўзи хоро, Наво ва Дугоҳ мақомларидаги Хусайний шўъбасига оҳангдош. Мазкур шўъба Домла Ҳалим Ибодов ижросида юксак бадий талкин ифодасини топган ва грампластинкаларга ёзиб олинган. Наврўзи ажам ҳам даромад билан бошланади. 2-3-хатлари миёнхат, 4-хати Намуди Насруллои, 5-7-хатлари Турк авжи бўлиб, куйнинг асосий йўлига уланиб кетади. 8-хати тушириш қисмидан иборат. Наврўзи ажамдан кейин унинг таронаси ижро этилади. «Наврўзи ажам» номли халқ куйи ҳам мавжуд, унинг оҳанглари Шашмақомдаги Наврўзи ажамдан фарқ қилади. Наврўзи хоро, Наврўзи сабо шўъбасининг маълум кўриниши бўлиб, бунда Намуди сегоҳ тушириб қолдирилади, ўрнига дунасрдан авж сифатида фойдаланилади, Наврўзи хоро кетидан унинг учта таронаси ижро этилади ва Наврўзи ажам шўъбасига уланиб кетади.

Ўзбекистон ҳудудида наврўз номли гуллар ҳам учрайди.

Наврўзгул (*Primula*) – наврўзгулдошлар (наврўзгуллилар оиласи)га мансуб кўп йиллик ўсимликлар туркуми. Ер юзида 500 дан ортиқ, жумладан Ўзбекистонда 10 тури учрайди. Доривор Н.нинг бўйи 15-30 см. Илдиз олди барглари тухумсимон, чети тўмтоқ, ағрасимон бандли, қанотчали.

Тўпгули соясимон. Гули йирик, сарик. Меваси – кўп уруғли, кўнғир, кўсакча.

Кавказдаги ўрмон ва ўрмон чўл зоналаридаги буталар

орасида, ўтлоқларда ўсади. Барги таркибида С витамини, каротин сопонин ва бошқа бирикмалар бор. Илдизи ва илдизпоясининг қайнатмаси бронхит касаллигида балғам кўчирувчи дори сифатида, баргнинг дамламаси авитаминозда қўлланилади. Наврўзгулнинг Ўзбекистондаги турлари манзаралидир.

Наврўзгулдошлар – примуладошлар (Primulaceae) – туташ тожбаргли икки паллали, бир ва кўп йиллик ўсимликлар оиласи. Пояси ярим бута, яхши ривожланмаган, бўғиз баргли. Барглари оддий, тукли. Гуллари тўғри, икки жинсли, меваси кўсак. 9 туркумга мансуб 800 тури бор. М: наврўзгул, цикламен седмичник, ва бошқалар учрайди. Баъзилари манзараси (м: цикламен, наврўзгул ва бошқа). Ҳашоратлар ёрдамида чангланади.

«Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси»дан.

НАВРЎЗ БЕРУНИЙ ТАЛҚИНИДА

Қомусий олим Абу Райҳон Беруний ўзининг «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» асарида Наврўз айёми ҳақида сўз юритади. Маълумотлар баъзида бир-биридан фарқ қилади. Бунинг сабаби, олим ҳолис қолиш учун ишонарли маълумотлар билан бирга шубҳалиларини ҳам келтириб, уларга ўз муносабатини билдиради.

Маълумки, ушбу байрамнинг келиб чиқиши эроний халқлар тарихи ва мифологиясига бориб тақалади. Шуни инобатга олган Беруний ўз асарининг «Эронликлар ойларидаги ҳайитлар ва машҳур кунлар устида сўз» бобида бу халқнинг байрамларини икки турга ажратади: «Баъзиси дунёвий ишлар учун, баъзиси диний ишлар учун белгиланган». Эронликлар календари бўйича илк ой – Фарвардин моҳнинг биринчи куни эса ҳам диний, ҳам дунёвий характердаги Наврўз байрамидир.

Берунийнинг келтиришича, эронийларнинг қадимги календари бўйича йиллар кабисали бўлган пайтларда Наврўз ёзга, куёшнинг Саратон буржига кириш пайтига тўғри келган. Кейинчалик эса кабиса бекор қилиниб, ҳозиргача юритилиб келаётган календарь амалга киритилган. Бунда энди ойлар куёшнинг муайян буржларга киришига асосланган бўлиб, йил куёшнинг Ҳамал буржига кирган кунидан бошланади. Бу кун баҳорги кеча ва кундузнинг тенглиги – эътидолга, ҳозирги 21 мартга тўғри келади. Шу сабабли ҳам йилнинг илк куни «Янги кун» – Наврўз деб аталган. Қадимда бу байрам олти кун, ҳатто бутун Фарвардин ойи давомида нишонланган.

Аслида Наврўз табиатдаги уйғонишни байрам қилиш сабабли келиб чиққан. Кейинчалик эса диний тус олган. Беруний бу билан боғлиқ ривоятларни ҳам келтириб ўтади. Айтишларича, ҳаракатсиз коинотни Худо шу куни, айнан куёш Ҳамал буржига кирадиган соатда ҳаракатга келтириб юбориши натижасида Нур ва Зулмат бир-биридан ажралган, кеча-кундуз, йил, ой, кунлар пайдо бўлган ва вақт ҳисоби бошланган. Йилнинг айнан Наврўздан бошланиши шунга ишорадир. Баъзи манбаларда ёзилишича, Худо жами яратикларни олти кунда яратган ва унинг биринчи куни Наврўздир. Бу байрамни олти

кун нишонлаш шунга алоқадордир.

Беруний келтирган яна бир афсонага кўра эса, шу куни Худо, яъни Аҳура Мазда куйи оламни – Ерни яратиб, ярим одам, ярим ҳўкиз танли Каюмарсни унга подшоҳ қилган. Шу сабабли бу кун байрам сифатида нишонланадиган бўлган.

Кўпчилик афсона ва ривоятлар, қадимий битикларда Наврўзнинг байрам қилинишини афсонавий подшоҳ Жамшидга боғлашади. Беруний бу шоҳ ва байрамга алоқадор маълумотларни ҳам батафсил келтиради. Чунончи, айрим Эрон олимлари фикрига кўра, Жамшид ўзидан олдинги динни янгилаган кун Наврўздир. Бу кун, гарчи азалдан ҳурматланган бўлса-да, Жамшид уни ҳайитга айлантирган.

Яна баъзи қарашларга кўра, қўл остидаги девлар, жину шайтонлар Жамшидни безатилган тахти (ёки араваси) билан бирга кўтариб учганлар, фуқаролар унга гул ва олтин-қумуш сочганлар. Бу қутлуғ маросим баҳорги эътидол куни амалга оширилган бўлиб, тарихда Наврўз байрами сифатида қолиб кетган. Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сида ҳам шу ҳақда айтилади.

Беруний келтирган яна бир афсонага кўра, бир замонлар Иблис бутун заминдан баракани кеткизганлиги сабабли одамлар озиқ-овқатга тўймаганлар. Шамол тўхтаб, ўсимликлар қурий бошлаган, дунё ҳалокатга юз тутган. Шунда Худонинг амри ва кўрсатмаси билан Жамшид жанубга – Иблис ва унинг ёрдамчилари турган жойга бориб, улар билан курашган. Ниҳоят, у баракасизликни даф этишга эришган ва дунёга – одамлар орасига қайтган. Ўша куни у худди қуёшдек порлаб турган. Ердаги уйғонишни, дарахт ва ўсимликларнинг кўқарганини кўрган одамлар бу кунни «рўзи нав» деганлар ва шоду хуррамлик қилишган.

Наврўз куни Жамшид эски мақбараларни бузиш ва янгисини қурмасликни буюради. Бу Худога маъқул келиб, Жамшид фуқароларини касаллик, қариш, ҳасад, муҳтожлик, ғам ва ўлимдан қориг қилади. Бинобарин, фаровон ҳаёт — «олтин аср»нинг аввали ҳам Наврўзга бориб тақаларкан.

Демак, Беруний Наврўзнинг байрам қилинишини асосан, афсонавий шоҳ Жамшид фаолияти билан боғлаган.

**Х. Юсупов, тадқиқотчи,
«Моҳият», 2006 йил 17 март.**

НАВОИЙ НАЗМИДА НАВРЎЗ

Бобокалонимиз Мир Алишер Навоий «Тарихи мулуки Ажам» («Ажам подшоҳлари тарихи») асарида шоҳ Жамшид ҳақида сўзлаб, у «хусну жамолда дилпазир ва фазлу камолда беназир» бўлганлигини, салтанат тахтига ўтиргач, «жаҳон мулкини адл ва инсоф била тузган»лигини махсус қайд этади. Жамшиднинг «ғариб ихтиролари» жумласида ип ва ипак матоларини тўқиш «ишларини ароға киюргани»ни, шаҳар ва қишлоқлар барпо этганини, муҳташам бинолар қурдирганини мактов руҳида битади. Шундай иморатларидан бири «чиҳил минор» деб аталган. «Чун бу иморат туганди, – деб ёзганди Навоий, – анда азим жамшид (байрам, тўй-томоша) қилди. Ул вактеким, қуёш нуқтаи эътиқодли рабиийға (баҳорда кеча-кундуз тенг бўлган кун) таҳвил (бир ҳолат – жойдан иккинчи ҳолат – жойга ўтиш) илиб эрди — ул бинода тахт устида ўлтириб, адолат савти савдосин оламга мунташир (тарқатиш, ёйиш) қилди ва ул куннинг отин наврўз қўйди».

Кўринадики, Алишер Навоий наврўзни, биринчидан, кеча ва кундузнинг баҳорга тенг келиш куни («эътиқодли рабиий») деб илмий асосланган ҳақиқатни таъкидламоқда, иккинчидан, Наврўзни байрам сифатида тантанавор нишонлаш одатининг қадим-қадимдан, ярим афсонавий шоҳ Жамшид замонидан бошланганини қайд этмоқда. Муҳими шундаки, Навоий Наврўздаги тўй-томоша, шодлик-хурсандликни одил ҳукмдор Жамшиднинг «адолат савту садоси оламга мунташир қилган»лиги билан узвий боғлиқ ҳолда кўради.

«Тарихи мулуки Ажам» 1486 йилда ёзилган. Олим, мутафаккир Навоийнинг бу илмий-тарихий асаридаги Наврўзга оид қайд-таъкидлари ижодкор Навоийнинг адабий фаолиятида ҳам ўзининг бадиий ифодасини топган: биз шоирнинг улкан шеърий меросида наврўз, наврўз байрами, умуман, баҳорнинг фусункор латофати, ҳаётбахш таровати ҳақида кўплаб бадиий лавҳаларни учратамиз. Аввало, шуни айтиб ўтиш керакки, Навоий ўз шеъриятида ҳам илмий асосланган тушунчани — кеча ва кундузнинг баҳорга тенг келиш куни наврўз деб аталишини бир неча бор мисраларга жойлаб ўтади. Бугина

эмас. Шоир маъшуканинг ташқи гўзал қиёфасини чизишда ана шу тушунчадан жуда ўринли фойдаланади, таносиб санъати воситасида эса қоларлик лавҳалар яратади. Ана шундай намуналардан бирини «Бадое ул-васат» девониди:

Эмди ғам йўқ – солди чу кўнглум аро минг сўз, —

каби шодиёна руҳдаги мисра билан бошланувчи ғазалда учратамиз. Лирик қаҳрамон — ошиқ байрамонга кўтаринки кайфиятда, у севимли ёри васлига етишганига шукроналар айтади. Ғазалнинг учинчи байтида эса қуйидагиларни ўқиймиз:

Васли аро кўрдум, тенг эмиш бўйшо сочи,

Тун-кун тенг экан зоҳир ўлур, бўлди Наврўз.

Бунда маъшуканинг тим қора сочи тунга, келишган қомати кунга қиёсланмоқда, кеча (соч) ва кундуз (қомат)нинг баробарлиги Наврўз билан, висол эса наврўз байрами билан тенглаштирилмоқда.

Навоий умрининг сўнгги йилларида ёзилган:

Эй юзуна боғи насимида ҳавойи наврўз,

Лаъл тоғинг бўлуб ул боғда бўстон афрўз, —

байти билан бошланувчи шеърда эса наврўзнинг фазилати, унинг жонбахш, шифобахш ҳавоси, наврўзда киши руҳининг енгил тортиб, парвозланиши ўзига хос ифодасини топган. Шуниси алоҳида диққатга сазоворки, шоир наврўзни қутлуғ, шодиёна кун (байрам) сифатида тилга олади. Бундай талқин севгида садоқат ва вафо кўрсатган маъшуқа шаънига энг эзгу истаклар билдирилаётган ошиқ тилидан битилган мисраларда, айниқса, равшан юзага чиққан. Ошиқ вафодор ёрнинг ҳар бир туни, орзу-умидлар ушаладиган, мушкулени осон қилиб, мурод-мақсадига етказадиган қутлуғ қадр кечаси («лайлатулқадр»), ҳар бир ёруғ кунининг эса ҳаётбахш наврўз бўлишини хоҳлайди:

Зулфу рухсор ила коминга мени еткурсанг,

Ҳар тунунг қадр ўлубон ҳар кунинг бўлсун Наврўз!

Маъшуқаси билан висолга талпинаётган лирик қаҳрамоннинг аҳволи-руҳиятини, ички кечинма ва интилишларини ҳаётий ифодаловчи қуйидаги мисраларда наврўз бевосита байрам, хурсандчилик тушунчаси билан ёнма-ён қўлланилади:

***Куюннга ҳар кун бориб ҳар дам кўрай, дерман сени,
Менга ҳар кун байраму ҳар лаҳза Наврӯз керак!***

Навоий мавлоно Лутфий ғазалига ўхшаган мисраларида Наврӯзнинг кенг маънодаги тушунчаси билан алоқадор ва ханузгача муомалада бўлган халқ мақолини усталик билан мисрага солади:

***Зулфи васлин истасанг рухсори меҳр афрӯзидек,
Йўқ ажсаб, чун келиши билгурур наврӯзидек.***

Навоий талқинида наврӯз табиатнинг уйғониши, жонланиши, янгилиниши ва покланиш фасли — баҳор ҳамдир. Баҳор эса бутун мавжудотга қайтадан ҳаёт бағишловчи, кишилиқ қалбида меҳр-муҳаббат, севги-садоқат туйғуларини уйғотувчи, шоирнинг жуда чиройли таъбири билан айтганда, ҳатто курук ёғочдан ҳам гуллар ундирувчи сеҳрли ва жонбахш хусусиятга эга:

***Жамоли васф этармен ҳамдамим ул гулғуз ўлғоч
Куруқ шох ўйлаким зоҳир қилур гуллар баҳор ўлғоч!***

Худди шу боисдан ҳам шоирнинг қатор шеърларида ҳаётсеварлик ғоялари ва гўзаллик мадҳи, эзгу орзу-истаклар баёни ва нозик ҳис-туйғулар ифодаси наврӯз – баҳор – гул-ишқ туғени, висол айёми тизмасида уйғун тарзда кўзга ташланади. Бу жиҳатдан «Наводир уш шабоб» девонида учровчи қуйидаги байт эътиборлидир:

***Бодаю ишқу шабоб айёмига фасли баҳор
Панд кетсунким – эрур ошифталигларнинг чоғи.***

Ҳа, шоир таъкидлашича, наврӯз – гул фасли, у келгач, олам гулга беланиб, чаман гулистонга айланади. Наврӯзни фақат баҳор билан, висол айёми билан қиёслаш мумкин:

***Гунчага хандон била ҳуснинг у гули хуррам баҳор,
Хаттинг андоқ, сабзаким, бўлғай анга ҳамдам баҳор.***

Навоий ғазалларининг бирида баҳор ёмғири афсонавий ҳаёт суви — «ҳайвон зулоли» билан тенглаштирилади — у бутун борлиққа қайта жон бахш этиб, мавжудотни, шоир ибораси билан айтганда «тирилтиради», сабза киприкларига қўнган ёмғир томчилари эса, шоир тасвирида, севинч кўз ёшларидир:

***Булут ҳайвон зулоли бирла турғузди ҳаво жсонин,
Севинмак ишқидан шадоб қилди сабза маржсонин.***

***Эмастур сабзаю лолаки – жола тошидан гардун
Кўтортиб ер юзин, ҳар сори зоҳир айлади қоним!***

Шоир яна баҳор фаслининг яратувчилиқ қудрати, баҳор ёмғирининг ҳаётбахш фазилати ҳақида сўз юритади:

***Чамани баҳри латофат бўлди майсон дурлари бир
Қизил толдек муҳайё қилди ҳар ён шоҳи маржоним.***

Баҳор фасли, наврўз айёми, гуллар чамани инсонларга кучгайрат, кўтаринки кайфият бағишлайди, янги-янги орзу-умидлар, завқу-шавқ улашади, дейди Алишер Навоий.

Навоий наврўз, баҳор, гул мавсумини инсонлар бахту саодати, хурсандчилик билан бирга қўшиб қўйлаган.

***Мувофиқ кийдилар – бўлмиш магар наврўз ила байрам,
Чаман сарви яшил хилъват менинг сарвиравоним ҳам.***

Демак, Наврўз гул, шодлик, дўстлик, меҳнат, шунингдек у ҳам тарихий, ҳам навқирон байрамдир.

Халқ тарихининг бир таркибий қисми бўлмиш миллий урф-одатлар байрами бўлмиш Наврўз ҳозирги кунда кўп миллатли Ўзбекистон халқлари дўстлиги мустақиллигини таъминлаш, Ватаннинг бахт, саодат, равнақи учун хизмат қилади.*

***Юкоридаги уша асар**

**Навруз байрамида куйланадиган халкона
кушикларимиз:**

ЖАРЧИЛАР ҚЎШИҒИ

*Бор-ҳо,
Кел-ҳо,
Ҳамалим, ҳа-ҳа,
Амалим, ҳа-ҳа,
Сайл бу ёғда,
Ўтирма уйда,
Ўйнагани кел,
Бўйлагани кел,
Кулишгани кел.
Тўлишгани кел.
Беллашгани кел,
Эллашгани кел.
Келмасанг ҳам кел.
Кел-о-ооо...
Э-о-ооо...
Отда чопиб кел,
Жиянни топиб кел,
Қувнашгани кел,
Қувлашгани кел,
Келмасанг ҳам
Кел- о- ооо...
Ҳамалим, ҳа-ҳа
Амалим ҳа- ҳа.
Бугдой тўлсин уйингга,
Бўй қўшилсин бўйингга.
Сайл бунда
Ўтирма уйда
Диллашгани кел,
Сирлашгани кел,
Келмасанг ҳам кел-ооооо...
Эл-о-ооо ...*

НАВРЎЗ ҚЎШИҒИ

*Наврўз келди, кўрайин,
Қизил гуллар терайин.
Қизил гулга ярашган
Бўйдош олиб берайин.
Қизил-қизил қиялар,
Қинғир ишда уялар.
Қадрин билмас нодонлар
Қизил гул деб қуярлар.
Ҳаво ёғди, дим бўлди,
Эшик очган ким бўлди?
Наврўз дея оламга
Бағрин очган ким бўлди?
Эй кўзлар, қаро кўзлар,
Осмондаги юлдузлар.
Тошларга ҳам тил битди,
Келаётир наврўзлар.
Нур ёғсин қошингиздан,
Ҳам тоғу тошингиздан.
Ҳумо қушлар айлансин
То абад бошингиздан.*

НАВРЎЗ ЁР-ЁРИ

*Гул Наврўз этагида
Ҳалинчак бор, ёр, ёр,
Ҳалинчакнинг бошида
Келинчак бор, ёр, ёр
Келинчакнинг қошлари
Камон экан ёр, ёр,
Ошиқларнинг бахти кулган,
Замон экан, ёр, ёр,
Дошқозонда сумалак,
Кавлайман-о, ёр, ёр,
Севганимнинг кўнглини*

Овлайман-о, ёр, ёр.
Келинчакнинг рўмоли
Шойи экан, ёр, ёр,
Мафтун қилган қошлари
Ёйли экан, ёр, ёр.
Келинчакнинг йўлига
Гуллар сочай, ёр, ёр,
Дугонамга кўнглимни
Бугун очай, ёр, ёр,
Шундай олам мунаввар
Бўлғусидир, ёр, ёр.
Дугоналар муродига
Етгусидир, ёр, ёр.

ЛАҚАШИҚИЛДОҚ (Халқ кўшиғи)

Аравада онаси,
Лақашиқилдоқ,
Кажавада боласи,
Лақашиқилдоқ.
Эл оғаси Болтавой,
Лақашиқилдоқ,
Салласи бошида сават,
Лақашиқилдоқ.
Бойбува жуда танти,
Лақашиқилдоқ.
Бойбуванинг қизлари,
Лақашиқилдоқ.
Ғўрага кўнгли кетар,
Лақашиқилдоқ.
От қочирдим олисдан,
Лақашиқилдоқ
Ёпқирлари кумушдан,
Лақашиқилдоқ
Сумалак еб бой бува,
Лақашиқилдоқ.

Бош кўтармас болишдан,
Лақашиқилдоқ.
Ҳовлидаги ҳандалак,
Лақашиқилдоқ,
Банд (ин) бериб пишибди,
Лақашиқилдоқ.
Ҳеч кимга ё егизмай,
Лақашиқилдоқ,
Бари ичи тушибди,
Лақашиқилдоқ.
Ёрилсин боғлаб посоқ,
Лақашиқилдоқ.
Арава келар ларзон,
Лақашиқилдоқ.
Ичида моли арзон,
Лақашиқилдоқ.
Наврўз келди элимга,
Лақашиқилдоқ,
Севинч тўлар дилимга,
Лақашиқилдоқ.

ОЙ НОМЛАРИ

Ўзбек тилида 12 ойнинг Қуёш йили, Ой йили, Григорий тақвим (календарь)ларида, шунингдек, қадимги туркийда, мучал ҳисобида, ўзбек халқи тилида юритиладиган номлари бор. Бу номлар қуйидаги кўринишларни қиёслашга имкон беради.

Т/р	Ой йили тақвиимида	Ўзбек халқи тилида	Григорий тақвиимида	Қуёш йили тақвиимида	Қадимги туркийда
1.	Жумодилохир		январь	далв	оқпон
2.	Ражаб	ражаб	февраль	хут	наврўз
3.	Шаъбон	барот	март	ҳамал	оз
4.	Рамазон	рўза	апрель	савр	ўтёқмас
5.	Шаввол	хайит	май	жавзо	кукук
6.	Зулқаъда	ора	июнь	саратон	чилла
7.	Зулҳижжа	қурбон	июль	асад	сарча
8.	Мухаррам	ашир	август	сунбула	қирққуяк
9.	Сафар	сафар	сентябрь	мезон	мезон
10.	Рабиулаввал		октябрь	ақраб	қорача
11.	Рабиулохир		ноябрь	қавс	қозон
12.	Жумодилавлал		декабрь	жадий	қангтар

Ой йили тақвиимидаги арабча 12 ойнинг номидан тўрттасига — рабиулаввал, рабиулохир, жумодилавлал ва жумодилохирга ўзбекча ном берилмаган, булар «тўрт оғайни» деб жамлаб ифодаланган, зарур ҳолларда «тўрт оғайнининг биринчилари, иккинчилари...» тарзида фарқланган.

Янги йил Григорий тақвиимида биринчи январдан, Ой йили тақвиимида муҳаррамнинг биринчи кунидан, Қуёш йили тақвиимида Ўрта Осиёда ҳамалнинг биринчи кунидан (мартнинг 21-кунидан) бошланади.

Икки йил ҳисоби бор: Қуёш йили (санаи Шамсия) ва Ой йили (санаи Қамария). Бу ҳисобларга Қуёш ва Ойнинг кўриниши асос қилиб олинган.

Қуёш йили ҳисобида бир йил 365 куну 6 соат 4 дақиқа бўлиб, бу 52 ҳафтаю 30 соат ва 4 дақиқани ташкил қилади.

Ой йили ҳисобида бир йил 354 кун бўлиб, 50 ҳафтаю 4 кундир. Ой йилига қараганда Қуёш йили 11 кун 6 соат 4 дақиқа кўпдир.

Исломда Ой йили ҳисобида иш юритилади. Ўрта Осиёда эса Қуёш тақвими қўлланилади. Шунинг учун исломга оид турли маросимлар бизнинг юртда йилнинг қатъий бир кунида эмас, балки ҳар йили бошқа-бошқа муддатда ўтказилади.

Қадимги туркийда, февраль ойи наврўз деб юритилган. Бу сўз форсча бўлиб, эски эрон тилида март ойининг номи бўлган.

Туркларда Қуёш йили тақвимидаги ой номлари қўлланадиган бўлгандан кейин оз (март) ойи ҳамал (маъноси кўзичок) деб номланган. Наврўз эса туркларнинг қадимий янги йил байрами номини ифодаладиган бўлиб қолган. Қадимги туркларда янги йил кўкламнинг биринчи ойи ҳамалдан бошланган. Демак, Наврўз исломга қадар туркларнинг нишонладиган янги йил байрами бўлган.

ШАРҚИЙ МУЧАЛ

Мучал йили 12 хайвон номи билан аталади. Мучал йили ҳисоби дастлаб мўғул, хитой ва туркий халқлар орасида, кейинчалик Осиёнинг бошқа халқлари ўртасида тарқалган.

Мучал ҳар йили 21 мартда бошланади. Мучал йилини топиш учун кишининг туғилган йилига 9 рақами қўшилади ва чиққан йиғиндиси 12 га бўлинади, қолдиқ сони мучал йили тартиб сони бўлади.

Қуйидаги жадвалда эски мучал йили ҳозирги ҳисоб бўйича қайси йилларга тўғри келиши кўрсатилган.

1.	Сичкон (муш)	1936	1948	1960	1972	1984	1996	2008
2.	Сигир (бакар)	1937	1949	1961	1973	1985	1997	2009
3.	Йўлбарс (паланг)	1938	1950	1962	1974	1986	1998	2010
4.	Қуён (харгўш)	1939	1951	1963	1975	1987	1999	2011
5.	Балиқ (наҳанг)	1940	1952	1964	1976	1988	2000	2012
6.	Илон (мор)	1941	1953	1965	1977	1989	2001	2013
7.	От (асп)	1942	1954	1966	1978	1990	2002	2014
8.	Қўй (гўсфанд)	1943	1955	1967	1979	1991	2003	2015
9.	Маймун (хамдуна)	1944	1956	1968	1980	1992	2004	2016
10.	Товуқ (мурғ)	1945	1957	1967	1981	1993	2005	2017
11.	Ит (сак)	1946	1958	1970	1982	1994	2006	2018
12.	Тўнғиз (хўк)	1947	1959	1971	1983	1995	2007	2019

СОҒИНИШ

(Баҳор ва Наврӯз ҳақида қасида)

*Қалдирғочим, қоши ҳилол қариндошим,
«Виждир-виждир» дуо ўқиб, бўл йўлдошим.
Қорақошим, қурган ининг сабрдошим
Келақол-ей, элчигинам, соғинганман.*

*Қорлар эриб, дарё сувга тўлиқ бўлсин,
Дон-дун экиб, хирмонлари бўлиқ бўлсин,
Қўй кўпайиб, даштда чўпон-чўлиқ бўлсин,
Кел, баҳорим, ўшал кунни соғинганман.*

*Шукронаким, Наврӯзимни топдим зўрга,
Мерос дея йигитлари минса йўрга,
Кўпқарида от минсалар ким ўзарга,
Ўшал мерос от дупурин соғинганман.*

*Момоларим пиширсалар гар сумалак,
Ўйин-қулги, шодликларга тўлса фалак,
То тонггача ўтин ташиб жоним ҳалак
Бўлса-бўлсин, сумалакни соғинганман.*

*Сумалагим тарихи зўр, бу «си-малак»
Ковлар экан ғайбдан келган ўттиз малак,
Ниятларинг ижоб бўлар айтсанг тилак,
Момом айтган пок тилакни соғинганман!*

*Ором берар кўк майсалар поёндозим,
Байту ўлан, яллалардан янграр созим,
Наволарда янграр бўлса хуш овозим,
Ўшал ялла-яллоларни соғинганман.*

*Завқи тошиб бобом белга тақса тасма,
«Хап сизни», деб момом қошга қўяр ўсма,*

*Ҳой, ҳой кимса, қўй, эзгулик йўлин тўсма,
Аждодларим ўғитини соғинганман.*

*Офтоб эмиб, мушт қўтариб чигит унса,
Тол ёғочда юрган болам йигит бўлса,
Ийд Наврўз янги кунда бахти кулса,
Янги йилим, янги изинг соғинганман.*

*Қачонлардир уришганлар «апоқ-чапоқ»,
Ёвлашганлар бир-бирига уймас қобок,
Етим-есир, ночорлардан хабардор гоҳ –
Халқим, азал оқибатинг соғинганман!*

*Ўлан айтса, дўмбирасин чалиб бахши,
Шоирлари шеър тўқийди, қандай яхши
Дейдиларки, дoston-қўшиқ, дилнинг нақши,
Чал, муғанний, соғинч куйин соғинганман!*

*Соғинганман, тоғдан тушар жилгасини,
Кўргим келар турфа чечак жилвасини,
Момақаймоқ, ялпизжону, хулвосини,
Хуш бўйини жоним қадар соғинганман!*

*Қани эди ҳар кун бўлса Наврўз сайли,
Севишганлар бўлса бунда Мажнун Лайли.
Бахтин топсин бир-бирида бўлса майли,
Навоийдан қолган ишқни соғинганман!*

*Ҳаёт сувин бахш айласа булоқлари,
Тоғлар ошса қўй-қўзи-ю, улоқлари,
Йўлин топса йўлдан озган «суллоҳ»лари,
Эл ичинда огоҳларни соғинганман!*

*Яхшиликни мақтаб кўклам айтса эртак,
Қиқирлашиб, кўзин очар мудроқ куртак.
Лайлакжоним келди, дея ашъор битсак,
Кўкламойим, келгин, сени соғинганман!*

*Булбул айтса атиргулга дил розини,
Ишқибозлар уруштирар хўрозини,
Согинганман карнай-сурнай овозини,
Гул атрида хуш ҳавонгни согинганман!*

*Баҳоройнинг эрка қизи бойчечакдир,
Наврўзимнинг ярашиги ҳалинчакдир,
Кимга армон, қирқ кокилли келинчакдир,
Узун сочли қирмиз қизни согинганман!*

*Ёмғирларни согинганман, ёғса чак-чак,
Бека ёпар кўк ялпиздан иссиқ пичак,
Тог қўйнида ёнса лола ёҳуд чечак,
Қизгалдоғим-эғачимни согинганман!*

*Согинганман гулга тўлган чаманларни,
Алплар минган бойчибору, саманларни,
Кўзга суртиб ёсмин исли суманларни,
Келгин, баҳор, оқ юзингни согинганман.*

*Элим кутар, баҳоройу, Наврўзини,
Ният қилар берсин деб халқ ризқ-рўзини,
Дилга етказ аждодларнинг хақ сўзини,
Очил гулим, гулжамолинг согинганман.*

*Қалдирғочлар ин қўйса уй пештоқига,
Деҳқон бобо ишин етмай адоғига,
Жоним садқа бобом қўлин қадоғига,
Деҳқонимга яхши кунни согинганман.*

*Товланса гар кўкда турли камалагим,
Тол баргақлар тақса сочи жамалагим.
Қозонларда қайнаб турса сумалагим,
Фаришталар намагини согинганман.*

*Қувват берар ҳар кишига хушхўр равоч,
Кучга тўлиб, ҳар бир иши топар ривож.
Санайверсам хислатингга етмас қулоч,
Кел, баҳорим, хислатларинг созинганман!*

*Созинганман, ҳилол ойнинг балқишини,
Бўтана сув гоҳо тиниб қалқишини,
Баҳоройим, чорлаб келгин бахт қушини –
Ўшал қушининг бахт беришин созинганман!*

*Ҳар бир куни Наврўз бўлсин ўзбегимнинг,
Хирмонлари донга тўлсин ўзбегимнинг,
Ризқи бутун, бахти қулсин ўзбегимнинг,
Ўзбегимнинг ўзбеклигин созинганман!*

*Қизгалдоқнинг этагини ёпингум бор,
Кел, баҳорим, сени жуда созинганман.
Изларингни кўзга суриб, топингум зор,
Кел, баҳорим, ифорингни, созинганман.*

Гулчеҳра ШАҲОБИДДИН қизи

ҲАР КУНИНГ БЎЛСИН НАВРЎЗ!

Юртимизга яна Наврўзи олам ўз сепини ёймоқда. Бу йилги кўкламнинг файзу таровати ўзгача. Зеро, тўхтовсиз ёғаятган баҳор ёмғирлари дала-даштга зеб бериб, кузги бугдойзорларни яшинатмоқда. Шундай лаҳзаларда кишининг қалби жўшиб, бамисоли кўклам тошқинларидай тошади. Наврўз кoinот ва табиат қонунлари, қўшининг ҳамал буржисига кириши, кеча ва кундузнинг тенглашуви, куннинг узая бориши, табиатда жонланишининг бошланиши билан боғлиқ бўлган.

Халқимиз Наврўзни азал-азалдан янгилаиш, бунёдкорлик, эзгулик байрами сифатида нишонлаб келган. Наврўз табиатда уйғонишнинг бошланиши бўлгани сабабли ҳам у юртимизда ҳамиша эъзозланган. Шу кунларда юртимизнинг жаннатмонанд боғларини кезмоқ қандай завқли. Кўзни яшнатувчи зангор қир-адирларга, сел-бўтаналар тошиб оқаётган сойларга, қўй-қўзилар суруви ўтлаб юрган яйловларга боқмоқ нақадар завқли. Баҳорни ким севмайди, уни ким соғиниб кутмайди? Шу боис бугун кўнгилларда баҳорий илиқлик, кайфиятларда баҳорий жўшқинлик ҳукмрон. Буни ота-боболаримиз азал-азалдан ҳис этган. Сумалак, ҳалим, кўк сомса каби тансиқ таомларимиз дастурхонларга тортилиб, Наврўзи олам катта тантана билан нишонланган. Ҳамал – амал кириб, табиат уйғониши билан халқимиз, аввало, деҳқон бобонинг ишларига қут-барака тилаган.

Истиқлол қадимий байрамимиз Наврўзга янгича фусун ва жозиба бахш этди. Зеро, халқимизнинг бой қадриятларини Наврўзсиз тасаввур этиш асло мумкин эмас. Мустақиллик йилларида Наврўз байрами юртимизда мунтазам нишонлана бошланди. Байрамни ташкил қилиш, ўтказиш жараёнлари йилдан-йилга бойиб, сайқалланиб бораётир. Одатдагидек бу йил ҳам 11-12 март кунлари юртимизда умумхалқ ҳашари ўтказилиб шаҳар ва қишлоқлар, гузарлар, маҳаллалар, ишхоналар тозаланади, ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш бошлаб юборилади. Хайрия ишлари – муҳтожларга ёрдам бериш, қарияларни зиёрат қилиш,

беморлардан ҳол сўраш ҳам Наврўзга хос қадрият ҳисобланади. Хуллас, Наврўз яқинлашиши билан бутун мамлакат аҳли пухта тайёргарлик кўришни бошлаб юборади.

Ҳар йилгидек бу йил ҳам байрам кунлари юртимизнинг барча гўшаларида катта томошалар, тантаналар, сайиллар бўлиб ўтади. Байрам кўргазмалари, танловлар, дор ўйинлари, полвонлар беллашуви, қизиқчилар, санъаткорларнинг чиқишлари байрамимиз кўркига кўрк бағишлаши шубҳасиз. Наврўз сайилларида кўклам таомлари (кўк чучвара, кўк сомса, кўк ош, ялпиз, исмалоқдан тайёрланган салатлар) тайёрлаш борасида танловлар ўтказилади. Шунингдек, сумалак сайли, ҳалим базми, дарвишона, гул сайиллари ҳам наврўзни безайди. Наврўздан кейинги тадбирлар деҳқонларга янги меҳнат мавсуми бошланишидан ҳам дарак беради. Наврўз тадбирлари «Қўш оши», «Экин сайли» маросими – янги меҳнат мавсуми муносабати билан, уруғ қадашнинг биринчи кунига бағишланган маросим билан ниҳояланади.

Наврўз байрами ҳар биримизни ҳомийликка, муҳтожларга кўмаклашишга, бир-биримизга яхшилик қилишга даъват этади. Наврўзи айёмдек қутлуғ байрамларимиз арафасида саховатпеша, ҳимматли юртдошларимиз ҳожатмандларга, етимларга ёрдам қўлларини чўзишлари, шубҳасиз. Зеро, ҳомийлик, меҳр-мурувват кўрсатиш халқимизнинг қон-қонига сингиб кетганки, бу ишларни ҳеч ким бирон таъма ёки доврўғ қозониш учун қилмайди. Бу хайрли юмушлар холисона, азбаройи савоб учун қилинадики, бундай кишилар, шубҳасиз, икки дунё саодатига эришадилар.

Баҳор — она-табиатнинг фусункор фасли. Наврўзи айём бу фаслга ажиб чирой, жозива бахш этади. Бугун табиатнинг бу жўшқинлиги одамлар қалбига ҳам кўчган. Улар чехрасидаги табассум, шодлик ўзгача.

Тилагимиз шуки, қарши олаётган Наврўзимиз мамлакатимизга осойишталик, қут-барака олиб келсин!

Наврўз байрамингиз муборак бўлсин!

А. Азимов,
«Моҳият», 2006 йил, 17 март.

НАВРЎЗ ТАШРИФИ

Кечаги кунгача чўзилган киш совуғи ўрнини кўкламга бўшатиб берди. Дов-дарахтлар бутоғини безаб турган оқ ва пушти гуллар кўнгилда жаранглаб акс-садо таратаётгандек гўё.

«Зерикарли кишни баҳор нафаси ҳайдади, мусаффо баҳор яна ўз ҳукмига кирди», дея таърифлайди Юсуф Хос Ҳожиб Наврўзни. Асрлар ўтаверади, замон ўзгараверади, аммо фасл кўринишлари, инсон табиати ўша-ўша...

Учинчи мингйилликнинг навбатдаги Наврўзи. Техника асрида, ахборот асрида одамзод бир зум тин олади ва бу ёруғ жаҳонда Ҳақнинг ўзи яратган табиатдан-да аълороқ кашфиёт йўқлигига амин бўлади.

Кушлар чуғур-чуғурига қулоқ тутинг. Булбулнинг тонг сахардаги нолиши қайси бастакор хаёлига келибди дейсиз! Ўша соҳир нолаларни нота қоғозига тушириб булармикан? Ёки сой суви шалдираши сизга жаннат маъвосини эслатмайдими? Ранг, табиат мусиқаси, турли-туман махлуқотнинг уйқудан уйғониб, ҳаракатга келиши – барчаси қўшилиб Наврўз аталмиш айём киёфасини белгилайди.

Улуғ шоир Ҳайдар Хоразмий «Гул ва Наврўз» асарида тараннум қилгани каби:

Чаманлар бўлди жаннатдин намудор,

Очилди гул, сочилди мушки томор.

Янги йилнинг бошида рўзи Наврўз,

Садафдан чиқа бир дурри шабаррўз.

«Дурри шабаррўз» – кечаси ял-ял товладиган дур экан. Алалхусус, Қуёшнинг таваллуд куни, яъни кундузи кечанинг тенглиги ўзгача бир ҳикматга, сир-синоатга эга. Демак, Наврўз киш бўйи сокин тортган кўнгил гўшаларига ёғду сочиб, бизни ўша хотиржамликдан мосуво қилади.

Йўқ, анвойи ранглар кўзни толиқтирмайди. Табиат ўз ҳусн-таровати ила нималаргадир имо қилаётгандек худди. Гўё' идрок англаб етолмайдиган, ақл чамалашга ожиз, нимадир бизга тобора яқинлашиб келаётгандек.

Ҳиссиётни сўз билан ифодалаб бўлмайди. Туйғулар сўзлар қолипига тушмайди. Ҳақ Наврўз чоғида ҳамма ашёда тажалли

этади. Кўнгил ажиб бир завқу шуқуҳ ила ошино тутинади. Ассалом, мусаффолик! – дейсиз ва жавоб тариқасида турфа гуллар ифор таратадилар, осмон зангори тусга киради, кудуқлар сувига ширин таъм инади.

Алҳол, яшариш фасли, ғуборлардан покланиш фасли – Наврўз яқинлашиб келмоқда. Наврўзи оламнинг илк қадам товушини эса юрагимиздан эштамиз.

Серқуёш минтақамизга ташрифинг муборак, эй хислатли айём!

НАВРЎЗ – ШОИРЛАРИМИЗ НАЗМИДА

НАВРЎЗ ҚЎШИҒИ

Фалак бизни балолардан асрадим?
Юлдузлардан бойчечаклар сачрадим?
Бир куртакка алмашдим бор ҳасратимни,
Олам эски, лекин ўнгу сўлим янги.

Осмон бўлди бир кечада ҳорғин бағрим,
Тўй бошлади чақинларим, ёмғирларим,
Гўё ҳозир япроқ ёзар томирларим,
Гўё эски қалам тутган қўлим янги.

Ойларга ҳам алишмасман юзларини,
Қаранг Қўқон, қаранг Сурхон қизларини.
Зулфларию райҳонларнинг исларини
Олиб келган эпкинларим, елим янги.

Эй, кўхна боғ, кўпдир чеккан азиятинг,
Қуриган шох, дилда сенинг васиятинг,
Эй, сарик барг, қулоғимда насиҳатинг,
Бу йил энди менинг гулзор, гулим янги.

Ҳар кўнгилга бир янги қуй, қўшиқ берсин.
Имон, инсоф, диёнатни қўшиб берсин.
Ҳар бир уйга энг аввал бир бешик берсин,
Ҳеч бир уйга кўрсатмасин ўлим янги.

Бормоқдасиз гарчи Ҳинду Хитойларга,
Умид айланг ўз ерингиз, Худойларга,
Уйларингиз тўлсин бу йил буғдойларга,
Ғимирлаган элим, дашту чўлим янги.

Лолалардан гар айтмадим, қир айтади,
Қолганларин само айтар, ер айтади.
Кўнглим очсам, ҳар гиёҳ бир шеър айтади,
Ростин айтсам, кўксимдаги дилим янги.

БОШЛАЙЛИК ГУРУНГЛАР

Табиат уйғонгай,
Севинчдан тўлғонур,
Ниҳоллар кўкаргаи,
Эл қаддин кўтаргаи –
Наврўзда, Наврўзда.
Ҳар томон кўркамлик,
Тантилик – ўктамлик.
Мўъжиза сезилгаи,
Қуёш ҳам севингаи –
Наврўзда, Наврўзда.
Кун бўйи, тун бўйи
Таралгаи гул бўйи,
Юринглар-юринглар
Бошлайлик гурунглари
Наврўзда, Наврўзда.

Пулат Мумин

БИЗ ВА НАВРЎЗ

Биз неча минг йиллик Наврўзимизнинг кейинги 14-15 йиллик мақомига назар ташласак, тарихий жихатдан ғоят ибратли, ниҳоятда ҳайратомуз манзарага дуч келамиз. Ўтган аср шўро мафкураси кўпгина кадриятларимиз қатори Наврўзни ҳам халқимиз анъаналари рўйхатидан ўчириб ташлангандан сўнг уни қайтадан тиклаш учун нечоғли жасорат керак бўлганлигини ҳис этамиз.

Тасаввур қилинг: узоқ вақт қоронғуликда қолган одам бирданига ёруғликка чиқса қандай ҳолга тушган бўларди? Албатта, унинг кўзи қамашиб, кўникиш учун анча вақт тараддудланиб қоларди.

Бизнинг «оқланган» Наврўз билан дастлабки учрашувларимизни юқоридаги ҳолатга қиёсласа бўлади. Демакки, биз муайян йиллар давомида бу айём билан гўё қайта танишув маъракаларини ўтказдик. Бу жараён халқимиз учун ҳам, юртимизда истиқомат қилаётган турли миллат вакиллари учун ҳам зарур эди. Айниқса, анъаналаримиз ҳақида ҳали тўла тасаввурга эга бўлмаган ёшларимизга Наврўзни янада батафсилроқ таништириш лозим эди. Мамлакатимиз Президентининг шахсан иштироки ва раҳнамолигида бири-биридан гўзал, бетакрор Наврўз тантаналари ташкил этилди. Байрам бошланиб кетди!

Хотирамизнинг сўник қатламларида мудраб ётган Наврўзга бўлган меросий меҳримиз, деярли унутилаётган кўникмаларимиз изчил бир равишда қайтадан уйғона бошлади. Шоирларимиз Наврўз ҳақида беҳадик, мўл-мўл шеърлар ёза бошладилар. Санъаткор, бастакорлар эсимиздан чиқиб кетган халқ қўшиқлари-ю, ялла-лапарларни ахтаришга киришиб кетдилар. Бобо ва момоларимиз ҳам даврага тушиб, аскиячилар катта саҳналарга бел боғлаб чиқа бошладилар.

Буларнинг барчаси юксак маданият кўзгуси, улкан санъат дорилфунуни, беқиёс маънавият мактаби эди. Биз шу аснода катта тажриба ҳам тўпладик.

Наврўз гарчи сиёсатдан ҳоли байрам сифатида кўзга ташланса-да, унинг мустақиллик йилларимиздагина қайтадан юзага чиқиши жуда муҳим ижтимоий-тарихий аҳамиятга молик эди. Бу тикланиш миллий қадриятларимиз қайтадан ўнгланаётганининг энг олий намунаси бўлди. Ўтган бир қатор байрамлар миллий ўзлигимизни англаш жараёнини ниҳоятда тезлаштирди.

Наврўз деганда биз мамлакатимизнинг барча ҳудудлари, маҳаллаю гузар, қишлоғу овулларида намоён бўладиган минг хил тадбирларни кўз олдимизга келтирадиган бўлдик. Булар: юрт ободончилиги учун ҳашарлар уюштириш, Янги боғ-роғлар бунёд этиш, қари-қартанглардан хабар олиш каби савоб ишлар ёхуд миллий ўйинлар, мусобақалар ва ҳоказолар. Бу тадбирларнинг барчаси дастлабки қадамларимизда ташкилий ишларни кўпроқ тақозо этарди.

Наврўз янги авлодларнинг ҳам, мамлакатимиздаги бошқа миллатларнинг ҳам шуурига тамомила сингиб кетди. Биз энди гўё курашнинг барча усулларини обдон эгаллаган азамат полвонга айландик. Наврўз деган сулув отимиз кенг майдонлар сари шай бўлиб турибди.

Албатта, Наврўз дегани тўла маънода халқ сайлини англатади. Қадим-қадимдан бу сайлда ҳар бир хонадон, қимирлаган ҳар бир тирик жон қатнашган. Бу янги йилга – янги баҳорга етиб келишнинг шукронасидир. Бу яхши ниятлар ижобатининг дебочаси. Бу экин-тикин байрами. Улуғ бобомиз Берунийнинг ёзишича, Наврўз кунларида табиатдаги жаъми мавжудоту унсурларнинг ҳаётий қуввати янгиланар экан. Жумладан, одам боласининг танидаги қон ҳам тамомила тозарар экан. Демак, аждодларимиз Наврўзни бежиз байрам қилмаганлар.

Модомики, Наврўз халқ байрами экан, унда халқимиз анъаналарига хос турли шаклдаги халқона санъат етакчиликлари килади. Турли манзилларда, турфа давраларда миллий ўйинлар, лапар ва кўшиқлар, фольклор хангомалари, дарбозлар маҳорати табиий бир йўсинда намоён бўлади. Аския, қизиқчилик, яллахонликлар ёхуд мушоира, байт-бара ва айтишувлар, бахши-шоирлар, оилавий санъат дасталарининг чиқишлари,

болаларнинг турли ўйинлари бу шодиёналарга файз бағишлайди.

Наврўз Бободехқон сиймоси билан бевосита боғлиқ тушунча. Юртимиз асосан деҳқончилик юрти экан, ерга уруғ қадашдек ирим-сиримли манзара ушбу байрамга ғоят даражада ярашади. Ҳатто сеҳр ва тантанаворлик бағишлайди. Ушбу байрам кунларида ҳар бир маҳаллаю қишлоқда анъанамизга кўра дастурхонлар безатилади, сумалак ва ҳалим тортилади, пишириқлар, ширинликлар тайёрланади, исмалоқ сомсалар пайдо бўлади. Бу байрам кунлари, жумладан уста ҳунармандлар ўзлари яратган буюмларни, гулчилар эса нафис санъатларини намоиш қилишлари учун ҳам айти кулай кунлардир. Ушбу давраларда китоб расталари ҳам ўрин олса айти муддаодир.

Наврўз чинакам халқ шодиёнаси. У энди тўла маънода сайл каби ўтадиган бўлди. Ахир, Наврўз халқимизнинг миллий донолиги, ҳеч кимга ўхшамайдиган фазилатлари тажассуми-ку.

Мамлакатимиз Президенти Ислоҳ Каримов Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида истиқлол йилларида халқимиз босиб ўтаётган залворли йўлларни таҳлил этар эканлар, **«Оллоҳ одамзотни шундай яратганки, ҳар бир инсон ўзига хос бир олам. Шу боис икки нафар инсон ҳеч қачон бир-бирига юз фозс ўхшамайди»**, деган эдилар.

Дарҳақиқат, бетимсол Наврўзимиз умумбашарий қадриятлар уммонига бундан буён ҳам тиниқ ва теран дарё бўлиб қўшилаверади!

Яшадим қиш фаслини узун тунида,

Кўрдим ёруғликни тун якунида.

Жоним, Сен ҳам энди тараххум айла,

Сен ҳам табассум қил Наврўз кунинда!

**Абдулла Орипов,
Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири**

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 2005 йил 4 март.

УМРИМИЗНИНГ ҚУВНОҚ ОНЛАРИ

Ханузгача ўрганилмай келинаётган ўзбек халқ байрамлари узоқ ва бой тарихга эга. Агар тарихчи олимларнинг «байрам инсон билан бирга пайдо бўлган ва ривожланган», деган фикрига таянсақ, халқ байрамлари илк чашмаларини энг қадимий палеолит давридан, яъни Ўрта Осиёда одам зоти пайдо бўла бошлаган 500 минг йил аввалги даврдан изласа бўлади. Биз эса, ҳозирча, маҳаллий халқларнинг кейинги 3 минг йиллик давр мобайнидаги байрамлари ҳақида сўз юритмоқчимиз. Бунинг учун аввало, қадимдан Ўрта Осиёда яшаган аجدодларимиз – сак, массагет, бактра, сўғд, хоразмийлар байрамлари ва сўнгра тарихий шаклланиб борган ўзбек халқи байрамларига мурожаат қиламиз.

Милоддан илгариги 1 минг йилликлар бошида (яъни бундан 30-26 асрлар муқаддам) Ўрта Осиёда ўтроқ деҳқончиликнинг ривож топиши, ибтидоий жамият емирила бориб, қулдорлик тузумининг вужудга келиши, Сўғд, Хоразм, Бактрия каби давлатларнинг пайдо бўла бошлаши, диний қарашларнинг шакллана бориши ўша даврга хос анъана, маросим ва байрамларни тақозо эта бошлади.

Айниқса, Ўрта Осиёга зардуштийлик (оташпарастилик)нинг ёйилиши натижасида (милоддан аввалги VII-V асрлар) шу қадимий диний фалсафий қарашга оид маросим ва байрамлар маҳаллий аҳоли ўртасида кенг тарқала борди. Зардуштийликнинг муқаддас «Авесто» китоби ва унинг иккинчи «Бислард» қисмидаги кўшиқлар, учинчи «Ясна» қисмидаги 72 бобли қурбонлик маросими кўшиқлари ва диний маросимларга хос расм-русумлар баёни, тўртинчи «Яғт» қисмидаги зардуштийлик худолари ва маъбудаларига бағишланган 22 кўшиқ каби манбалар диний маросимлар ва байрамларнинг ғоят ривожланганидан далолат беради.

Ўрта Осиё, жумладан, Ўзбекистон территориясида яшовчи халқларнинг байрамларини ўрганишда X – XI асрларда яшаган буюк олим Абу Райҳон Берунийнинг «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» асари ўта муҳим роль ўйнайди. Беруний ўзининг бу асарида қадимий хоразмийлар, сўғдлар, эронийлар,

румликлар, яҳудийлар, сурияликлар, христианлар, ҳиндлар ва бошқаларнинг календаридagi машҳур кунлар, ҳайитлар ва одатлар ҳақида бебаҳо тарихий-маданий бойлик қолдирган.

Беруний шу китобида хоразмликларнинг исломгача даврдаги ҳайитини икки турга бўлган:

1. Табиий воқеаларга бағишланганлари: йил боши байрами (Наврӯз), очилиш байрами, гулханда исиниш байрами, ёглиқ нон ёпиш куни, Мина кечаси (совуқда қолиб ўлган аёл хотираси муносабати билан эрта баҳорда ўтказиладиган ҳайит) ва ҳоказолар.

2. Диний маросимлар (исломгача бўлган даврда): арвоҳлар учун қабрларга овқат қўядиган кун ва бошқалар.

Беруний ҳозир биз тушунадиган «байрам» сўзи ўрнига асосан «ҳайит» сўзини ишлатган. Ҳозир кўпгина адабиётларда «ҳайит» сўзи ислом байрамларига нисбатан қўлланилади. Беруний эса «ҳайит» сўзини исломгача бўлган байрамларга нисбатан ишлатган.

Маълумки, милoddан илгари Эрон, Сўғд ва Хоразмда зардуштийлик («зорастрий») календаридан фойдаланишган. Бу халқларда йилнинг ҳар фасли, ойида ўз байрамлари ва машҳур кунлари бўлган. Масалан, «фарвардин мох» – ёз боши, «тир мох» – куз боши, «меҳр мох» –киш боши, «диний мох» – баҳор боши эди. Уларнинг ойлари ичида тўрт фаслга қараб ишлатиладиган (ҳайит) кунлари бор эди»,¹ – дейди Беруний.

Баъзи этнограф олимларнинг, жумладан Н. П. Лобачеванинг фикрича, қадимдан Ўрта Осиёда йил боши баҳорга тўғри келган. Сосонийлар сулоласи даврида (III аср) йил боши ёзга – ёзги куёшнинг тик туриши кунига (ҳозирги 21-22 июнгача) қўчирилган. Бироқ ой календарига ўтилгандан кейин, йилнинг биринчи ойи яна баҳорга, тун ва кундуз барабар бўлган кунга (яъни 22 мартга) қўчирилган. Бу ҳақда Беруний ёзади: «Наврӯз... ўтмиш замонларда... Куёшнинг саратон буржига кириш пайтига тўғри келар эди. Сўнгра, у орқага сурилгач, баҳорда келадиған бўлди. (Энди) у бутун йил унга хизмат қиладиган бир вақтда, яъни баҳор ёмғирининг биринчи томчиси

¹ Мақоладаги Берунийга мансуб бўлган барча фикрлар олимнинг «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» асаридан олинган.

тушишидан гуллар очилгунча, дарахтлар гуллашидан мевалари етилгунча, хайвонларда қочиш пайти (шахват) кўзголишидан то насл вужудга келгунича давом этган вақтда келади. Шунинг учун «Наврўз» оламнинг бошланиши ва яратилишига далил килинган».

Байрамлар, юқорида эслатганимиздек, ҳар бир фасл табиати хусусиятини акс эттириб қолмай, асосан инсон фаолиятини ҳам мадҳ этишга қаратилган. Хусусан, исломгача бўлган кузги байрамлардан иккитаси диққатга сазовордир. Уларнинг бири – «Тиргон» (ёки «Рўзи тир»)дир. «Тир», «тирлама» сўзи ҳозир ҳам «куз» деган маънони билдиришини ҳисобга олсак, бу ҳайит ҳақиқий куз байрами эканлигини яна бир марта исботлайди. Беруний «тир» сўзининг маъносини «дахуфазлик» ва «деҳқончилик» билан боғлайди. Бу ҳақда шундай деб ёзади: «Дахуфазлик» – бунинг маъноси дунёни сақлаш, уни кўриқлаш ва дунёда ҳукмдор бўлиш, яна «деҳқончилик» – бунинг маъноси дунёни обод этиш, экин экиш ва дунёни тақсим этиш – иккиси эгизак бўлиб, дунё шулар билан обод ва доимо барқарор бўлади, унинг бузуклиги тузалади».

«Дахуфазлик ва деҳқончиликни улуғлаш ва ҳурматлаш юзасидан шу кунни байрамга айлантирадилар», дея Беруний кўшимча қилади.

«Тиргон» катта байрам бўлиб, шу куни барча косиблар ва деҳқонлар янги кийим кийиб юришган. Бу байрамда бугдой ва меваларни қайнатиб тайёрланадиган махсус таом тортилган. Баъзи жойларда эса бу куни чўмилиш одати бўлган. «Тиргон»нинг мазмуни ва одатларига мурожаат қилсак, у «куз боши»да йиғим-терим бошланишидан олдин ўтказиладиган байрамга ўхшайди.

Куз мавсумида нишонланадиган иккинчи катта байрам – «**Меҳржон**», (Хоразмда – «**Чирируж**», сўғдийларда – «**Ним сарда**») бўлган. «Меҳржон» сўзининг тавсифи – биринчиси «жон севгиси», иккинчиси «қуёш» демакдир.

Берунийнинг ёзишича, «Қуёш ва Ой фалакнинг икки кўзи бўлганидек, Наврўз ва Меҳржон замоннинг икки кўзидир». Демак, «Наврўз» баҳорда кун ва туннинг барабар келишида нишонланса, «Меҳржон» – куздаги бу ҳолатни нишонлайдиган

байрам бўлган.

«Наврўз» кунни табиатда жонланиш бошланса, «Меҳржон» кунни ўсувчи нарсаларнинг чегарасига етиб, ўсиш моддаларининг ундан узилиши ва ҳайвонларнинг наслланишдан тўхталиши...» содир бўлган.

Беруний бу икки байрамни бир-бири билан таққослаб, ярим ҳазил ривоятни келтиради: «Бир гуруҳ кузни баҳордан ортиқ билганидек, улар меҳржонни наврўздан ортиқ билганлар. Буни исботлашда Искандар Арастудан, бу икки куннинг қайсиси афзал, деб сўраганида унинг: «Эй подшоҳ, баҳорда ҳашоратлар пайдо бўла бошлайди, кузда эса улар йўқолиб кетади. Демак, шу жихатдан куз (баҳордан) афзал», – деган жавобига асосланадилар».

Баҳорда кичик ва катта «Наврўз» бўлганидек, Умри (Меҳрмох) ойининг 16-куни – «Кичик Меҳржон» ва 21-кунида эса «Катта Меҳржон» нишонланган.

«Меҳржон» байрамидан сўнг одамлар қишга тайёргарлик кўра бошлаганлар. «Хуросон подшоҳликларида шу кунни отлик аскарларга кузлик ва қишлик кийим бериш расм бўлди».

Сўғдийлар ҳам бундай байрамни кенг нишонлашган. Фақат бу ердаги байрамнинг биринчи кунини «ним сарда» деб атаганлар. Бунинг маъноси «йил ярми» демакдир. Иккинчи кунни ҳайит бўлиб, уни «мин ийдихвора» деб атаганлар. Бу кун одамлар оташхоналарга йиғилиб, қўноқнинг уни, ёғ ва шакардан тайёрланган овқат ейдилар.

Хоразмликлар эса Умра ойининг 12-куни бу байрамни «Чири руж» номи билан нишонлаганлар. Беруний хоразмликлар «бу ҳайитни эронликлар меҳргонини (улуғлагандек) улуғлайдилар», – деб изоҳ беради.

Эрамиздан аввалги диққатни тортадиган қизиқарли ҳодисалардан бири шуки, ҳозирги Ўзбекистон территориясидаги мевалар пишган пайтда (қадимги юнонларнинг «Дионис»ига ўхшаш) маҳаллий байрамлар ўтказилган.

«Дионис» ёки «Вакхих» байрамлари Ўрта Осиёга Александр Македонский (Искандар) истилоси билан кириб келган, деб тахмин қилиш мумкин. Лекин академик С. П. Толстов ва бошқа

тадқиқотчиларнинг маълумотлари ҳамда Хоразм, Каттакўрғон ва Термиз атрофларида топилган археологик манбаларга қараганда, жойларда узумчиликка бағишланган байрам қадимдан бўлганлиги ҳақида маълумот бор.

Беруний берган маълумотларга қараганда эса, сўғдларнинг Аши-х-ида ойининг 18-куни «Бобахвара» («Бомихвора») номли ҳайит бўлиб, унинг маъноси «узумдан сиқиб олинган тоза ширасини ичишдир».

Маълумки, зардуштийлик динининг асосий эътиқоди оловга сиғинишдир. Оловга инсонни ҳар қандай гуноҳлардан тозаловчи куч деб қаралган. Шунинг учун ҳам, бу динга ишонувчилар «оташпарастлар» деб аталади. Демак, олов билан боғлиқ бўлган маросимлар ва байрамлар аста-секин оммалашиб кетишининг туб сабаблари ҳам анна шу тарихий босқичга бориб тақалади.

Агар баҳор сўнгида ва ёзда сувга эътиқод қилиш одатлари кенг тарқалган бўлса, кеч куз, қиш ва эрта баҳорда уюштириладиган барча байрам ва маросимларда гулхан ёқиш расм бўлган. Зардуштийликлар ҳайит ва маросимларини ўтказиш учун доимо ўт ёниб турадиган «оташхона»ларга йиғилишган.

Зардуштийликнинг энг йирик байрамларидан бири «Сада» бўлган. У Фирдавсийнинг «Шохнома» китобида кўрсатилгандек оловнинг кашф этилишига бағишланган байрам ҳисобланади. «Сада эрон куёш календарининг ўн биринчи ойи, баҳманнинг 10-кунида байрам қилинган»¹.

Фирдавсийнинг «Шохнома» китобида «Сада» байрамига асос солингани ҳақида махсус боб бор. Унда ёзилишича, адолатпаноҳ Хўшанг бир гуруҳ кишилар билан тоққа бораётганда тўсатдан у баҳайбат илонга дуч келади. Хўшанг унга катта тош отади, бироқ тош илонга тегмай қоятошга бориб урилади ва бирдан тошлар орасидан учкун ва олов чиқади. Бу ходисадан сўнг Хўшанг оловнинг қандай пайдо бўлишини кашф этади:

«Бу оловмас, – деди, – худо ҳадяси!

Энди шунга бўлсин юрак саждаси!»

¹ Фирдавсий. Шохнома. Т., 1975, 724-бет.

Шундан бери оташ қибласи бўлди,
Шуъласидан дилга ёруғлик тўлди.
Кеч киргач, ўт ёқиб айлади гулхан,
Гулхан атрофида аъёнлар билан
Ўлтириб бошланди базм ва байрам.
Сада деб ном берди дилдан ариб ғам.¹

Барча мавжуд манбалардан бу байрам қиш мавсумида ўтказилишини яққол билса бўлади.

Беруний баён қилган «Сада» қишнинг охирида ўтказилган. У бу ҳақда қуйидаги қизиқарли маълумотларни келтиради. Айтилишича, шу куни қиш жаҳаннамидан дунёга чиқади. Шунинг учун одамлар олов ёқиб, қиш зарарини даф этиш учун тутатки тутадилар. Ҳатто, ўша кеча олов ёқиб алангалатиш, шу оловларга ёввойи ҳайвонларни ташлаш, алангалар ичига паррандаларни учуриш ва (олов) атрофида (ичимликлар) ичиб, ўйин-кулги қилиш подшоҳлар маросимларига айланди.

Хуллас, зардуштийлар байрамлари ва маросимлари айниқса, «Сада» байрамида гулхан ёқиш ва олов атрофида ўйин-кулги қилиш, еб-ичиш асосий анъана бўлган.

Исломгача бўлган даврда диққатга сазовор ва қизиқарли байрамлар кўп бўлган. Улардан бири хотинлар байрами. Бу байрам исфандормўз ойининг 5-куни нишонланиб, «**рўзи исфандормўз**» деб аталган. Бу ҳақда Беруний: «Ўтмиш замонларда бу ой ва бу куй хотинлар ҳаётига хос бўлиб, эрлар уларга эҳсон қилар эдилар, – деб ёзади. — Исфандормўз сўзининг маъноси «ақл» ва «мулоҳаза» демакдир.» («Исфандормўз» – номусли, яхши ишлар қилувчи ва эрига муҳаббатли хотинга вакил қилинган фариштанинг номи хамдир).

Ҳозирги кун учун қизиқарли ва керакли байрамлардан бири – бу Мурод ойининг 7-куни ўтказиладиган «**Мурдодангом**» ҳайити ўзига хос **тинчлик** байрами бўлган. Берунийнинг фикрича, бу байрамнинг луғавий маъноси «ўлимсиз – мангу ҳаёт» демакдир.

Албатта, исломгача бўлган байрамлар ўша даврнинг ўзига хос қонуниятлари ва ижтимоий хусусиятлари асосида юзага

¹ Фирдавсий. Шохнома. Т., 1975, 52-53-бетлар.

келган бўлиб, уларни чуқурроқ тушуниш учун ўша давр нуқтаи назаридан ёндошиш керак. Уларга баҳо беришда бизга Берунийнинг ўзи катта ёрдам беради. Жумладан, у ҳукмдор синфнинг бундай байрамлардан манфаатдор бўлиши ҳақида қуйидагиларни ёзади: «Подшоҳлар, раислар шу кунларда маросимлар ўтказганлар ва улар орқали нафсларини севинтиришга, руҳларини шодлантиришга эришганлар ҳамда мактов ва мадҳга сазовор бўлганлар, (одамларнинг) муҳаббатини жалб этганлар ва дуосини (олганлар)».

Шунингдек, Беруний ҳайитлар ва машҳур кунлар оддий халқ ҳаётида қандай ўрин тутганлиги ҳақида қуйидагиларни баён этади: «Ана шу ҳайитлар фақирлар ҳаётининг танглигини кенгликка айлантирувчи, умидворларнинг орзуларини юзага чиқарувчи ва ҳалокатга яқинлашганларини хатар ва балодан қутқарувчи сабабларнинг бири бўлди».

Сўнгра, диний ишлар учун белгиланган ҳайитларнинг моҳиятини очишга ҳаракат қилади ва шундай дейди: «Диний (ҳайитларга) келганда буларни... шариат арбоблари, имомлари, фақиҳлари ва диндорлари келтириб чиқарганлар. Бундай байрамларни ижро этишдан мақсад... охират (учундир)».

Шундай қилиб биз буюк олим Берунийнинг «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» сифатида бизга етиб келган буюк асари, бебаҳо бойлиги – исломгача даврдаги Ўрта Осиё халқларининг байрамлари ва машҳур кунлари ҳақида қисқа тўхталдик. Албатта, бу бебаҳо мерос ўзининг чуқур ўрганилиши ва таҳлил қилинишини кутмоқда. Чунки, Берунийнинг бу қадимий байрамлар ҳақидаги олтидан ҳам қиммат манбаси фақат тарихий эмас, балки ҳозирги замон нуқтаи назаридан ҳам жуда катта қизиқиш уйғотиши турган гап.

Исломгача бўлган қадимий ранг-баранг байрамларнинг қиймати ва афзалликларидан бири шунда эдики, улар инсон ҳаёти каби табиат билан бевосита боғлиқ бўлган. Уларни ҳукмдор синфлар ўйлаб топган эмас. Улар табиий эҳтиёжлар заминидан пайдо бўлган ва табиат билан узвий боғлиқдир. Меҳнат жараёни ва турмушнинг муҳим воқеаларига бағишланган. Бу байрамлар табиат шодлик ва хурсандчилик

ҳолатини вужудга келтиргандагина нишонланган.

Шундай қилиб, исломгача бўлган давр Ўрта Осиё халқларида коинот, табиат, йил фасллари билан бевосита боғлиқ бўлган муайян системадаги байрам – ҳайитлар бўлган. Уларнинг энг муҳимларини, жумладан, баҳорги «Наврўз» билан бир қаторда ёздаги «Ангом ҳайит», куздаги «Меҳржон», қишдаги «Сада» кабиларни ҳозир ҳам йил фаслларига бағишланган байрамлар сифатида нишонлаш мақсадга мувофиқдир. Чунки, бу байрамлар кишиларни она-табиатга қайтаради, табиат бойликлари ва гўзалликларини тушуниш ва кадрлашга ўргатади. Ҳолбуки, табиат – дунёдаги энг муқаддас нарса. У бизнинг бунёдкоримиз, унга бағишлаб ўнлаб байрамлар ўтказсак ҳам озлик қилади.

VIII асрда араблар Ўрта Осиёни босиб олгандан кейин қадимдан мавжуд бўлган табиат ва меҳнат байрамларига қарши кураш олиб бора бошладилар. Бироқ халқ қонига сингиб кетган, севимли анъаналарга айланган байрамларга қарши курашиш жуда қийин бўлди. Бу борадаги уринишлар зое кетгандан сўнг, ислом идеологлари бошқа йўл тутишди: халқ байрамларига диний мазмун бахш этишга, уларни ислом анъаналари билан бойитишга уринишди. Шунингдек, араблар ислом идеологияси билан бирга «Қурбон ҳайити», «Рўза ҳайити» каби байрамларни ҳам маҳаллий халқ ҳаётига сингдира бошлашди.

Ўрта Осиёда мавжуд бўлган байрамлар тарихига тўхталар эканмиз, бу ерга ислом олиб келган диний байрамларга ҳам мурожаат қилиш лозим. Маълумки, исломда асосан иккита расмий диний байрам мавжуд: Катта байрам – **«Қурбон ҳайит»** (арабча номи – «ийд аль кабир», «ийд аль-адҳо») етти кун – ҳижрий зу-л-ҳижжа ойининг 20-13 кунларида ва кичик байрам – **«Рўза ҳайит»** (арабча номи «ийд ассағир», «ийд ал-фитр») эса уч кун – шаввал ойининг 1-3 кунларида нишонланган. Бу байрамларнинг асосий диний унсурлари – номозгоҳда эрталаб номоз ўқиш, ўлганларни ёд этиб худойи дуо фотиҳа қилишлардан иборат. Қурбон ҳайитида ҳаж ва қурбонлик қилиш, рўза ҳайитида эса рамазон ойи нихоясида оғиз очишлик маросими, фитр – садақа бериш каби хусусий унсурлар бўлган. Исломда кейинроқ яна бир байрам «мавлид» («мавлид ан-

набий») – Муҳаммад пайғамбарнинг туғилган куни (рабиал-аввал ойининг 12-куни) нишонлана бошланган. Мавлид куни дуолар, пайғамбар шаънига мадҳиялардан иборат шеърлар ўқилади, садақалар берилади, руҳонийларнинг йиғилишлари ўтказилади. Шунинг таъкидлаш керакки, ислом дини байрамига маҳаллий халқларнинг одатлари ҳам қўшилиб, уларни бойитган. Жумладан, арафа куни қўшниларга ош улашиш, «ҳайитлик» бериш, янги либослар кийиш, яқинлар, қария, касал, ночорлардан хабар олиш, ўша кунлар ишламасдан дам олиш, сайил қилиш каби одатлар ислом байрамларининг ҳам таркибий қисмларига айланиб кетган.

Ўрта асрлар давомида ислом араблари байрамларнинг диний мазмунига алоҳида эътибор бериб, уларни ташкил этадиган улкан ва ҳашаматли байрам масжидлари қурдиришади. Кейинчалик бу байрам масжидлари Ўрта Осиё феодал шаҳарларининг муқим таркибий қисми бўлиб қолди. Улар «Қурбон ҳайит», «Рамазон» байрамлари ва мусулмон анъаналарини ўтказишда диний марказ вазифасини ўтаган. Бу масжидларнинг моҳияти бир хил бўлса-да, улар ҳар жойда турлича номланган: «Номозгоҳ» (номоз ўқиш жойи), «Мусалла алид» (байрам куни номоз ўқиш жойи), «Ийдгоҳ» (байрам ўтказиш жойи) ва ҳоказо. Бундан асосий мақсад – халқни мусулмон дини асосида бирлаштириш бўлиб, бу биноларда мажлис, номоз ва қурбонлик каби диний анжуманлар уюштирилган. Лекин баъзи вақтларда шоҳлар ва ҳукмдорлар халққа ўз олижаноблигини кўрсатиш учун бу ерда катта зиёфатлар ҳам беришган.

Шаҳар чеккасида барпо этилган масжидларда асосан дин, давлат арбоблари, амалдорлар ва динга қаттиқ ишонган аҳоли вакиллари тўпланиб, байрам қилишган.

Тарихий ривожланиш жараёнида дунёдаги барча халқларнинг, жумладан, Ўрта Осиё халқларининг анъана ва байрамлари, уларнинг ҳаёти, меҳнати, турмуши, маданияти, шунингдек халқ яшаётган жой шароити, иқлими ва табиатига хос хусусиятлари асосида шаклланиб ва ривожланиб борган. Деярли барча халқларда меҳнат мавсуми ва ҳар бир фаслга мос, яъни эрта баҳорда – меҳнат мавсумига киришдан олдин, ёзда –

ҳосил йиғиштиришдан олдин, кузда – ҳосил тўплангандан сўнг ва қишда айниқса, далалар уйкуга кетган вақтда уюштириладиган мавсумий маросим ва байрамлар мавжуд бўлган ва улар замонга мос ўзгариб борган. Бу ҳодисанинг Ўрта асрларда ҳозирги Ўзбекистон территориясида яшовчи аҳолининг йил фасллари ва меҳнат жараёни билан боғлиқ бўлган мавсумий («календарь») байрамлари мисолида ҳам яққол кўриш мумкин.

Баҳор байрамлари меҳнаткаш халқнинг ҳаёти ва янги меҳнат мавсуми бошланишида муҳим ўрин тутган. Баҳор кириб келишини кутиб олиш билан боғлиқ байрамлар қадимдан барча халқларда мавжуд бўлган. Махсус адабиётларга мурожаат қилганда шундай фикрга келиш мумкинки, баҳор байрамлари инсоният вужудга келиши билан пайдо бўлган байрамлардан бири бўлиб, улар одамларнинг дунё бўйлаб тарқалиши натижасида барча ерларга ёйилган ва кейинчалик, барча халқларда турли анъаналар, ҳар хил шакл ва турли номлар билан уюштирилган. Масалан, японларда – «Риссон», Хитойларда – «Чуньпзе», славян халқларида – «Масленница», Марказий ва Ўрта Осиё халқларида эса, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, «Наврўз» ёки «йил боши» деб ном олган.

Ўрта Осиё халқлари ўртасида «Наврўз» шунчалик кенг тарқалиб бордики, у ҳақда сўз юритмаган, унинг мадҳини қуйламаган алломалар кам бўлган. Ўрта аср ва кейинги даврларда «Наврўз»нинг халқ турмуши ва маънавий ҳаётидаги мавқеи, файзу таровати, фазилат ва ҳосияти ҳақида комусий билим эгалари Абу Райҳон Беруний, Фирдавсий, Маҳмуд Қошғарий, Умар Хайём, Алишер Навоий, Файзий Файёзий, Муҳаммадали Соиб, Мирзо Бедил, Калис Кошоний, Фурқат, Муқимий, Садриддин Айний, Ҳамза қабилар ажойиб фикр-мулоҳазалар билдирганлар, гўзал шеърлар битганлар. Уларнинг «Наврўз» ҳақида ёзганларини бирлаштирса бир эмас, бир неча китоб ҳам бўлиши мумкин. Бироқ, тарихда «Наврўз»га қарши шахслар ҳам кам эмас эди. Бу байрам энг аввало босқинчиларга қўл келмас эди. Бу ҳодиса араб истилосидан сўнг яққол намоён бўлди. Ислоҳ арбоблари бу байрамни тақиқлашга қўп уриндилар. «Наврўз» уларнинг динига, сиёсатига, қонун-

қоидаларига номувофиқ эмаслигини билсалар-да, бу байрамда одамлар руҳан бирлашиши, озошликка интилиши мумкинлигидан қўрқишар эди. Шунинг учун «Наврўз» истилочилар саройларида, амалдорлар ва дин аҳли давраларида расмий байрам ҳисобланмаган. Лекин бу тазйикқа қарамай, халқ орасида «Наврўз» нишонлана берган. Шундай бўлса-да, кейинги асрларда баъзи подшолар, амирлар ўзларини халқпарвар қилиб кўрсатиш мақсадида «Наврўз»ни ташкил қилишга бел боғлаганлар. Чунончи, С. Айний XIX аср Бухорода уюштирилган бундай «Наврўз» ҳақида қуйидагиларни ёзади: «Амир Музаффар (Россия билан бўлган) урушда енгилгандан сўнг, халқ олдида обрўсиз бўлиб қолган, айниқса урушда бўшаб қолган хазинасини тўлдирмоқчи бўлиб ...ҳар бир ерда «чавкий» (умумий базм) уюштириб, одамларни унинг томошасига банд қилар, шу йўл билан халқ оммасининг диққатини ўзининг ножўя ишларидан четга тортар ёки ўз кирдикорларини хаспўшларди»¹.

Ўрта Осиё халқлари орасида баҳор фасли ўтказиладиган яна бир тадбир «Дарвишона» деб номланган. «Атеистик энциклопедик лугат»да у ҳақида қуйидаги маълумотлар берилган: Ҳар йили баҳор фаслида қишлоқларда ва шаҳар маҳаллаларида 2-3 киши уйма-уй юриб, пул ёки озиқ-овқат тўплаган, сўнггра бирор кишининг ҳовлисида ёки масжидда овқат (ҳалим) пишириб, бутун маҳалла баҳам кўришган. Бу маросим юртда бирор офат бўлганда (касаллик тарқалганда, очарчилик бошланганда) ундан халос бўлиш ва бошқа ниятларда худога сиғиниш, ундан гўё мадад сўраш мазмунида ўтказилган. Мазкур маросим дарвишлар одатларига ўхшаб уйма-уй юриб, озиқ-овқат йиғиш билан боғлиқ бўлгани учун «Дарвишона» (дарвишларга ўхшаб) деб ном олган.

«Дарвишона» маросими ҳақида яна шуни айтиш керакки, у жанубий ҳудудларда (жумладан, ҳозирги Сурхондарё, Қашқадарё, Самарқанд вилоятларининг баъзи қишлоқларида) далаларга, тоғ ён бағирларига чиқиб ўтказилган ва деҳқонларнинг экишни бошлашдан олдинги ўзига хос сайли сифатида хизмат қилган.

¹ Айний С. Танланган асарлар, Т. 7, 199-бет.

«Дарвишона» маросими ҳақида турлича фикрлар мавжуд: баъзилар уни соф диний одатлар қаторига қўшишса, бошқалар эса уни одамларнинг орзу, эзгу ниятларини ифода этадиган, масъулиятли иш бошлаганда ёки офат содир бўлганда барчани ҳамжиҳат қиладиган, қадимдан келаётган халқчил маросимлардан бири, дейишади. Қандай бўлмасин, у халқ ичида нишонланган. Шу сабабли унинг чуқур илдизларини, турли даврлардаги шакллари, ҳар хил жойдаги вариантларини ўрганиш лозим.

Ўзбекистон ҳудудидаги баҳор фаслига бағишланган турли маросим ва байрамлар орасида табиатнинг энг гўзал маҳсулоти – гулга бағишланган сайллар алоҳида ўрин тутган. Собиқ СССР халқлари байрамлари тадқиқотчиси Л. А. Тульцева берган маълумотларга қараганда, Нурота қир-адирларида гуллар очилган маҳалда «Қизил гул сайли», Фарғона водийсида – «Лола сайли», Самарқандда мевали дарахтлар, жумладан беҳи гуллаганда – «Беҳи гули сайли» («Сайли гули беҳи»), Зарафшон водийсида «Бойчечак гулгардони», Бухорода гуллар очилиб, булбуллар сайраган вақтда – «Гулгардони булбулхон» («Булбул қўшиғи») каби байрам-сайллар уюштирилган.

Ўзбек халқи баҳордаги гулга бағишланган сайлларни жуда севиб, унга олдиндан тайёргарлик кўрган. Улар турли ҳудудларда турлича – «Лола сайли», «Сумбула сайли», «Қизил гул сайли» каби номлар билан уюштирилган. Этнограф-фольклорчилар берган маълумотларга қараганда, Фарғона водийсининг тоғ ёнбағирларида уюштирилган «Лола сайли» байрамини халқ томонидан сайланган «лолачилар» ташкил этишган. Бу ўзига хос маросим махсус айтиладиган қўшиқлар, томошалар, ўйинларга бой бўлиб, бутун аҳолини сайлгоҳ томон йўллашдан бошланган. Табиат билан боғлиқ бундай сайллар Ўзбекистоннинг ҳар жойида ўзига хос қилиб ўтказилган.

Қадимдан Бухорода гул сайллари қизиқарли шаклларда уюштирилган. «Қизил гул» сайли («Сайли гули сурх») тахминан бир ҳафтадан бир ойгача давом этиб, унинг қатнашчилари бир жойдан иккинчи жойга кўчиб, сайл қилиб юришган: бир жойда кун бўйи ашулалар айтишган, рақсга тушишган. Иккинчи махсус белгиланган жойда масҳарабоз ва

дорбозлар томоша кўрсатишган, учинчи жойда хўроз, кўчқор, туялар уриштирилган, кўпкарилар (улоқлар) ташкил қилинган, тўртинчи жойда катта бозор уюштирилган, бешинчи жойда лаззатли таомлар пиширилган ва ҳоказо.

Хоразмда эса бундай «Қизил гул» сайллари махсус маросим билан очилиб, унда барча, ҳатто хотин-қизлар ҳам эркин қатнашган. Йигитлар ўзларига ёққан қизларга олма, анорлар отиши сайлнинг ўзига хос ўйинларидан бири сифатида намоён бўлган. Сайл давомида ёш йигитлар ишқи тушган қизларга ёш болалар орқали ҳар хил ширинликлар, ҳолва, майиз юборишган. Ўз навбатида қиз (агар у йигитни манзур кўрса) «жавоб» ширинликларини йўллаган.

Қадимдан мавжуд бўлган бу ўзбек байрамларида яхши фазилатлар кўп бўлиб, диний жиҳатлари кам бўлганлиги билан характерлидир. Халқдан мерос бўлиб келаётган анъанавий гулсайлларига муносабат ҳозирги даврга келиб янада янги мазмун билан бойимоқда.

Этнографик ва тарихий адабиётларда йил давомида эркинликка эга бўлмаган хотин-қизларнинг гул сайлларида бемалол қатнашиши ҳақида маълумотлар кўп. Чунончи, Паркентдаги лола сайлига асосан қизлар боришган.

Далаларда қизғалдоқ қийғос очилган вақтда, теварак-атрофдаги қишлоқ қизлари баланд тепаликка йиғилишиб, сўнгра лозазорга сайлга чиқишган. Сайл давомида қизлар доира жўрлигида ашула айтишган, рақсга тушишган, ўйин-кулги қилишган ҳамда қизғалдоқларни териб, турли кўкат ва гуллардан гулчамбарлар қилишган, уларни сочларига тақишган, уйларига гулдасталар билан қайтишган.

Махсус адабиётларда қадимдан Хоразм, Бухоро, Паркент, Самарқанд, Қўкон каби жойларда гул байрами ўтказилганлиги ҳақида кўплаб маълумотлардан шундай хулосага келиш мумкинки, гул сайли Ўзбекистон территориясида кенг тарқалган халқларнинг сеvimли табиат байрами ҳисобланган.¹

¹ «Лола сайли» жуда кам жойларда (баъзи тоғ ён бағирларида) ўтказиладиган бўлиб қолди, кўпгина жойларда эса у йўқолиб кетди. Бунинг асосий сабабларидан бири – лола ва бошқа гуллар ўсадиган сайлгоҳлар – далалар, қир-адирлар ўзлаштирилиб, пахтазорларга айлантирилганлигидир.

Ёз-куз байрамлари. Адабий манбаларга қараганда, ёзнинг иссиқ вақтларида байрамлар кам уюштирилган. Шундай бўлса-да, ёз фасли бошланишида Ўзбекистоннинг баъзи жойларида ўтказиладиган айрим байрамлар ҳақида ҳам тўхталишга тўғри келади. Маълумки, иссиқ иқлим шароитида яшаб келаётган ўзбек халқида қадимдан сувга ва сув ҳавзаларига бориб чўмилишга оид урф-одатлар ва байрамлар кўп бўлган, Бироқ улар ислом истилоси даврида камайиб борди, кўпгина жойларда эса йўқолиб кетди. Шундай бўлса-да, Ўзбекистоннинг баъзи жойларида қадимдан ўтказилиб яқингача сақланиб келган «Сув сайли» ҳақидаги баъзи маълумотлар топилмоқда. Улар орасида баҳор охири – ёзнинг бошида кунлар исиб, сойлар, дарёлар, ариқлар сувга тўлганда илк бор чўмилиш муносабати билан вужудга келадиган «сув сайли»га бағишланган анъанавий маросим диққатимизни тортмоқда.

Жумладан, Нурота, Фориш, Бахмал ва Зоминда яшайдиган бир неча қариялар билан суҳбатлашиш натижасида анъанавий «Сув сайли» ҳақида бебаҳо маълумотлар йиғилди. Тоғларда қорлар эриб, сойлар (дарёлар) сувга тўлганда қишлоқ йигитлари «Сув сайли»га отланишган. Сув бўйида йигитлар аввалига бир ҳовуч сув ичишган. Сўнг юз-қўлларини ювишган, кейин уйдан махсус олиб чиқилган қўлрўмол (дастрўмол)га артиб, кўнглида туғилган орзусини айтиб, уни сувга оқизиб юборишган. Сўнг овқат тайёрлашган, ашула ва дoston айтишган, ўйин-кулги қилишган. Бунга ўхшаш маросим Денов районида ҳам қадимдан ўтказилиб келинганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд.¹

Ёз ойининг охири ва кузда деҳқонлар ҳосил йиғишга бағишланган байрамларни нишонлашган.

Ислomгача куз фасли байрамларга бой бўлганлиги ҳақида тўхталган эдик. Ўрта асрларга келиб куз байрамлари (эски календардан мусулмон ой календарига ўтилганлиги сабабли) биров камайди ва улар, асосан, ҳосил тўплаш билан боғлиқ

¹ Маълумки, ҳозирги вақтда махсус маросим бўлмаса ҳам баҳор охири ва ёз ойларида сув ҳавзаларида чўмилиш кенг тарқалган. Бироқ баъзи жойларда чўмилиш мавсумининг очилиши ва ёпилишига бағишланган ўзига хос маросимлар ўтказилади. Бунинг устига бундай жойларда янги анъана – «Нептун байрами» уюштирилади.

бўлиб, баъзилари ҳосил йиғишга киришилганда, бошқалари меҳнат мавсумининг якунида нишонланадиган бўлди. Масалан, бу борада Бахмал, Ғаллаорол атрофида бугдой ўрими бошланишидан олдин ва айниқса охирги тутам бугдойни ўриш муносабатларига оид хурсандчиликка айланиб кетадиган маросимлар диққатга сазовордир.¹

Ўзбек деҳқонларининг ҳаёти, меҳнати ва ҳосилни йиғиб олиш муносабати билан ўтказиладиган байрамлари орасида қадимдан бизнинг давримизгача етиб келган яхши анъаналардан бири «Қовун сайли»дир.

Инқилобдан илгари «Қовун сайли» деҳқонларнинг полизларида қовун-тарвузларини йиғишдан бошланиб, бозор майдонларида ҳам давом этган. Ҳолбуки, байрам бозорда, айни полиз маҳсулотлари кўпайган вақтда бир неча кун, ҳатто бир неча ҳафта давомида уюштирилган. Бозор авжига чиққан вақтда дорбозлар, масҳарабозлар, созандалар ва хонандалар ўз санъатларини намоиш қилишган. Сайл мобайнида томоша ва мусобақалар ўтказилган. Баъзи жойларда (масалан, Хоразмда) «Қовун сайли»ни ўтказиш жараёнида энг яхши қовун нави ва энг ширин маҳсулот етиштирган деҳқонларни «Уста қовунчи» деб тан олишиб, уларга тўн ва дўппи кийдиришган.

Пахта етиштирадиган деҳқонларнинг ҳам ҳосилни йиғиб олганларидан сўнг нишонланадиган байрамлари бўлиб, улар ҳар хил жойда турлича «Хирмон тўйи», кейинроқ эса «Пахта байрами» деб номланган. Мўл ҳосил етиштирган йиллари пахтакорлар катта зиёфатлар уюштиришган, ўйин-кулгу қилишган, яхши ишлаганларга совға-салом беришган, тўнлар кийдиришган.

Қиш мавсумидаги байрамлар. Қиш фаслида

¹ Охирги тутам бугдойни ўриб олишга бағишланган одат ҳақида фольклоршунос Б. Саримсоқов қуйидагиларни баён қилади: охирги тутам бугдой «Она бугдой» деб аталиб, уни ўриб олингандан сўнг, махсус тутам ҳолда боғланади, уйга олиб кетишади ва баҳорги экиш пайтигача сақланади. Баҳорда унинг бир қисмидан нон (патир) пиширилади ва уни далага дон сепишга чиққан деҳқонларга улашиб берилади, иккинчи қисмидан эса уруғлик дон сифатида фойдаланилади. Ғаллакорлар «Она бугдой» донидан тайёрланган нонни еб, «бу йил ҳам ҳосил мўл бўлсин, она бугдой ўзи кўлласин, бободехкон мадақкор бўлсин!» деб дуо қиладилар ва қолган донни биринчи уруғлар сифатида ерга сепишади. (Бу ҳақда қаранг: Саримсоқов Б. Ўзбек маросим фольклори. Т., «Фан», 1986, 54-56-бетлар).

деҳқонларнинг бўш вақти кўп, дам олиш шакллари хилма-хил бўлса-да, бошқа фаслларга қараганда бу мавсумга аталувчи байрамлар кам бўлган. Шунга қарамай киш фасли билан боғлиқ бўлган **«Биринчи қор»** («Қор ёғди», «Қор хат») маросими ўзбек халқларида кенг тарқалган эди.

Қадимдан биринчи қор ёққан кун қор хат ёзиш оммавий тус олган,¹ далаларда қор отишлар, ўйин-кулгилар, совға-саломлар ва зиёфатлардан ташкил топган қишки халқ байрами вужудга келган.

Агар «Биринчи қор» маросимининг моҳиятига чуқур назар солсак, доно халқимизда бу анъана бекорга шаклланмаганлиги сезилади. Биринчидан, илк бор қор ёғиб, далалар, қир-адирлар, дарахтларнинг оппоқ «либос»га бурканиши ўзига хос гўзаллик яратган. Иккинчидан, қор ёғиши – ерни яхши озиклантириб, унинг яхши ҳосилдор бўлишидан далолат берган. Шу сабабли, қор ёғиши кишиларда кўтаринки кайфият яратган. Халқимизда «Қор ёғди – дон ёғди», «Ер тўйса, эл тўяди», деган мақоллар бежиз яратилган эмас.

Ўрта асрларда киш фаслининг охири ёки эрта баҳорда ўтказиб келинган «Қурултой» ҳам ўзбек йиғин-байрамлари каторидан ўз ўрнини топган.

Қурултой ўрта асрда вужудга келиб, Ўрта Осиё халқларининг чорвадорлари, деҳқонлари орасида ҳар йили эрта баҳорда мунтазам улкан, йиғилиш, мажлис сифатида уюштирилиб, йирик байрамга айланиб кетган. Қурултойда мавсум куни, шунингдек энг долзарб масалалар ва келажак режалари ҳақида маслаҳатлашиб олинган. Ўзаро келишув ва маслаҳатлар тугагач, оммавий халқ томошалари, от ўйинлари – пойга, улоқ (кўпкари), халқ оммавий сайллари уюштирилган. Бундай анжуманни кишлоқ хўжалик ходимлари йил давомида, айниқса киш фаслида сабрсизлик билан кутишган ва унга тайёргарлик кўришган.

Шахсга сиғиниш йиллари анъанавий халқ одатлари ва

¹ «Қор хат» «Суюнчи» услубида ёзилиб, унинг мазмуни албатта биринчи қор билан табриклаш, ишлариға муваффақиятлар тилаш ва бунинг эвазига муаллифдан маълум истак-шартни бажариш кераклиги ҳақида ёзилади. Одатда қор хат шарти зиёфат берилиши кераклиги ёки бирон совға олиб беришдан иборат бўлади.

байрамларини ҳимоя қилмоқчи бўлган зиёлиларни тўғридан-тўғри давлат ва партияга қарши деб ёки миллатчиликда айблашган. Ҳатто, нафақат диний, балки динга алоқаси бўлмаган маросимларда қатнашган кишилар ҳам жазоланишди. Бундай ур-сурлар фақат 30-йиллардагина эмас, моҳиятан унинг давоми бўлган турғунлик йилларида ҳам учраб турди. Гарчи, 60-йилларнинг ўрталарида маълум маънода халқ байрамларига эътибор берила бошланган бўлса ҳам, улар умум республика байрами сифатида эмас, халқ орасида баъзи жойлардагина нишонланар эди. Бироқ 80-йилларнинг ўртасига келиб собиқ Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг айрим масъул ходимлари томонидан кўпгина халқ маросимлари, жумладан «Наврўз» тақиклана бошланди. (Шу сабабли 1985-88 йилларда оммавий ахборот воситалари бу байрамни четлаб ўтишди). Минглаб йиллардан бери нишонланиб келинаётган Наврўз ўрнига апрель ойининг бошида сунъий ўйлаб топилган «Навбаҳор» номли янги байрамни тақлиф қилишди. Бу эса аҳолининг очикдан-очик ва ҳаққоний норозилигини уйғотди. Миллий анъаналар, маросимлар ва байрамларни халққа қайтариш жиддий масалага айланди.

Хуллас, халқ маросим ва байрамларини тиклаш жуда мураккаб, шу билан бирга муқаддас иш бўлиб, у аввало халқ одатларини чуқур ўрганмоқни, жойларда сақланиб қолган халқ тажрибасини умумлаштиришни тақозо этади.

Қандай бўлмасин, халқимизнинг минг йилликлар давомида тўпланган, сақланган, эъзозлаб авлоддан-авлодга мерос қолдирган муқаддас одат, маросим ва байрамлари бизнинг давримизга келиб йўқолиб кетишга йўл қўймади.

**Усмон Қорабоев,
«Шарқ юлдузи», 1990 йил, 3-сон.**

НАВРҶЗ АРАФАСИДАГИ МУТОЛАА

ёхуд сиёсатдаги собитлик тўғрисида сабоқлар

*Халқ чеккан азобни, у мубтало қилинган балоларни
унутиб бўлмайди. Агарки, шундай мусибатлар бошимизга
бошқа тушмасин десак, тарихимизни ҳеч унутмаслигимиз
лозим.*

И. Каримов

Муқаддима

Бир кечада гуллаган бодом шохларига, ўрикларнинг бўртиб қолган куртакларига кўзимиз тушиши билан руҳимизда «баҳор» отли илик, соғинтирган туйғу худди яшил майсалардек бош кўтаради. Эрта ўтиб индин юртга Наврўз кириб келиши, халқ кўча ва хиёбонларни, қир-адирларни тўлдириб, яйраб-яшнаб байрам кутишини ҳис этган юрак севинади. Беихтиёр шуурингга, одам бу дунёга фақатгина шу байрамни кўриш учун ҳам келса арзийди, деган ўй келади.

Дарҳақиқат, атроф юртларни кузатиб, Наврўз дунёнинг бирор-жойида биздагидек кенг ва астойдил байрам қилинмаслигига гувоҳ бўламиз. Бу байрам онг ва тушунчамиз, маънавий бисотимизга шу қадар сингиб кетдики, қачондир, кимдир унга қарши чиқиши ҳатто тасаввурга сиғмайдигандек туюлади. Ҳолбуки...

Ҳолбуки, бундан атиги 15-20 йил илгари халқимизни Наврўздан айириш ишига бир бошли давлат машинаси сафарбар этилганди. Фақат Наврўзгина эмас, аксарият миллий-маданий қадриятларимизга қарши чинакам уруш эълон қилинган, иқтисодий ҳуқуқий жихатдан таланган халқнинг энди қолган-қутган маънавий мулкани ҳам ғорат қилиш ҳаракати бошланганди. Очиғи, ўша йиллари миллат руҳиятига тиқиштирилган дунёқараш ва мафкура ҳазилакам куч-қудратга эга эмасди...

Энди айтинг: не-не аҳли донишларнинг хушини ўғирлаб, тилига бурув солган бу мафкуравий машинага қарши туриш қанчалар матонат талаб қилишини тасаввур қиламизми? Бу

машинани нафақат тўхтатиш, балки бутунлай маҳв этиш унча-мунча шахснинг қўлидан келмаслигини тан олиш эса одамдан фақат тасаввуринигина эмас, мардликни ҳам талаб қилади.

Ўрта ва катта авлоднинг айрим вакиллари учун бу кунлар хотираси изтироб ва аламлар ила кечса, бошқа бирлари кўнглида афсус ва надомат туйғусини кўзгаши табиийдир. Бироқ, юртнинг ёш авлоди оталари бошига тушган кўргуликларни аниқ биладиларми? Улар узоқ ва яқин тарихнинг бу аччиқ ҳақиқатларидан беҳабар қолса, маънавий илдири нимжон, демакки, кўраётган кунига енгил-елпи қаровчи маърифий танбал кишилар бўлиб ўсмайдими? Шу маънода ёшларнинг дунё ишларига очиқ кўз билан назар ташлайдиган, яхшини ёмондан, эзгуликни ёвузликдан ажрата оладиган бўлиб ўсишлари учун, Юртбошимиз айтганларидек, «тарих билан қуролланишлари» ўта муҳим масаладир.

Компартия сиёсати ва ... қисир қолган сигирлар

Яқин ўтган кунларимиз мазмун-моҳиятини белгилаган сиёсат, мафкура киёфасига назар ташлар эканмиз, унинг қанчалар тамизсиз, принципсиз, уятсизларча ўзгарувчан, энг ёмони – халқ руҳиятига тубдан ёт бўлганига қайта-қайта гувоҳ бўламиз. Аслида сиёсат деганлари, мафкура деганлари, агар муайян бир халқ ёхуд миллат манфаати, орзу-интилишлари, кадриятларидан келиб чиқса, ўшаларга таянса, ўзининг собитлигига, қайтмас принципларига, ўзбекча қилиб айтганда, лафзига эга бўлиши керак эди. (Биз халқнинг айнан шундай сиёсат ва мафкурага, ниҳоят, эга бўлгани борасида кейинроқ тўхталамиз).

Шўро даври сиёсатининг, масалан, бизнинг миллат орзу-истакларига нечоғли бегона бўлганини шундан ҳам билсак бўладики, бу тузум дунё тарихидаги энг кадимги халқлардан бири бўлмиш ўзбек халқининг тириклик қонунларига мутлақо зид ишларни ҳеч бир сесканмай жорий этишгача бориб етарди.

Фикримиз исботи учун кўплаб тарихий фактларнинг айримларига тўхталиб ўтаамиз, холос. Ўтган асрнинг 80-йилларида юқори минбарларда туриб халқ ва унинг тарихига беписандлик кўрсатиш, ўзбекларга нисбатан нукул «сен ҳеч зиё

кўрмагансан, ўтмишинг фақат ва фақат кора саҳифалардан иборат бўлган!» дея иддаолар қилиш одатий ҳолга айланган эди. Бу жиҳатдан Ўзбекистон ССР ва Ўзбекистон Компартиясининг 60 йиллиги муносабати билан ўтказилган тантанали мажлисдаги И. Усмонхўжаев доклади «Ғоят эътиборли»дир:

«Сув – ўлкамиздаги жамики тирик жоннинг моддий асосидир. Ўзбекистон ССР Давлат гимнида қуйидаги сатрлар бор:

Серқуёш ўлкада кўрмасдик зиё,

Дарёлар бўйида эдик сувга зор.

Тонг отди, инқилоб,

Раҳнамо Ленидан халқлар миннатдор!»

(“Совет Ўзбекистони» газетаси, 1984 йил 9 декабрь сони.)

«Раҳнамо Ленин» ва у асос солган тузум шу қўшиқни қуйлашга мажбур бўлган халқнинг энг сара фарзандларини катагон қилгани, ўзининг ақлу тафаккур нури билан инсоният ҳаётини зиёга тўлдирган алломалари китобларини беармон ёққани, бу юртда пахта яккахокимлигини ўрнатиб, ягона денгизини ҳам курутгани ҳисобга ўтмасди. Мафқуранинг сурбетлиги шу даражага бориб етгандики, номига «иттифоқдош республика» аталган мамлакат ўз давлат гимнида кушандасини мана шу тарзда мадҳ этишга маҳкум эди.

«Ҳар тонгда радио-телевидение орқали шу гимн янграйдиган кунларнинг бирида бизни область партия комитетига чақиришганди, – дея эслайди собиқ комсомол етакчиси бўлган опаларимиздан бири. – Ўша куни обкомдан олган кўпдан-кўп топшириқлар ичида, айниқса, иккитаси жуда ҳайрон қолдирадиган хилидан эди.

– Ҳаммангиз Афғонистонда хизмат қилаётган йигитларимизга хат ёзадиган қизларнинг рўйхатини уч кун ичида тузиб топширасизлар, – деганди обком вакили. – Сизларга очигини айтишим мумкин – у ёққа кетганларнинг аксариятининг қайтишидан кўра қайтмаслиги аниқроқ. Шундай экан, хат ёзадиган қизлар уят-пуютни йиғиштириб қўйиб, ўшаларнинг кўнглини оладиган, чалғитадиган, жанг олдидан кўркувини унуттирадиган гапларни ёзаверишсин. Хатга,

албатта, ўша қизнинг чиройли расми қўшиб жўнатилиши керак. Ҳар бир хат мазмуни учун бошингиз билан жавоб берасизлар. Йиғилишдан кейин районларингиз бўйича хат ёзиладиган солдатлар рўйхати, адреслари қўлингизга берилади...

Яна бир топшириқ шундан келиб чиқадики, жойларда янгича тўйларнинг ягона сценарий остида ўтишига озми-кўпми эришган бўлсак, дафн маросимлари диндорлар – мулла-ю эшонлар кўлида қолиб кетяпти. Партиямиз Марказкўми бу масаланинг ўта жиддий сиёсий масала эканини қайта-қайта таъкидламоқда. Дарҳақиқат, бунга қачонгача чидаш мумкин?..

Демак, топшириқни ёзиб олинглар: уч кун муддатда ҳар бир район комсомол секретари, активлари билан биргаликда, дафн маросимларини совет идеологиясига мос тарзда ўтказиш бўйича намунали сценарий тайёрлаб топширади. Яна бир нарсга ҳозирдан тайёр бўлингларки, бундан кейин **мусулмонлар қабристони, христианлар ёки яҳудийлар қабристони** деган гапларга чек қўйилади. Совет фуқаролари, раз ҳаётлигида бир тан бир жон бўлиб яшар эканлар, ўлганидан кейин уларни бошқа-бошқа қабристонларга кўмиш ғирт бемаънилик ва атеистик дунёқарашга ёт иш ҳисобланади...»

Ўша «обком вакили»нинг бугун жуда мантиқсиз, кулгули туюладиган бу кўрсатмалари, мутлақо осмондан олинмаган, балки мазкур ҳаракатлар ортида давр раҳбариятининг – Ўзкомпартия МК 1-секретари И. Усмонхўжаевнинг қуйидаги «установка»лари турарди:

«Умумсовет анъаналарини пропаганда қилиш, совет халқига мансубликдан фахрланиш туйғусини шакллантириш ҳамда социализм ғалабаларини ҳимоя қилишга шай бўлиб туриш ёшларни интернационал, ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг асосий ўзаги бўлиши керак». («Совет Ўзбекистони» газетаси, 1985 йил 28 июль сони.)

Ижтимоий-иқтисодий жабҳаларда тобора ботқоққа ботиб бораётган, ичдан емирилишнинг ортга қайтмас жараёнини бошдан кечираётган тузум ўзининг барча муваффақиятсизликларини хаспўшлаш учун идеологик талвасани кучайтирарди. Бу жабҳада ҳар куни бир «янгилик»,

«ташаббус» ўйлаб топилар, бу «новаторлик» халқ орасида кескин норозиликка, ҳатто кулги ва аскияга сабаб бўлиши тўғрисида огоҳлантирадиган фаросатли одам топилмасди.

Жумладан, бир гуруҳ зиёлилар – ёзувчи-шоирлар, олимлар, олий ўқув юртлари раҳбарлари марказкомга чақиртирилиб, бундан буён аҳоли ўртасида, айниқса, таълим муассасаларида «домла» деган сўз ишлатилмаслиги керак» деган топшириқ олишади. Энг кулгилиси – бу кўрсатмани берган **идеология секретари**, йиғилиш иштирокчиларини кузатар экан, ҳозиргина олинган топшириқни қандай бажаришни ўйлаб боши гангиб кетган кекса олимлардан бирига **«Шу вазифани принципиалний туриб удалаб берасизлар-да, домла!»** деганини ўзи ҳам сезмай қолади.

Халқ кадриятлари, урфу одатлари, хотирасига қарши қаратилган бундай хуружлар тобора кенгроқ кўлам, сиёсий оҳанг касб қилиб борди. Жумладан, тарихга муносабат қандай бўлиши лозимлиги тўғрисида ҳам Ўзкомпартия биринчи секретари И. Усмонхўжаев муҳокама қилинмайдиган талабларни ўртага ташлади:

«Ўтмишни идеаллаштириш, ноинсофий ва нотарихий ёндашиш (бу маърузаларнинг ҳаммаси ўзга тилда тайёрлангани ва ўқилганини эътиборга олишингизни, шу туфайли таржимонлар ҳолини ҳам тушунишингизни истардик – муал.) **шунга олиб келдики, Темур каби феодал золимлар театр сахналарида, кино экранларида, китобларнинг саҳифаларида шу вақтга қадар кўзга ташланиб турибди, айрим ёзувчиларнинг мулоҳазасизлиги оқибатида улар тарих ҳақиқатига зид равишда инсонпарвар ва узоқни кўрабилувчи сиёсатчилар қилиб кўрсатилган...**

Бундай калтабинлик дастлаб қараганда беозор кўринса-да, асло бундай эмас. Бундай калтабинлик замирида тарихни қайтадан ёзишга уриниш, патриархал даврни кўмсашни тарғиб этиш, исломни миллий маданиятнинг хазиначиси қилиб кўрсатишга уриниш ётади.» («Совет Ўзбекистони» газетаси, 1986 йил 5 октябрь сони.)

Эътибор беринг: нимаики халққа тегишли, унинг ўзлигини англатишга, кўрсатишга алоқадор бўлса, уларнинг барчаси

«чиқит»га чиқарилар, гўё бу халқ дунё саҳнасида пайдо бўлганига бор-йўғи олтмиш йил бўлган-у, мана шу давр ичида ўзлаштириш топширилган советча «қадриятлар»дан бошқа нарса бу миллатни безовта қилмаслиги керакдек.

Маълумки, халқимиз жуда қадимдан марҳумлар хотирасини эъзозлаб келган. Марҳум жанозасига қатнашиш, майит ётган тобутни, унинг таниш-нотанишлигидан қатъи назар, елкага олиб камида етти қадам кузатиб кўйиш ҳар бир мусулмон учун савоб саналган. Буни қарангки, тиригида, юқорида айрим лавҳалари эслангани сингари, мафкуравий зўравонликлардан зада бўлган одамлар ўлганидан кейин ҳам бу таъқибдан қочиб кутула олмадилар. «Ҳамма нарса инсон учун, унинг бахту саодати учун!» деган ёзувларни кўчаларга қалаштириб ташлаган ҳокимият энди мусулмонларнинг дафн маросимларига ҳам айғоқчиларини жўнатар, кеча энг яқин одамидан айрилган кишининг изтироби эртага партия мажлисида эшитадигани «принципиал партиявий баҳолар» олдида ҳеч нарса бўлмай қоларди. Ота ўлими билан бошланган бу ғалва агар ишхонадаги партия мажлиси билан барҳам топса-ку, қошки. Барҳам топмайди-да!

Биласизми, қаергача чуваланиб боради? Масалан, марказда чиқадиған «Известия» газетаси саҳифаларигаҳа! Республиканинг ўша даврдаги раҳбари И. Усмонхўжаев мазкур газета почтасини шарҳлаб, «Партиявий талабчанлик руҳида» деган ном остида ўз юртидаги, «коммунистик ахлоқ нормаларидан тойишнинг», жумладан, мана бундай мисолларини «фош этади»:

«ВАСХНИЛнинг ҳурматли академиги, Тошкентнинг уч фан доктори ва беш нафар фан кандидати биргаликда диний маросимда қатнашган. Юқорида айтилган академик бошчилигидаги олимларнинг қарийб ҳаммаси партия аъзоларидир. Бу нарса бонг уриш учун сабаб эмасми?» («Известия», 1984 йил 4 ноябрь сони.)

Бундай «бонг уришлар» эса не-не бегуноҳ кишиларнинг нафсонияти топталиши, тақдири синиши, оилаларда чексиз-чегарасиз хижолатпазликларни келтириб чиқариши бировни кизиктирмасди. Одамларнинг энг муқаддас туйғулари,

эътиқодини оёқ ости қилиш, асрлар давомида халқ маънавиятига қувват бағишлаган қадриятлар устидан қулиш мунтазам мафкуравий фаолиятга айлантирилганди:

«Республикамизда диннинг, айниқса, ислом динининг зарарли эканини тушунтириш ишлари қоникарсиз олиб борилмоқда. Бунинг натижасида диний маросимлар камаймаяпти... Ҳатто ВЛКСМ аъзолари диний никоҳдан ўтмоқдалар. Оламдан ўтганларнинг кўпчилиги, шу жумладан, КПСС аъзолари ҳам диний қоидаларга биноан дафн этилмоқда...

Томди район партия комитетининг собиқ биринчи секретари А. Елемесов ўз отасининг дафн маросимини ғоят кўп кишилар иштирокида диний қонунларга тўла мувофиқ равишда ўтказди.... Марказий Комитетнинг аралашувидан кейингина ҳамма нарса ўз жойига тушди» (И. Усмонхўжаевнинг Ўзб. КП. МКнинг 3-плenumида сўзлаган нутқидан. «Совет Ўзбекистони» газетаси, 1986 йил 5 октябрь сони).

Одамларнинг шахсий, оилавий ишларигача мана шу тарзда кўпол аралашиб, уни давлат сиёсати даражасида маҳобатга ўраш ҳолатларига гувоҳ бўлар эканмиз, беихтиёр устоз Саид Аҳмад аканинг бир ҳаётий хангомаси ёдимизга тушади: «Хрущев замонлари эди, – дея ҳикоя қилади адиб. – Водийлик шойрлардан бирининг икки ўғли, ўша пайт расмига мувофиқ, шаҳардаги интернатга берилган экан. Ёзги каникулга чиққан бу икки шоввоз ажойиб кунларнинг бирида ота эшигига келади. Ҳовли этагидан оқиб ўтадиган ариқда иштонсиз чўмилаётган болаларни кўриб, ёзувчининг қўшнилари – маҳалла оксоқоллари ҳайрон бўлишади:

— Ие, шоир, болларингизни қўли ҳалиям ҳалолланмаган-у!?

— Эй, кўрмайсизларми бу баччағарларни, – дея изза бўлади шоир. – Неча йилдан бери шу ишга қўндирилмайман буларни. Нима эмиш, булар – пионерлар экан, суннат қилиш эскилик сарқити, феодализм удумларимиш. Пионер деганларига бунақа ишлар ор саналаркан...

Шоирнинг гапларини эшитаркан, чолларнинг қувроғи

махалла ўспиринларидан бирини секин имлаб ёнига чорлабди-да, унга бир гапни тайинлаб кўчага чиқариб юборибди. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, гузардаги сартарош устарасини қайроқтошга уриб кириб келибди. Бояги чол сартарошга масалани жуда тез ва равон тушунтирибди, томошаталаб уч-тўрт ўспирин эса устага ёрдамга ҳозир бўлишибди. Мўйлаблари сабза уриб қолган икки иштонсиз кашшоф ҳали нима гаплигини билиб улгурмасидан ўспиринларнинг кўлига тушибди. Фақат устани, унинг қайроққа урилиб ялтираётган устарасини кўргачгина «масала моҳияти»ни сезишибди ва ... оёқ-қўлларини типирчилатишиб, бири кўйиб-бири олиб, оламга жар солиб бақира бошлашибди:

— Отпустите!

Ўзбеки – басмачи!

Варвары!

Феодалы!

Будем жалобу писать!

Хрущеву напишем!..

Ўғилларининг бу шанғилигидан орияти кўзгаб кетган шоир бўлса:

— Ҳе-е, топган падарларингга лаънат! Хрущев аралашмаган энди сенларнинг «булбул»инг қолган эди, кесиб ташланг-е, уста! – деярмиш...»

Бунақанги латифанамо гапларни жуда кўп келтиришимиз мумкин. Қолаверса, бунинг учун ҳажв устаси Саид Аҳмад ака бўлиш ҳам шарт эмас. Бунинг учун мамлакатдаги етакчи ва ягона сиёсий партиянинг – республика Коммунистик партияси Марказий Комитетининг биринчи секретари Р. Нишонов бўлишнинг ўзи кифоя қиларди:

«Ўтган йили автоном республикада, бир қанча областларда, жумладан, Навой, Қашқадарё, Жиззах областларида сигир ва совлиқларнинг бир қисми қисир қолди ва хўжаликлар гўшт, сут етиштириш умумий ҳажмининг учдан бир қисмини ололмадилар. Сигирларнинг қисир қолиши тўғрисида биз кўп гапиряпмиз, лекин на давлат агросаноат комитети, на хўжаликларда бу соҳада бирор тегишли чора

кўрилмаяпти...» («Совет Ўзбекистони» газетаси, 1988 йил 27 август сони.)

Бироқ латифалар ўз йўлига. Аччиқ ҳақиқат шуки, мана шу тариқа абсурд даражасига етган сиёсат, мафкуранинг сўнгги хужумларидан бири халқимизнинг мингйиллик қадрияти – **Наврўзга қарши қаратилди.**

Наврўздек эзгу байрамдан ҳам «диннинг патриархал даврнинг сарқитлари»ни «топган» ҳоким мафкура бу байрамни одамлар ёдидан ситиб чиқариш мақсадида не-не усулларни жорий этиб кўрмади дейсиз. Аввало, қишлоқ ва маҳаллаларда, овул ва майдонларда одамларнинг байрамга чиқиши қатъий ман этилди. Айёмни «ўзбошимчалик билан» нишонламоқчи бўлган оддий халқ очикдан-очик қувғин қилинди. Дошқозонлардаги сумалаклар устига кетмонлаб тупроқ тортилиб, одамлар «фаришталар таоми» дея алқайдиган сумалак ва ҳалим пишаётган қозонлар тепиб ерга ағдарилди. Асосан буғдой ва ундан, ҳар қандай имонли одам ушоғини-да кўзга суртадиган неъматлардан тайёрланаётган бу таомлар уволидан сесканмаган тузум лайчалари қилмишини кўрган халқ «астафуролло!» дея Яратганга истиғфор келтиришдан ўзга чора топмасди.

Энг юқори идоралардан тортиб кичик меҳнат жамоаларигача махсус мажлислар уюштирилиб, **бундан буён Наврўз деган номни одамлар тилга олмаслиги, умуман ёдидан чиқариши кераклиги, унинг ўрнига «бир гуруҳ зиёлилар таклиф этганидек» «Навбаҳор» номли байрам апрелнинг биринчи ўн кунлигида нишонланиши лозимлиги қатъий уқтирилди...**

Шу ўринда, мавриди келди, бир савол устида ўйланайлик: собиқ тузумнинг Наврўзга қаршилиги тасодифий, шунчаки мантиқсиз бир ҳаракатмиди ёхуд унинг остида чуқур ўйланган жиддий мақсад-муддао бормиди? Бу саволга жавоб топиш учун, аввало, Наврўзнинг, ўзбеклар тушунчасидаги Наврўзнинг туб мазмун-моҳиятига назар ташлашимиз керак бўлади.

Унинг бениҳоя узоқ тарихга эга эканини яхши биласиз. Биз ҳозир бу тўғрида эмас, балки Наврўзга сингиб кетган, бу байрамда акс этадиган бизнинг асл қадриятларимиз, дунёқарашимиз, ҳаёт тарзимиз ҳақида қисқача мулоҳаза

юритмоқчимиз.

Маълумки, қадимги ўтроқ маданият вакили ҳисобланган ўзбеклар жамоавий ҳаёт кечиришнииг, ўзаро аҳилликда яшашнинг нодир кўникмаларини дунёга берган миллатлар сирасига киради. Бу халқ битта нонининг ярмини кўшнисига илинган, бошпанасини ҳашар билан тиклаган, юз ҳовли наридаги қардошини ўйлаб, ариқни булғамаслик чорасини кўрган. Жамоат орасида туғиладиган ҳар қандай муаммо ўзаро муҳокама, тенглик, барчанинг манфаатини ҳисобга олган ҳолда ҳал этилган. Омманинг жипслиги, айниқса, шодлик ва қайғули кунларда янада кучайган. Наврўз байрами бу жиҳатдан бетимсол имконият манбаи эди.

Байрамга тайёргарлик кўриш, уни ўтказиш жараёнларини тасаввурингизга келтиринг. Аёллар алоҳида, эркаклар алоҳида жам бўлишиб, ташкилий юмушлар тақсимлаб олинади – ким бугдой ундиради, ким уни келида туяди, ким жонлик сўяди, қозон-ўчоқни ким ҳозирлайди, ким дастурхон безатади, ким унга нима тайёрлаб чиқади, ўспиринлар қай юмушни бажаради... Қўйинг-чи, эркаклар ва аёллар, миллати, дини, ёши ва бошқа барча ўзига хосликларидан қатъи назар, ҳамма бу ишга бирдек бош қўшади. Умум иши учун одамлар астойдил енг шимариб, ўз ҳаловатидан, хордигидан воз кечади. Бошқача қилиб айтганда, ғарб халқлари узоқ курашлар ва изланишлардан сўнг бугун эга бўлган демократик қарашлар бизнинг заминимизда мингйиллар илгариёқ илдиз ота бошлаган, ҳаётнинг ёзилмаган қонуниятига айланиб улгурган эди!

Қолаверса, қайси халқ нимани, қачон ва қандай байрам қилишига қараб ўша халқ идеаллари тўғрисида муайян хулоса чиқариш мумкин. Чунки байрамларда халқнинг тарихи, дунёқараши, ҳаётий аъмоллари, мўлжал ва интилишлари у ёҳуд бу шаклда мужассам бўлади.

Масалан, бизда сумалак, ҳалим пишаётган қозонлар атрофида катталар билан бирга куралайкўз болажонлар жам бўлишиб, ёруғ кечаларда халқнинг не-не ривоятлари, эртагу дostonлари, аския-пайровларини жажжи қалбига жойлайди. Навжувон йигит-қизлар дошқозонга тош ва ёнғоқ ташлаб,

капгирни айлантитаркан, момоларидан ибрат олиб, ичида эзгу ниятлар қилади. Ёшлар катталарга қўшилиб кўнгли яримлар, мададга муҳтож одамлар ҳолидан хабар олгани боради. Ариқзовурларни тозалаш, йиқилган деворни қўплашиб тиклаш, боғ ва хиёбонларни тузаб, гўзал киёфага келтириш одамлар кўнглидаги қишки губорларни ювади, қалбларни обод айлайди.

Буларнинг бари миллат маънавиятидаги бардавомликни, аждодлар ва авлодлар ўртасидаги руҳий боғлиқликни ҳар қандай кучли тарғиботдан минг чандон жипсроқ таъминлайди.

Шўровий тузум манфаатлари, режаларига эса буларнинг бари фақат тўскинлик қилар, «совет халқи» деган дурагай наслни урчитишга жуда жиддий халакит берарди. Наврўз ўрнига «Навбаҳор» аталмиш юлдуз кўрмай ўлган сунъий байрамнинг ўйлаб топилгани ҳам шу билан изоҳланади. Яъни бу фақат ном ўзгариши бўлиб қолмай, қадриятлар, дунёқараш ва ҳаёт тарзи, том маънода миллий ўзликни ўзгартириш, янаям аниқроғи – уни маҳв этишга қаратилган тадбир эди.

Бир сўз билан айтганда, **манфур мафқуранинг қонли болтаси бу сафар халқ маънавияти илдизларининг энг тубига – ўқ томирига урилганди!**

...Албатта, халқ орасида зиёлилар кўп эди. Уларнинг бир қисми ҳоким сиёсат мусиқасига жўр бўлишдан ор қилмаган бўлса, бошқа қисми бу қилмишларга ич-ичдан нафрат назари билан бокди. Бироқ, қудратли мафқура машинасини тўхтатишга ҳеч ким жазм қила олмас, тўғрироғи, бу иш оддий зиёлининг кўлидан келмас ҳам эди...

“Биз ичкарини мустаҳкам қилишимиз керак!

Айни шу ўта оғир, ҳар томонлама таҳликали, республика ҳаёти ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий, ҳам руҳий таназзул жарлиги лабига етиб келган паллада ўзбек халқи ва юрти бошига Ислом Каримов келди.

«... – Ҳурматли Ислом Абдуганиевич!

Фарғона фожияларидан кейин Сизга қанчайин оғир, мушукул, таҳликали мерос насиб этганлиги маълум. Бунинг устига, яхши ният билан бошланган қайта қуриш сиёсати қутилганидан тескари натижалару оқибатларга олиб келди. Мамлакатда ҳамма жиҳатдан парокандалик рўй берди. Сизнинг раҳбарлик

даврингиз ана шу вақтга тўғри келди. Ўз фаолиятингизни қандай шарҳлайсиз ва баҳолайсиз?

– Раҳбарлар фаолиятига аввало халқ баҳо беради. Ундан кейин эса вақт, тарих. Фақат шунини айтмоқчиманки, нимаики қилган бўлсам одамларга яхши бўлсин деган туйғу, руҳ, умид, ният билан қилганман.

Менинг раҳбарлик йилларим энг оғир даврга тўғри келди. Бунга саволнинг ўзида ҳам жавоб бор. Озгина адашиш, қалтис қадам бутун жумҳуриятни издан чиқариб юбориши мумкинлигини доим англаб турдим.»

(«Бизнинг ўз йўлимиз бор». Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод И. А. Каримовнинг «Халқ сўзи» рўзномаси саволларига жавоблари. «Халқ сўзи» газетаси, 1991 йил 18 декабрь сони.)

Дарҳақиқат, ўша кунлари халқ ҳам қорнига, ҳам қадрига йиғларди. Одамларда нафақат олис келажакка, балки эртанги кунга ҳам ишонч деярли қолмаган, миллат пароканда бўлиб кетиш хавфи остида турарди. Ўша йиллари бир-биридан чигал иқтисодий, сиёсий муаммоларнинг қандай ҳал этилгани алоҳида тадқиқотлар мавзуси бўлгани туфайли биз бугун фақат маънавий-маърифий соҳанинг айрим йўналишларига тўхталамиз, холос.

Юқорида шўро давлати энг сўнгги кунларигача ўзбек халқининг ғурурини топташ, уни камситиш ва ерга уриш сиёсатини бўшаштирмаганига гувоҳ бўлдик. Янги раҳбар эса фаолиятининг дастлабки кунлариданоқ ўз халқига нисбатан ҳукм сураётган мана шундай таҳқирловчи муносабатга барҳам бериш, халқнинг эзғиланган руҳиятини кўтариш, унинг миллий ғурури ва ўз кучига ишончини қайта тиклашга каттиқ бел боғлади:

« – Наврўз байрами вақтида Сиз узундан-узоқ нутқлар сўзламасдан, Тошкент бўйлаб юрдингиз, одамлар билан учрашдингиз: гурунглашдингиз, тингладингиз, янги ресторанини очдингиз ва кўчат ўтказдингиз...

– Байрамда халқ билан бирга бўлиш қийин эмас. Қашшоқликка ва адолатсизликка дучор бўлган, шунинг оқибатида ҳокимият намояндаларига тош отаётган

кишилар билан учрашиш қийинрок...» (Ўзбекистон Президенти И. Каримов билан «Аргументы и факты» газетасининг мухбири Д. Макаров суҳбатидан. «АиФ», 1991 йил, 15-сон.)

Дарҳақиқат, ҳам иқтисодий, ҳам маънавий муаммоларнинг оғир юки остида қолган, йил – ўн икки ой пахта ортидан юриб, қишнинг чилласигача даладан бери келмай «оқ олтин» етиштирган, бунинг эвазига «ўғри» деган ном олиб, қамокқа ташланган халқ кайфиятини ўзгартириш, унинг ишончини қозониш осон иш эмас эди. Бу ишонч эса куруқ гап билан қозонилмасди. Ҳар куни аввал ойлар давомида қилинмаган ишни уддалаш, юзлаб муаммоларни амалий ҳал этишга тўғри келарди.

«Инсоннинг гулдек тўккилмаслиги, тошдек қотмаслиги у яшаган мамлакатнинг тақдири билан боғлиқ. Ҳар икки тақдир бутун бўлиши учун бу юртнинг раҳбари энг аввало одамлар ҳақида ўйлаши даркор.

Маълумки, ҳар қандай қалъа ичидан олинади. Демак, биз ичкарини мустаҳкам қилишимиз керак. Бунинг учун ёшлар қалбига юртга садоқат, катталарга ҳурмат, тарихга меҳр, келажакка умид туйғулари уруғини сочишимиз лозим...» («Халқ сўзи» газетаси, 1991 йил 18 декабрь сони.)

Агар шўро ҳукумати эълон қилган фармон ва қарорлардан, протоколу буйруқлардан халқнинг кўнгли совуб битган, одамлар «янги ҳужжат яна нимани маън қиларкин, энди кимларни бадном этаркин?» дея безиллаб қолган бўлса, 1990 йилдан эътиборан эълон қилинган ҳар бир расмий ҳужжат аҳоли турмушининг у ёҳуд бу соҳасига недир янгилик, яхшилик, енгиллик олиб кира бошлади. Йиллар давомида юрт тепасида ўтириб уни хонавайрон қилган, бу ҳам етмагандек, марказдагиларга яхши кўриниш илинжида ўз халқини кўтарасига сотган собиқ раҳбарларнинг «иш принципи»га чек қўйилди. Ҳали мустақиллик эълон қилинишидан аввалоқ бутун эътибор мамлакат ва миллат тақдирини асраб қолишга қаратилди. Бунинг учун эса одамларга томорқаси учун ер, пахтаси учун пул, тижорати учун бозордан жой ажратилиши билан бирга, улар, аввало, инсон экани, қолаверса, дунёдаги энг

кадимги миллатлардан бирининг вакили экани тўғрисидаги тушунча, бундан фахрланиш лозим экани тўғрисида туйғу берилди:

«Биз юртимизни чин юракдан севиб, унга қўнғил қўйганларни ҳам ва аксинча бизнинг тарихимизни, тилимизни, урф-одатларимизни, улуғ маданиятимизни ҳеч қачон билмаган ва билишни истамайдиганларни ҳам тушуниб етдик.

Сиёсий, иқтисодий ва маънавий эркинликка эришиш, жумҳуриятимизнинг озодлиги ва мустақиллиги йўлида гуноҳсиз жабр тортган авлодларимиз, одамларимиз шаънини, номини, ор-номусини тиклаш борасида сўнги йилларда қилинган ишларни халқимиз қўллаб-қувватлади... Одамларнинг қадди ростланди.» (Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги тўғрисида Президент И. А. Каримов маърузасидан. «Ўзбекистон овози» газетаси, 1991 йил 1 сентябрь сони.)

«Инсон шаъни, кадр-қиммати, орияти, ҳуқуқлари топталган юртдан қут-барақа қочади. Йигитнинг хуни юз танга, ор-номуси минг танга деган тарихий ғалпимиз бор.

Ҳеч кимнинг қўнғили оғримаслиги учун курашган раҳбар ўз халқининг ишончини йўқотмайди. Буюк мутафаккирларимиз инсон қалбини оғритишни Каъбага ўт қўйиш, Қуръонни куйдиришдан ҳам оғир гуноҳ ҳисоблаганлар...» («Халқ сўзи» газетаси, 1991 йил 18 декабрь сони.)

Шу тариқа «ўзбеклар шўро келгунига қадар куёшли ўлкада нурга зор бўлган халқ эди» қабилидаги етмиш йиллик камситувчи пропагандага кескин барҳам берилди. Бунинг тубдан акси – миллий маънавият ва маданиятга дахлдор борки кадриятлар асраб-авайланиши, эъзозланиши ва энг муҳими – улардан фойдаланиш халқнинг устувор ҳуқуқи экани таъкидланди. Бу йўналишда ҳатто асрлар давомида мисли кўрилмаган бунёдкорлик ишлари амалга оширилдики, собиқ шўро республикаларининг бирортасида бундай кўламдаги иш хали ҳозиргача қилингани йўқ!

«Бизда «аввало иқтисод, кейин сиёсат» деган тушунча

бор. Лекин иқтисодни англаш, тўғри бошқариш учун нима керак? Сийosat керак, маънавийт керак. Шу сабабли ҳам биринчи қадамни халқ кадриятларини тиклаш, одамлар тафакқуридаги қуллик кишанини йўқотиш, уларда ўзларига ишончни мустаҳкамлашдан бошладик». (И. Каримов. Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг саккизинчи сессиясидаги нутқидан. «Ўзбекистон овози» газетаси, 1991 йил 21 ноябрь сони.)

Собиқ шўро республикаларидаги аксарият раҳбарлар ишни нимадан бошлаш, қачон қайси муаммони ҳал этиш, кимдан андаза олиш борасида калаванинг учини топа олмай турган бир пайтда, Ўзбекистонда халқ руҳиятидаги қудратни уйғотиш, унга ўзлигини англатиш, топталган ғурур ва ориятни қайта тиклаш сийosати маҳкам тutilди:

«Маданиятсиз миллатнинг қон томири кесилгандир. Шу сабабли ҳам доим бизни маданиятсиз қолдиришга интилганлар. Аммо халқимизнинг маданиятини оёқ ости қилолмадилар, қолдиролмайдилар ҳам!

Бу Самарқанд гumbазлари, Бухоро миноралари, Хива қалъасининг садосидир. Ана шу садога эш бўлиб, кадриятларимизни тикладик. Наврўзимиз қайтди. Удумларимиз, урф-одатларимиз тикланди. Халқимиз руҳияти, кайфияти кўтарилди. Руҳи, кайфияти юксак ва аъло халқгина ўзлигини йўқотмайди.

Эндиги мақсад маданиятимиз, адабиётимиз, санъатимизни умумбашар майдонига олиб чиқишдир. Бир вақтлар дунёнинг уйғониши (ренесанс) бошланган замин яна ўша юлдузли қояга кўтарилиши керак». («Халқ сўзи» газетаси, 1991 йил 18 декабрь сони.)

Даҳрийликни байроқ қилган, одамлар қалбидаги имон-этиқодга ювуқсиз панжалари ила тажовуз солган атеистик мафкурага ҳаётнинг барча жабҳаларида барҳам берилди. Кўп миллатли ва кўп конфессияли жамият ҳисобланмиш Ўзбекистон давлатида барча динларнинг эркин амал қилиши, фуқароларнинг виждон эркинликларидан тўлиқ фойдаланишлари учун зарур шарт-шароитлар яратилди, жумладан, ислом дини ва у билан боғлиқ жамики эзгу

кадриятлар ҳаётга қайтди:

«Ислом – покланиш, рухий қудрат олиш, қалбан уйғониш манбаидир. Шу пайтгача бизга дин афъюн деб келишди. Диндорлар қувғин қилиндилар. Ота-онасига жаноза ўқитганлар жазога тортилдилар. Хуллас, не ҳунарлар кўрсатмасинлар, ислом яшашдан тўхтамади. Нега? Чунки у бизнинг онгимиз, шууримиз, ҳаётимиз, борлиғимиздир...»

Биз келгусида дин олдидаги тўсиқларни олиб ташлаймиз. Биринчи қадамлар қўйилмоқда ҳам». («Халқ сўзи» газетаси, 1991 йил 18 декабрь сони.)

Эътибор бераётган бўлсангиз, биз мақолада Ўзбекистон Президентининг мустақилликка қадар ва унинг дастлабки кунларида билдирган фикр-мулоҳазаларини келтирмоқдамиз. Бу билан биз аниқ мақсадни кўзлаяпмиз, албатта. Яъни Юртбошимиз раҳбарликка келгач, фаолиятининг биринчи кунларидан бошлаб ўз олдида қандай мақсадларни қўйган эди-ю, уларга эришиш йўлида босқичма-босқич қандай ишларни амалга оширганини холис солиштириб кўриш учун замондошимизга имконият яратмоқдамиз.

Мақола аввалида шўро даври сиёсати ва мафкураси табиатига зўравонлик, таҳдид, шафқатсизлик, халқ орзу-истаклари билан ҳисоблашмаслик сингари ҳалокатли хусусиятлар хос экани тўғрисида айтдик ва бу фикр исботи учун айрим мисолларни келтирдик ҳам. Энди мана шу нуқтаи назардан Президентимиз фикрлари, ғоялари, қарашлари, ният ва интилишларидаги собитлик, аниқлик, мақсадга йўналтирилганлик, энг асосийси – халқ табиатига садоқат, барча масалаларда фақат ва фақат унинг манфаатларидан келиб чиқишлик сингари принципларга аҳамият берайлик. Қолаверса, бу ғоя ва қарашлар, юқорида таъкидланганидек, шунчаки омма кўнглини олиш, унга яхши кўриниш учун айтилмай, балки ҳар бир қараш, ғоя ва мақсад ҳаётга тўла татбиқ этилгани билан ҳам қимматли ҳисобланади.

Буни биргина Наврўз байрамининг қайта тикланиши мисолида ҳам яққол кўриш мумкин.

Аввало, шўро даврида давлат миқёсида таъқиқланган

байрамнинг энди давлат миқёсидаги саъй-ҳаракатлар билан ҳаётга қайтарилиши эзгулик тантанасига аҳоли ўртасида заррача шубҳа қолмаслигида, энди бу байрам ортида фақат халқ эмас, балки унинг такдири учун жон куйдирувчи давлат раҳбарияти ҳам турганини халқимиз ҳис қилишида ҳал қилувчи аҳамият касб этди. Қолаверса, шўро даврида Наврўз пана-панада, ортиқча ошкор қилинмасдан, қисиниб-қимтиниб нишонлангани туфайли халқнинг кўплаб удумлари, фольклор намуналари, халқ амалий санъати гўзалликлари унутилаёзган, уларни қайта тиклаш учун ҳам, айниқса дастлабки йилларда, айнан давлат эътибори талаб қилинади.

Ўртбошимиз ҳар йили байрамга тайёргарлик кўриш, уни ўтказиш билан боғлиқ ижодий-ташкилий масалалар билан қизиқар экан, бу байрамни сиёсийлаштириш, расмийчилик қобиқларига солиш мутлақо мумкин эмаслигини, аксинча, Наврўз айнан миллий қадриятлар байрами, тобора ўзлигини англаб бораётган халқнинг заволи билмас маданияти намойиши бўлиши лозимлигини уқтиради. Ана энди худди шу нуқтаи назардан республикаимизнинг барча ҳудудларида кенг нишонланаётган Наврўзимизга назар ташланг. Ахир-ўтган йиллар давомида шу байрам муносабати билангина қанчадан-қанча эзгу урф-одатларимиз, халқимизнинг асрий куй-қўшиқлари, либосу жиҳозлари, ҳар бир вилоятгагина эмас, ҳар бир туман ва қишлоққа хос удумлар қайта ҳаётга келмадими?

Агар миллат руҳиятини уйғотишга қаратилган бу матонатли ва журъатли ҳаракатлар, гувоҳи бўлганимиздек, мустақилликдан илгарийёқ бошланмай, бошқа давлатлардаги сингари энди-энди эсга келганида бугунги маънавий киёфамиз отаси устидан Хрущевга арз қилмоқчи бўлган пионерларникидан қанчалар фарқ қилар эди?..

Буни қарангки, мустақиллигимизнинг илк ойларида – республика халқи ва раҳбарияти олдида ечилиши лозим бўлган улкан муаммолар турган бир пайтда собит ишонч билан қилинган башорат орадан 15 йил ўтиб ўз ижобатини топди:

«Ёлғиз гул ёз эмас, ёлғиз дарахт боғ эмас. Бирлашсак

борми, ёз ҳам, боғ ҳам бизники! Ўшанда бизни синдиrolмайдилар, ўлдиrolмайдилар, йўқ қилолмайдилар, **аксинча – қудратимизга қойил қоладилар ва бизни тан оладилар!»** (И. Каримов. «Бизнинг ўз йўлимиз бор» «Халқ сўзи» газетаси, 1991 йил 18 декабрь сони.)

Улугбек Жамшид угли. «Наврўз арафасидаги мутолаа».
«Халқ сўзи», 2007 йил, 13 март.

УЛУСНИНГ УЛУҒ КУНИ

Наврӯз ҳақида жуда кўплаб адабиёт, тадқиқотлар мавжуд бўлса-да, бироқ унинг қачон пайдо бўлганлиги аниқ тарихий фактлар асосида далиллаб берилган эмас. Шу кунгача сақланиб қолган миф, афсона ва ривоятлар, кўшиқлар таҳлиliga суяниб шуни айтиш мумкинки, бу анъана қадим даврлардаёқ халқимиз ҳаётидан мустаҳкам ўрин эгаллаган, ўша қадим даврлардаёқ улуснинг улуғ кунига айланиб улгурган.

Наврӯз ҳақидаги тасаввурлар туркий халқларнинг энг қадимий ишонч-этиқодлари билан чамбарчас боғлиқдир. «Эрганақун»да туркларнинг темир қояни эритиб, ўзга дунёга чиқиши ҳақида сўз юритилади. Бу кун туркийлар учун янги кун бўлиб, у, шубҳасиз, кўклам – Наврӯз билан чамбарчас боғлиқдир. Зеро, Наврӯзда бўлиб ўтадиган маросим ва томоша санъатида туркийларнинг қадим касби – темирчилик билан уйғун жуда кўплаб унсурлар иштирок этади. «Қозон тўлди» маросими, «Олтин қобуқ» ёхуд «Ёйандозлик», «Личоқ», «Қиличбозлик» ўйинлари бунга мисол бўла олади.

Нух пайғамбар ва Ўғузхон ҳақидаги афсоналар, турли хил маросимлар, халқ ўйинлари ҳам Наврӯз халқимизнинг азалий байрами эканлигидан далолат беради. Зеро, бу маросимлар ва удумларнинг аксарияти бошқа ҳеч бир халқда учрамайди.

Маҳмуд Қошғарий, Беруний, Умар Хайём, Алишер Навоий, Наршахий, Ҳафиз Таниш Бухорий каби алломаларнинг асарларида, бошқа турли тарихий, адабий ва бошқа манбаларда Наврӯз байрамининг ўтиш тартиби, у билан боғлиқ урф-одат ҳамда халқ ўйинлари ҳақида кўплаб маълумотлар келади. Улуғ бобокалонимиз Абу Райҳон Беруний ўзининг «Қадим халқлардан қолган ёдгорликлар» деб номланган асарида ҳам бу байрам хусусида қизиқарли маълумотларни ёзган. Жумладан, куёш йили ҳисобида йилнинг биринчи ойи деб саналган Фарвардин ойининг биринчи куни Наврӯз эканлигини кўрсатган. Бу куни эса ернинг Шимолий ярим шарида баҳорги кундуз билан кеча тенг келадиган кун 21 мартга тўғри келади.

II

Ўзбекистоннинг турли жойларида Наврўз байрами турлича нишонланган ва бу шоду хуррамлик бир неча кундан бир ҳафтагача, ҳатто бир ойга қадар давом этган.

Наврўз, асосан, махсус сайилгоҳларда, қир-адирларда нишонланган. Байрам куни эрта тонгдан карнай-сурнайлар чалинган, жарчилар одамларни байрамга таклиф этишган. Чавондозлар, полвонлар, қизикчи-масхарабозлар, бахшилар, кўшиқчи ҳофизлар, ўйинчи-раққослар байрам сайлига ташриф буюрганларга ўз томошаларини намойиш этишган. Мисол учун, Ўзбекистоннинг жанубий вилоятлари – Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида Наврўз куни одамлар сайилгоҳга, асосан, қир-адирларга етиб келишган. Эрта тонгдан ҳамма уйидан олиб келган пишириқ ва ширинликларини дастурхон ёхуд махсус қозонга солган. Бу пишириқлар асосан сумалак, кўк сомса, патир нон, қатлама, чучвара, кескан ош, палов, қайнатилган гўшт ва ҳоказолардан иборат бўлган. Бу қадимдаги «Қозон тўлди» маросимининг шу кунгача сақланиб қолган бир кўринишидир. Қадимда бундай махсус қозонлар муқаддас саналган ва улар асосан тоғлар этагида ёхуд бирон-бир дарахт остига қўйилган бўлиб, кўклам пайти маросимларда илоҳ-маъбудлардан ҳосилдорлик ва қут-барака сўралиб, аждодларимиз томонидан қурбонлик қилиниб, пишириб келтирилган таом ана шу қозонларга қўйиб кетилган. Тарихчи Геродот ўзининг «Тарих» китобида скифларнинг ана шундай муқаддас қозони бўлганлиги ҳақида маълумотни келтиради. Унда келтирилган маълумотга кўра, скиф ҳукмдорларидан бири ўз аскарларининг сонини билиш учун уларга камон ўқининг учини олиб келишни буюрган. Кейин эса тоғдай уйилиб кетган ана шу камон ўқининг учларидан улкан қозон ясалган. Кейинчалик эса бу улкан қозонда тангриларга қурбонликлар қилиниб, турли хил таомлар пиширилганини ёзади. Амир Темур даврида ясалган улкан қозон ҳам бу идишнинг маросимларда муҳим аҳамиятга эга бўлганлигидан далолат беради. Бугунги кунда республикамизнинг турли бурчакларида Наврўз куни пишириладиган сумалак, ҳалим, дарвешона ош каби махсус таомлар ҳам улкан қозонларда пиширилади. Қозон

қанча катта ва унда пиширилаётган таом қанчалик кўп бўлса – йил яхши келиб, ҳосилдорлик, мўл-кўлчилик бўлишидан далолат беради, деган тушунча мавжуд. Бу эса қозон тўлди маросими ҳақидаги қадим тасаввурларнинг ҳали-ҳамон яшаб келаётганлигини кўрсатади.

Наврўз куни бахшилар ўзларининг севимли дostonларини куйлашган. Полвонлар кураш тушишган. Бундай курашлар асосан томоша кураши бўлиб, ғолиблар учун махсус тобоқ (соврин, мукофот)лар қўйилган. Бизнинг назаримизда, қадим маросимлардаги махсус қозонлар билан ана шу тобоқлар (қозонга ўхшаш, кўпчилик биргаликда таом ейдиган идиш) ўртасида ҳам қандайдир яқинлик мавжуд.

Кўпқари-улоқ гарчанд қишки мавсумий ўйинлар сирасига кирса-да, бугунги кунда Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида Наврўз куни кўпқари-улоқ, пойга мусобақалари ҳам уюштирилади. Ғолиблар эса бутун йил давомида ўз ютуқлари билан фахрланиб юрадilar.

Наврўз куни ўйналадиган халқ ўйинлари ҳам кўпчилик орасида «Оқ теракми, кўк терак», «Оқ суяк», «Чиллик» ўйинлари алоҳида эътиборга моликдир.

«Оқ теракми, кўк терак» ўйинининг келиб чиқиш тарихи ўйинларнинг бошқа турларига қараганда қадимийроқ эканлиги тарихий ва бадиий манбаларда қайд этилган.

«Оқ теракми, кўк терак» ўйини мавсумий ўйинлар таркибига кириб, дастлаб фақат кўклам, баҳор фаслида ўйналган. Бу ўйин баҳор маросимининг таркибий қисми бўлгани учун, фақат маросим пайтида ўйналиб, кейинчалик у катталар, сўнгра эса болалар ўйинига айланган.

Фольклоршунос олимлар бу ўйиннинг қадим изларини қабилачилик даврлари билан боғлаб, икки томонда турган болаларнинг ўз вакилларини сайлаб юборишлари ҳам қадимий жанг қоидаларига алоқадор, икки томон полвонларининг, қабила ботирлари бир-бири билан яккама-якка жанг қиладиган одатлари, улардан қайси бири енгса, ўзи мансуб бўлган қабила енгган ҳисоблангани, енгилган томон эса товон тўлашлари мазкур ўйинда билинар-билинемас из қолдирганини ёзади.

Бизнингча, бу ўйин ўзида кун-тун, қиш ва баҳор тўқнашуви

хақида қадим тасаввурларни ҳам ўзида мужассам этади. Қиш енгилса, баҳор голиб келади, тун чекинса, кун узаяди. Зеро, ўйин фольклори матнида асосий ургу шу нарсага қаратилган.

«Оқ теракми, кўк терак» деб аталишида бир томондан терак баргининг бир томони оқ (юмшоқ), бир томони кўк (қаттиқ) бўлса, иккинчи томондан у ўзида кун ва тун ҳақидаги тасаввурлар билан боғланади. Шунинг учун бўлса керак, Ўзбекистоннинг баъзи ҳудудларида, хусусан, Хоразмда бу ўйин бошқача номда, яъни «Ой теракми, кун терак» деган номда ҳам учрайди.

Қадимда кўклам маросимининг таркибий қисми бўлган бундай халқ ўйинлари кўҳна тарих билан чамбарчас боғлиқ ҳолда асрлар оша анъана тарзида яшаб келаётганлиги халқимизнинг руҳий қуввати ва ижодий салоҳияти бениҳоя юксак эканлигидан далолат беради.

III

Гарчанд Наврўз байрами халқимиз ҳаётида муҳим ўрин тутса-да, ушбу маросим билан боғлиқ халқ кўшиқлари ҳали етарлича тадқиқ этилган эмас. Зотан, бу мавзу нафақат бирикки мақола, балки ўнлаб китобларга манба бўла олади.

«Наврўз кўшиқлари» деб номланган шартли атама бугунги кун фольклоршунослиги томонидан илмий адабиётларда қўлланиб келинмоқда. Аслида эса, Наврўз маросимларидаги ҳар бир кўшиқ ёки кўшиқ туркумларининг ўз номи мавжуд. Лекин ушбу ҳолат барча кўшиқларни умумлаштирувчи «Наврўз кўшиқлари» атамасини инкор этмайди.

Халқ ўртасида ўтувчи барча тантана, байрамлар каби Наврўз байрами ҳам анъанавий жарчи кўшиқларидан бошланади:

**Бор-хо,
Кел-ҳо,
Ҳамалим, ҳа,
Амалим, ҳа,
Сайил бейда,
Тезда етиб кел,
Ўйнагани кел,
Кулгани кел,**

Тортишгани кел,

Беллашгани кел.

Келмасанг ҳам кел-о-о-о.

Ушбу жарчи кўшиғида айтилгани каби «тортишув, беллашув»лар кенг маънога эга. Бу ўринда Наврўз маросимидаги «Олтин қобик», «Арқон тортиш», кураш ва бошқа беллашувлар тортишувларни ҳам ўз ичига олувчи энг асосий кураш қиш ва ёз беллашувидир. Ушбу кураш, қарама-қаршилиқлар биринчи галда «Бойчечак» туркум кўшиқларида акс этган:

Бойчечагим бойланди,

Қозон тўла айронди,

Айронингдан бермасанг,

Қозон-товоғинг вайронди.

Каттиқ ердан қаталаб чиққан бойчечак,

Юмшоқ ердан юмалаб чиққан бойчечак.

Бойчечак кўшиғи бугунги кунга келиб болалар фольклорининг намунаси сифатида қаралса-да, ундаги маросим тафсилоти аниқ сезилиб турибди.

Бойчечакни тутдилар,

Тут ёғочга осдилар.

Қилич билан чопдилар,

Бахмал билан ёпдилар.

Айниқса, бойчечак, яъни кўклам тимсолини уйма-уй юриб, кувиб чиқарувчилар ҳақида ушбу кўшиқда шундай куйланган:

Бойчечагим бойланди,

Кўчама-кўча айланди.

«Бойчечак» кўшиғининг иккинчи бир вариантынинг ижро шакли айтишув кўринишида. Ушбу шакл, бизнингча, қадимийроқдир. Чунки Наврўз маросимлари ўзагида турувчи беллашув моҳиятига айтишув шакли мос келади:

Яккаҳон:

Каттиқ ердан қаталаб чиққан бойчечак,

Хор:

Бойчечак,

Бойчечак.

Яккаҳон:

Юмшоқ ердан юмалаб чиққан бойчечак.

Хор:

Бойчечак,

Бойчечак.

Яккахон:

Бойчечагим ҳиллодир,

Ҳамён тўла тиллодир.

Хор:

Бойчечак,

Бойчечак.

Халқ лирикасида ҳиссий кечинма тўғридан-тўғри эмас, балки ишоравий тарзда акс этган бўлади. Бундай ҳолларда кўпинча инсон ҳолати ва табиат манзараси ўзаро уйғун тарзда берилади.

Маълумки, биз воқеликни онгсиз равишда қабул қиламиз ва бу бирор-бир мантикий кўринишда эмас, балки тимсолий кўринишда бўлади. Тимсол деганда эса ўз маъносидан ташқари кўшимча маъно ташийдиган, маъноси яширин бўлган сўз – образни тушунамиз. Тимсолга хос бўлган хусусият унинг кўп маъноликка эга эканлигидадир:

Ёмғир ёғалоқ,

Момом туғалоқ,

Ёмғир тинганда

Чиқар камалак.

Бу шеърий мисралар ва образлар худди тушдаги образ ва рамзлар каби ақлнинг маҳсули эмас. Уларни тўғридан-тўғри ўқисак, мантиқ кўрмаймиз. Балки улар оний лаҳзада туғилган онг ости кечинмалари, руҳият товланишларининг хаёлдаги суратларидир.

Ишора, яъни «коса» тагидаги «ним коса» ўзбек халқ лирикасида асосий ўрин тутди. Мисралар сизга аниқ бир образнинг суратини чизиб бермайди, балки у сизнинг тасаввурингизда туғилади.

Санъат, айниқса, шеърий санъат «тўғри» гапирмайди. У ҳамиша «коса»нинг тагидаги «ним коса»га ишора қилади. Образлар тайёр қолип ҳолатида кўрсатилмайди, балки у тасаввурда ҳосил бўлади, туғилади. Ана шундагина у

ўқувчининг қалбига кириб боради, юрагини тўлқинлантиради.

Эътибор қилсак, қўшиқларимизнинг асосий қисми, табиат фасллари, энг аввало, қиш ва баҳор ҳақида. Қиш (куз) ва баҳор (ёз), баҳор (ёз) ва (куз) қиш, бу доимо аламашиб турувчи жараёндир. Тун ва кун, баҳор ва қиш, эзгулик ва ёвузлик, бу қадим аждодларимизнинг табиат ва ҳаёт ҳақидаги боқий тушунчаларидир. Тундан сўнг кун келишини, қишдан сўнг баҳор келишини эзгуликнинг тантана қилишини орзиқиб кутганлар, унинг тезроқ келишини алқаб қўшиқлар куйлашган. Чунки келаётган янги фасл бу янги умидларнинг ҳам куртак чиқариши, янги бир авлоднинг ҳаётга кириб келишидир.

Ёмғир ёғиши, бу – фасллар алмашуви – вақтнинг ўтишидир. Момо, бу – фасл – қиш чилласи. Қиш чилласи қаттиқ бўлади, қор, ёмғир кўп бўлади. Туғалоклик шундан, қолаверса, келаётган янги фасл – баҳор фаслига ишора. Қиш ҳомиладор ва ундан янги фарзанд – баҳор туғилади. Ёмғирнинг тиниши, бу алмашинув жараёнининг тўлиқ амалга ошуви, яъни баҳорнинг тантанасидир. Камалакнинг чиқиши, бу баҳорнинг товланишини англатади. Кўклам келиши билан она тупроқ турфа рангга бурканади, худди камалакдек жилоланади.

Ёмғир ёғалок,

Эчки чақалок.

Бойнинг ўғлининг

Қорни юмалок.

Эчки – кўклам белгиси, у ҳам чақалок. Бу – қиш охири, баҳорнинг бошланиши – шунинг учун у чақалок. Бой ўғли – ер. Ундан энди турли-туман кўкатлар, гиёҳлар ниш уришга шай бўлиб турибди, шунинг учун қорни думалок. Кейинги мисраларда бу очиқроқ баён этилган:

Ёмғир ёғалок,

Ям-яшил ўтлоқ.

Энди экинлар

Чиқарар қулоқ.

Инсоният тафаккури ўз тарихига эга. Унинг қатламларида шу кунгача бўлган онгнинг эврилишлар жараёни ўз ифодасини топган. Наврўз байрамига хос урф-одатлар, қўшиқларда ҳам биз бу жараённинг бадий кўриниш олганини кўрамиз. Хусусан,

турна ва ғоз баҳор хабарчилари ҳисобланади.

Наврӯз келди, ёз бўлди,

Турна келди, ғоз келди.

Ям-яшил чорбоғлардан

Булбулдай овоз келди.

Сумалак Наврӯз маросининг таоми ҳисобланади. Сумалак қадимий анъаналар асосида маълум тартиб-қоидаларга амал қилинган ҳолда пиширилади. Сумалак муқаддас таом сифатида қадрланади, алқанади. Сумалак ҳақида қўшиқлар ана шу алқов, олқишлар натижасида пайдо бўлган.

Баҳорнинг сен элчиси,

Яхшилиқнинг белгиси,

Наврӯзнинг сен синглиси,

Сумалакжон, сумалак.

Сумалакжон, сумалак...

Қўшиқ давомида сумалак пишириш жараёни ва ундаги кўтаринки кайфият тараннум этилади:

Дошқозонда сумалак,

Ковламаган армонда,

Бир-бирининг кўнглини,

Овламаган армонда.

Сумалакжон, сумалак,

Сумалакжон, сумалак.

Иримга кўра, ҳар бир киши яхши ният билан сумалак пишаётган дошқозонни ковлаши шарт. Кимда-ким қозон ковлаш бахтидан бенасиб қолса, у ўзини камситилган санайди. Айни пайтда Наврӯз арафаси, сумалак пишаётган вақтлар жамики эски гина-қудуратлар унутилиб, аразли кишилар ярашган ва бу ҳолатларнинг бари йилбоши – Наврӯз, сумалак шарофати деб анланган.

Сумалак пишириш шунчаки йиғилиб бир таом пишириш эмас, ёшу қари йиғилиб бир кечаю бир кундуз давомида катта гулхан ёкиб, ўйин-қулги қилиш, турли қўшиқларни айтиш, халқ ўйинларини ўйнаш, демак.

Қора кўзли қамарой,

Ўйин тушар мисли ой,

Сумалак бўп баҳона,

Ўйнадик ботгунча ой.

Сумалак билан бир қаторда Наврӯз кунларида ҳалим, наврӯз

гўжа каби тансиқ таомлар ҳам пиширилган:

**Наврўз келди бу кеча,
Пиширинг наврўз гўжа.
Гўжаси ширин момоларга,
Берайлик бир жуфт жўжа.**

Наврўз сайилларида қиз-жувонларнинг арғимчоқ-ҳалинчак учиш одати вилоятларимизнинг барча жойларида кенг тарқалган. Қадим-қадимдан келаётган бу удум ҳалигача ўз жозибадорлигини йўқотгани йўқ. Арғимчоқ кўпинча тол, тут дарахтларига ўрнатилган. Ушбу одатнинг ҳам қўшиқлари мавжуд:

**Ҳалинчак, хо, ҳалинчак,
Ҳалинчакда келинчак,
Салтлигини соғинган,
Келинчаклар куйинчак.**

Ҳалинчак учиш шунчаки кўнгил хуши деб қаралмаган. Ҳалинчак учиш давомида ёш-яланглар булғуси ҳосилнинг мўл-кўл бўлишини, чорва туёғининг кўпайишини таъмин этишга ўз ҳиссаларини қўшаётгандек ҳаракат қилишган.

**Бойга чопон бичдингми,
Тушда айрон ичдингми,
Бойни қўйга жўнатиб,
Ҳалинчакда учдингми?
Келинчак хо келинчак,
Уйқунг бузсин «инга»лар,
Эртами-кеч беланчак,
Олиб келсин янгалар.
Ҳалинчак хо, ҳалинчак,
Ҳалинчакда келинчак.**

Қадим-қадимдан Наврўз деҳқончилик байрами ҳам ҳисобланади. Баҳорги экин-тикин бевосита Наврўз кириши билан бошланиб, барча деҳқон ҳисоб-китоби Наврўз асосида юритилади. Наврўзда илк бор ерга қўш чиқаришади. Қўш чиқариш билан боғлиқ турли урф-одат, ирим-сиримлар ўтказилади. Далага қўш чиқаришдан олдин қурбонликлар қилиниб, ҳўкизларнинг шохи ёғланган. Бу «шоҳ мойлар» маросимидан мақсад йилнинг қут-баракали келишига, тўкин-сочинлик бўлишига умид қилинган. Ушбу маросим ва меҳнат жараёнида ижро этилувчи қўшиқлар ҳам Наврўз қўшиқлари сирасига киради. Деҳқоннинг ўз ҳўкизларини алқаб айтган меҳрли байтлари унинг келаётган Наврўздан

умидларининг ифодаси бўлиб янграйди:

**Шохларинг бор чамбарак,
Кўзларинг мисли чироқ.
Кўшга кўшсам, меҳнатингдан
Элу юртнинг кўнгли чоғ.
Шохгинанг мулла даъвати,
Сенсан деҳқоннинг қуввати,
Сен бўлмасанг деҳқоннинг
Қайрилади қаноти.**

Кўш кўшиқларида деҳқоннинг машаққатли меҳнати ва бу меҳнатни оз бўлса-да, осон қилган хўкизидан миннатдорлиги, ана шу хўкизини олқишлаб, макташ давомида ўз ишидан мамнуният сезиш ҳам ифода этилган:

**Эниб келдинг экишдан,
Тўрт оёғинг кумушдан.**

Ёки:

**Тарлон таёғим, ҳайда,
Темир туёғим, ҳайда.
Ишни тамом қилмасанг,
Жонимга ором қайда.**

Кўш ишларини якунлаб ерга барака уруғлари кадалгач, бу орада баҳор ҳам анча амалга кириб, гулу лолалар очилиб Наврўз байрами, лола сайли, гул байрадиларига уланиб кетади. Лола сайли ва қизил гул байрадиларида айтилувчи кўшиқларни ҳам, кўклам пайтидаги соғинч кўшиқларини ҳам кенг маънода Наврўз кўшиқлари туркумига киритиш мумкин. Чунки бу кўшиқларнинг барчаси баҳор кўшиқлари ҳисобланади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, баҳор байрами – Наврўзи олам ҳақидаги ўйинлар, томоша санъати, маросим кўшиқлари халқимизнинг қадим тарихи ва руҳияти билан чамбарчас боғлиқ эканлигини, уларда табиатдаги ўзгаришлар, фасллар алмашинуви билан боғлиқ эътиқодий қарашлар ва инсон кўнглидан кечувчи некбин ҳис-туйғулар ўзининг бадий ифодасини топганлигини кўрамыз.

**Жаббор Эшонқул,
«Моҳият», 2004 йил, 19 март.**

ҲАЁТ ГУЛЛАРИГА БУРКАНДИ ОЛАМ

Чечаклар шитирлаб барг ёзади. Дарахт новдаларида умидлар куртаклайди. Ҳар гиёҳ, ҳар чечак тасбеҳ айтиб, ердан бош кўтаради. Қуёш заминга янада яқинроқ интилади. Офтобнинг илиқ тафтидан эркаланиб замин уйғонади. Қиш бўйи нафаси ичига чўккан ариқ ва жилғалар кўкламда гўё кўшиқ куйлаб оқади. Қирлар ял-ял ёниб, уфқ билан талашади. Сайроқи кушлар кўшиғи, сўфитўрғайлар нағмаси булбул навосига қоришиб кетади. Олам навога, атир исига тўлади. Қуёш кумуш тоғларнинг бошига чикиб, ўзини ойнага солиб томоша қилаётгандай. Унинг чиройидан тоғларнинг тош кўнгли эриб, жилғага айланиб, йўлини яхшилиққа тутиб оқиб кетади.

Наврўз ҳар дарахт, ҳар новдадан гулдаста ясаб, одамларга кучок-кучок шодлик улашади. Бободехқон баркашдек кетмонни елкасига ташлаб даласига ошиқади. Кетмонига қуёшнинг акси тушиб, гўё у офтобни елкада кўтариб, далага чиқаётган паҳлавонга ўхшайди.

Азалдан халқимиз табиат уйғонаётган бу шукуҳли кунларни шодлик билан байрам қилади. Бу байрам зардуштийлар даврида мавжуд эди. Чунки, у бевосита табиатнинг уйғониши, деҳқончилик ишлари бошланиши билан боғлиқ удумдир. Наврўз байрами Ғазнавийлар, Салжуқийлар, Хоразмшоҳлар даврида ҳам катта тантана сифатида нишонланган. Ҳатто кейинчалик мўғуллар истилоси даврида ҳам халқ Наврўз байрамини унутмаган, уни нишонлашда давом этган. Халқимиз тарихида Наврўзга бағишланган кўплаб асарлар яратилган. Бундай дилбар кун ҳақида қомусий олим Умар Хайём «Наврўзнама»сида, Фирдавсий «Шохнома»сида турли маълумотлар берганлар. Лутфий «Гул ва Наврўз» достонини ёзиб, мамлакатга осойишталик, меҳнаткаш халққа фаровон ҳаёт тилади.

Наврўз билан Қурбон ҳайити бир вақтга тўғри келиб қолганда аллома Рудакий кишиларни «қўй сўйиб нишонланадиган Наврўз» билан табрик этган экан.

XIX асрда яшаб ижод этган ўзбек шоири ва тарихчи олим Огаҳий Наврўз тасвирини бундай берган:

**Баланд айлаб қуёшга поя Наврўз
Кўтарди ер юзидан соя Наврўз,
Келиб файзу нишоту айш бирла
Мухайё қилди элга воя Наврўз.**

Она табиатнинг бетакрор мавсуми НАВРЎЗ – халқ байрами табиатни англашга, идрок этишга, тушунишга чорлайди. Наврўз одамларнинг меҳр, қадр-қиммат ва қадриятларини қайта тиклашга хизмат этадиган ички қувват бағишловчи шодиёнадир. Зеро, Наврўз халқ кайфиятини кўтарувчи, инсоний омиллари жадаллаштирувчи воситалардан бири.

Наврўз – тенглик, эркинлик, дўстлик байрами. Бу кун барча одатий ташвишлардан фориғ бўлиб, турли миллат ва элат вакиллари бир осмон, бир қуёш остида руҳан бирлашиб, байрам қилишади. Байрамдаги завқ-шавқ, кўтаринки кайфият кишиларда келажакка ишонч уйғотиб, эзгуликларга ундаган.

Қадимдан умумхалқ байрами Наврўзни кутиб олиш учун катта тайёргарлик кўрилган. Байрам олдидан уй-жойлар тозаланган, ҳовли-боғлар гуллар билан безалган, янги кийимлар кийилган. Наврўз кунлари кишилар қўни-қўшни, қариялар, ёр-биродарлари ва қариндошлар билан дийдор кўришган, аразгиналарга барҳам беришган. Шу улуғ айём давомида беморларни бориб кўриш, ҳол-аҳвол сўраш ҳар бир кишининг бурчи ҳисобланган. Марҳумларнинг қабри зиёрат этилган. Ёлғизлар, боқувчисини йўқотган қариялар, ногиронлар ҳолидан хабар олинган.

Шуниси диққатга сазоворки, Наврўзи Олам бир ой давом этади ва қатор баҳор сайлларини ўз ичига олади. Булар Наврўз, Гули сурх, қўшчи оши, қизлар мажлиси, дала сайли, сумалак сайли ва бошқалар. Наврўз байрамига атаб оилаларда махсус баҳор таомлари – ялпиз, отқулок, шўра каби кўкатлардан кўк сомса, кўк патир ва кўк чучваралар тайёрланади. Айниқса, сумалак сайли алоҳида кўтаринкилик билан кутиб олинади.

Ўзбекистонда Наврўзни кенг кўламда умумхалқ байрамига, халқ ҳаётининг узвий бўлагига айланиши мустақиллигимиз самарасидир. Наврўзи Олам тимсолида халқимизнинг ўзига хос маънавияти, ўтмиши, асрий қадриятлари, миллий урф-одат ва анъана удумлари тобора сайқалланиб, ривож топиб бораёпти.

Бу айём ҳамиша янгиланиш ва ёшлик, гўзаллик ва нафосат, меҳр ва мурувват, оқибат ва саховат, бунёдкорлик ва яратувчилик байрами сифатида нишонланиб келинган.

Бизнинг замонамизда инсоният яратган барча эзгуликлар элу юрт, бутун халқ ихтиёридадир. Халқимиз бой маънавиятининг маҳсули бўлган илғор анъаналар, шу жумладан Наврўз халқнинг гўзал шодиёна айёми бўлиб қолди. Халқ ҳаёти давомида яратилган, халқ турмушига ўрнашиб, унинг таркибий қисмига айланиб кетган байрамлар, маросимлар, удум ва урф-одатлар баркамол инсонни шакллантириш, унинг маънавий дунёсини бойитишда муҳим ўрин тутди. Юртбошимиз ташаббуси ва раҳбарлиги остида бу иш муваффақиятли амалга оширилмоқда. Наврўз байрамида барча меҳнат жамоалари, ўқув юртлари, туман ва шаҳарларда маданий тадбирлар бўлиб ўтади. Сайиллар, байрам кечалари уюштирилади. Мушоиралар, адабий суҳбатлар, учрашувлар, концертлар ўтказилади. Гуллар, кўчатлар экиш, ободончиликка оид ишлар кенг қўламда олиб борилади.

Наврўзнинг кишиларимиз маънавий маданиятини ошириш, эстетик дидини ўстиришдаги аҳамияти бекиёсдир. У кишиларга маданий ҳордиқ беришдан ташқари, самарали меҳнат қилиш учун куч ва илҳом бағишлайди. Мамлакатимизда яшовчи турли миллат вакиллари ҳам иштирок этиб, ўз санъатлари билан сайилларни қизитишади, бу эса байрамга дўстлик руҳини бағишлайди.

Аслида Наврўз меҳр-муҳаббат, саховат сабоқларини бераётгандай, бутун оламга бир хил тароват, зиё, яшариш, янгиланиш бахтини насиб этади. Юртимизни ҳаёт гулларига тўлдирган, уни меҳрга чулғаган Наврўзи Олам, хуш келдинг, таширфингдан мудом Эл хушвакт!

**Самад Аминов,
«Миллий тикланиш», 2005 йил 18 март.**

ЯНГИ КУН ШУКУҲИ

*Ки бу сур эрур олам афрӯз ҳам,
Хусусан эрур фасли наврӯз ҳам.
Алишер Навоий*

“Ҳар йили келадиган баҳор севинчи яна кўнгилларни китиклай бошлади. Яна табиатнинг дилдираган танларига илиқ қон югурди... Толларнинг кўм-кўк сочпопуқлари қизларнинг майда ўрилган кокилларидай селкиллаб тушмоққа бошлади. Муз тагида лойқаланиб оққан сувларнинг ғамли юзлари кулди... Бултур экилиб, кўп қошларни қорайтирган ўсма илдизидан яна бош кўтариб чиқди...” (Чўлпон)

Кушлар чуғури тонгни уйғотди. Қиши билан дилгир бўлган қуёш ажиб бир жилмайиш билан юз очди, дўнгликлар ортида писиб ётган кишининг сўнгги нафаслари тавбасига таяниб, узоқ вақтлар қайтиб келмас бўлиб кетди. Бу ерлардан ризки узилганини сезган қарғалар кўринмай қолди. Муз либосидан қутулганига шуқур қилиб, яшил қўйлагини кийган далалар енгил нафас олиб, хўжасини – деҳқонни кутади. Офтобнинг чарақлаши билан баҳс бойлаган қизлар гул-гул очилиб, уйларида чиқиб келадилар. Кўнгилни занжирбанд этган санам ишқида киприк қоқмаган йигитлар нафаслари қайтиб, энтикиб, қизлар йўлига кўз тикадилар.

Бир неча кун мобайнида ундирилган буғдой дошқозонга тушган. Туни билан биқирлаб қайнаган сумалак атрофида аёллар гавжум. Ўтган кузда аразлашган икки қўшни шу сумалак баҳонасида ярашиб олишади. Иккови қувонч булутларида учади, бирининг соясига иккинчиси кўрпача салади. Арзимас гап билан узоқлашиб кетган қариндошлар ҳам шу ерда аразларига барҳам беришади. Баҳорнинг илиқлиги барчанинг кўнглини илитади. Ҳатто, ойлар мобайнида йигитлар кўнглини вайрон қилган қизларга инсоф бергандай.

Йигитлар:

*«Қошинг асли қародир,
Ўсма қўйганинг ёлгон.
Сенинг учун мен куйдим,*

Сенинг куйганинг ёлгон», —
деса, бу қизи тушмагурлар камон ўқидай киприклари билан
ошиқлар бағрини тилиб, ноз билан:

*«Ака, отинг кўкмиди,
Кўк бедаси йўқмиди?
Мунча менга қарайсан,
Қора кўзинг йўқмиди?» —*
деб турса...

Айтишувлар авжига чиқса, санамлар барно йигитларга
ўғринча қараб кўйса, бу ўғри нигоҳларни илиб олган
йигитларнинг юраклари темирчининг босқонидай гупиллаб
турса... Сўнг сумалаклар тортилса, баҳорнинг неъматидан
баҳраманд бўлишса. Сўнг... далага омоч олиб чиқилса, қўшга
қўшилса. Билагидаги томирлар чинор шохларини эслатувчи,
соқоли осмондаги бир тутам покиза оқ булутга қиёслагулик оқ
яктакли бобо ер хайдасалар. Ёш-яланглар:

*Босган изинг толқон бўлсин,
Хирмон қизил донга тўлсин,
Уйлар қўмач, нонга тўлсин... —*
деб қўшиқ айтсалар...

Ўтган аср жамияти томонидан унутилишга маҳкум этилган
бу манзаларни, шукурларким, унутганимиз йўқ, ҳарна бўлса
ҳам унутмас эдик. Мана, неъматларга сероб бўлган киш
чекиниб, яна Наврўзни нишонлашга шайланмоқда. Наврўз ҳар
бир кишлокда, маҳаллада, вилоятда ўзгача. Шунчалар ранг-
баранг шунчалар дилхуш бу тантана. Олимлар, ёзувчилар,
киночилар ўрганаман, деса неча йилларга етадиган ижодий иш
бу.

Наврўз ҳақидаги тушунчалар ҳар хил, билимлар турлича.
Байрамнинг номидан тортиб, келиб чиқишигача бўлган
фикрлар унинг қадим ва қадим тарихидан далолат беради.
“Наврўз”нинг луғавий маъноси «янги кун» эканини бугун
каттаю кичик билади. Жуда кўп шарқ мамлакатларида
нишонланиши ҳам маълум. Фақат бу атама турли халқларда
турлича ифода этилади: Эронда “ноурўз”, Афғонистонда
“новрўз”, Ироқ ва Туркияда “неврўз” шаклида айтилади. Айрим
халқлар бу кунни янги йил сифатида қабул қилганлар,

айримлар эса шунчаки баҳорнинг бошланиши сифатида нишонлайдилар.

Бизнингча, Наврўзнинг янги йил сифатида қабул қилиниши тўғрироқ. Хўш, бу байрам учун нима сабабдан айнан 21 март кун танланган? Шу куннинг танланиши аجدодларимизнинг аниқ фанлар оламида, айниқса фалакиёт, табобат бобида бебаҳо билимларга эга бўлганликларидан далолатдир. 21 мартда кун билан туннинг тенглашишини ҳозир кўпчилик билади. Бошқача айтсак, куёш гардиши марказининг ҳамал буржига кириши шу кунга тўғри келади. Йил ҳисоби куёш ҳаракатига қараб, олиб борилгани учун (шамсий йил ҳисоби) Наврўз вақти ўзгармайди. Ой ҳаракатига қараб олиб борилгани учун (қамарий йил ҳисоби) ҳайит байрамлари турли фаслларга тўғри келади. Мана шунга асосланиб, аجدодларимиз гелиоцентрик назарияни Коперник, Бруно ёки Галилейдан анча олдин билганлар, дея оламиз. Наврўзнинг ёшини тарихчилар 2500-2600 йил деб белгилаяптилар. Бу унчалик тўғри бўлмаса керак. Чунки биздаги қадимий шаҳарларнинг ёши уч минг йилдан ошади. Шаҳар бунёд бўлгач, орадан тўрт юз йил ўтиб, байрам юзага келган, деган тахмин кулгили эмасми? Шаҳарнинг бунёд бўлиши одамларнинг тўпланиб яшаши билангина белгиланмайди. Шаҳар бунёд этилишининг аниқ шартлари бор, шулардан бири бу ерда ўндан зиёд ҳунармандлар мавжуд бўлиши керак. Ҳунармандчиликнинг ривожланиши эса илм-фан тараққиётини тақозо этади. Ҳамонки, Наврўзнинг шамсий асоси бор экан, демак, унинг ёшини дастлаб пайдо бўлган шаҳарлар билан тенгдош сифатида қабул қилиш мантиқан тўғри бўлади. Демакким, аجدодларимиз орасидаги алломалар куёш ва юлдузлар ҳаракатини ўша даврлардаёқ кузатганлар, осмон жисмлари орасидаги боғлиқлик борасида маълум билимларга эга бўлганлар. Наврўзнинг шамсий йил ҳисобида нишонланиши бу маросим «мусулмонларнинг диний байрами» деган фикрларни инкор этади. Бу фикр совет жамиятида динга қарши кураш режаси бўйича ҳукм сурган, ҳатто, Муҳаммад алайҳиссалом «Бу яхши байрам экан», деб маъқуллаганлар, деган ёлғон ҳадисни тўқиб ҳам чиқарган эдилар. Ҳолбуки, бу байрамнинг ҳеч қайси динга даҳли йўқ. Тўғри, ривоятлар бор.

Наврӯзга доир ривоятларнинг хилма-хиллигига сабаб: йиллар, асрлар оралаб ўтган бу байрамга ҳар бир даврдаги жамият, ҳар бир дин, ҳар бир подшолик ўз муносабатини билдирган, ўзига маъқул томонга буришга ҳаракат қилган. Мусулмон дини қарор топгач, шубҳасиз, байрамга янги либослар кийдирилди. Лекин Наврӯз диний қарашларга бўйсунмайди. Аксинча, жойга, маҳаллий анъаналарга мос тарзда ўтказилади.

Қадим алломалар Наврӯз тарихи ҳақида фикр юритишганда, илмий қарашларини диний қарашлар билан уйғунлаштиришга ҳаракат қилганлар. Масалан, Беруний ҳазратлари ёзадилар: «Наврӯз оламнинг бошланиши ва яратилишига далил қилинган. Айтишларича, ҳаракатсиз турган фалакларни Худо шу кунни сайр эттириб юборган. У Қуёшни яратган, ниҳоят, у туфайли муддатнинг йиллар, ойлар, кунлар ва бошқалардан иборат бўлаклари яширинликдан кейин маълумликка айланган ва ҳисоб боши улардан бошланган». Бу фикрларни тасдиқловчи асосларни Куръони Карим оятларида учратиш мумкин-ки, бу илмий ҳақиқатга яқинроқ туради. Кўпгина ривоятлар бу байрамни шоҳ Жамшид номи билан боғлайди. Шулардан бири – шоҳ Жамшид мажусийлар динини янгилаб, ана шу янгиланиш кунини «Янги кун» деб атаганмиш. Бошқа бир ривоятда Жамшид раиятни турли хунарларга ўргатади, мамлакатни обод қилади ва шу хайрли ишларининг оқибатида ғаройиб бир тахт ясаиб, унда осмонга кўтарилади. Яна бошқачароқ тарздаги ривоятда Жамшид ўзига арава ясаттиради ва бу аравани жинлар ва шайтонлар ҳавога кўтарадилар. Одамлар бу аравага таклид қилиб арғимчоқ ясаб уча бошлайдилар. Ҳазрат Навоий ҳам «Тарихи мулуки Ажам» асарларида бу байрамни Жамшид номи билан боғлаб, унинг шу пайтгача одамзод кўрмаган «Чихил минор» ва ақл бовар қилмас баланд бино қурдирганини баён қила туриб, ёзадиларким: «Олам саломин ва ахбарин йиғиб, азим жашн қилди. Ул вақтким, қуёш нуқта эътиқодли рабийга таҳвил қилиб эрди ул бинода тахт устига ўлтириб, адолат сайт ва садосин оламга мунташир қилди ва ул кунининг отин «Наврӯз» қўйди». Ҳазрат Навоий бу баённи Фирдавсий, Умар Хайём, Беруний каби улуғларнинг ривоятлари асосида ёзган бўлсалар ажаб эмас. Ривоятлар жуда кўп. Аммо уларнинг

барчасини илмий ҳақиқатдан йироқ деб инкор этмай, балки илмий асосларини излаб, таҳлил қилсак, тўғрироқ бўларди. Демокчимизки, тарих илмининг бу соҳада ҳали қиладиган ишлари кўп. Ривоятларни тўплаш билан чекланиш мақсадга мувофиқ эмас.

Наврӯз – узоқ асрлар мобайнида деҳқонлар байрами сифатида нишонланиб келинди. Бошқа халқларда, хусусан Европа халқларида ҳам шунга ўхшаш байрамлар бўлган. Римлик деҳқонлар йил бошланиши 1 март деб белгилашган. “Март” атамаси “Марс” номидан олинган.

Маълумки, «Марс» қадим юнон адабиётида уруш худосининг номи сифатида тилга олинади. Лекин Марс фақатгина уруш худоси эмас, балки чўпонлар ва деҳқонларнинг ҳомийси ҳам бўлган. Қадимги мисрлик насронийлар байрамни сентябрь ойида нишонлашган. Уларнинг баҳори Нил дарёсининг тошиши билан бошланган. Ана шундан кейин экин экилган. Наршахий «Бухоро тарихи»да ёзишларича, Варахшада йигирма кун бозор бўлган, йигирма биринчи кун эса Наврӯз нишонланган. Халқ орасида бу кун «Деҳқонлар наврӯзи» деб аталган.

Деҳқон аҳли аниқ фанлардан бебаҳра бўлгани сабабли айрим маросимларга илоҳийлик туси аралашган бўлиши мумкин. Айтайлик, сумалакка илоҳий таом сифатида қараганлар. Бу таомда дармондори кўплиги, қиши билан дармон-мадорга зориққан танага тетиклик бахш этишини табобат исбот этди. Илгари Ой ёки Қуёш тутилишига илоҳий ҳодиса сифатида қараган одамлар ҳозир бу жараён сабабини биладилар ва ваҳимага тушмайдилар. Худди шунга ўхшаб, энди сумалак ҳам дармондори таом сифатида қабул қилиняпти, унга доир бидъатлар барҳам топяпти.

Қадимги Наврӯз чоғи донга сиғинишган. Бу бежиз эмас. Дон – фаровонлик рамзи. Ана шу ҳурмат белгиси сифатида етти хил ёрмдан гўжа тайёрлашган. Буғдой, арпа, нўхат, жўхори, гуруч, мош, ловия солиб тайёрланган таомнинг мазасини кўя турайлик, одам аъзоларига фойдасини таъкид этайлик. Булар шунчаки ирим-сирим эмас, балки табобат илмидан бохабар алломаларнинг тавсиялари билан бўлганлиги аниқ. Баҳорга

силласи куриб етган одамга бу гўжа етуклик берар экан, нима учун ундан воз кечиш керак? Лекин одам табиати, феъли қизиқ: унга «мана шу таом фойдали, тайёрлаб тановвул қил», дейилса, эринибми ё бошқа сабаб биланми, амал қилмайди, Агар бу таклиф диний кўринишда бўлса, савоб олиш орзусида дарров ишга киришади. Зеро, кишининг ўз саломатлигини яхшилаш учун қилган саъй-ҳаракати ҳам савобдир. Яна бир фикрни тортадиган ери – деҳқонлар доннинг унишига қараб йил об-хавосини, ҳосилдорлигини ҳам чамалаганлар.

Ирим ниқобидаги яна бир яхши одат – янги йилнинг кечаси эмас, кундузи кутилганида, оила аъзоларининг дастурхон атрофида жам бўлганлигидадир. Агар ким шу пайтда оила даврасида бўлмаса, у йил давомида иссиқ гўшасидан узоқларда юраркан. Ҳозир айрим фарзандларнинг зиёфатларга кетиб, ота-оналарнинг эса янги йил кечасида ёлғиз қолаётганларини эсласак, бу одатнинг бағоят инсофли, яхши одат эканига тан берамиз.

Ерга омоч солишни қишлоқнинг энг кекса одамига топширилиши, бу одамнинг табаррук, деб иззат қилиниши-чи? Одамлар орасидаги ўзаро ҳурматни мустаҳкамлаш, кексаларга эътибор, ғамхўрлик, меҳнатни эъозлаш учун зарур тарбиявий восита эмасми? Ҳозир қўшчи йўқ, лекин азалий одатларимизни эсласак-да, ерга рамзий кўринишда бўлса ҳам омоч солсак, бу ҳаракатимиз шу тупроқни эъозлаган аجدодларимизга ҳурматимиз ифодаси бўлмасмикин? Ёшларимиз аجدодларни, аждодлар удумини – қадриятни эъозлашлари, ҳурмат бажо келтиришлари лозимлигини шу каби тадбирлардан ўрганишмайдими?

Қадимги Наврўз кунлари урушларга чек қўйилган. Байрам кунлари қон тўкилмаган. Бу табаррук кунда бировни ранжитсанг ёки қон тўксанг, Худонинг ғазабига учрайсан, деган ақида ана шундай зулм йўллари тўсиб турган. Наврўз сайллари одамларни бирлаштиради, нотанишларни таништиради. Айниқса, кўпқаватли уйларда яшовчи кўни-кўшнилари бир-бирларини яхши танимасликлари, билмасликлари инобатга олинса, бундай сайлларнинг янада зарурлиги аён бўлади. Байрам кунлари «Ҳаётингиз ширин

бўлсин», деган ниятда одамларнинг бир-бирларига ширинликлар инъом этишлари, «Гўзаллик умр бўйи йўлдошингиз бўлсин», деган дуо билан гуллар такдим этишлари, «Бу йил сувга серобчилик йили бўлсин, неъматлар янада мўл бўлсин», деган хайрли умид билан бир-бирларига сув сепишларини унутмадикми? Наврўз тонгида бировга гап гапиришдан аввал уч қошиқ асал ялаб олиш-чи?

Биз яқин ўтмишимизда Наврўздан яхши фазилатлар кидириб топишга, унутилганларини тиклашга уринмай, ирим-сиримларни баҳона қилиб, кўп нарсаларни рад этавердик. Агар таъбир жоиз бўлса, эскирган қинга қўшиб, пичокни ҳам ташлаб юбордик, бургага аччиқ қилиб, кўрпа куйдирдик. Оқибатда, юқорида тилга олинган яхши одатлар четга чиқиш баробаринда олов устидан сакраб ўтиш, аргимчоқлар учиш каби бир қанча кўнгилхуш ўйинлар ҳам унутилди. Ўйлаб қаралса, қадим ўйинлардан дорбозлик сақланиб қолибди. Энди халқ орасида юриб, бошқа ўйинларни, одатларни ўрганиб, тиклаш керак. Концертлар, шеърхонликлар – Наврўзнинг янги либослари, булар ҳам керак. Лекин азалий удумларни ёддан чиқармайлик. Демокчимизки, халқ оддий томошабин эмас, шу байрамнинг фаол иштирокчиси бўлсин. Яна демокчимизки, бу байрамга кейин қўшилган зарарли одатларни қўяйлик: яъни, ароқхўрликлар, эркакларнинг ўзаро йиғилиб олиб ошхўрлик қилишлари... Наврўзга ёт. Наврўз – оилаларнинг ҳамжиҳатлиги билан ўтувчи хайрли байрам.

Сўз бошини устоз Абдулҳамид Чўлпон қаламига мансуб сатрлар билан бошлашимнинг сабаби бор. Шоирнинг номи ва шу сўзлар билан бошланган машхур «Кеча ва кундуз» романи Ватан баҳори келишини узоқ йиллар кутди. Ниҳоят, тепасини қоплаган музни ёриб чиқди. Баҳор тасвири билан бошланувчи бу асарнинг «бандиликдан озод этилиши» билан баҳор байрами Наврўзга ҳам «озодлик берилиши» қарийб бир даврда юз берди. Дилларни яйратган ҳар икки воқеани ҳам халқимиз ҳақиқат тантанаси сифатида қабул этди. Аямажизнинг изғиринли нафаси баҳорни тўхтата олмайди. Умид улки, баҳор барқарор бўлажак. Бу барқарорлик, баҳорнинг нечоғлик юз очиши эса сиз билан бизнинг –

барчамизнинг Ватан равнақи йўлидаги хизматимизга боғлиқ.

Шукрларким, озод юртнинг янги кунига етиб келдик.
Янги куннинг эртаси янада нурли бўлажак, иншааллоҳ!

**Тохир Малик,
«XXI аср», 2005 йил 22 март.**

ОФТОБ ҲАМАЛ БУРЖИГА КИРДИ

Наврўз сайллари

Қадим-қадим замонлардан бери ушбу кун байрам қилинади. Бу – неча минг йиллардан буён яшаб келаётган одат, анъана, қадрият. Худди қуёш қаби мангу, рух қаби умрбоқий, осмон қаби чексиз, замин қаби муқаддас ҳаёт. Ота-боболаримизнинг ишончи, орзуси, эртанги кунга умиди шундай. «Кимки Наврўз кuni байрам қилиб қувонса, кейинги Наврўзгача хуррам бўлади ва фароғатда яшайди...»

Подшоҳлар учун бу одатни олимлар белгилаб беришган (Умар Хайём. «Наврўзнама»).

Халқимиз бу йил ҳам ана шу қадимий одатга кўра Наврўзни нишонлади. Эрта тонгданоқ, карнай-сурнай садолари одамларни байрамга чорлади. Жарчиларнинг шодон ҳайқириқлари янгради.

Бор-хо,

Кел-хо,

Ҳамалим, ха,

Амалим, ха,

Сайил бейда,

Тезда етиб кел!

Ўйнагани кел!

Кулгани кел!

Келмасанг ҳам кел-о-о-о!

Мажнунтоллар қирқ ўрим кокилларини соллантирган келинчаклардай саломга чиқдилар. Қушлар очилаётган гулларга, барг ёзаётган новдаларга қараб алёр айтдилар. Ҳовлиларга ошён қурган мусичалар ўз жуфтларини чорлаб, ишқ навосини, тириклик кўшиғини куйладилар.

Болақайлар юртимизнинг беғубор осмонида оппоқ варракларини учуриб, завқландилар. Осмондаги варраклар худди кўм-кўк яйловдаги оппоқ тойчоқлардек дик-дик сакраб чопади.

Наврўз шарофати билан юртимизнинг ҳар гўшасида ўзгача тароват ила чирой. Наврўз сайлига чиққан юртдошларимизнинг завқу туйғулари яна-да гўзал, рухлари баланд.

Сайл ўз номи билан сайл. Табаррук кадамжолар, майдонлар гавжум. Эндигина тетапоя бўлиб юраётган гўдагини етаклаган ота-оналар, кечагина янги оила курган келинчаклар, ёш-яланглар, табаррук отахонлар ва онахонлар байрам гаштини сурадилар.

Пойтахтимиздаги мутлақо янгича меъморий кошоналар билан чирой очган Эски Жўва майдони, Абдулла Қодирий номидаги истироҳат боғидаги Наврўз сайли бу йил янада янгича мазмун касб этди.

Сайл қилиб юрганлар «Болалар ижодиёти уйи» юқорисидан пойтахтимизнинг баҳорий манзарасини завқ билан томоша қиладилар. Иккинчи ёқда Ўзбек миллий либослари галереясида Наврўзга бағишланган янги либослар кўргазмаси. Бетимсол бино олдида уч-тўртта оппоқ лайлаклар либосларини намоиш қилаётган санамлардек назокат билан айланиб юришибди. Йўлақлардан ўтиб бораётган болакайлар кўзида ажиб бир хайрат.

Абдулла Қодирий ҳайкалининг қуйи қисмидаги майдон узра тикилган дор остида Турсун Али полвон бошчилигидаги «Водил чинори» миллий цирк масхарабозлари, полвонлари, дорбозлари ўз санъатлари билан халқ кўнглини хушнуд этишмоқда. Юртдошларимизнинг ризку рўзи бутун бўлсин деган эзгу ният билан дошқозонларда сумалаклар, ҳалимлар қайнатилмоқда.

«Наврўзнама»да ёзилишича, «Ажам подшоҳлари хизматкорга берган бир бурда нонларини қайтариб олмас ва одатга кўра, ҳар йили ва ҳар ойда маълум вақтда уларга нон улашардилар. Агар бирор киши ўлиб қолиб, ундан кейин ўша вазифани бажара оладиган ўғли қолса, унга отасининг ҳақини берар эдилар». Бу удум Амир Темур хукмронлиги даврида чандон устувор бажарилган. Мустақиллик даврига келиб, Наврўз шодиёналари меҳр-мурувват, саховат, оқибат тимсолига айланди. Бу улуғ байрам яна ҳаётимизнинг маънавий безаги бўлиб қолди.

Пойтахтимиздаги Наврўз сайилларида халқ ҳунармандлари, усталар, ёш ихтирочиларнинг анъанавий кўргазмалари ҳам бўлиб ўтди. Тошкент шаҳри, Фарғона вилояти ёш ихтирочилар

тўғараги аъзолари – мактаб ўқувчилари ясаган турли хил буюмлар кўргазмага қўйилди. Наврўз либослари, Наврўз кашталари, Наврўз таомлари расталари одамлар билан гавжум. Далаларда, кенг яйловларда кураш, кўпкари мусобақалари, шаҳарлардаги боғларда варрак учирish, расм чизиш, аркон тортиш баҳслари, шахмат-шашка ўйинлари ташкил этилди. Мактаблар, маданият билим юртлари қошидаги болалар бадий хаваскорлик тўғараклари иштирокчиларининг куй-қўшиқлари томошабинларга манзур бўлди.

Осойишта ва фаровон мамлакатга байрамлар ярашади. Тўй тўйга улашади, Наврўз-наврўзга. Баҳор байрами ҳар бир маҳаллада, ҳар бир хонадонда давом этаётир.

Наврўзингиз муборак бўлсин, азиз юртдошлар!

**Рустам Мусурмон,
«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 2006 йил 24 март.**

НАВРЎЗ САФОСИ

Она заминда ҳар йили баҳор айланиб келаверади-ю, лекин ҳар бир ташрифининг ўз кўрки, ўз таровати, ўз маънолар олами бор. Биз баҳоримизни, айниқса унинг дилбар қизи Наврўзни ғоят иштиёқ билан қарши оламиз. Назаримда, олам, табиат чиройига мосланиб одам ва унинг табиати ҳам янги бир гўзаллик, янги бир жўшқинлик касб этади.

Ям-яшил қиру адирлар, гулларга бурканган дарахтзорлар чамани, лолазорлар денгизи, мовий осмон, равшан куёш кўнгилларга завқ, ёрқин ҳиссиётлар бахш этади. Яшаш ва яшариш фасли одамга парвоз, қанот бағишлайди. Қишнинг мармардек салқин бағридан сирғалиб чиққан мавжудот баҳорга, Наврўзга буюк интилиш билан кўксини очади. Улуғ ҳазрат Алишер Навоий таъбирлари билан айтганда, «Баҳор андақки булбул гул узорин тоза истармен, ки ул гулбонг ила ўзни баланд овоза истармен» дея борлиққа кенг қулоч очиб, куйлагинг, яйрагинг келади. Қозон тўла сумалак ва ҳалим, осмондаги варрақлар хуш садоси, янгидан экилган милён-милён кўчатлар, сайилгоҳлардаги ўйинлар, кўпкари ва кураш бахслари, қизларимиз ҳуснини янада очган ўсмаю сурма, ҳашару ободончиликка бўлган иштиёқнинг янада баландлиги, рақсу қўшиқларнинг оромижон тўлқини, атлас хиёбонлардаги завқли суҳбат, тўю томошалар – Наврўзимизнинг кўркем, афсонавий намоён бўлишидир. Бу йилги Наврўзимиз янада ўзига хослиги, теран мазмунлари билан фахру ифтихор туйғуларини бахш этади. Бу йилги Наврўз – Ўзбекистонимиз мустақиллигининг буюк санаси, умумхалқ тантанаси сифатида ҳам алоҳида жозибага эга. Улуғ мустақиллигимиз неча минг йиллик Наврўзимизга катта, порлоқ маънолар бағишлади.

Яхши биламизки, Наврўз байрами ўз тарихий, олис йўлларида анча-мунча қийин, машаққатли синовларни ҳам бошдан кечирди. Унинг йўлида бемаъни тўсиқлар, тазйиқлар ҳам учради. Чинакам халқ сайли сифатида дунёга келган Наврўзимизга ўтмиш сарқити, диний маросим, ортиқча даҳмаза деган тамғалар босиб, уни ҳаётимиздан суриб ташлашга уринишлар ҳам бўлди. Буларнинг ҳаммасидан хабардормиз.

Лекин халқ ҳеч қачон ўз жонажон байрамидан воз кечган эмас. Наврўз замирида мужассам бўлган халқ сайиллари деган олий тушунча истиқлолимиз шарофати билан ўз жозибасини, ўз маънолар дунёсини топди.

Наврўз арафасида она-диёримизнинг кўпгина туманларини айландик. Барча шахру қишлоқларимиздаги олижаноб ҳаракатларни, меҳру муҳаббат мавжларини кўриб, ҳис этиб одам яйраб кетади. Қашқадарёнинг Китоб туманида – тоғ ёнбағирларида тикланган оппоқ ўтовларни, одамлар учун ташкил этилаётган қулайлик ва хизматлар силсиласини кўриб хурсанд бўлдик. Ҳамма тадбирлар чуқур ўйланган. Асосий мақсад – Наврўзни чинакам халқ сайлидай ўтказиш. Хўжа кўрсинга ўтадиган мажлислар, нутқлар йўқ. Наврўз – халқ сайли. Одамлар яйрасин, энг яхши либосларини кийиб чиқиб, чиройли давралар тузиб, табиат бағрида гўзал инсоний базм тузсинлар!

Мана шулар ҳақида ўйлар эканман, она юртимизнинг бутун кўрку салобати кўз ўнгимда намоён бўлади. Унинг сут дарёсидай жимиллаган оппоқ тонглари, қизғалдоқдан чаман бўлган алвон кенгликларини, водийю воҳаларининг мўл ҳосилдан тебранган рангин қиёфасини кўз ўнгимда гавдалантираман. Мана шунча бойликлар сарчашмаси бўлиб, Наврўзим ҳаёлимда барқ уради.

Она-Ер! Биз унинг фарзандларимиз. Уни бебаб турган табиатнинг ардоқли бир бўлагимиз. Тақдир бизни она-Ерга мафтун этиб яратган. Биз уни меҳру муҳаббатимиз билан янада яшнатиш учун дунёга келганмиз. Гўзал юртимизнинг ҳар бурчаги – ўз уйимиз, хонадонимиз, қошонамиз, ҳаёт беланчагимиз. Мева тўла боғлар, азамат чинорлар, тўлғаниб оккан анхору сойлар, нуқра чўққили мовий тоғлар, юлдуз тўла осмон, сурув-сурув чорва, оппоқ пахтазору турли-туман ўт-ўланлар, улкан шаҳарлар, обод қишлоқлар – ҳамма-ҳаммаси бизники. Улуғ халқимиз яратган моддий ва маънавий бойликларни кўз қорачиғидай асраш, юртимизнинг барча фаслларида баҳра ола билиш, уларга барокату ҳусну тароват бахш эта билиш ҳар биримизнинг буюк бурчимиз.

Наврўзинг муборак бўлсин улуғ, мустақил диёр! Жонажон

халқимизнинг ҳар туни кадр кечаси, ҳар куни Наврӯз бўлсин!

**Ўзбекистон – офтоб зар тожли кошонам ўзинг,
Саждагоҳу гулшану озода остонам ўзинг.**

**Одавийлик фанларин бағрингда ўргандик, Ватан,
Яхшиликдан, эзгуликдан мангу дарсхонам ўзинг.**

**Кўнглим ичра минг баҳор шодликларин жам айладинг,
Ярқираб турган жавоҳир – лаълу дурдонам ўзинг.**

**Сен бировдан кам эмассан, паҳлавон, шавкатли халқ,
Ҳеч қачон кам бўлмагайсан, бахтга парвонам ўзинг.**

**Наврўзинг бўлсин муборак, олға интилган диёр,
Кенг жаҳон ичра азиз, машҳуру мардонам ўзинг.**

**Биз учун меҳру мурувват, бахту иқболсан мудом,
Бағрида дунё яратган бахтиёр онам ўзинг.**

**Жуманиёз Жабборов,
Ўзбекистон Халқ шоири.
«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 2006 йил 24 март.**

НЕЪМАТЛАРИ КЎП БЎЛГАЙ

Наврўз – ҳар йили илк баҳорда нишонланиб, минг йиллардан бери ўз нашидаси билан кишилар қалбидан жой олган, халқ севган шодиёнадир. Бу байрамнинг суғорма деҳқончиликка боғлиқлиги бор. Суғорма деҳқончилик эрамиздан аввалги 3 минг йилликдан бошланади. Биз бу тўғрисидаги маълумотларни зардуштийларнинг муқаддас китоби «Авесто»дан оламиз.

Ўрта Осиёда суғориладиган ерлар хусусий мулк бўлмай, балки жамоага тегишли, жамоа биргаликда меҳнат қилган. Шу сабабли суғориш иншоотлари қишлоқ оксоқоли бошчилигида жамоа томонидан биргаликда ҳашар орқали тозаланиб турилган. Деҳқоннинг илк марта далага чиқиши «Янги кун» – «Наврўз» деб аталган. Бу байрам меҳнатни улуғлашга, меҳнатни севишга, меҳнатдан лаззатланишга ҳаёт шумеҳнат орқасидан ширин эканлигини одамларга тушунтиришда катта аҳамият касб этган.

Наврўз байрами ҳамма жойда маҳаллий урф-одатларга кўра ўтказилади. Ислом дини ўлкамизга келмасдан олдин ҳам бу байрам нишонланган. Тошкентнинг шундоқ яқинида туркий халқларнинг қадимий ватанларидан бири бўлмиш Турбат деган қишлоқ бор. Араб лашкарбошиси Қутайба келмасдан аввал бу қишлоқ Туррабат (яъни Турк қарвон саройи) деб, кейинчалик Туркент (Турклар шаҳри) деб, сўнгра Ҳузиён, Яғмо деб номланган. Буюк бобомиз Амир Темур Аҳмад Яссавийнинг укаси Иброҳим ато, Исмоил ато ва Исҳоқ атолар қабри устига мақбара (турбат) солдирганларидан кейин эса аввалги Туррабат ўзгариб, Турбат бўлиб кетган.

Турбат аҳолиси ҳар йили Наврўз кунини Тешиктошга йиғилиб байрам қилишган. Бутун қишлоққа етадиган катта қозонларда сумалак, ҳалим ва бошқа наврўз таомлари пиширилган. Ўйин-кулги авжига чиққан. Қишлоқнинг балоғат ёшига етган ҳар бир аёл-эркаги Тешиктошдан ўтиб, ўзининг гуноҳкор ёки гуноҳсизлигини исботлаган. Агар Тешиктошдан ўтаётган одамни тош қисиб қолса, ўша одам гуноҳкор ҳисобланиб қишлоқдан бадарға қилинган. Шу сабабдан бўлса керак, бир

йил мобайнида гуноҳ қилган одам тош қисиб қолишидан кўрқиб Наврўзни ҳам кутмай қишлоқдан бош олиб кетган. Одамлар тошнинг сеҳрлилигига ишонишган.

Тешиктошнинг ва Наврўз байрамининг одамларни инсонийлик руҳида тарбиялашда аҳамияти катта бўлган. Яқин-яқинларгача ҳам қишлоқ аёллари Наврўз айёмида, 1 Май байрамларида Тешиктошга бориб зиёрат қилиб келишарди. Бу – Турбатнинг қадимийлигини, турклар диёри эканлигини билдирса, афсусланарли жойи шуки, кейинги пайтларда бу удум (турмуш ташвишлари билан бўлса керак) эсдан чиқиб бормоқда. Биз ота-боболаримиз яратиб кетган удумларни унутишимизга йўл қўймаслигимиз керак.

Ота-боболаримиз табиат ҳодисаларининг аҳволини кузатиб, Наврўз кирган йил ва кунларни ўрганиб, шу йил бўладиган воқеаларни ёзиб қолдирганлар. Шуларни ҳозирги кунда ҳам ишлатса бўлади.

Халқимизда йилни қандай бошласак, то охиригача шундай кайфият билан юрамиз деган гап бор. Биз Наврўзи оламни яхши кайфият билан бошлаб, йил давомида шу кайфият билан юрмоғимиз керак.

Ҳа, бугунги кунда мустақил Ўзбекистон фарзанди бўлганимиздан фахрланиб, шу юртга муносиб фарзанд бўлиш учун ҳаракат қилмоғимиз лозим. Бунга имконият ҳам, вақт ҳам етарли.

**Ш. Бекир ўғли,
«Маърифат», 1993 йил, 3 март.**

ОҚ НИЯТЛАР

Наврўз байрами тўғрисида эл-улус оғзида қолган ривоят ва эртақлар кўп. Шулардан бири ер юзини сув босганда Қозикурт тоғининг бошида Нух пайғамбарнинг кемаси ҳақидаги ривоятдир. Иккинчи бир ривоятда эса кеманинг Кавказдаги Арарат тоғида қолиб кетганлиги ҳикоя қилинади.

Унда айтилишича, кемадаги тирик қолганларнинг биридан ажам юрти тарқалганмиш. Шудан буён биринчи ҳамал йил боши аталган. Бу сана ҳисоби билан мартнинг, бизнингча, наврўзнинг тўққизинчи юлдузига тўғри келади. Шундан бўлса керак, наврўз куни йил боши ҳисобланиб келинган. Йил бошини олдин ҳайвонлар кўрганмиш. Уларнинг ҳар бири натижада маълум тартиб билан йил номларига эга бўлган.

Йилни шундай ҳайвонлар номи билан аташ бошқа халқлар расм-русумида ҳам бор. Масалан, Эрон, Афғонистон, Вьетнам, Япония, Хитой мамлакатларида ҳам Янги йил баҳорда нишонланади. Албатта, ҳар бир халқнинг ўз расм-русуми бўлади. Масалан, вьетнамликлар Янги йил куни бир-бирига «Хоа-дао» ёғочини совға қилишади. Қозоқлар Наврўз байрами куни кигиз уйнинг ўртасидаги қозонда гўжа қайнатадиларда, тўпланишган одамларга улашишади. Шундан кейин «Сут кўп, кўмир оз» дейишиб, ўтовни чўмич билан гир айланиб уриб чиқишади. Маъноси: янги йилда ўт мўл бўлсин, сув чучук, баҳор ёмғирли бўлиб, эл-юрт баракага буркансин, деган эзгу тилақдир.

Наврўз ота-боболаримиз удумига хос байрам бўлиб, шу куни бир-биримиз билан, тан-жонинг соғми, мол-жонинг омонми деб, ҳол-аҳвол сўрашамиз. Яъни, жон омон бўлса, мол ҳам омон бўлади, яъни топилади. Бундай тилақлар эл-юртни қирғин-баротдан, офатдан сақлаш учун айтилган.

Халқ айтса тўғри айтади, деган яхши сўз бор. Шунга амал қилсак, бу шарқий янги йил барчамизга бахт-саодат, истикбол олиб келади. Яъни ўша йили ёғин-сочин кўп ёғиб, даламиз, боғ-роғларимиз, водийларимиз яшил либосга бурканиб, мўл-кўл ширин-шакар мева ва сабзавот маҳсулотлари, тоғ-тоғ пахта хирмонлари бўлишига ишончимиз комил.

Бизнинг халқимиз Янги йилнинг дастлабки куни қизиқарли ва мароқли ўтса, шу тўй-томоша, хотиржамлик, тинчлик йил бўйи давом этади, деб қабул қилган. Шунинг учун ҳам Янги йилни яхши қарши олишга айрича эътибор берилади. Немис халқининг буюк шоири Фридрих Шиллернинг «Эски йилнинг сўнгги кечаси ўта мазмунли ўтса, Янги йил шу қадар қизиқарли бўлади» дейишида олий ҳикмат бор.

Биз янги йил – Наврўз куни ота-боболаримизнинг меҳрибонлиги ва меҳмондўстлиги, қадимий қон-қардошлик, биродарлик каби анъаналарини ардоқлаб, уни ёшларимиз онгига сингдирайлик. Хуллас, Наврўзнинг оқ ниятлари ҳаммамизга ҳамроҳ бўлсин!

**Қ.Тулебоев,
«Маърифат», 1993 йил 3 март.**

БАҲОРНИНГ ЭГИЗАГИ

Наврўзнинг тарихий илдизлари милоддан аввалги икки мингинчи йилларга бориб тақалади.

Умар Хайём ўзининг «Наврўзнама»сида наврўз тарихини ажамликларнинг кунлар, ойлар ва йилларни номлаш, илк тақвим тузиш санасига боғлайди. Фирдавсий ҳам «Шоҳнома»да ушбу фикрларни тасдиқлаб, Наврўз байрамининг Жамиид подшоҳлиги даврида шаклланишини тасвирлайди.

«Авесто»да келтирилишича, Наврўзнинг қувонч ва шодлик рамзига айланиши қавм ва қабилалар ўртасида ибтидоий дунёқарашларнинг пайдо бўлганидан далолат бериб, сарзаминимиз халқларининг табиатга, унинг яратувчилик кучларига, шунингдек, сув, олов, ҳаво, тупроққа ўхшаш мавжуд унсурларига сиғиниш палласита тўғри келади. Зотан, уларнинг олам ҳақидаги диний дунёқарашлари табиат воқеалари ҳамда турмуш тарзининг машаққатлари асосида қурилган бўлиб, табиат қонунларини илоҳий кучдан ажрата олмасдилар. Қишда қаҳратон совуқдан, қор, бўрондан азият чекардилар, изғиринлардан, аёзли кунлардан, қоронғу тунлардан, экинларни, боғ-роғларни совуқ уришидан ҳафсалалари пир бўлиб, баҳорнинг тезроқ келишини интиқлик билан кутардилар. Илк баҳордан хурсандчилик қилиб, қиш ҳақида сўз очмай, тортган азоб-уқубатларини унутишга ҳаракат қилардилар.

Наврўзнинг бир неча минг йиллар давомида ўзгармай, нишонланиб келишига сабаб бўлган омиллардан бири – бу том маънода халқ байрами эканидир. Қадимий одатларга кўра, байрам дастурхонида етти «шин», яъни «ш» ҳарфи билан бошланадиган етти хил неъмат: шакар, шарбат, шинни, шароб, шир (сут), шона (тароқ) ва шамнинг бўлиши шарт ҳисобланган. Шам зулмат ва ёвузлик қушандалари: одамлар оғир, даҳлиз, ошхона ва шунга ўхшаш манзилларнинг барча гўшаларига шам ёқиб, нафақат зулматни йўлатмасликка ҳаракат қилардилар, балки шундай далиллар ҳам учрайдики, баҳор ҳарорати паст келган кезларда далаларда улкан ва ўчмас гулханлар ёқиб, унинг тафти билан арпа пишиғини жадаллаштирар эдилар.

Халқимизнинг оловга нисбатан эътиқоди бугунги кунда ҳам сўнган эмас, дейиш мумкин ва унинг белгилари номаълум аскар қабрида ёниб турадиган Мангу олов ҳамда муқаддас жойларда адо этиладиган таомилларда барҳаёт қолмоқда.

Тарихшунос олимларнинг фикрича, хорижий сайёҳлар ҳамда Буюк Ипак йўлидан қатнаб, савдо-сотиқ қиладиган савдогарлар Наврўзий урф-одатлардан лол қолиб, уни ўз ўлкаларида жорий этишга ҳаракат қилганлар.

Ҳа, Наврўз қаерда ва қандай нишонланмасин, йилнинг пойқадамлигича қолди. Чунки, у баҳор янглиғ қайтаверади, ёшараверади. Энг асосийси, элга қувонч улашиб, табиат эъзозига, умрбоқийликка, фаровонликка, покизалик ҳамда эзгуликка чорлайверади.

Хуш келибсан, баҳорнинг эгизаги!

Қадаминг қутлуг бўлсин!

НАВРЎЗДАН ДАРАК КЕЛДИ

Ҳар бир халқнинг ўзига хос қадимий миллий анъаналари бор. Улар авлоддан-авлодга ўтиб келади. Биз ҳам барча Осиё халқлари қатори Наврўз байрамимиз билан фахрланамиз ва уни ҳар йили интиқлик билан қутамиз.

83 ёшга кирган Ҳурматой момо Абдуллаева Наврўз тарихи ҳақида қуйидагиларни гапириб бердилар:

— Ёшгина қизча эдим. Сочимизга тол хивичлари пўстидан тақиб олиб, Наврўз сайрига чиқар эдик. Шундай кунларда Абдулла бобомнинг қадимги Наврўз ҳақида айтиб берган ҳикоялари ҳали-ҳамон эсимдан чиқмайди. Бобомнинг айтишларича, ўша пайтларда Наврўз халқнинг ихтиёрий байрами – сайли бўлган. Халқ сайлларида кексалар, ёшлар, қиз-жувонлар тўда-тўда бўлиб ўйин-кулги, турли хил беллашувлар ташкил этишган. Айниқса, ёшлар бу байрамга алоҳида тайёргарлик кўришган – бир неча кун олдин янги либослар тиктиришган, қизлар ўсма, сурма, хина билан безаниб олишган. Асосан дарё қирғоқларида ўтказиладиган Наврўз сайлларида йигитлар кураш тушиб, ўз кучларини намойиш этишганлар. Кўпқари, арқон тортиш, зув-зув сингари кўплаб халқ ўйинлари намойиш этилган.

Наврўзнинг бошланишини дов-дарахтларнинг уйғонишидан, ердаги жониворларнинг инларидан чиқишларидан билса бўлар экан. Бобом айтардиларки, қишда учиб кетган кушларнинг қайтиб келиши ҳавонинг мусаффо ва мўътадил бўлиши, тупроқдан тафт кўтарилиши Наврўздан дарак берар экан. Ўша пайтларда деҳқонлар бу байрамни ҳамал ойи кириши билан нишонлар эканлар.

Ҳурматой момо ўз бобосининг ҳикояларини айт-тар экан, эсига тушган Наврўз, ҳақидаги бир қўшиқни хиргойи қилиб берди:

**Бойчечак чиқибди, бугун Наврўз экан,
Олам ҳам баробар бир кеча-кундуз экан.
Ҳой деҳқон бобо, далангга берсин барака,
Ҳой чўпон бобо, қўрангга берсин барака,
Ҳой боғбон бобо, ниҳолга берсин барака.**

Янги йилингиз муборак бўлсин, ҳой момо.

Бойчечак чиқибди, бугун Наврўз экан.

Наврўз ҳақидаги халқ қўшиқлари оғиздан-оғизга ўтавериб, турли хил оҳанглар касб этган. Мен Хурматой момодан ана шундай қўшиқлардан яна бир нечтасини айтиб беришини илтимос қилдим. У киши эсларига тушганларини айтдилар:

Эса келди шарқдан баҳорнийг ели,
Оламга очилди, гўзаллик ели.
Бўз ер ифорланди, қору муз кетиб,
Безанди олам чирой кўрсатиб.
Ғолиб келди қишдан баҳор чиройи,
Қуёш қайтди яна келиб ўрнига,
Балиқ қуйруғидан кўзи бурнига.
Кўриб бунда Наврўз жамолин,
Балоғатга етган камолин.
Бошларимдан учар эмиш ҳуш,
Кўрганларим гўёки бир туш.
Афсонадек гўзал бу бўстон,
Наврўз билан яна гулистон.
Қорлар қочиб тоғнинг бошига,
Ерлар қониб унинг «ёши»га,
Чаман билан бурканиб Ватан.
Наврўз билан келади шодлик,
Наврўз билан элда ободлик.
Наврўз келса гуллайди боғлар,
Наврўз келса яшнайдди тоғлар.
Наврўз келса дарахтларда гул.

**А.Мелибоев,
«Чағониён», 2006 йил 17 март.**

БАҲОР ҚАЙТАВЕРАДИ...

О-о-о-о, ҳа-а-а-м-ма-о Наврӯзга-а-а! Ҳо-о-ов...

Бу жарчининг овози бўлди. Наврӯзга чорлов. Қишлоқларда ана шундай одат бор. Тўй-маъракаларга халқни жарчи чақиради. Одамларни саҳарлаб уйғотади, огоҳлантиради. Бугунги чорлов – хушхабар бўлди. Наврӯзи айём келди дегани бўлди.

Қишлоқ аёлларининг жони тошдан бўлади. Кўнгли қуёш нуридан яралади. Тонг оқармасдан уйғонади. Ярим тунда ухлайди. Бугун ҳам Салима эрта уйғонган. Ҳовлиларни супуриб-сидиради. Кўтондаги бузокларга хашак ташлади. Чорловни эшитиб тани яйради. Бугун ўзгача кун бўлади. Дугоналари билан яйраб гурунглашади. Дилда йиғилган гапларини айтиб дардлашади, ҳасратлашади. Эрларининг ёмонини яшириб, яхшисини ошириб гапиришади. Бу ўзбек аёлининг аёллик фазилати.

Ҳали эри уйғонмади. Чорловни эшитмади, эшитса-да ўзини билмаганга олиб ётди. Шу пайт хотини келиб:

– Ҳой турунг! Биров келса уят бўлади-я. Офтоб терак бўйи кўтарилди, – деди бироз лоф қўшиб. Чунки ҳали қуёш ноз уйқусидан уйғонмаган. Уйғонса-да, ҳали терак бўйи кўтарилмаган эди.

Ҳовлида йиғилган қизлар ўсма қўйиш билан банд. Бири камон қошига ўсма югуртирса, бири ҳовлидаги эгри толдан новда синдиради. Сочларига толбарг тақади. Атлас кўйлақларни кийиб, сандикдан янги туфлиларини олиб кияди.

* * *

Бепоеън яйлов. Қишлоқликлар ҳар гал Наврӯзни ана шу яйловда кутиб олади. «Дарвешона»ни-да ўша жойда қилишади. «Дарвешона» қадимдан қолган удум. Баҳорнинг илк кунларида ўтказиладиган халқ сайлини бу томонларда шундай деб аташади. Қишлоқ оқсоқоли билан уч-тўрт одам уйма-уй юриб гуруч-ёғ йиғиб чиқади. Уларни жамлаб дошқозонда овқат пиширади. Кўкламга етказганига, берган мол-давлатига, яхши-ёмон кунига шукрона келтиради. «Дарвешона»га борган кишилар қўлларини ювмайин уйга

кайтмайди. Бу барча бало-қазо далада қолсин, қишлоққа кирмасин дегани бўлади.

* * *

Атроф ям-яшил. Яйловда тўрт-беш қора кўринди. Улар қишлоқ ошпазлари бўлди. Улар кун юзи кўринмасдаи келган. Бири қумғон остига олов ёкса, яна бири катта қозон осилган ўчоққа ўтин қалайди... Ана, яна ўн чоғли одам келаяпти. Уларни қишлоқ оқсоқоли жўнатган. Улар сабзи, пиёз, гўшти майдалаб тўғраш учун келган. Эрталаб ўтин олиб келишга кетган бўз болалар келишди. Эшакларига ортиб келинган ўтинларни бир жойга тахлаб қўйишди...

Ана, халқ яйловга келяпти. Уларнинг олдига тушган болалар тўшак ортилган хачирларни ҳайдаб келишаяпти. Олдинда эркаклар, орқадан бола кўтарган аёллар, момолар келяпти. Кампирларнинг «минғир-минғири»дан бироз оғринган чоллар ҳасса таяниб катта-катта қадам ташлаб илгарилаб келяпти. Баҳорга етган момолар шукрона айтиб қоқигуллар теради. Қоқигул – беш-олти узун қулоқли ўсимлик. Баҳорда биринчилардан бўлиб чиқади. Уни териб олиб ювилади, туз кўшиб истеъмол қилинади. Унда витамин кўп бўлади. Баҳорда одам кучига-куч қўшади. Ана, катта-кичик полвонлар келяпти. Қўлларида олишаётганда киядиган ятаклари. Улардан кейин хўроз уриштириш ишқибозлари келмоқда. Қўлларида қиши билан боқилган хўрозлари. Бир-бирига хўрозларини мактаб-мактаб гапираяпти. Энг охирида қишлоқ футболчилари келишаяпти. Буни кўрган эл бугун Наврўз яхши бўлади, деди. Байрам – байрамдек бўладиган бўлди, деди...

Хуллас, азадорлардан бошқа ҳамма келди. Азадорларнинг келмаслиги қишлоқда одат ҳисобланади. Уларга қозонда нима пишса ҳаммасидан уйига олиб бориб берилади. Бу қишлоқликларнинг ўзаро меҳр-муруватини англатади. Ана, қотмадан келган, бўйлари узун, мўйлаби ўзига ярашган қишлоқ оқсоқоли халқни бир жойга йиғди. Чоллардан фотиҳа олиб **Наврўзни бошлаб берди. Биринчи кураш бўладиган бўлди.** Оқсоқол курашни Алимов домла олиб боради, деди. Эл норози бўлди. Баъзилар этагини қоқиб кетмоқчи-да бўлди. Чунки Алимов курашни замонавий бошқаради. Шу боис Салоҳиддин

полвон курашни бошқарадиган бўлди. Курашни Ҳасан бобо билан Турдикул бобо бошлаб берди. Катталарни хафа қилиб бўлмайди. Уларнинг фотиҳасини олган эл кўкаради... Бу пайт айрим **болалар чиллик ўйнайди**. У қадимги ўйин. Болалар кўлида икки қарич чиқадиған йўғон таёқ, бир қарич келадиған новда чўп бўлади. Улар иккига бўлиниб ўйнайди. Бир гуруҳ айлана қилиб чизилған гир ёнида қолади. Иккинчиси узоқроқда туради. Гир ёнида қолганда она таёқ билан чўпларни уриб учиради. Гирдан узоқдагилар чўпни тушған жойидан қайтариб гирга отади. Гир кўрикчиси бунга йўл қўймайди. Агар чўп гир ичига тушса, иккинчи гуруҳ гир ёнига келиб ўйинни давом эттиради.

Навбат хўроз уруштиришга келди. Одамлар тўда бўлиб рамзий айлана ясади. Хўрозлар шу айлана ичида олиштирилади. Даврага иккита-иккита хўроз туширилади. Қайси хўроз кўркса ёки олишмаса ўша хўроз мағлуб бўлади. Голиб хўроз эгасига соврин берилади.

Тўртта бола яйловнинг текис жойини топиб, четига тош кўйиб тўртбурчак ерни ажратди. Унинг эни, бўйини қадамлаб чикди. Вертикал қарама-қарши томонларига иккитадан узун ёғочни чуқур казиб ерга кўмди. Бу футбол дарвозаси бўлди. Бу энди гал футболга келганини англатади. Қишлоқ ёшлари иккига бўлиниб майдонга тушди. Бир томон «юқори гузар», иккинчи томон «пастки гузар» деб номланди. Ана энди футбол кизигандан қизийди. Боиси икки гузар футболчилари гузарнинг ори учун курашади. Ватанига муҳаббат, миллий ғурур туйғулари ҳам шу ердан бошланади. Футболда мағлуб томон ғазаб ва аламларини келаси йилга қолдиради. Чунки Наврўз яна келади, баҳор қайтаверади, у одамларга ҳали кўп имкон беради...

**Азим Рўзиев,
«Хуррият», 2006 йил, 6 март.**

ОЗОД РУҲ БАЙРАМИ

Қадим-қадим замонлардан буён Наврӯз табиат ва жамият янгилигининг, руҳият эркинлигининг, озодликнинг тантанаси сифатида байрам қилинган. Халқ қўшиқларида қишнинг совуқ ва аянчли кунлари ёвузлик, ўлим, азоб ва машаққат рамзи сифатида қораланган. Баҳор эса эзгулик, омон-эсонлик, шодлик ва тинчлик рамзи бўлган. Шу боис қиш ҳақида қайғули, баҳор ҳақида қувончли қўшиқлар тўқилган. Ўз навбатида қишга баҳор, ёвузликка эзгулик қарама-қарши қўйилган.

Қиш ёз билан уришди,

Қинғир кўзин боқибди.

Ёқавайрон бўғишди,

Енгишга чоғланишди.

Бобокалонимиз Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғотит турк» китобида келтирилган ушбу энг қадимги турку бежиз битилмаган. Ҳаётлари жангу жадалларда, хавфу хатарлар билан кечган боболаримиз тўқиган бу қўшиқни. Улар ана шундай қўшиқлар билан фарзандларини душманлар ҳужумидан доимо огоҳ бўлишга даъват этишган. Ватан ва элу юрт ҳимояси йўлида матонатли ва ботир бўлишга ўргатишган.

Кечаётган Аямажизнинг аччиқ ва изғиринли лаҳзаларида, тобора яқинлашаётган Наврӯз кунларида мен ота-боболаримизнинг ўша қадимий удумларини, ҳикматли қўшиқларини бежиз эсламадим. Уларнинг мазмунида бугунги кунларимиз моҳиятига уйқашлик сездим.

Ўша рамзий тил билан айтганда, айни замонда бизда ҳам Қиш, яъни ёвузлик ўзини кўрсатган дамлар кечди. Ёвузлик Ватандошларимиз юрагига ўзининг мудҳиш панжаларини ботирмоқчи бўлди. Қишнинг ана шундай қабих кунлари кечган бўлса-да, у Баҳорнинг илиқ ва меҳрли кунларидан тобора енгилиб бораётир. Наврӯз куёши Қишдан қолган музларни эритмоқда.

Бироқ ота-боболаримиз доно мақолларида: «Бўри йўқ дема – бурк остида, ёв йўқ дема – жар остида», – дея таъкидлаганларидек, ташқи ва ички душманлардан ҳамиша – тинчлик пайтида ҳам, жангу жадал пайтида ҳам, ёв маҳв

этилганда ҳам хушёр, сергак, эҳтиёт бўлиб туришимиз зарур.

Севимли шоиримиз Абдулла Орипов таъкидлаганидек, тинч ўтган кунимизнинг ўзи бир байрамдир. Тинчлик учун эса биз масъулдирмиз.

**Токи тирик экан дунёда одам,
Унга ҳамроҳ эрур гоҳ шодлик, гоҳ ғам.
Эртан не бўлишин билмасман, аммо
Тинч ўтган ҳар кунинг, албатта, байрам.
Энг аввал тинч бўлсин кўксингда виждон,
Тинч бўлсин элу юрт, Ватан жонажон.
Ўборга чулганмай шу еру осмон,
Тинч ўтган ҳар кунинг, албатта, байрам.**

Бу йилги Наврўз биз учун янада кадрлидир. Биз мустақиллик моҳиятини, осойишталик кадрини янада теран англасак, замон ва маконга хушёр боққан ҳолда Наврўзни байрам қиляпмиз.

Демак, Наврўз билан мустақиллик чамбарчас боғлиқ. Мустақиллик, эмин-эркинлик, тинч-тотувлик, осойишталик ва озодлик барқарор бўлган мамлакатдагина Наврўз ҳақиқий байрам бўлади.

Яқин ўтмишимизда, шўро даврининг мустабид замонида Наврўзнинг қисмати қандай кечгани ҳали бизнинг эсимиздан чиққани йўқ. Дошқозонларда қайнаб турган сумалакларнинг ағдарилгани, Назрўз кунлари бир-бирларини қутлашга чиққан кишиларнинг таъқиб остига олингани ҳамон кўз ўнгимизда турибди.

Наврўзни ана шундай аянчли тутқунликдан фақат мустақиллик қутқарди. У эндиликда мамлакатимизда умумхалқ байрами сифатида кенг нишонланаётир.

Она юртим, Наврўзинг муборақ бўлсин!

**Омонлик-ей, омонлик,
Ҳеч қўрмайлик ёмонлик!**

**Рустам Мусурмон,
«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1999 йил 19 март**

ГУЛБАҲОРНИНГ ГЎЗАЛ АЙЁМИ

Ўлкамизга гўзаллик даракчиси, баҳор байрами – Наврўзи олам келяпти. Шоир куйлаганидек:

**Қуёш тиғи авжга миниб ниҳоят,
Китикласа қуртак бағрин эркалаб,
Камалак рангига бўялиб ҳаёт,
Кўз ўнгимда қатра шабнам ялтираб
Баҳор кезади.**

Дарҳақиқат, сизни ва бизни, йигит ва қизни, ёшу кексани, хуллас, барча ҳазрати инсонни навқиронлик, гўзаллик шодиёнаси чорламоқда. Ҳадемай оламга жон кириб, борликни турфа чечакларнинг муаттар ҳиди тутиб кетади. Она табиат гўё янгидан туғилгандек бўлиб, бутун борлиқ – поёнсиз далалар, мевазору боғлар ўзгача либос кийиб, ўзгача тароват касб эта бошлайди. Сахий тупроқ бағридан типирчилаб, энтикиб майсалар униб чиқади. Шовиллаб оқаётган анҳор лабларидаги кўк ялпиз, тўда-тўда бўлиб очилган бинафшалар ҳар бир дилни мафтун этиши аниқ. Булар – Наврўзнинг орази, гулгун чехраси, саодатли ўлкамизнинг жамолидир.

Баҳор байрами. Уни бутун жонли мавжудот, бутун табиат орзиқиб кутади. Уни қалдирғоч парвози, шалдиروق сув овози ва тоғу далалар, ясанган бахмал кўкат ҳамда чечаклар нози байрами ҳам дейдилар. Бу кун олам гулгун либосга бурканиб, камалак рангида жилоланади...

Наврўз байрами ғоят қадимий ва оммавийдир. Уни Шарқ ва Ўрта Осиё халқлари ханузгача навқиронлик, бахтиёрлик рамзи сифатида ардоқлаб келмоқдалар. Абу Бакр Муҳаммад Ибн Жаъфар Наршахий ўзининг «Бухоро тарихи» асарида қадимдан аجدодларимиз Наврўзни йилбоши сифатида сайил қилиб, нишонлаб келганликларини қайд этиб ўтади.

Аслида Наврўз илми нужум қонуниятлари билан боғлиқдир. Негаки, 21-22 мартда кеча ва кундуз тенглашади, кунлар аста-секин узаяди. Қуёш ҳамал буржига қадам қўяди. Янги йилнинг бошланиш даври ҳисобланган бу кунни кўпгина халқлар, элатлар шоду хуррамлик билан байрам қилганлар.

Қушлар хонишида дилрабо, жозибали ажиб дилкушо

муסיкийлик авж олади. Бойчечак баҳорни муборакбод этиб, инсон йўлига чиқади. Қир-адирларда болаларнинг:

Бойчечагим асалдир,

Баҳор гўзал фаслдир, –

деган ашулалари жаранглайди. Хотин-қизлар хонадонларга тўпланиб сумалак пиширганлар, сўнгра каллайи саҳардан сумалакни маҳалла бўйлаб уйма-уй улашиб чиқишган. Бу шодиёна 15-20 кун давом этган.

Қизларнинг гул юзларида Наврўз гўзаллиги, йигитларнинг кўксиди эса Наврўз севинчлари намоён бўлган:

Боғлар безанди гулгун,

Кўрган бўлади мафтун.

Гул базмини қуриш-чун

Наврўзи олам келди.

Бу кунларда ёшу кексаларга совға-саломлар улашиб, мархумларни хотирлайдилар, ҳовли-жойлар орасталаниб, яхши ният билан дарахт кўчатлари ўтқазилади.

Хотин-қизлар ҳам ўзларининг энг азиз орзу-ниятларини ўртага солганлар, матал ва эртақлар айтишганлар. Қиз ва келинлар ўсма ва сурма қўйишиб, мазмундор лапарлар, қўшиқлар ижро этганлар. Доира садоларига ўйнаб бир-бирларининг маҳоратларини синашган.

Аждодларимизнинг бу ажойиб анъанаси бизнинг кунларимизда замона талаби билан янгича мазмун касб этиб, уни ўтқазиш доираси янада кенгайди. Ҳозирда у меҳнат, ижод тантанасига айланиб, мазмуни ва моҳияти бойиб бормоқда. Бобокалонимиз, буюк мутафаккир олим Абу Али ибн Сино айтганидек, Наврўз – гулбаҳорнинг дохил айёмига айланди.

Миришкор боғбонларимиз, уста деҳқонларимиз шу айём кунларида мўл ҳосил яратиш учун завқ-шавқ билан ишга киришмоқдалар. Бахт ва шодлик, тинчлик ва осойишталик, мўл-кўлчилик ва фаровонлик тимсоли, гул фасли дилрабо Наврўзни хуш кутиб олайлик.

Рашид Бойтуллаев,

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1999 йил, 19 март

УМРИМДА БЎЙЛАРИ БОР

Наврўз ажаб байрам, ажаб мавсум-да! Одамларнинг тилаклари ойдин-ойдин бўлади, худди оламни чулғаетган яшил ойдинлик каби... Бир қариндошимиз бўлгувчи эди. Ўн йилдан зиёдрок вақтдан буён тирноққа зор эди. Фарзандсиз одам секин-аста тўкилиб боравераркан, айниқса, эр киши, ёши юзни қоралаб қолган энамиз ҳар сафар ўша қариндошимизни эслаганида кўзига ёш оларди. Бир сафар Наврўз маҳали бир неча чурвақалар энамизга пиёлада сумалак олиб кирдик. Кампир пиёлани қўлига олиб, аввал сумалакка обдон тикилди ва «Бисмилло» дея тилак килди:

– Шу кунингга етказганингга шукур, парвардигор. Илоҳи, юртимизни тинч, дастурхонимизни тўкин қилгин. Болаларимни ўз паноҳингда асра. Ҳалимжонимга (ҳалиги қариндошимиз) фарзанд ато этгин, Оллоҳим! – деди-ю сумалакдан бир илим еди.

Бу гаплар эсимдан чиқиб кетганди, лекин кейин ёдимга тушди. Ҳалимжон келаси йил Наврўзгача ўғил кўрди, аммо энамизга уни кўриш насиб этмади. Мен ўшанда ҳали бола бўлганлигим учунми, бу воқеани тўла англаб етмагандим. Йиллар ўтиши билан улғайдим ва Наврўзда сумалак еяётиб қилинган тилакнинг хосиятли бўлишини тушуниб етдим.

Баҳор келиши билан қишлоқ одамлари ғимирлаб қолишади. Биров ариқ тозалаган, бошқаси ер чопган ва ҳоказо. Айниқса, тол кесишнинг ўзгача файзи, гашти бўлади. Дадам раҳматли тол кесганида, биз ҳам ўша толнинг тагида ўралашиб қолардик. Шундай пайтлари, дадам тол кесиб эмас, бизга гапиравериб чарчарди, чамаси. Чунки тол босиб қолмасин, дея бизни тинмай ҳайдаб турарди-да... Ва ниҳоят чарчарди шекилли, толдан тушиб офтобшувоққа ўтирарди. Биз эса у кишини ўраб олардик. Бир пас у ёқ-бу ёқдан гапирган бўларди-да, ёнидан ўткир пичоғини чиқариб, бизга чархпалак ясашга тушиб кетарди. Бизларга эса айнан ана шу керак эди, яъни дадамнинг биз болалар учун вақт сарфлаётгани хуш ёқарди. Қолаверса, жажжи чархпалак яшаш жараёни жуда ёқимли бўлади. Дадам сира эринмасди, ҳар бир нарсани жуда ҳафсала билан ясарди. Чархпалак тайёр бўлгач, уни ҳовлимизга сув кирадиган қувурнинг оғзига ўрнатиб берарди. Биз кийкиришиб, уни томоша қилардик. Дадам эса яна ўз ишига кийришарди.

Болалигимиздаги Наврўзлар ана шундай кириб келарди.

Толпопук ҳақида ёзмаган шоир бўлмаса керак. Лекин унинг қандай тайёрланишини ҳамма ҳам билвермайди. Дадам тол кесганида маҳалламизнинг қизчалари толпопук учун тол шохларининг учидаги гуллаган майин новдаларини теришарди-да, опамга олиб киришарди. Опам толпопук қилишга жуда устайди, эринмасдан қизчаларга ҳам ўргатарди. Сарик гулли тол новдаларини бошидан то учигача тиши билан эзиб, пўстини танидан ажратишга осон қилиб олади. Кейин панжалари билан сидириб, пўстини ажратарди. Қарабсизки, тиллодек товланган толпопук турибди-да. Толпопукдан Наврўзнинг ҳиди келарди. Эҳтимол, қизчалар Наврўзни ҳис қилиш ва унга тўйиш учун ҳам толпопук қилишармиди?!..

Қишлоғимизнинг сумалак пишириш (Наврўзи-да) маросими мактабда, колхўз идораси ҳовлисида ёхуд бирор каттарок хонадонда бўлиб ўтарди. Катта дошқозонга мослаб ерўчок қовланарди. Юзи офтобдек нурли кампиршолар, аёллару қизлар қозон атрофидан жой олишарди: сумалакни тинимсиз қовлаб туриш керак-да. Ёш болалар тинимсиз у ёқ-бу ёққа югуришади, шовкинлари осмонга ўрлайди. Ўсмирлар ва балоғат ёшига етган ёш-яланг **лопта, қулоқчўзма, эшак минди** ва бошқа шунга ўхшаш ўйинларни ўйнашади. Кўнглига муҳаббат ин қурган йигит-қизлар эса хилватларни кидиришади. Қиз яқин дугонаси билан иложи борица йигитининг назарида бўлишга, мабодо йигитнинг хаёли бироз чалғиса, битта зардали ҳаракат билан «эсини киритиб» кўйишга уринади. Ошиқ йигитлар ҳам магнитофонни ванғиллатиб, севги ҳақидаги қўшиқни кўйишволиб, ёрларига маъюс-маъюс тикилишади. Айниқса, бу байрамларнинг окшомлари файзли бўларди. Аввалига битта-иккита ҳинд фильми намоёиш этилар ва ошиқ-маъшуқлар энтика-энтика кўзларида ёш билан томоша қилишарди. Кинодан кейин эса роса рақс тушиларди. Севишганлар одатда ўйин тушишмасди, ўйинчиларни ҳам эмас, асосан зимдан бир-бирларини томоша қилишарди.

Ана шунақа, бизларнинг ҳатто севгимиздан ҳам Наврўзнинг ҳиди келарди.

Наврўз, аниқроғи, сумалак мавсумида ёмғир кўп ёғади, ёмғир эса ризқ-рўз демақдир. Биласизки, ёмғир ёғаётганда қилинган ҳар қандай дуо, тилак ёки қарғиш эгасига етиб борармиш. Демак, ёмғирда ҳосият кўп... Мен ёмғирда ялангбош санқишни (ҳа-ҳа,

кезишни, дайдишни, ёки юришни эмас, санқишни) яхши кўраман. Хаёл каби чўзилган ёмғир савашлари остида санқийверсанг ва санқийверсанг. Вужудингда гуллар очилаётгандек туюлмасми?!

Ўшал ёмғирларда ҳам Наврўзнинг бўйлари бор.

Мен Наврўз арафасида уйланганман. Ўшанда Наврўзга, динимизга ва умуман миллий қадриятларимизга хужум бошланган йиллар эди. Тўйнинг эртасига туманнинг бир неча «активист»лари киришиб, никоҳ ўқитилдими-йўкми, нечта кўрпа ёки кўйлак килинди, дея суриштирув ўтказишганди. Ўшанда менга жуда алам қилганди – расмийчилик, ҳақорат шунчалик бўладими ахир! Бу кун эса Ватанимиз мустақил ва озод. У кунларни ширин орзиқиш ва алам билан эслаймиз. Ширинлиги — у бизнинг ёшлигимиз эди, аламли томони эса — ёш туриб ғуруримизнинг топталгани эди.

Рост гап – ўшал орзиқиш-у, аламлардан ҳам Наврўзнинг ҳиди келарди.

Уйимизда қари ўрик бор. Онам раҳматлини кўрган ёлғизгина дарахт. Мен уни жуда-жуда яхши кўраман. У эса ҳар йили ўзининг гуллари билан мени сийлайди. Унинг пушти гуллари ҳар баҳор менга бир неча шеърлар ҳадя этади. Соғинчга йўғрилган шеърлар. Ўшал пушти гулларда, ўшал соғинч инган шеърларимда Наврўзнинг ранглари, Наврўзнинг бўйлари бор!

Ҳис қила олдингизми, Наврўз менинг умримга шу қадар сингиб кетган.

Ҳа, энамнинг тилақларидан, дадамнинг ясаган чархпалаги ва опам қилган толпопуклардан, сумалақдан, севгимдан, ёшлигимдан, ёмғирлардан, ўрик гулидан, шеърларимдан Наврўзнинг ҳиди келади.

Менинг умримда Наврўзнинг бўйлари бор!..

Эҳтимол умуман ўзбегимдан, Ўзбекистондан Наврўзнинг ҳиди келар.

Наби Жалолиддин.
«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1999 йил 19 март.

ЧОРЛОВ

Тагин яшил тусга кирди бу очун,
Тагин шўх куйларин чалмоқда ҳаёт.
Табиат бир ҳикмат айтмоқда беун,
Қўшиқлар ҳар томон қоқмоқда қанот.
Атрофга боқаман завқ, виқор билан,
Сезиб момоофтоб саховатини.
Залворли тоғларни ёпиб қор билан
Қиш ҳам ҳўб таратди тароватини.
Хайр, оқ чаманим, биллур қиш фасли,
Ассалом, Наврўзим, уйғониш фасли!
Самоларда балққан қуёшга қараб,
Овлоқларда яйрар мунис оҳулар.
Ўн саккиз ёшли қиз сочларин тараб
Ойнага боқади қалбда орзулар...
Ларзага келади бирдан бу олам,
Қалдироқ ваҳима солар гулдираб.
Тоғларнинг бағридан оққан булоқ ҳам
Ненидир куйлайди тинмай чулдираб.
Булбуллар сайрасин, бу – хониш фасли.
Ассалом, Наврўзим, уйғониш фасли!
Олисдан турналар келдилар учиб,
Мовий кенгликларга солиб арғимчоқ.
Мен эса ҳар битта гиёҳни қучиб,
Дедим: мунча жонбахш, нашъали бу чоқ.
Кел, куйчим, кўтариб келгин созингни,
Сайлга интизор биродарим, кел.
Ҳаёт, айта қолгин сен ҳам розингни,
Ҳар ишга шай турар гуркираган эл.
Бу фасл гўзаллик, ишқ ва иш фасли,
Ассалом, Наврўзим, уйғониш фасли.

Анвар ТОҒАЕВ

БИНАФША

Феврал ойи, айна қирчиллама қиш палласи бўлишига қарамай, кун иссиқ. Қуёш чараклаб, одамлар худди баҳордагидай енгил кийинишиб олишган. Қўклам нафаси уфуриб турган шундай ажойиб кунда ишим юришмай тушкунликка тушган, тунд бир қиёфада хиебондан ўтиб кетаётгандим.

– Ойижон, қаранг, манави нима? – жаранглаган овоз хаёлимни бўлди.

Беихтиёр овоз келган томонга қарадим. Мендан икки қадам нарида, тарвақайлаб кетган асрий чинорнинг тагида беш ёшлар чамасидаги қизча турар, кўзларини катта-катта очганча нимагадир тикиларди. Ўй четидаги ўриндикда ёшгина аёл журнал ўқиб ўтирарди. У қизининг овозини эшитиб, кўзини журналдан узмади ҳам, фақат эринибгина:

– Қани олиб кел-чи, нима экан у? – деб қўя қолди.

Шу пайт қизикишим устун келди, қизча томон қадам босдим. Қизча энгашиб, ям-яшил майсалар орасидаги... бинафшани узишга чоғланаётган эди. Чинор тагида очилган бинафшалар нозиккина новдасида тебранганча худди гунафшаранг кўзлар мисоли қизчага тикилиб туришарди. Қизчанинг бинафшани узишга чоғланган қўлидан тутиб, тўхтатдим.

– Қўй, қизим, узма бу гулларни, – дедим. – Бу ахир баҳор элчиси – бинафша-ку! Узсанг, гуллар сўлиб қолади, сен эса уларни ташлаб юборасан. Узмасанг, улар яна бир неча кунгача очилиб, сенга ўхшаш қизчаларга завқ улашиб туришади.

Қизча киприкларини пирпиратиб бир менга, бир бинафшаларга тикиларди.

– Чиройли экан! – деди ниҳоят ва ойиси томон чопқиллаб кетди. – Ойижон, қаранг, чинорнинг тагида чиройли гуллар очилибди. Анави холлам уларни бинафша, деяптилар.

Аёл индамай ўрнидан турди, журнални сумкачасига тикди-ю, қизининг қўлидан тортқилаганча метро томон кетди. Бинафшалар томон қиё боқмади ҳам. Қизча эса пилдираб кетаркан, бир неча марта орқасига ўгирилиб қаради. Унинг қора

кўзларида ёш ҳалқаланиб турарди.

Баҳор малагига энгашдим. Бинафшанинг нафис ифори димоғимга урилди. Унинг соддагина гулбарглари кўзимга дунёдаги энг чиройли ҳилқат бўлиб кўринди. Эрта бир кун февралнинг аёзю қорбўронларида қолишдан чўчимай, бошчасини адл тутганча кўзни қувнатиб турган жасур гулни жудаям яхши кўриб кетдим. Бармоқларим билан гулбаргларини аста силадим.

Тўсатдан бояги тушкунлик кайфиятим бутунлай йўқолганини сездим. Қалбимга илиқ бир ёруғлик қуйилди, ишим юришмаганини ҳам паққос унутдим. Мен шу дақиқада ўзим жудаям соғинган баҳор нафасини туйгандим.

**Мухаббат Йўлдошева,
«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1999 йил 19 март.**

НАВРЎЗ ҚЎШИҚЛАРИ

Гулгун экан кўйлагинг,
Гулдай нозик билагинг.
Наврўз келди, гул келди
Айтгин, бўлса тилагинг.
Қалдирғоч қайиб учар,
Қанотин ёйиб учар,
Наврўзда қозон тўлса,
Элимизни бахт қучар.

* * *

Зардолизор боққа кирсам
Қизғалдоқлар очилибди.
Боққа кирган киз-жувонлар
Наврўз гулдек сочилибди.
Наврўзигул ранго-ранг,
Рангин баҳоримга салом.
Ўнг кўзимнинг гавҳари
Гули баҳоримга салом.

* * *

Гул Наврўзнинг чечагида
Беланчак бор, ёр-ёр.
Беланчакнинг бошида
Келинчак бор, ёр-ёр.
Келинчакнинг йўлига
Гуллар сочай, ёр-ёр.
Шу Наврўзда суйганимга
Кўнглим очай, ёр-ёр.
Шунда олам мунаввар
Бўлғусидир, ёр-ёр.
Севишганлар шўх қувнаб
Кулғусидир, ёр-ёр.

* * *

Омонлик, ҳой омонлик,
Етдик Наврўзга.
Унутилсин ёмонлик,
Қут бер ризқ-рўзга.

Юртга тинчлик сўрайман,
Оламга чирой.
Шу айёмни қутлай деб,
Ундирдим буғдой.
Оллоҳга минг шукрим,
Етдик Наврўзга,
Майса ўсибди дуркун,
Сурай мен кўзга.

«БАҲОРНИНГ БИР КУНИ...» **Халқ ҳикматлари**

* * *

Азиз момо¹ олти кун,
Қаҳри келса қаттиқ кун.

* * *

Азиз момо олти кун,
Қалтираса қаттиқ кун.
Сакранса, саккиз кун,
Тўқранса, тўқкиз кун,
Ўқранса ўн кун.

* * *

Азиз оқчасиз кетмас,
Қизлар – бўғчасиз.

* * *

Баҳорги ҳаракат – кузги баракат.

* * *

Баҳорнинг бир куни йилга татир.

* * *

Кун ғамин саҳар е,
Йил ғамин баҳор е.

* * *

Наврўздан сўнг қиш келмас,
Мезондан сўнг ёз келмас.

БАҲОР МАНЗУМАСИ

¹ Халқда 13-19 март кунларига тўғри келадиган муҳлатга Азиз момо дейилади.

Бир ёруғлик – КЎКЛАМ либосидаги бир нур ўзига ром этиб оғушига чорлай бошлайди. Мудроқ ҳисларинг узра умид чечакларини сочади. Рухинг шабнамларга чайилиб, муаттар тонларинг отади. Ёдинга, кўнглинга, вужудинга тўрғайлар қўшиғини солади...

Хаёллар... О, яхшики сен борсан, менинг беминнат маконим, дарддошим, жаннатим, суйи кавсарим, беадад имконим...

Яхшики, хаёллар тизгинда эмас,
Яхшики, озоддир, хурдир фаввора.
Яхшики, тушлар ҳам сеники эмас,
Ҳар кеча ўзинг-ла ўзинг овора.

Яхшики, хаёл бор — охирига нажот,
Капалакдай учиб пилла уйингдан,
Баҳорий ҳисларга айларсан имдод,
Дунё ҳам сел бўлгай соҳир куйингдан.

ЭЙ, АЗИЗЛАР! Энди мен тутқун эмасман, озод руҳман, ҳеч нарса тутиб қололмайди, мени энди на зеби-зийнат, на молу матоҳ. Менинг бу дунёдаги дунём — кўклам. Йўқ, барибир кетаман. Майсаларнинг шивирини эшитяпсизми? Қаранг, юлдузларнинг сирли имосини, гуллаш базми, яралиш назмини. Фалак сарбозларининг ғолиб қаҳ-қаҳаларини тинглаяпсизми?

Тангрим, дийдорингга мени қалдирғоч қил!
Кетаман, мени зор қутганлар томон,
Гулбаргин тўшаган ўрикзорларга.
Топширдим, ўрнимга йиғласин осмон,
Тишимнинг оқига интизорларга кетаман...
Теракнинг учида варракдай кўнгил,
Ялпизлар жони-ла жонларим туташ.
Ҳей, умрим, сен энди бугдойдай унгил,
Қонга уриб кетди баҳорий оташ.

Мана, товонимда қиқирлар булок,
Эшигим тагида девона анҳор.
Хаёллар капалак – қанотлари оқ.
Янгидан туғилар қадимий баҳор.
Кетаман, жонимни дуррамга туғиб,
Ташлаб пўстлоғимни такаббурларга.
Мол-дунём, ҳуснимнинг ишқибозимас,
Борим ҳам, йўғим ҳам барибирларга кетаман...
Ана қояларда сармаст калхатлар,
Тўрғайлар конидан инар мусаллас.
Жонга тегиб кетди бебурд карахтлар,
Тириклик, ҳар кунинг неъмат, муқаддас.
Нима қилса қилар мени худойим,
Гулни севган агар гуноҳкор бўлса.
Бу чаман юракни мен ҳам не қилай,
Етмиш томиримда чечаклар кулса.
Қара, энтикади абри найсонлар,
Найлар чалиб дилхун чорламоқдадир.
Оҳ урсам ойнинг-да ранглари ўчар,
Кўксимдан булутлар ўрламоқдадир.
Тўхта, менсиз кўклам, Наврўз ўлолмас,
Давралар танида музлар музлайди.
Ғижжак қилган билан юрак бўзлолмас,
Сочларим торида қўшиқ гуллайди.
Кетаман, мени зор кутганлар томон,
Гулбаргин тўшаган ўрикзорларга.
Топширдим, ўрнимга йиғласин осмон,
Тишимнинг оқига интизорларга кетаман...

Сени билмадим-у, мен бошқа чидолмайман. Соғинч, хижрон одамни ўлдиради десалар, сен ҳам ишон, агар тирикликка ишонсанг, ишон! Менинг ҳолим балки сенга ёлғондир, аммо ўзига чин. Келдингми, ниҳоят келдингми, жонпарвар баҳорим!.. Сени жуда соғиндим. Шундай соғиндимки, ҳолим қолмади...

Мени сархуш кўрсангиз ҳайрон бўлманг. Чатнаган товонимда хинолар унса, эгасиз қабрлар узра ёронгулдек

**ёрилсам, кўнглингизда гулхайридек қатлансам
ажабланманг. Юлдузларни тишларимда тишлаб, ойни
лабларим-ла иситсам, сочларим райхон экса, этакларим
ялпиз терса хайратланманг. Ҳа, энди мени уч ой бўлганим
шудир!**

Энди менга ишонманг асло,
Саодатлар эшиги очиқ,
Уни сиздан ортиқ кўраман,
Ортиқ севиб, ортиқ суяман,
Кутаман, кутаман, йиғлаб кутаман,
Энди менга ишонманг асло.
Ва биларман у келар албат,
Сиздан ортиқ вафолар қилар,
Сиздан қайноқ кучоклар очиб
Вафосига вафолар тилар,
Ҳуққабоздек алдамас мени,
Сиздан ортиқ вафолар қилар.
Энди менга ишонманг асло,
Яна уч ой бўлганим шудир.
Яна уч ой ўртанаман мен,
Яна уч ой бегонаман мен,
Баҳор, сенинг ишқингда ажаб,
Яна уч ой девонаман мен.

**Талабгорим, сизга гар керакман, уйимдан изламанг.
Куртаклар бағридан, ифорлар таъмидан, саболар сайридан,
илҳомлар авжидан изланг. Оввора бўлманг, мен уйда
йўқман, сафарга чоғландим, ўзимни излаб.**

**Энди мени хайратлар юртидан, гул-чечаклар кавмидан
топгайсиз.**

Изламанг, уйимдан топа олмайсиз,
Жийдалар саргардон гуллаган палла.
Бу кун ўзингиздан тона олмайсиз
Капалак шабнамга айтганда Алла.
Изламанг, уйимдан ҳаммаси бекор,

Яшамоқ ўзи не нурсиз, навосиз,
Қўлингдан келмас-ку, туғилмоқ такрор,
Ўлиб ҳам бўлмайди азми худосиз.
Ахтариб ўтирманг, барибир йўқман,
Куртаклар қўйнида дил сармаст бу тун.
Умримда илк бора камонман, ўқман,
Қирқ жоним ўзим-ла хотиржам, бутун.
Исламанг, тало-тўп базмлар аро,
Дил зада, кимсасиз қирларда яйрар.
Унинг ҳеч ким билан ҳуши йўқ асло,
Ҳар тола сочлари қумридай сайрар.
Бу кўнгил иши йўқ фироғинг билан,
Кўзингга термулсам бугундан бошлаб,
Энди сен уйма-уй гадодек тилан,
Олдингдан оққан сув кетмокда ташлаб.
Исламанг, кетаман чарчадим, тўйдим
Ҳисларим қушларга дондай сочгани.
Баҳор баҳонаю бир қудрат туйдим,
Ўзимдан ўзимни олиб қочгани.

**«Ҳар тунинг кадр ўлубон, ҳар кунинг ўлсун Наврўз»
деганлар руҳига раҳматлар бўлсин. Ҳар тонгни – тириклик
тонгини неъмат билиб, шукрона кўз очганларга, Ватан
туғини шон, Ватан шонини жон билгучилар, Ватан
туфроғини Онам деб тавоф айлаганлар, ҳушёр ва бедорлар
омон бўлсинлар! Зеро, огоҳликдан қутлуғ байрам йўқдир бу
дунёда!**

Рух шамоли танни какшатди,
Чақмоқ вужуд олов сачратди.
Кеча ёққан ёмғир чарчатди,
Кел, бугунни байрам қилайлик.
Азал жонга завол андиша,
Нечун ўчмиз нафсга ҳамеша,
Бу дунёда ёлғиз ишқ пеша,
Кел, бугунни байрам қилайлик.
Ахир сени кўрганим тушмас,

Хаёлингсиз хушларим хушмас,
Осмон синиб заминга тушмас,
Кел, бугунни байрам қилайлик.
Ўпиб турса сочларингни нур,
Бахт нелигин капалакдан сўр,
Не бўлса ҳам тур, ўрнингдан тур,
Кел, бугунни байрам қилайлик.
Бир хўрсинсам қайтиб келар сой,
Айт, тилагинг айт, деб келар сой,
Қайтиб жонни қаердан олай,
Кел, бугунни байрам қилайлик.
Тонгим балки армонларга соз,
Ишқ қисмати иккимизга рост,
Мен энтикиб чорладим холос,
Кел, бугунни байрам қилайлик.

**Фарида Афрўз,
«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1999 йил 19 март**

КЎЙЛАКЛАРИ ЛОЛАЗОР

Қизлар кокилининг зар пўпагидан
Кеча қариб қолган манзил увишди.
Яшил нигоҳларинг, дилбар чоғларинг
Ҳали тонг отмаган йўлларга тушди.
Тағин кўнгилларда исинди кўклам,
Қишдан чиққан чарос кўзлари билан.
Тағин йўлларингда дуч келар ўлкам,
Намозшом атласли қизлари билан.
Энди тиззангга ол ташна диёрни,
Аразчи кунларни, кечаларни буз.
Ташна дудоқларга лабларингни қўй,
Кийган кўйлаклари – лолазор, Наврўз!

Инобат Нормуродова

«РАҚС УЙИ» ЎЙИНЛАРИ

Наврўз табиатнинг гуллаб-яшнашидан далолатдир. Йилнинг айнаи шу пайтига келиб баҳорий гўзаллик барқ уради ва бу қутлуг айёмни шоду хуррамлик билан кутиб олиш жуда қадимдан – «Авесто» яратилган замонлардан бўён ажойиб анъана сифатида байрам қилиниб келинади.

Мутахассис қадимшуносларнинг маълумотларига кўра, йигирма бир қисмли китобдан иборат «Авесто»нинг етти китоби, яъни етти қисми тангриларга доирдир. Юнон тарихчиси Херодот ёзган экан: «Масоғутлар барча тангрилардан, хусусан, куёшни қаттиқ қадрлаб, унга атаб отларни қурбон қиладилар. Қурбонликларнинг маъноси шуки, тангриларнинг энг тезкорига еру заминдаги энг учкур жонивор муносибдир». Бу гап аждодларимиз саклар, хоразмийлар, сўғдларга ҳам тааллуқли, албатта. Улар ана шу куёшнинг ердаги тимсоли сифатида оловни ҳам муқаддас билиб, унга топинганлар, уни асраб-авайлаганлар, пок сақлаганлар, унга атаб ибодатхоналар қурганлар.

Беруний хоразмийлар ва сўғдийларнинг байрамлари ҳақида ёзар экан, уларнинг олов уйида йиғилишларини қайд этади. Чунончи, аллома сўғдийларнинг «Оғом» деб аталадиган ҳайити ҳақида шундай ёзади: «Улар шу куни Ромуш қишлоғидаги оташхонага тўпланадилар. Оғом ҳайитлари улар учун энг азиз ҳайитлардан бўлиб, у ҳар бир қишлоқда ўтказилади, улар ҳар қайси қишлоқ раиси ҳузурига йиғиладилар ва еб-ичадилар...» Наршахий ўзининг «Бухоро тарихи» асарида айнан шу қишлоқдаги ибодатхона ҳақида ёзади: «Қайхусров Ромуш қишлоғида оташпарастлар ибодатхонасини қурди. Оташпарастларнинг айтишларича, бу ибодатхона Бухородаги оташпарастлар ибодатхоналарининг энг қадимийсидир». Яна унинг айтишича, ҳар йили икки марта савдо қилинадиган «Бозори моҳ» деган жойда ҳам оташпарастлар ибодатхонаси бўлган экан. «Бу жой, – деб ёзади у, – яна оташпарастлар ибодатхонаси бўлди; бозор куни одамлар бу ерга йиғилганларида ҳаммалари ибодатхонага кириб оловга топинар

эдилар. Бу ибодатхона то исломият давригача бор эди, мусулмонлар қувватланиб кетгач, мазкур (Мох) масжидини худди шу жойга бино қилдилар...». Наршахий кашкашон қавми ҳақида ёзар экан, Қутайба ибн Муслим Бухорони забт этгач, оташпараст муғлардан бўлган кашкашонлар ҳамма нарсаларини батамом арабларга қолдириб, ўзлари шаҳар ташқарисида етти юзта кўшк бино қилганлари ва ибодатхоналар ҳам қурганлари ҳақида маълумот беради. Бу жой «Кушки муғон» деб аталган экан. Кейинроқ мусулмонлар ўша кўшкларга ишлатилган суратли эшикларни олиб келиб, юзини тарошлаб, масжиди жомега ишлатишган. Ибрат ўзининг «Фарғона тарихи» асарида муғларнинг водийда хароба ҳолда жуда кўп иморатлари сакланиб келаётгани ҳақида гувоҳлик беради.

Археолог Столетов бошчилигидаги археология ва этнография экспедицияси эрамиздан аввалги IV асрга оид Жонбосқалъа, милодгача I ва милодий III асрларга хос Тупроққалъа кўрғонлари ичида оловхоналар борлигини аниқлаган. Жонбосқалъадаги оловхона қалъанинг тўрида жойлашган бўлиб, қатор уч хонадан иборат экан: атрофига супалар ишланган катта, чўзинчоқ хона, ўртасида баланд супаси бор уй ва айвонга ўхшаган жой. Иккинчи хонада доимо мукаддас олов ёниб турган, оловнинг кули айвонга йиғилиб, ундан ҳар тарафга олиб кетилган. Оташпарастлар асосан биринчи хонада йиғилишган, оловга сиғинишган, май ичишган, маросимларини ўтказишган. Ҳофиз Таниш ал-Бухорийнинг ёзишича, Балхда оташпарастларнинг Навбаҳор деган ибодатхонаси бўлган. Бино эни ҳам, бўйи ҳам 60 метрдан тўртбурчак шаклда бўлиб, баландлиги юз газдан ортиқ, «хоналарининг ҳаммаси ипак ва парчалар билан ўралиб, (деворларига) нафис гавҳарлар осилган» экан. Бино ичида бир катта маъбуда ҳайкали ўрнатилган. Бу қайси маъбуда ҳайкали экани айтилмаган. Фикри ожизимча, бу «Авесто»да тилга олинган Митра ёки Анаҳита ҳайкали бўлса керак. Ҳайкал олдида сепояда эртаю кеч олов ёниб турган. «Турк ҳамда форс аҳли унга тамом таъзим қилиб, у ерга ҳаж қилардилар, кўп ҳада ва назирлар келтирар эдилар», деб ёзади Ҳофиз Таниш.

Олов ўртада бўлиб, атрофида оташпарастлар ўтирадиган

килиб қурилган оловхоналар ҳам бўлган, менингча. Қандай бўлмасин, оловхоналар зардуштийлар ҳаётида неча асрлар мобайнида катта ўрин эгаллаб келган.

С. Толстов концепциясига кўра, «олов уйлари» (оловхона, оташкада) жуда катта эволюция йўлини босиб ўтган. Дастлаб ибтидоий одамларнинг жамоа бўлиб йиғиладиган эркак уйлари шаклида бўлган. У пайтлар зардуштийлик ҳали шаклланмаган эди. Ж. Робертсон деган олим бундай уйлارни Ҳиндикушнинг жанубида ҳам учратган. Ҳеч кимга бўйсунмай, XIX аср охиригача ўз мустақиллигини, уруғчилик даври турмуш тарзини сақлаб келган қабила асли қадим Тохаристоннинг анъаналарини давом эттириб, громма деб аталувчи эркак уйларида тўпланиб, маросим ракслари, оммавий байрамлар ўтказишган. Громмалар жуда катта бўлиб, кўп кишига мўлжалланган. Бир бурчагида қандайдир маъбуда ҳайкали ва меҳроб бўларкан. Аёллар кирмай, девор тиркишларидан қарашаркан. С. Толстов уларни Жонбосқалбадаги олов уйига ўхшатиб, «ракс уйлари» деб таърифлайди.

Зардуштийлик шакллангач, ракс уйи олов уйига айланган, олов уйидан меҳмонхона, меҳмонхонадан чойхона келиб чиққан. Уларнинг барчаси эр-йигитларга хизмат қилган, шу боисдан Толстов уларни «эркак уйлари» деб атайди. Олим чойхонани исломгача бўлган жамоа маросим муассасасининг асрлар оша етиб келган кўриниши деб ҳисоблайди. Зеро, чойхонада жўралар шу кунгача ош тайёрлашади, ўйин-кулги қилишади, аския айтишади, суҳбат қуришади. Ўзбеклар ва тожиклар орасида ҳамон сақланиб келаётган, одатда меҳмонхоналарда ва чойхоналарда ўтказиладиган гап-гаштаклар ҳам маълум даражада ўша эркак уйлари маросимлари, томошалари, ўйин-кулгиларининг давомидир. Жўраларнинг йиғинларида маҳсус эрмак ўйинлар, топишмоқлар, маталлар, муқаллидлар, айтишувлар, лапарлар, масхарабозликлар расм бўлган. Улар «меҳмонхона ўйинлари» деган катта бир туркумни ташкил этган. «Ярқ этди», «Қушим боши», «Мошоба», «Юмронгқозик», «Қади бадбахт», «Жумжақа», «Лайлак илонни овлади», «Бургам», «Эчкижоним», «Пўстиним», «Чағаллоқ» ўйинлари ана шу

туркумдандир.

«Подшо-вазир» ўйини ҳам аслида шоҳ образи билан боғлиқ ҳолда оловхоналарда майдонга келган. Аммо у мураккаб ходиса, мазкур ўйиннинг келиб чиқишини билиш учун қадим замонларда аجدодларимиз томонидан сардор (шоҳ) мақоми қандай тасаввур қилинганини, шундан келиб чиққан шоҳ образи қандай тадрижий йўлларни босиб ўтганини англаш муҳим.

Шоҳ (сардор) мақоми ва образи дастлаб тотемистик ва анимистик қарашлар ҳамда инсонни ва оламни оқ ва қора, яхши ва ёмон ҳислатлар бирлигидан деб билиш (дуализм) билан боғлиқ бўлган, кейинчалик зардуштийлик эътиқоди ва «Авесто» билан тутшиб кетган. Аммо шунда ҳам зардуштийларнинг буқа (гов, кави) ва илон-от (қарапан) тотемлари билан боғлиқлиги ва улар ўртасидаги зиддият йўқолмаган, аксинча, Ахура-Мазда ва Анхра-Ману тимсоллари билан боғланиб, янги мазмун касб этган. Шоҳ ҳам мутлақ ҳоким, ҳам диний уюшма раҳбари (бош қохин) сифатида талқин этилган. Фарғонада шоҳ янги йилнинг қандай келишини аниқлаш, Ахура-Маздадан яхши ҳосил тилаш маросимига раҳбарлик қилгани маълум. Наршахий Бухородаги Моҳ бозорида зардуштийларнинг йилда бир марта бўладиган маъбудалар ҳайкалчалари савдоси, сўнг оловхонадаги ибодат шоҳ раҳбарлигида ўтгани ҳақида ёзади. Тан даври Хитой сайёҳи Вей Цзе бу тўғрида шундай ёзади: «Олтинчи ойнинг биринчи куни уларда (Ғарбий ўлка, аниқроғи, Самарқанд назарда тутилмоқда – М.Қ.) йил боши. Ўша кун келганда шоҳ ва халқ янги либослар кийиб, пойтахтнинг ғарбий томонидаги ўрмон майсазоридида соч-соқолларини тарашлайдилар ва етти кун от устидан камондан ўқ отишда мусобақа қиладилар. Охири кун келганда, нишон сифатида бир парча қоғоз устига олтин танга қўядилар. Ким тангани урса, ўша бир кунга шоҳ ҳуқуқига эга бўлади». Бу маълумот милодий VIII асрга тааллуқли. Бундан чиқадики, мазкур одат «Авесто» яратилиши жараёнида бутун қудрати билан ҳаракатда бўлган. «Бир кунлик шоҳ» томошаси XIV – XV асрларда, ундан кейин ҳам – то XX аср бошларигача катта байрамлар ва тўйларда

театрлаштирилган намоиш тарзида ўтказиб келинган. Чунончи, Зайниддин Восифийнинг «Бадоеъ ул-вақоеъ» асаридаги бир ҳикояда унинг аниқ тафсилоти келтирилган...

Ҳикояни баайни икки пардали спектакл дейсиз. Бош қахрамон – Бобо Савдой. Биринчи пардада у забун қиёфада. Иккинчи пардада Бобо Савдой шоҳ қиёфасида. Атрофдагилар унинг амру фармонини бажо келтирадилар. Иккала парда ҳам жиддий йўсинда бажарилади, бироқ натижаси кулгили. Яна бир нарсаси: иккала парда ҳам икки кўринишли бўлиб, воқеаларнинг ярми ичкарида, ярми ташқарида ўтади.

Аввалида оловхоналарда, сўнг меҳмонхона ва лангарларда ижро этилган «Подшо-вазир» ўйини ҳам аслида шоҳни танлаш ва ундан келиб чиққан бир кунлик шоҳ маросим-намоиши билан боғлиқ. Ўйин тартиби қуйидагича: ошиқ отиш орқали подшо билан вазир тайинланади. Ясовул матодан дара ясаб ишга тушади. Ошиқ отиш ёки ясовулнинг «хушёрлиги» билан «ўғри» тугилади. Вазир бу ҳақда подшога арз қилади. Подшо беш-ўн дарра уришга амр қилиб, сўнг уни ўйнатади. «От ўғриси»га давра айланиб кишнаш, «эчки ўғриси»га маъраш, «эшак ўғриси»га ҳанграш, «хўроз ўғриси»га хўроз таклидини қилиш, «бедана ўғриси»га бедана бўлиб сайраш буюрилган. Баъзан ҳатто аёл кўйлагини кийиб раққоса бўлиб ўйнашга мажбур қилишган. Кимдир латифа, кимдир ашула айтган, кимдир муқаллид, кимдир масҳарабозлик қилган. Ҳеч ким бош тортмаган, ҳамма учун подшо амри вожиб. Шу тарзда ўйин икки-уч соат давом этган, ярим ҳазил-ярим чин шаклида олиб борилган.

Ўйин давомида подшо билан вазир бир-икки марта ўзгариши мумкин. Шунда улар оддий фуқаро даражасига тушиб, янги ҳукмдорларга итоат қилади ва уларнинг ҳукмини бажаради. Бу ўйин уйланиш маросими таркибига ҳам кирган. Куёв подшо сифатида, унинг икки жўраси ўнг қўл, сўл қўл вазир сифатида гавдаланган, жазо чораси сифатида куёв-подшо ва унинг навкарлари учун сарполар ва турли-туман таомлар тортилиши, базм уюштириш талаб қилинган. Базмда йигитлар ўйнаган. Базм сўнггида куёв-подшонинг отаси, онаси, қариндошлари шоҳ ҳазинасини ўмаргани ёки ўз вақтида куёв-подшодан келиб

хабар олмагани учун «жазоланади»: тўққиз туя мол олиб келиш буюрилади. Улар тўққиз лаган ва баркашларда овқат ва ширинликлар келтиришади.

Мазкур ўйин баъзан суннат тўйи муносабати билан ҳам уюштирилган. Бунда асосан тўйбола ва унинг жўралари иштирок этишган. Шоҳ-тўйбола бошлиқ ёғоч қиличлар билан куролланган қирқта сарбоз, ёғоч отларга «минган» баччалар, карнайчи-сурнайчилар, баҳайбат Рустам, аждар қиёфаларини кўтарган кишилар шаҳар бўйлаб намойиш қилганлар. Бунда олий мартабага хос муайян тартиб бўлиб, фақат кулгили шаклларда кўрсатилган. Шаҳзодалар ва аслзодаларнинг хатна тўйлари муносабати билан ҳам катта намойишлар ўтказилган. Чунончи, Худоёрхон ўғли Ўрмонбекнинг суннат тўйи муносабати билан юзлаб санъаткорлар иштирокида шундай маҳобатли намойиш ташкил этган ва бу Мулла Ниёз Муҳаммад Хўкандийнинг «Тарихи Шохрухи» асарида ўз ифодасини топган.

Бу ўйинлар кўп жиҳатдан драмани, сахна асарини ҳам эслатади. Ўйин таркибини, савол-жавобларини ҳар бир эр киши болалигидан яхши билган. Шу боис омади чопиб «подшо» ёки «вазир» қилиб кўтарилган оддий киши, тўйбола куёв ёинки омади келмай «ўғри» бўлиб қолган киши бемалол ўзини шу қиёфада ҳис қилиши, зарур мулоқотга киришуви, лозим гапларни топиб сўзлаши керак эди.

Ўйиннинг қизиқарли чиқиши кўп жиҳатдан вазир ролининг ижрочисига, унинг сўзамоллиги, топағонлиги, ташкилотчилиги, маҳоратига боғлиқ бўлган ва ўғриларнинг ҳам гаплари қисқа, лўнда бўлади. Вазир гуноҳкорларга хилма-хил жазолар ўйлаб топиб, «подшо»га ахборот бериб, даврани бошқариб боради. У ўзига хос режиссёр ҳамдир.

Умуман олганда, ҳар ким ўз зиммасидаги қиёфани халқнинг анъанавий тасаввуридагидай гавдалантиришга ҳаракат қилган. Вазирнинг донолиги, сўфининг поклиги, ўғрининг қувлиги, ясовулнинг тўнкамижозлиги таъкидланган. Бошқача айтганда, жўралар ўз табиатларидан узоқлашиб, бошқа қиёфаларга киришган, яъни актёрлик қилишган. Бунинг устига жазо тариқасида ёки товон сифатида ижро этиладиган куй, қўшиқ,

ашула, ракс, масхарабозлик, муқаллид, қизикчиликларда ҳам жўралар ва куёв навкарларининг санъаткорлик қобилиятлари намоён бўлган.

Алқисса, бундай ўйинлар бир-бирига боғлиқ ходисалар бўлиб, ҳаммаси ҳам оловхона ва сайлгоҳларда ўтадиган йилбоши, яъни Наврўз каби маросимлардан келиб чиққан, аجدодларимиз ҳаётида асрлар давомида рўй берган тарихий-ижтимоий ўзгаришлар, тараққиёт таъсирида антиқа тамошаларга айлангани шубҳасиздир.

М.Кодиров.

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 2002 йил 22 март.

ДИЁРИМНИНГ ЧЕХРАСИ ГУЛГУН

Она диёримиз яна Наврўзи олам оғушида. Бу – йигирма биринчи асрдаги, борингки, янги учинчи минг йилликдаги Наврўзларимиздан. Лекин биз учун унинг энг азиз, энг қадрли томони – у Истиклолимизнинг Наврўзи. Биз Наврўзни озод ва мустақил Ватан – Ўзбекистонимиз бағрида шодиёна қарши олмақдамиз. Бунинг маъною мазмунини қанча теранрок идрок этсак, у шунча бой, кўркем манзаралар билан ақлу қалбимизни забт этади. Балки бу заминга Наврўзи олам кўпдан-кўп, мингларча ташриф билан қадам қўйгандир, балки ҳар бир ташрифининг ўз ҳикматлари бўлгандир. Лекин биз учун истиқлол йиллари Наврўзининг ўзгача таровати, ўзгача жилобахш ҳаракатлари бор. Чунки айни мана шу йилларда Наврўз ўзининг энг ҳаққоний, энг мукаммал маъносини топа билди десак, лоф эмас. Наврўз шу йиллар мобайида чинакам, кенг қамровли халқ байрамига айланди. Руҳий ва маънавий эркинлик унга қанот бахш этди. У оддий халқ сайлидан ёки лозазор сайридан катта, умумхалқ тантанаси, куй ва қўшиқлар, урф-одатларимиз намоён бўладиган баҳор ва бахт байрамига айланди.

Наврўз яшаш, яшнаш ва яшариш рамзи сифатида ғоят интизорлик билан кутиладиган айём. Чунки у йилнинг бошланиши, она Ернинг уйғониши, борлиқ ранго-ранг жилвалар билан кўзни ва кўнгилни қувонтирадиган даврдир. Тасаввур этинг: осмон тўла оппоқ варраклар, қозонлар тўла сумалак, турли-туман қушлар чуғури, сою қирларнинг узлуксиз зилол тўлкини, жўшқин ирмоқлар таронаси, қиз-жувонларимизнинг заррин либослари, кўпкари ва кураш майдонларида йигитларимизнинг мардона жавлони. Болалар қувончининг беҳаду бепоёнлиги! Наврўз – тиниқ само, ярқирок қуёш, меҳнат ва муҳаббат, гул ва мусиқа тимсоли. Мўл ҳосил иштиёқи билан нафас олаётган она замин, далаю боғларимиз бизни янги-янги умидларга чулғайди. Зеро, кўчат эккан, ариқ қазиган, йўл очган, кўприк қурган, бино тиклаган, фарзандлар бахтини ўйлаб, ўзини яхшиликка сафарбар этган одамнинг умри безаволдир.

Шу Наврӯз айёмида пойтахтимиз жонажон Тошкент кўчаларини, боғу майдонларини айланган киши чинакам байрамни янада чуқурроқ ҳис этади. Янги-янги қурилишлар, ойнадай равон йўллар, эрта-индин ишга тушадиган яна янги метро бекатлари, оппоқ гуллаган дарахтзорлар, кўзни қамаштирадиган мўл-кўл кўкат бозорлари дилга қувонч бағишлайди.

Хаёлан ҳар бир хонадонга бир кириб боринг-а. Ажойиб, унутилмас лавҳаларнинг, гўзал ҳаётий лаҳзаларнинг гувоҳи бўласиз. Ҳамма жойда Наврӯзий жозибача. Бешик тебратаётган бахтли оналар чехрасида, нуроний бувилар ва бувалар дуосида, келинчаларимизнинг ширин табассумларида, ёш авлоднинг шодон кий-чувида мислсиз баҳорий талпинишларни кўрасиз. Ҳамшаҳарларимизнинг ҳар бири озод Ватанимиз камолини, осмонимиз мусаффолигини, ҳаётимиз осудалигини ўйлайди. Яхши ният, меҳру оқибат, назокатли кўнгил изҳорлари кўксингга ажиб бир мамнунлик шавқини солади. Шу юртнинг янада обод бўлиши, баркамол авлод эртаси, маънавиятимиз ривожини, эркинлигимиз, дахлсизлигимизни ўйлаб, кечаю кундуз эл-юрт тинчлиги, фаровонлигини таъминлаётган муҳтарам Президентимиз – **Юртбошимизни халқимиз чин юракдан муборақбод этади.**

Наврӯз қалбларимизга муқаддас Аёл тимсолида ҳам меҳр-муҳаббат бўлиб қиради. Наврӯз ва Аёл тушунчалари ҳаётбахшлик сарчашмаларидек бир-бирларига жудаям яқин. Аёлни кўпинча қуёшга ўхшатадилар. Бу гапда катта ҳақиқат мавжуд. Офтоб оламни ёритса, она бу одамни яратувчи улуғ зотдир. Ҳукуматнинг Оналарга бўлган эътибори ҳам аслида шундан. Улуғ шоиримиз Алишер Навоий ўзбек гўзалини таърифлар эканлар:

Мувофиқ кийдилар, бўлмиш магар

Наврӯз ила байрам,

Чаман сарви ёшил хилъат,

Менинг сарви равоним ҳам, —

дея Наврӯзни қутлаганларини яхши биламиз. Яъни чамандаги сарву дарахтлар яшил либосга бурканган бўлса, уларга мувофиқ тарзда бизнинг сарв қад дилбаримиз ҳам яшил

кўйлак кийдилар, дейилмоқда. Нақадар гўзал ташбих, аниқ тасвир! Ёки буюк устоз айтган «Дехқонки донa сочар, ерни ёрмоқ билa ризқ Йўлини очар... Олам маъмурлиги алардин, меҳнат аҳли масрурлиги алардин. Ҳар қаён қилсалар ҳарокот, элга ҳам қут етар, ҳам барокот. Дехқонки тузлук билан донa сочар, ҳақ ҳар бирига етти юз эшигин очар... Дехқоннинг бир донa сочарида бу ҳолдур, ўзга ишлари таърифи маҳолдур» деган сўзларини бир эсланг, нақадар бизнинг кунларимизга уйғунлик бор бу ҳаққоний эътирофда!

Наврўзимизнинг яна бир бекиёс файзу фазилати шундаки, у ўз Ватанинг билан фахрланиш хиссини, ғурур ва садоқат туйғусини кучайтиради. Минг йиллик анъаналарни ўз қалби тўрида ардоқлаб келаётган жонажон халқимизга бўлган эҳтиром туйғуларимизни янада баланд нуктага кўтаришга ёрдам беради. Наврўз она юрт гўзалликларини кўз қорачиғидай асраш, уларни янада кўпайтиришга бўлган интилишларни янги поғонага кўтаради. Дунёдаги барча воқеаларни кунт билан қузатаётган ҳар бир ватандошимиз Оллоҳ назар солган диёр — Ўзбекистонимизнинг бугунги тинч ҳаёти ва келажакка дадил парвозини кўриб, чин қўнгилдан фарзандлик меҳри билан боши осмонларга етиши табиийдир.

Ўзбекистон узра Наврўздир бугун,

Озод диёримнинг чехраси гулгун,

Бу яшил гузаллик қалбингга уйғун,

Диёрим, Наврўзинг муборак бўлсин!

Биз сени қутлаймиз бағримиз очиб,

Биз сенга тилаймиз омонлик, сафо.

Бизга ташриф этдинг баҳримиз очиб,

Қадами қутлуғим, келгил, мархабо!

Мархабо, Наврўзи олам — фасллар келинчаги! Қадамларинг қутлуғ келаверсин!

Жуманиёз Жабборов,
Ўзбекистон Халқ шоири.

«Тошкент окшоми» 2001 йил, 19 март

КҮНГИЛ БОҒЛАРИ НУРГА ТҶЛАВЕРСИН

Наврӯз тонглариининг ниятлари кутлуғ, орзулари яшноқ, умидлари ҳаётбахш. Кексаларнинг айтишича, бу куннинг хосиятлари кўп. Сахарларида неки дуо қилсанг, ижобат бўлади. «Муборак айёмда ғамга ботма, ўйнаб-кулиб юр. Ана шундагина келгуси Наврӯзгача шод-хуррам бўласан!» дейишади улар. Бу ҳикматларни эслайману, атрофга боқаман. Тупроқни ёриб яшашга чоғланаётган майсалар, ариқ бўйларида очилаётган гунафшаю чучмомалар, боғлар ичкарасида хониш қилаётган кушлар, ҳамма-ҳаммаси Наврӯз келганини бир-бирларига айтиб суюнчилаётгандай. Митти кушларнинг тилидан учаётган қўшиқ юракларимизга кўчиб, бизни ҳам ҳайрат оламига етаклаётгандай. Беихтиёр қалбимизни қувонч ҳисси қамраб олади, нурли туйғулар кўнглимизнинг ич-ичларини ёриштиради. Ҳаёт қанчалар гўзал, баҳор қанчалар кўркем, нурафшон Наврӯзимиз эса кўзларимизга яқин, қадрдон!..

Ҳа, биз чиндан ҳам бахтли ва саодатли халқмиз. Асрлар бўйи илдизларидан узилмаган, мудом яшилланиб турган бақувват дарахтга ўхшаймиз! Бу дарахт дунёдаги жамики миллат ва элатлар ҳавас қилгулик даражада улкан, улуғвор! Кейинги ўн йил ичида эса биз янада яшилланиб, янада яшаргандаймиз. Аслида ўн йил кўҳна тарих олдида киприк қокқунчалик муддат. Лекин, бу йиллар юртимизга шунчалик кўп нарса бердики, буни улкан китобларга тарих қилиб ёзса арзийди! Наврӯз ва ҳайитларимиз қадим-қадимданок байрам қилиб келинган. Манбаларда айтилишича, Наврӯзимиз салкам уч минг йиллик тарихга эга экан! Кўҳна битикларда Наврӯзга шундай таъриф берилади: «Ҳамал йилнинг бошланиши, умид ойидир. Қутлуғ кун (Наврӯз) ҳиммат ва яхшилик рамзи. Ундан элга ҳаракат, ерга баракат келгай...»

Биз умид ойининг чароғон кунлари сари илгарилаяпмиз. Кўнглимиз боғлари энг тоза ниятлар билан файзиёб. Оёқларимиз остидаги ҳар чўпу майса, жамики мавжудот кўзларимизга азиз эканини бу кунларда янада теран англаётгандекмиз. «Тирикликка шукрона келтиринг, борликни

авайланг. Олам бутунлигию осойишини эъзозланг!» дейди аҳли донишлар. Одамлар минг-минг йиллардан буён тўғри яшамоқнинг шарти бўлган шу ҳикматларга амал қиладилар. Бу ҳикматлар эса бизнинг кунларимизда янгича мазмун касб этади. Эндиликда ҳар биримиз тинчлик ва омонлик сўзларини юракдан англаймиз. Ёруғ, ёғдули кунларимизга, осойишта ўтаётган лаҳзаларимизга шукроналар айтамиз. Қутлуғ кунда кўни-кўшнидан тортиб ёру биродарларимизгача, ҳаммасининг кўнглини олмоққа чоғланамиз. Эзгу ва савоб юмушларни адо этмоққа, кимнингдир оғирини енгил қилмоққа, кимгадир иссиқ сўзимизни тезроқ айтмоққа шошиламиз. Токи, қутлуғ кунларнинг савобларидан ҳеч биримиз бебаҳра қолмайлик...

Айтишларича, сумалак қайнаётган қозон атрофида куну тун фаришталар айланиб юрармиш. Шунинг учун ҳам пок бўлиб, сўнг сумалак қозони атрофида етти марта айланган кишининг ниятлари тезда амалга ошармиш. Сумалак пишириш, ана шу таомдан жажжи пиёлачаларга солиб, бедармон кексаларни, беморларни йўклаш халқимизнинг азалий одати. Бу одат Наврўзда ўзгача тараддуд билан амалга оширилишида гўё бир сир бордай... Сумалак пишириляётган хонадонда то сахарга довор ўйин-кулгу авж олади. Халқ термалари, ўланлари ва лапарлари ўз-ўзидан ёдга тушаверади. Қизу келинчаклар, ҳатто аяжонларимиз ҳам бу лапарларга қўшилиб кетадилар. «Ҳалинчак» лапарлари мана бундай айтилади:

Кўкка учган ҳалинчак,

Шошмасанг-чи, сен бунча?

Бошим гир-гир айланар,

Очилмаган мен ғунча!

Лапарнинг қолган қисмини бошқа бирови давом эттиради:

Кўкка учган ҳалинчак,

Тезроқ очилсин ғунча.

Сўлимасин, яшнасин,

Турсин дунё тургунча!

Мен эртасига ишга кетаётиб, болалар боғчаси ёнидан ўтаман. Ичкарида шўх мусиқа садолари янграйди. Жажжи бир кизалоқ бийрон тилда қўшиқ куйлайди:

Мен онамни севаман,

Кенг оламни севаман.

Соғ бўлсин онам, дейман,

Тинч бўлсин олам, дейман!

Болажонлар тилида янраган соф ниятлар Наврўзнинг хуш наволарига ҳамоҳанг. Янги асрнинг илк Наврўзи, Оналар ва болалар йилининг қувончлари ҳам шу ҳамоҳангликка қўшилиб кетгандай, гўё! Ҳар жойда кулгу ва табассум, ҳар даврада қаҳ-қаҳа ва қўшиқ... Олам қўшиққа тўлса, борлиқ ҳам жуда гўзал кўринаркан!

...Бугунги покиза кунлар учун тилакларимиз бисёр. Кўнгил боғлари нурга тўлаверсин. Нур, зиё бор жойда умид ва ишончлар гул очади. Эзгулик мева беради. Меҳр-мурувват, бирдамлик, диёнат ва яхшилик хислатлари юрагимизни безайди.

Жамики эзгуликлар сенга йўлдош бўлсин, Наврўзи Олам, юртимизга хуш келибсан, эй нурафшон айём...

**Гулчехра Жамилова,
«Тошкент оқшоми», 2001 йил 19 март**

ЮРАКЛАР УЙҒОНГАНДА

Ватан фаслларининг ёмони йўқ. Титраб, увишган дарахтларга бир кечада биллур либослар кийдириб, боғларни афсонавий тусга киритувчи қиш ҳам, қуёш ердами ё кўкда ёнаётгани билинмайдиган оташли ёз, хаёлкаш куз – бари бир-биридан яхши. Аммо барибир бахор ўзгача... Чақмоқларнинг қарсиллаб, булутларнинг ёғилиши. Дарахтларнинг қўлларига гул, япроқлар тошиши – бари-бари одамнинг юрагидаги энг гўзал туйғуларни уйғотиб юборади. Киши ўз-ўзидан жилмайгиси келади. Кўзига ҳамма нарса бошқача, чиройли кўринади.

Худди ана шундай севгига, севинчга мойил чоғларимизда энг қадимий, энг яхши байрамимиз Наврўзи олам ўлкамизга ташриф буюради. Бу қадим байрамда миллатимизнинг минг-минг йиллик анъаналари сақланиб қолган.

Беруний бобомиз ёзишларича, ўтмиш аجدодларимиз Наврўзи оламда бир-бирларига ширинликлар улашганлар, сув сепганлар, ёш-яланглар сайилгоҳларда арғимчоқлар учишган.

Ўйлаб кўрсак, бу удумларда катта рамзлар яшаган. Ширинликда одамларни яқинлаштирувчи, хурсандчилик белгилари бор. Сув эса жонланиш, ҳаёт рамзи. Арғимчоқлар қанотланиш, парвозга ишора.

Демак, доно аجدодларимиз Наврўзни инсонларни бир-бирига яқинлаштирадиган, мудроқ ҳиссиётларини уйғотиб юборадиган, қалбига қанот бахш этувчи бир айём сифатида қарашган.

Бугун Ўзбекистон озодликка эришгач, Наврўз яна азалий руҳига қайтмоқда.

Бу байрамни ҳеч ким ўз уйи, ўз хонасида ўтказмайди. Ҳамма табиат бағрига чиқади. Одамлар гўё табиат билан жисми жони боғлиқ эканини, қондош, қариндош эканини шу куни яна бир бор чуқурроқ хис этаётгандек бўлади.

Дехқон тупроқни кафтига олгани ҳам, болаларнинг майсазорларда чопиши, уйма-уй бойчечак айтиб, қорни ёриб чиққан чечаклар улашиши бари-бари табиий кўринади.

Майдонларни кўпқарига тўпланган тулпорлар сурури тутиб

кетади. Тулпорларнинг кўзида юлдуз ёнади, туёғидан учкун сачрайди. Дошқозонларни оловнинг қайноқ тиллари ўпади. Шамоллар сумалакнинг хуш исларини олиб узоқ-узоқларга учади.

Одамлар ана шу яхшилик, ана шу шижоат, гўзалликлараро ўзи ҳам яхшилашади. Ўзи ҳам Наврўзи оламнинг бир бўлагига айланади.

Гинадорларни яраштириб қўядилар.

Хасталар, кўнгли яримларни йўқлайдилар.

Келинчақлар саломга чиқади.

Гул, ниҳол ўтқазадилар, ҳашар қиладилар...

Бу хилдаги яхшиликлар йил сайин кўпайиб бормокда. Наврўз айёмида топшириладиган «Офарин» деб аталган нуфузли мукофот таъсис этилди. Бу мукофот истеъдодларнинг янги имконларини кашф этмокда. Ҳар йили бу қадимий Миллий байрамимиз кунлари Ўрта Осиё давлатлари театрларининг анъанавий фестиваллари бўлиб ўтади.

Бу фестиваль қардош, қондош миллатларнинг ёш санъаткорларини яқинлаштиради, бир-бирининг қувонч, ташвишларидан хабардор этади.

Бундан икки йил муқаддам ҳазрат Алишер Навоий номидаги миллий боғимизда Наврўз тантаналарини бошлаб берган экан, **мамлакатимиз раҳбари: «Мен омон эканман, халқим ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди», дедилар.** Ўша лаҳзалар, Наврўз қадри яна бир қарра баландликка кўтарилди. У табиат байрамилик доирасидан чиқиб, миллат тақдири, қисматига дахлдор бир яхшиликка айланди.

...Мана яна ўша юракка яқин айём қадрдон юртимиз, бош кентимизга ташриф буюрди. Неча кунки, қуёш Наврўз келар йўлларни нур қўлларида силайди. Шамоллар гиёҳларни тебратиб хуш ислар сочади.

Кўзларимга илоҳий бир назар келди,

Қўлоғимга жаранглаб хушхабар келди.

Юрагимга зафар келди, сафар келди,

Ўзбекистон тупроғига баҳор келди.

Қуёш яна султон этиб сайланади,

Камалақлар кўкка камон бойланади.

Калдирғочлар қўрикчи қуш, айланади,
Ўзбекистон тупроғига баҳор келди.
Булут ёғар, ёғишлари кумуш, кумуш,
Новдаларнинг қуртаклари оқ қуш, кўк қуш,
Бинафшали шамолларнинг нафаси хуш,
Ўзбекистон тупроғига баҳор келди.
Тўлқин кучли, тош қирғоклар кемтилмоқда,
Қизғалдоқлар баландларга интилмоқда,
Қишнинг қора аёзлари унутилмоқда,
Ўзбекистон тупроғига баҳор келди.
Қорақўзлар, баҳор бизнинг баҳор бўлсин,
Тошни ёрган майса эркдан чопар бўлсин,
Ҳақиқий бахт бизни излаб топар бўлсин,
Ўзбекистон тупроғига баҳор келди...

Табиатни, унга уйғун инсон руҳиятини ўзгартиришга қодир
Наврўзи олам ҳаммамизга кутлуғ келсин! Ўлкамизда,
кўзимизда, кўнглимиздаги уйғониш муборак, ҳамшаҳарлар!

**Қутлибека Раҳимбоева,
«Тошкент оқшоми», 2001 йил 19 март.**

БОҶИЙ БАЙРАМ

Яшариш, бўлмиш Наврўзи оламни фақат юртдошларимиз эмас, балки юртимизда ўзбек халқи билан ёнма-ён бир оила фарзандларидек аҳил, иноқ, тотув яшаб келаётган 100 дан зиёд қардош миллат ва элат вакиллари ҳам қувонч билан байрам қиладилар.

Мухбиримиз Наврўз байрами арафасида юртимизда фаолият кўрсатаётган айрим миллий-маданий марказларнинг раҳбарлари билан мулоқотда бўлди.

Николай ТОДОРОВ,

Болгар миллий маданий маркази раҳбари:

– Серкуёш Ўзбекистон менинггина эмас, балки бошқа болгар биродардаримнинг ҳам иккинчи она Ватани бўлиб қолган. Тан олиб айтиш керакки, ўзбеклар диёри ажойиб диёр, қалби пок, оқ кўнгил, меҳмондўст ўзбек халқига ҳавасим келади. Чунки неча йиллаб истибдод тузуми бўлганига, миллий қадриятлари, анъаналари топталганига қарамай барибир ўзбеклар ўзларининг қадимий ва навқирон байрамлари бўлмиш Наврўзни унутмадилар, аксинча мустақиллик йилларида бу ажойиб, инсонларни эзгуликка, меҳр-мурувватга чорловчи улуғ айём Наврўзнинг зўр тантана билан байрам қилинаётганлиги кишини беҳад қувонтиради. Наврўз – янги кун, янги йилнинг бошланиши деб ҳисоблангани учунгина эмас, балки кишиларга эзгулик уруғини сочгувчи айём бўлгани учун ҳам қадрлидир. Мен миллий маданий марказимиз номидан барча ўзбекистонликларни ана шу гўзал байрам билан қутлаб ҳар бир оилага тинчлик, хотиржамлик тилайман.

Исмоил Рустам ўғли МАМЕДОВ,

Тошкент шаҳар Озарбайжон

«Гардошлик» миллий-маданий

маркази раҳбари:

– Азал-азалдан ўзбек ва озарбайжон халқи бир-бирига кондош, биродар сифатида аҳил, тотув яшаб келган, Мустақиллик йилларида эса бу дўстлик янги чўққиларга

кўтарилди. Чунки бизнинг урф-одатларимиз, анъаналаримиз, байрамларимиз ҳам бир. Масалан, эзгулик ва мурувватни ўзига жо этган қадимий байрам Наврўз шубҳасиз озарбайжонлар учун ҳам энг улуғ айёмлардан бири ҳисобланади. Шу куни барча бир-бирини янги йилнинг, янги куннинг бошланиши билан кутлайди, совға-салом улашади, меҳрга муҳтож ногиронлар ҳолидан хабар олади. Мухтасар қилиб айтганда бу йилги Наврўз ҳар бир инсонга бахт-саодат келтирсин. Осмонимиз мусаффо, ҳар бир оила тинч-тотув яшаб, ўйлаган орзу-ниятларига етсин. Аввалги йилда улгуролмай қолган ишлари жорий йилда амалга ошсин.

**Давлатбек САЪДУЛЛАЕВ,
«Ориено» тожик миллий-маданий
маркази раҳбари:**

– Ҳаммага шодлик ва бахт улашгучи байрам бўлмиш Наврўзнинг қадами доимо қутлуғ келсин. Ўзбекистоннинг, қолаверса, бутун дунё мамлакатларининг барқарорлиги абадул-абад бўлсин.

**Артур САМБОЛЦЯН,
арман миллий-маданий
маркази раҳбари:**

– Наврўзнинг боқийлиги шундаки, у ҳар бир инсонни фақат эзгуликнинг, яхшилиқнинг қадрига етишга ўргатади. Шу боис ҳам бу гўзал айём фақат ўзбекларнинггина байрами бўлмай, балки шу юртда яшаётган, Ўзбекистонни Ватан деб билган бошқа қардош миллатларнинг ҳам байрамидир. Наврўзда баҳорий таомлар сумалак, кўк сомса, кўк чучвараларнинг тайёрланиши ҳамда қадимий миллий халқ ўйинларининг ўтказилиши эса шубҳасиз ўзбек халқининг улуғ халқ эканлигидан далолат беради. Ниятим ҳар бир оилага эзгулик тилаган ҳолда Наврўзи олам ҳар бир инсон қалбига мудом яхшилиқ уруғини сочаверсин.

ИБРАТЛИ ҲИКОЯТЛАР

Умар Хайёмнинг «Наврўзнама» асари узоқ тарихимиздан Наврўз байрамининг келиб чиқишидан, шунга боғлиқ аجدодларимизнинг урф-одатларидан хикоя қилади. Хусусан ушбу рисолада бир қатор одатлар тарихига тўхталиб арпанинг минг дардга даволиги ва қаламнинг таъриф-тавсифи ҳақида ҳам тушунтиришлар берилади. Қуйида улардан баъзи тафсилотлар ва хикоятлар келтирдик.

Донолар арпанинг яхши аломати бор деб ҳисоблаганлар, чунки арпанинг фойдаси кўп. У егулик бошқа ҳамма донлардан тез пишади. Қирқ кун ичида омбордан омборга тушади. Қаерга ташлама у ҳамма ерда унади ва барча ўсимликлардан тезроқ кўкаради. Арпа дориликка ҳам, емакка ҳам ярайди. Айтишларича, уни еганда қон ҳеч қачон бузилмайди ва томирдан қон олишга ҳожат қолмайди. Ироқ табиблари уни «Ажаб кутлуғ дон» дейдилар. У 24 хил касалликларни даволашда фойдалидир. Агар ой тутилган пайтда арпа сепилса, ундан қилинган нон телбаларга шифо бўлади. Арпа сепилаётган пайтда ой катталашиб, Зухрога қарама-қарши турса ва ориқ от шу арпани еса у семиради. Йилнинг яхши ва ёмон келиши ҳам арпага қараб аниқланади. Агар арпа бошоғи тик ва қалин ўсса бу йил серҳосил, агар қийшиқ, яккам-дуккам ўсса, демак йил кам ҳосил бўлади. Пайғамбарларимиздан бири «Нонлар ичида энг яхши нон – арпа нони, ким унга қаноат қилса, у уни тўйдиради, чунки бу менинг ноним, барча пайғамбарларнинг нони», – деган экан.

ХИКОЯТ. Кунлардан бир кун Ҳусравнинг отаси Ҳурмуз арпа экилган дала олдидан ўтиб бораётган экан. Арпазор суғорилаётган бўлиб, тошиб кетган сув йўл устига оқиб чиққан эди. Арпа дони шарофатли, пояси эса кутлуғ деб у ичиш учун бир кўзага сув тўлдириб олишни буюрди. Чунки Ҳурмуз арпазордан сизиб чиққан сув чарчоқни камайтириши ва корин оғриғига даъво, уни ичган одам кейинги йил арпа пишгунга қадар касалликлардан ҳамда чанқоқ азобидан ҳам холи бўлишини яхши биларди.

ХИКОЯТ. Кунлардан бир кун Шамс-ул-мулк Қобус Вушмагирга бир одам сарой дарвозасидан яйдоқ от етаклаб кирганини ва уни ўз экинзоримдан тутиб олдим деганини хабар қиладилар. «Арпазордан ёки буғдойзорданми?», деб сўради у. У одам: «Арпазордан», деб жавоб берди. Шунда Шамс-ул-мулк Қобус Вушмагир от эгасини олиб келишни буюрди. Ундан пишган арпа нархи қийматида жарима ундириб, агар деҳқонлар арпани яхши бўлсин десалар, уни отга шу пайтда берсинлар, аммо биз от эгалари ўзгаларнинг экинзорига отларни қўйиб юбормасинлар деб, адаб бермоқ учун жарима олдик. Чунки арпа пайғамбарлар овқатидир. Зеро, дин уларнинг ёрдамида қарор топади, яна арпа чорва емидир. Подшоҳлик эса шуларнинг ҳаммаси билан барқарор, дея ер эгасига ундирилган жаримани берди.

ХИКОЯТ. Айтишларича, пайғамбарларимиздан бири буғдой еб қўяди, аммо у буғдойдан қанча емасин тўймас эди. Шунинг учун у Оллоҳ таолодан илтижо қилди ва у арпа юборди. Ундан нон қилиб егач тўйди. Шундан сўнг у агар яшил ва янги арпани кўрса яхшиликка йўярди. Шу сабабли Ажам подшолари ҳар йили Наврўзда фойдали ва қутлуг бўлгани учун арпадан баҳраманд бўлишни истар эдилар.

Умар Хайёмнинг «Наврўзнома» асаридан.

МАРҲАБО, ЭЗГУЛИК ТОНГИ

Биз – ўзбеклар фирдавсмонанд юртимиз билан ҳар қанча фахрлансак арзийди. Унинг серхосил тупроғи, мусаффо осмони, танти одамларидан ҳар қанча ифтихор этсак-да кам. Шунингдек, бизнинг байрамларимиз ҳам ўзгача, айёмларимизда ўзига хос. Тўғри, байрамлар ҳамма юртда ҳам бор, аммо барибир биз қутлуғ кунларни ўзгача иштиёқ билан кутамиз. Хусусан, фасли навбаҳорда улуг айём Наврўзни алоҳида интиқлик ила соғинамиз. Негаки, Наврўз фақатгина қандайдир тадбирларни ўтказадиган, маълум бир маросимларни белгиладиган сана эмас. Асло, Наврўз бир сўз билан айтганда, кадр-қиммат, меҳр-оқибат айёмидир. У яшариш, янгилиниш демакдир. Наврўз баҳона гина-кудуратлар унутилади, аразлашганлар орасидан хафагарчилик арийди. Нуроний отахону онахонлар дуога қўл очиб, яратгандан ризқу рўз, насибамизга баракот тилайдилар. Бободехқон эса эзгу ниятлар билан ерга уруғ қадайдди.

Наврўз Шарқ халқларининг азалий айёмидир. Ушбу шодиёна баҳона маҳалла-қўй, аҳли-қариндош бир хонадонга йиғилиб хурсандчилик қилишган. Дошқозонда сумалак қайнатишиб, тонг отар базмлар ўтказилган. Ота-боболаримиз, буви-момоларимиз бу байрамни нишонлаб, турли-туман ранг-баранг удум ва маросимларда иштирок этишган. Қадимда аждодларимиз Наврўз кунлари қиш манзиллари – қишлоқлардан ёзги меҳнат ва ҳордиқ масканларига кўчиб ўтишган. Шунингдек, жамоа-жамоа бўлиб, ҳашар-ошарлар уюштирилган. Ўтган аждодлар руҳи ёд қилинган. Уларнинг мазорлари ободонлаштирилиб, кўкаламзорлаштирилган. Оммавий равишда мевали, манзарали дарахтлар ўтказилган. Далаларда Наврўз – янги йил, янги ҳаёт қайнаган.

Наврўз байрамига атаб аждодларимиз махсус кийимлар тайёрлашган ва уни байрам либоси сифатида кийишган. Наврўз таомлари ўзига хос бўлган.

Наврўз байрамининг энг аҳамиятли жиҳатларидан бири – кексаларга ҳурмат, уларнинг ҳолидан хабар олиш, ёрдамга муҳтожларга кўмак беришдир. Шунингдек, бу кунлар

мархумлар ёдига жуда катта эътибор берилган. Масжиду Мадраса, хонадону маҳалла, қабристонун зиёратгоҳларида қуръон ўқитилиб, жонликлар сўйилган. Етим-есирлар учун катта дошқозонлар осилиб, қурбонлик таомлари пиширилган. Умуман олганда, Наврўз баҳона дилдаги барча эзгу ниятлар рўёбга чиққан. Шундай экан, Ватанимизнинг бу галги Наврўзи юртимизга янада файз-барокат, осойишталик олиб келсин. Марҳабо, Наврўз!

**Мақсуд Жонихонов,
«Тошкент оқшоми», 2002 йил 20 март.**

ЮРАКЛАРДА ЯШАЙВЕРАСАН, НАВРЎЗ

НАВРЎЗНИ ТАНИГАНИМ

1989 йил, март. Мактабнинг битирувчиларимиз. Синф раҳбаримиз дарсдан сўнг мактаб ҳовлисида синфимиз билан йиғилишимизни ва бир масалада маслаҳатлашиб олишимиз лозимлигини айтди. Тўғриси, синфимиз мактабда бўладиган катта-кичик тадбирларда энг фаол бўлса-да, ўқитувчиларимиз биз билан ҳеч маслаҳатлашмас, фақатгина уларнинг топшириқлари сўзсиз бажарилар эди. Ва бунга астойдил кўникиб ҳам кетгандик. Лекин шу кўпи беш соатлик турли фанлардан олган сабоқларимиз одатдагидан камроқ эътиборимни тортгани рост. Бутун ўю фикрим дарсдан кейин бўладиган маслаҳатда эди. Наҳотки ўқитувчи ўқувчилар билан маслаҳатлашса. Ўқитувчи бўлгандаям қаттиққўлликда донғи кетган домла, дея ўйлардим...

– Ҳўш, ҳамма шу ердами?! – дея саволомуз сўз бошлади домламиз. – Энди гап бундай. Сизлар мактабнинг ҳам дастёри, ҳам маслакдоши бўлиб қолдинглар. Ҳадемай катта ҳаётга шўнғиб кетасизлар. Шу пайтгача биргаликда кўплаб тадбирларни ўтказдик. Мактабда ўтказган кеча ва тадбирларимизнинг барчаси мана шу қўлимдаги папкага жойланган сценарийлар асосида бўлди. Уни бизга РайОНО берган. Юқоридан тасдиқланган. Лекин эндиги режалаштираётганимиз Наврўзни нишонлаш масаласи бир оз жиддийроқ. Бу борада маслаҳат жоиз. Бу йил мактабда Наврўзни нишонласак. Кимда қандай фикр ёки таклифлар бўлса ўртага ташласин.

Ҳамма ҳаёлига келган биринчи фикрни ифодалашга тушиб кетди. Ва ҳамманинг фикри айнан бир нарсани тасдиқлар эди: «Мактабда сумалак пишираимиз!»

– Фақат сумалак билан иш битмайди. Мақсад катта, – деди муаллимимиз. – Уни тасаввур этиш учун Наврўз нималигини билиш керак. Ҳозир сиз билан биз билган нарсалар бу байрамнинг моҳиятини очиб бермайди, менимча. Яхшиси, бугун сизлар билан бир қарорга келдик, деб ҳисоблаймиз.

Мактабда Наврўзни нишонлаймиз. Сизларга топшириқ шуки, Наврўз ҳақида, у билан боғлиқ удумлар хусусида уйдаги катталардан маълумотлар йиғиб келасизлар. Эртага шу вақтда яна йиғиламиз.

Ўша куни интиқиб кутганим – маслаҳат узоққа чўзилмади. Масала эса, ўқитувчи билан ўқувчиларнинг маслаҳатлашишига арзимайдигандек туюлди. Тарқалишдик. Эртасига домламиз бизни синфхонага бошлади. Уч-тўртта ўйинқароқ синфдошларимизнинг келмаганига эътибор ҳам бермаган ўқитувчимиз дафтар-қалам олиб ким нима «билиб» келган бўлса, ёза бошлади. Синфдошларимиз бирма-бир ўрнидан туриб Наврўз ҳақида, у билан боғлиқ халқимиз удумлари, амаллари борасида гапирар экан, Наврўз деганда дошқозонда сумалак пиширишнигина тасаввур этиб юрганимдан уялиб кетдим. Синфдошларимни тинглаб мендаги тасаввур шу даражада «семириб» кетдики, Наврўз – сарҳадсиз, тимсолсиз, фақат эзгуликлардангина иборат мулк, мулк бўлганда ҳам миллат мулки эканлигини англагандек бўлдим. Яна англадимки, у бир кунлик байрам эмас. Бошқа байрамлардан фарқли ўлароқ фақат мактаб саҳнасида, дастурхон атрофида, оила даврасида ёки туман марказида бўладиган сайллар атрофидагина нишонланмайди. У ҳар бир кўнгилга ташриф буюриб, узоқ муддат руҳий ҳамроҳ бўлиб юради. Наврўз ёзги куёшдан, кузги шудрингдан, кишнинг қору ёмғиридан фарқли ўлароқ осмондан тушмайди. У яшил майса бўлиб, бинафшаю лола бўлиб ердан чиқади. У қалдирғоч қанотида айвонингга инади. Олисдаги соғинганингдан, йўқлай олмаганинг онанг ҳолидан қўшнининг қўлидаги косада сумалак бўлиб хабар олади. У ҳовлию кўчаларга мевали, манзарали дарахтлар бўлиб экилади. Мехр-муруватли кишилар тимсолида баҳорги илик узилди дамларда бева-бечоралар, қариялар рўзгорига ризқ бўлиб киради. Қишлоғу шаҳарларга озодалиқ, тозалиқ, уйларимизга, кўчаларимизга саришталик сифатида келади. Ўзаро муносабатларимизда илиқлик янглиғ ифода топади. Буларнинг барчаси бир бўлиб, дошқозонда куну тун қайнаб **СУМАЛАК**ка айланади гўё...

ЯНГИ КУН СОҒИНЧИ

Ўша куни бу буюк байрам ҳақида жуда кўп маълумот олдик. Ҳозир ёзганим ўшанда мен таниган Наврўзнинг бир бўлаги, холос. Дарвоқе, кейинроқ билишимча, биз билан маслаҳатлашишдан олдин устозимиз Балиқчи (туман маркази)га борибди. ХТБга кириб Наврўзни мактабимизда кенг нишонлаш нияти борлигини айтиб, услубчилардан байрам сценарийси юзасидан маслаҳат сўрабди. Табиийки, услубчилардан Наврўз байрамини таълим муассасаларида нишонлаш юзасидан на тавсиялар ва на сценарийлар ола билган. Аксинча, улардан бири «Наврўзни нима қиласиз, домла, тинчгина ўзимизнинг Навбаҳор байрамини нишонлаб кўя қолмайсизларми. Ахир ўша эскича байрамнинг ўрнига замонавий Навбаҳорни куй-қўшиққа бой қилиб ўтказсангиз, ўқувчиларингиз эслаб юради», деган мазмунда «жўяли» таклиф киритибди. Бундан кўнгли тўлмагач, устозимиз ўқувчилар билан бамаслаҳат бир иш қилишни кўнглига тугиб қайтибди.

Қисқа фурсатда домламиз бошчилигида мактаб миқёсида нишонланадиган Наврўз байрами сценарийси тайёрланди. У уч кун давомида битирувчи синф ўқувчилари томонидан «ижро» этилиши лозим эди. Бир ҳафталик тайёргарлик поёнига етиб, ўзимизни кўрсатадиган фурсат етди. Сценарий ижросига шу ўтган вақт мобайнида нафақат Шералибек жамоа хўжалиги, балки туман ва вилоят марказларида жойлашган корхона ташкилотларда ишлайдиган ҳамқишлоқларимизни ҳам жалб қилиб бўлгандик. Қишлоғимизда ягона бўлган кўп қаватли бино – 7-ўрта мактаб (у уч қаватли эди) фойдаланишга топширилганига уч-тўрт йил бўлган эса-да, кўкаламзорлаштириш у ёқда турсин, ҳали тўла жиҳозланмаган эди. Хуллас, турли жойларга ўқувчиларнинг қилган мурожаатлари жавобсиз қолмади. Жамоа хўжалиги ҳисобидан мактаб ҳовлисига экиш учун мевали ва манзарали дарахтлар, турли корхона-ташкилотлар ҳисобидан эса, боқувчисини йўқотган, кам таъминланган оилалар, ёлғиз яшайдиган қарияларга озиқ-овқат маҳсулотларидан иборат Наврўз совғалари уюштирилди. Бу орада мактаб ҳовлиси Наврўз

байрамини бутун кишлок аҳли билан бирга тантана қилиш учун ҳозирланди. Бугдой ундирилиб, сумалак пиширишга катта дошқозон осилиб, ўтинлар тахт қилинди.

Мактабда бўлаётган ишлардан ўқувчилар орқали хабар топган ота-оналару катта-кичик барча бирдек кўнглига «Наврўз бўлса, мактабга борамиз, албатта» деган мақсадни тугиб қўйгани бизга маълум эди. Шу боис байрам сценарийсини «кенгайтириб» ҳам қўйгандик. Ўқувчиларнинг бир куни мактабга келтирилган кўчатларни устозларимиз томонидан кўрсатилган жойларга ўтқазиб, сув йўлларини очиб чиқишга сарфланди. Ҳар бир гуруҳ ўзи эккан кўчатларни мунтазам суғориб туриш масъулиятини олиб, ишни яқунлашди.

Кишлоқ ўртасида дов-дарахтсиз, яланғоч ерга қурилган мактаб ҳовлиси яшнаб кетди.

Иккинчи куни синфдошлар маҳаллама-маҳалла қариялар, кам таъминланган оилалар аҳволидан хабар олиб юрар эканмиз, кўчада бизга ҳайрихоҳлик билан қараётган ҳамқишлоқларимиз муносабатларидан тўғри иш қилаётганимизни ҳис этиб, роса рухлангандик. Шу куни катта ёшдаги муаллималаримиз бошчилигида мактаб ҳовлисига осилган дошқозонга сумалак солинди. Дарслардан кейин хувиллабгина қоладиган мактабимиз ҳовлиси тобора гавжумлашиб борарди. Кечга томон ўқитувчию ўқувчилардан бошқанинг ташрифи кузатилмайдиган мактаб ҳовлисида бутун кишлок аҳли йиғилди, десам муболаға бўлмайди. Айримлар аллақачон бошланиб кетган баҳорги юмушлардан бир оз чалғиб, шунчаки келган, бошқалари кўпдан бери кўнгилочар тадбирларни қўмсаб юрганда мактабдаги «кутилмаган иш»дан бохабар бўлишга шошган, баъзи аёллар минг бир истиҳола билан қоронғуда ҳам уйига қайтмаган «кулоқсиз бола»сини гўёки қидириб мактабга келганди. Шу куни бутун кишлок аҳли ёшариб, навқирон бўлиб қолгандек эди, назаримда. Бу манзаранинг моҳиятига мен кейинчалик етдим. Яъни, одамлар Наврўзни соғиниб қолган экан.

ОЖИЗЛИК ИФОДАСИ

Ўша даврда жон талвасасида яшаётган, бутун дунё кўз ўнгида шармандаларча инқироз сари бораётган, бир неча ўн йиллар давомида бутун халқлар устидан ҳукмронлик қилиб келаётган, уни улуғламайдиган, қуллуқ қилмайдиган ва ёки унга тасаннолар айтиб алқамайдиган ҳар қандай миллий, диний, маҳаллий урф-одатлар, удумлар, анъаналар ҳамда амалларни кескин қоралайдиган, ундайларни кечирмайдиган, керак бўлса жазолаб қўядиган сохта тузум **МИЛЛАТ**ларга, **МИЛЛИЙ**ликка қарши ўзида куч топа олмай қолган экан. Наврўз нималигини ўшанда англаб етган бўлсам-да, уни нима сабабдан шундай катта тантана билан бутун қишлоқ даражасида нишонлай олганимизни кейинчалик тушуниб етганман. Зиёлилар сергаклашиб, эртани кўра бошлаган экан, ўшанда. Манбалардан маълум бўлишича, Наврўз энг кўхна байрамлардан бўлиб 2500-3000 йиллик тарихга эга экан. Шунча йўлни босиб ўтган, ўзига хос сайқал топиб улгурган, қолаверса, не-не тузумлару тараққиёт боскичларини кўрган, ўзида инсон ақл-заковати билан боғлиқ энг эзгу амалларни, ҳис-туйғуларни мужассамлаштирган, чуқур фалсафий тушунчага айланган Наврўз нобоп тузумда зўравонликдан безиб одамлар қалбига, юрагига «чекинган» экан. Одамзодга хос нарсa – кўнглингни ёзгинг келади, юрагингдагини бировга изҳор қилишни хоҳлайсан, дардлашишни истайсан.

Ўзининг маъно-мазмуни билан бунёдкорликни, яратувчанликни, меҳр-мурувватни, ҳамжиҳатликни, уйғонишни, бир сўз билан айтганда, МУСТАҚИЛЛИКни ифода этувчи Наврўзнинг миллатга, унинг руҳига нечоғли қувват беришини билган «доно»лар бу халқни ундан жудо қилишни мақсад қилиб қўйганларида бир нарсани билишмаган кўринади. Инсонни руҳан маҳв этиш, кўнглини забт қилиш, юрагидан жой олиш шунчаки гап эмас. Уни жисмонан йўқ қилишни ғалаба, деб ҳисоблаб келганлар буни билишга ожиз эдилар.

КЎЗ ТЕККАНМИДИ?!

Уч-тўрт йил олдин журналистик фаолиятим билан боғлиқ иш юзасидан Сирдарёга бордим. Ҳамма жойда Наврўз шукуҳи. Туманлару хўжаликларда навбатма-навбат катта концерт дастурлари, халқ сайллари, тўкин дастурхон атрофида совғасалом улашишлар, қизиқчилик, миллий томошалар, кўпқари ва бошқа спорт мусобақалари давом этаётган экан. Ишларим битгач, бизнинг водий томонларда улоқ чопиш дейиладиган кўпқари мусобақасини томоша қилиб қайтиш истагида Оқолтин туманига йўл олдим. Тошкент – Самарқанд йўли бўйида пешонасига «кўпқари» деб ёзиб олган машиналардан бирига ўтириб, мусобақалар бошланаётган бедапоёга етиб келдим.

Йўлда бораётиб ёши кексароқ киши менга бир-икки савол бериб қизиқсинган эди. Машинадан тушиб аланглаб турганимни кўриб, «мехмон, биз билан юраверинг, зериктириб қўймаймиз» деб қолди. Таклифни бажонидил қабул қилиб унга эргашдим. Аввал суҳбатлашдик. Оқил ака қашқадарёлик бўлиб, ўғли бугун кўпқарида иштирок этаётган экан. Уни томоша қилиш учун неварасини етаклаб шунча йўл босиб келибди. Суҳбатлашиб ушбу мусобақа хомийлари хузурига бордик. Оқил ака улардан совринга бериладиган битта гиламини ўғли Содиқжоннинг шаънига қўйилишини ва улоқни энг узоқ муддат ўзида тутиб турган чавандозга ҳадя қилишларини илтимос қилиб, қолдирди. Чамаси бир соатлар ўтгач Оқил аканинг совғаси Тошкент вилоятидан келган чавандоз Эсонбекка берилиши эълон қилинди. Кўзларига ёш тўлиб, неварасини кучиб ўтирган Оқил аканинг чеҳраси очилди. Менга жиддийроқ нарсасида сўзлашга чоғланаётганини билдириб, ишора қилиб қўйди-да, гап бошлади.

– Эҳ, мухбир болам, биз ўзимизга бегона ҳаётда яшадик-да. Шукрки, қолган беш кунимизни беармон яшаш насиб этапти. Илгарилари фалончи тўй бераяпти деган гап кўпқарию кураш бўлишини англатарди. Узоқ-узоқларгача курашчию чавандозларнинг овозаси кетарди. Тўйбошининг совринга атаган новвослари қурбонликдай гап эди. Чунки кўпчиликка ризқ бўларди, турли элатларнинг бошини бир жойга жам

киларди, миллий урф-одатлар, кадриятлар давомийлигини таъминларди. Хуллас, савоби бисёр эди. Ёшлигимда мен ҳам отдан тушмас эдим. Кўпқаридан қолмасдим. Кейинчалик бундай томошалар сийраклаша бошлади. Кўпқари мусобақалари деярли ўтказилмай қолди.

Бунинг сабабларидан бирини ўғлим Содиқжон менга айтиб берган. Бизга **КЎЗ ТЕККАН**, деса ҳам бўлади. У ҳарбий хизматни Украинада ўтаган. Кетганига бир йил тўлганда отпусага бораёпман, командирим ҳам мен билан бориб, Ўзбекистонни кўриб келмоқчи. Тайёргарлик кўриб турунглари, деб телеграмма ёзди. Шофёрликка ўқиб олгани яхши бўлган экан. Армияда генерални олиб юрган. Орадан бир ҳафта ўтиб, ўғлим генерали билан келди. Ёнида вилоятдан ҳам ҳарбийларнинг катталари қўшилган. Шу куни уйимиз тўйхона бўлиб кетди. Отам раҳматли ҳаёт эди. Эртаси куни меҳмонларни қирнинг ортида бўлаётган кўпқари мусобақасига олиб бордик. Ўзимизнинг военкоматдагилар «меҳмон генерал кетгунича шу машинамиздан фойдаланиб турунглари», деб УАЗини ташлаб кетди. Таърифларимиз ошиқтириб юборди шекилли, генерал кўпқарига тезроқ боришни хоҳлаб қолди. Этароқ йўлга чикдик. Етиб борганимизда тўрт-беш чавандоз олов ёқиб, исиниб ўтиришган экан. Атроф манзарадан завкланаётган генерал кирга ўрмалай бошлади. Ярим соат юриб, чарчаб ўтирди. Генерал чиқиб борган баландликдан икки-учта, ўн-ўн беш хонадонли кичик қишлоқларнигина кўз илғар эди. Хаёлга чўмган генерал кўпқарида нари борса йигирма-ўттиз отлик қатнашишини тасаввур қилган бўлса керак, чор атрофдан учта-тўртта бўлиб отликларнинг пастга эниб келишини, бешта-ўнта бўлиб пиёда гурунги қилиб тушаётган одамларни кузатиб бироз сергакланди. Бирор соатлар ўтгач, икки юз чоғли чавандоз ва икки мингдан зиёд томошабинлар йиғилиб кетди. Генерал беҳосдан «Ну, вы – узбеки. **Не зря тогда они долго мучились, значит**» деб қўйди. Ўшанда у Кауфману Скобелевларни, Черняевларни назарда тутганини билмаган эканман. Бир ҳафта ҳам тезда ўтиб кетди. Ўғлим меҳмони билан яна хизматга қайтди. Поездда кетишаётганда ўлгудай ичиб олган генерал ўғлимга кўпқари

таассуротларини айтиб, шундай деган экан: «Бу иш сиёсатга қарши. Чек қўйиш керак. Юқоридан туриб чек қўйиш керак. Бу оддий фуқароларни доимий юқори ҳарбий тайёргарликда ушлаб туришдай гап. Қолаверса, от чопганларга берилган қимматбаҳо гиламлару, чорва моллари осмондан тушмаётгандир. Тоғларнинг орасидаги коммуникациядан узилган қишлоқларда шундай яшашса (уни меҳмон сифатида қадрлаб дастурхонга қўйган ноз-неъматларни, мева-чеваларни назарда тутган бўлса, ажабмас), шаҳарларинг қандайлигини тасаввур қилиш мумкин. Демак, нолишга ҳаққи йўқ бу ўлкаларнинг. Мен Москвани хабардор қилмасам, огоҳлантирмасам бўлмайди. Акс ҳолда...».

Ана шунақа гаплар. Мана шундай ғараз нигоҳлар таъсирида кўпқари ва бошқа кўп нарсамиздан ажралиб қолгандикми, дейман-да. Кўнгилнинг қораси ёмон-да. Одамни соғлом, бақувват қиладиган, руҳини ўстирадиган, керак бўлса тарбиялайдиган бу гўзал амални қандайдир ҳарбий тайёргарликка йўйган одамдан яхшилик кутмаслик керак. Аллоҳнинг иродаси Истиқлолимиз кўп миллий, халқона анъаналаримизни, бугунгидай Наврўзларимизни бутун бўй-басти билан қайтиб берди. Асл моҳияти нима ва қандай воқелик билан боғлиқлигини тўлиқ билмаган ясама байрамларда бегона тилдаги ҳайкириқларни эшитиб ўтган кишилар бугунги халқ сайлларида яйраши, ўзларининг жон томиридан жой олган байрамларни нишонлаётганининг ўзи бир бахт...

Оқил ака билан бирга ўтган кун таассуротларим шу қадар кўпки, уларни биргина мақолада ёзиб тугата олмайман. Сухбат мавзулари ҳам турлича эди, ўшанда.

ЭНГ ҚИСКА ТУН

Одамлар чиндан ҳам Наврўзни жудаям соғиниб қолган экан. Ўша куни мактабимизда бутун қишлоқ аҳли тонг отгунча сумалак пишириб чиқди. Ёши катта онахонларга махсус жойлар ҳам тайёрлаб берилди. Улар Наврўз билан боғлиқ, сумалак тайёрлаш тарихига доир ривоятлар, афсоналар, болалик

хотираларидан айтиб беришди. Бу кеча энг қисқа тун бўлганди биз учун. Айтишларича, Наврўз қадимдан энг хосиятли кун бўлиб, кишилар учун ўзаро меҳр-оқибат, хайру саховат рамзига айланиб қолган. Турмушда учрайдиган гина-қудратлар, аччиқ андухлар кўнгилдан чиқариб юборилган. Деҳқончилик, зироатчилик, чорвачилик ва бошқа касбу корларга барака тиланадиган, тўқинчиликка умид қилинадиган, бева-бечоралар, етим-есирлар ҳамда мухтожлар йўқланадиган, фарзандларга, келажакка атаб боғу роғлар яратиладиган кунлар бўлган бу Наврўз.

Шунинг учун ҳам бу кунларда Юртбошимиз таъбири билан айтганда «Инсон табиатдан баҳра олиб, оламга бағрини кенг очиб, ўз қалбидаги энг эзгу туйғу ва тилакларини, орзу ва умидларини юзага чиқариш, ҳаётга ота-онаси, дўсту биродарларига бўлган меҳру муҳаббатини изҳор этишга интилади».

ЭЪТИРОФ

Мустақиллик йилларида халқнинг кўнглида ҳеч бир сунъийликсиз барқ урган боқий байрам йил боши эканлиги билан ҳам афзалликларга эга. Бунда ўтган йил сарҳисоби билан бошланаётган янги йил режалари туташади. Шу юртнинг асл фарзандлари, унинг бугуни билан фахрланадиган, келажаги хусусида қайғурадиган инсонлар ўтган йилда эриша олмаган шахсий муваффақиятларидан ўксинмайди. Аксинча, мамлакат даражасидаги, давлат миқёсидаги улкан ютуқларимиздан таскин топади. Шундан руҳ олади, қувват олади. Табиатга ҳамоҳанг равишда уйғонаётган инсон қалби ҳам яшнатишга, бунёдкорликка мойил бўлади. Тузилажак режалар ҳам шунга яраша бўлади. Кўнгилда чин маънодаги ёруғлик лаҳзалари, байрам ҳисси яшайди. Наврўз кўнгилга яқин айём. Унинг кўнгилга яқинлигини, ҳар қандай миллат, дин ёки ирққа мансуб бўлмасин, бегараз инсонлар қалбидан жой ола билишини мамлакатимизда истикомат қиладиган турли миллатлар миллий маданият марказларининг Наврўз байрамини нишонлаш бўйича махсус дастурларга эга эканликларидан ҳам яққол кўриш

мумкин. Зеро, Наврўз дўстлик ва миллатлараро тотувликнинг ҳам ўзига хос тантанасидир. Кейинги йилларда дунёнинг кўплаб давлатларида фаолият курсатаётган Ўзбекистон элчихоналари, ваколатхоналари орқали бутун жаҳонга ўзбекистонликлар маданиятини, ифтихорини, миллий анъаналарини олиб чиқаётган Наврўзни улуғлаш жоиз. Чунки, чет эллардаги ватандошларимиз, юртимиз вакиллари билан Наврўзни нишонлашга келадиган юзлаб, минглаб хорижлик меҳмонлар баҳорий таомлардан баҳраманд бўлиб, халқимизга хос миллий урф-одатларимиз билан танишиб ёки пойтахтдаги Наврўз тантаналарини халқаро телеканаллар орқали кузатиб, у улуғлашга, асраб-авайлашга, мазмунан бойитиб боришга арзийдиган байрам эканлигини кўп тақдорлашган...

НАВРЎЗ ЭККАН КЎЧАТЛАР

Эртаси куни, яъни байрам сценарийсининг учинчи куни мактабда сумалак пишди. Мактабимизда дарслар икки сменадан ташкил қилингани боис 1-сменада охириги соат ва 2-сменада биринчи соат дарслари мактаб маъмурияти томонидан бекор қилинди. Мактабнинг тантаналар залига «сиғмаган» Наврўзни ҳовлига кўчирдик. Синфдошларимиз билан байрам томошаси учун тайёрлаган ижодий-муסיкий дастуримизни ижро этишга киришдик. Фақатгина мактабдошларимизгагина томоша кўрсатавериб ўрганиб қолган эканмизки, ҳовлида йиғилган катта-кичик қишлоқдошларимиз қаршисида кўпчилик синфдошларимиз ўзини ноқулай сеза бошлади. Ижроларимиз ҳам тўлақонли чиқавермади. Шунда раҳбарларимиз микрофонни қўлига олиб йиғилганларни «томошабинлик»дан «ижрочи»ликка таклиф қилди. Биз ҳам ноқулай вазиятдан чикдик, ҳам сценарийимиз «семириб» кетди. Ким Наврўзга тааллуқли нима билса ўзини кўрсатди. Ўйин-кулгу авжига чикди. Қош қорайганда мактаб ҳовлисидан чиқиб бораётган одамлар оқими хотирамга ўрнашиб қолган. Бу Наврўзнинг кучи эди.

Шундан буён Балиқчи туманидаги 7-мактабда Наврўз кенг нишонланади. Ҳар йили битирувчилар ўша сценарийга ўзига

хос битта ўзгариш киритади. Бу табиий ҳол, албатта. Лекин бу йил мактабни битираётган укаларим, сингилларимга бир таклифим бор. Бу гапни айтмасам бўлмас. Наврўз – бокий байрам. Унда қўл урилган эзгу ишлар самараси ҳам бокий бўлади. Наврўзни нишонлаш учун донғи кетган санъаткорларни фалон пул сарфлаб олиб келишга чоғланмасангиз, яхшийди. Шунга кетадиган сарфни жонажон мактабимиз учун эсдалик бўладиган, ўқувчиларга нафи тегадиган совға-салом учун харажат қилсангиз, аъло иш бўларди. Масалан, китобларга.

Биз бугун бундан ўн тўрт йил олдин эккан дарахтларимиз ҳисобидан мактаб биносининг томи қайта таъмирланганидан фахрланиб юрибмиз.

Фахриддин Каримов
«Маърифат», 2003 йил 12 март.

НАВРЎЗ ВА МАЪНАВИЙ ТАРБИЯ

*Тилга кираётир ҳар боғда оғоч,
Бинафша атридан йўқотдим ўзим.
Бошимни силаб қўй, дўстим қалдирғоч,
Қайтганинг ишқилиб чинми, Наврўзим!*

Наврўз байрамининг қачон вужудга келгани ҳақида бизгача етиб келган қадимий манбалардан шу нарса кўринадики, у Ўрта Осиё, Эрон ва Афғонистонда Аҳамонийлар даврида (милоддан аввалги VI асрларда) кенг тарқалган. Шу маънода Наврўзнинг тарихини 25-30 асрга эга деб тахмин қилиш мумкин.

Наврўз қачон, қандай вужудга келганидан қатъий назар, у ҳар томонлама илмий асосланиб, коинот ва табиат қонуниятлари ҳисобга олинган ҳолда жорий этилган. Чунончи, куёшнинг ҳамал буржига кириши, кундузнинг узая бошлаши, ёруғликнинг кучайиши, табиатнинг жонланиши – Наврўз деб қабул олинган (Наврўз – «янги кун»деган маънони билдиради). Наврўз эски куёш календари ҳисобида фарвордин ойининг бошланишига (ҳозирги 22 мартга) тўғри келган. Букун «кичик Наврўз» деб аталган ва бу кундан бошлаб табиатдаги ҳамма нарса амалга киради, деб ҳисобланган.

Беруний «Қадимий халқлардан қолган ёдгорликлар» номли китобида қимматли маълумотлар бериб, унда кичик байрам фарвордин ойининг олтинчи кунигача давом этганини таъкидлаган. Демак, фарвордин ойининг олтинчи куни «Катта Наврўз»нинг моҳиятини бевосита табиат билан боғлайди ва бу ҳақда шундай ёзади: «...У бутун йил унга хизмат қиладиган бир вақтда, яъни баҳор ёмғирининг биринчи томчиси тушишидан гуллар очилгунча, дарахтлар гуллашидан мевалари етилгунча, ҳайвонларда насл вужудга келгунча давом этадиган вақтда келади. Шунинг учун Наврўз оламнинг бошланиши ва яратилишига далил қилинган». Бу фикрлар Наврўзнинг қадимдан табиат ва баҳор байрами бўлганини яна бир қарра исботлайди. Бироқ, тарихда Наврўзнинг мазмунини турлича талқин қилиб, баъзилар уни тараккий эттиришга, бошқалар эса уни таъқиқлашга ҳаракат қилишди. Жумладан, грек-македон ва

араб истилоси даврларида Наврӯз таъқиқланиб, у подшо саройларида, амалдорлар ва дин аҳли давраларида расмий байрам ҳисобланмаган. Шунинг алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, Наврӯз ўтмишдаги ҳар бир синфий жамиятда подшолар ҳукмдорлиги, диний идеология таъсирида шаклан ўзгариб турса-да, у ўзининг асосий моҳиятини сақлаб қолди. У ҳақиқий халқ байрами бўлиб, меҳнат аҳли орасида катта тантаналар билан нишонланган.

Бинобарин, қадимдан халқда байрамни ўтказишнинг ўзига хос тартиб-қоидалари бўлган.

Исломгача бўлган Наврӯзда оддий халққа тегишли бўлган одатлар ҳам диққатга сазовордир. Байрам куни одамлар бири-бирига шакар ва ширинликлар ҳадя қилиш (ҳаётингиз ширин бўлсин деган маънода), бир-бирига сув сепиш (бу йил сув кўп бўлсин, ҳосил яхши бўлсин деган маънода) ва бошқа одатлар кенг тарқалган. Кейинги асрларда эса ҳовли-жойларни тозалаш, кўкат ва гуллар экиш, ота-она, ёру дўстларни зиёрат қилиш, марҳумларнинг қабрини зиёрат қилиш каби одатлар Наврӯз байрамнинг таркибий қисмига айланган.

**Қорлар эриб, дарё сувга тўлиқ бўлсин,
Дон-дун экиб, хирмонлари бўлиқ бўлсин.
Қўй кўпайиб, даштда чўпон-чўлиқ бўлсин,
Кел, баҳорим, ўшал кунни соғинганман.
Қачонлардир урушганлар апоқ-чапоқ,
Ёвлашганлар бу кун хатто уймас қовоқ.
Етим-есир, ночорлардан хабардор гоҳ,
Халқим, азал оқибатинг соғинганман.**

Маълумки, ўрта асрларда Ўзбекистон ҳудудининг турли жойларида Наврӯз ўзига хос усулларда уюштирилган. Уни нишонлаш вақти уч кундан тортиб то 15 кунгача чўзилган. Масалан, Хоразмда Наврӯздан олдин жойларда махсус йиғин бўлиб, унда байрам раиси тайинланган, тантаналар, томошалар, сайиллар ўтказиш тартиблари ҳақида сўз борган.

Наврӯз одатда бозор қошидаги жойларда, катта майдонларда, шаҳар чеккаларидаги сайилгоҳларда уюштирилган. Одатда, байрамнинг биринчи куни қуйидагича бўлган: эрталаб байрам бошлангандан кейин, кун ўртасида

муסיкачилар, кўшиқчилар ва бошқа санъаткорларнинг ижролари, кечки пайт эса сайиллар, халқ ўйинлари, базмлар уюштирилган.

Наврўзнинг томоша ва мусобақалари кун сайин авжга чиқа бошлаган. Ҳар хил мусобақалар: кураш, кўпкари (улоқ), пойга байрамнинг кўрки бўлган.

Шукронаким, Наврўзимни топдим зўрға,

Мерос дея йигитлари минса йўрға.

Кўпкарида от минсалар ким ўзарға,

Ўшал мерос от дупурин соғинганман.

Наврўзнинг жуда катта, буюк тарбиявий хусусиятлари, одамийлик, инсонпарварлик, умумбашарий сифатларини ҳам таъкидламоқ лозим. Наврўз кунлари бутун халқ хушчақчақдик билан ҳордиқ чиқарган. Бу байрам нафақат хурсандчилик, кулгу, хушчақчақлик билан чегараланади, айти пайтда байрам олди ва ундан кейинги кунларда кишилар ўз юмуш ва тадбирларини ҳам режалаштириб олганлар, унга умид боғлаганлар. Қачон ер ҳайдаб, чигит қадаш, суғориш ҳақида келишиб-кенгашлар ўтказилган.

Наврўз – халқимизнинг яратувчанлик меҳнати билан боғлиқ, унинг орзу-умидларини куйлаган, турмуш тарзи, маънавияти миллий руҳини халқ ижоди, усули ва услублари ёрдамида тараннум этган, халқимизнинг бой миллий санъатини, урф-одатларини ўзида сақлаган байрамдир. У ёшларни одамийлик, дўстлик, ўзгаларга ҳамдард бўлиш, меҳрибонлик, меҳр-окибатли бўлишга ундайди.

Наврўз байналмилал байрамдир. Бу байрамни биз билан бир қаторда Эрон, Афғонистон, Покистон, Ҳиндистон халқлари ҳам нишонлайдилар.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон мустақил давлат сифатида жаҳонга юз тутаётган бир пайтда диёримиз кўшни мамлакатлар билан маданий-маънавий алоқаларни мустаҳкамлаб бормоқда. Бу байрам ҳам эзгулик, адолат, инсонга ҳурмат туйғуларини мустаҳкамлашга, халқлар ўртасида биродарлик ва бирдамликни, меҳр-окибатни янада кучайтиришга даъват қилади.

**Бу яшил оламга ўзинг бер тўзим,
Шафтоли гулидай ёришар юзим.
Оқ бодом гулини ўганинг ростми,
Келганлигинг чинми, қадим Наврўзим?!**

Наврўз кунлари катта бозорлар (савдо-сотиклар) ташкил этилган ва энг ширин таомлар тайёрланган. Одатдаги (палов, шўрва, кабоб каби) овқатлардан ташқари дўлма, ялпиз, кўк пиёз ва бошқа кўкатлар солинган махсус таомлар пиширилган. Наврўз таомлари орасида сумалак алоҳида ўрин тутган. Чунки сумалакни алоҳида тайёрлашнинг ўзи махсус маросим сифатида шаклланиб, Наврўз байрамининг муҳим қисмларидан бирига айланиб кетган.

«Сумалак сайли» (ёки «Сумалак базми») Наврўзнинг «шоҳона таоми» — сумалак тайёрлаш, сумалакхўрликка бағишланган маросимдир.

Сумалакни асосан аёллар тайёрлаб, улар иш жараёнида суҳбатда бўлишган, ҳикоя, эртак ва ривоятлар айтишган. Вақти келганда ўйин-кулгу қилишган. Сумалак тайёр бўлгач, уни пиширишда қатнашганлар ва маҳалла аҳли сумалакхўрлик қилиш учун «сумалак сайли»га таклиф этилганлар, сумалак сайли иштирокчилари чилдирма (доира) чалиб, рақсга тушиб, хурсандчилик қилишган. Сайил ҳазил-мutoйиба, ўйин-кулгу билан ўтган. Асрлар оша нишонланиб келинаётган «сумалак сайли» ҳозирги кунда ҳам кишиларни ўзаро ҳамкорлик ва бирдамликка чорлайди.

**Момоларим пиширсалар гар сумалак,
Ўйин-кулгу шодликлардан тўлса фалак.
То тонггача ўтин ташиб жоним ҳалак
Бўлса-бўлсин, сумалакни соғинганман.
Сумалагим тарихи зўр, бу «си-малак»,
Ковлар экан ғайбдан келган ўттиз малак.
Ниятларинг ижоб бўлар айтсанг тилак –
Момом айтган пок тилакни соғинганман!**

Наврўз – бу янги қишлоқ хўжалик меҳнат мавсумининг бошланишига бағишланган байрам, шу сабабли кўп жойларда у дала ишлари бошлангунга қадар давом этган. «Наврўз»нинг сўнгги кунида деҳқонларнинг далага қўш чиқариш ва ерга уруғ

кадаш маросими ўтказилган. Бу маросим ҳар жойда турлича: «экиш сайли», «Қўш оши», «Қўш чиқариш» («Қўш – мой») деб номланган, Мазкур анъанадан ижобий фойдаланиш натижасида ҳозирги даврда республикаимизнинг кўп жойларида пахтакорларнинг меҳнат мавсумини бошлайдиган – «Чигит кадаш» каби маросимнинг янги замонавий шакли вужудга келган.

Офтоб эмиб, мушт кўтариб чигит унса,

Толёғочда юрган болам йигит бўлса.

Ийд Наврўз янги кунда бахти кулса,

Янги йилим, янги изинг соғинганман.

Дехқон бобо ишин етмас адоғига,

Қўли етмас Ойбарчиннинг балдоғига.

Жоним садқа бобом қўлин қадоғига,

Дехқонимга яхши кунни соғинганман.

«Баҳорой» ҳамма ерда Наврўзнинг рамзий образларини гавдалантирувчи байрамнинг асосий қаҳрамони ҳисобланади. Одатда Наврўз Баҳоройнинг ўз дугоналари билан аҳоли яшайдиган кўчаларни карнай-сурнай садолари жўрлигида айланиши билан бошланади. Баҳорой қишлоқ ёки маҳаллаларнинг марказий майдонларида тўхтаб, аҳолини ўлкага баҳор кириб келгани билан табриклайди. Шунингдек, жойларда ўйин-кулгулар уюштирилади, ҳаммани Наврўз байрами тантаналарига таклиф қилади.

Байрамнинг иккинчи қисми маданият ва истироҳат боғларида байрам қатнашчиларининг Баҳорой, Пахтаой ва унинг дугоналарини тантанали кутиб олиши билан бошланади. Сўнг улар безатилган минбарга таклиф этиладилар. Баҳорой байрам қатнашчиларига шодлик, дўстлик ва ободончиликка оид учта шарт айтади. Сўзининг ниҳоясида тураржойлар яшил, обод, гўзал ва куркам бўлиши учун ҳар бир кишини биттадан дарахт кўчати экишга чорлайди ва ўзи биринчилар қаторида белгиланган жойга ниҳолни экади. Сўнгра, бошқалар ҳам навбати билан турли дарахт кўчати ўтказадилар.

Тантананинг учинчи қисмида баҳор, янги ҳосил йили бошланишига бағишланган дастур, оммавий томоша намоиш қилинади. Базм уюштирилади. Бунинг учун сахна байрамга мос

килиб безатилади ва унинг теварагига стол-стуллар қўйилади.

Байрамнинг театрлаштирилган дастуридан баҳорга бағишланган ўйинлар, меҳнаткашларни руҳлантирувчи турли мушоиралар, кувноқ қўшиқлар ва рақслар, драматик асарлардан лавҳалар, аския ва интермедиялар ўрин олади.

Наврўз байрамининг тўртинчи қисмида оммавий сайиллар, халқ ўйинлари (кураш, отчопар ўйинлари, шахмат, шашка ва ярмаркалар) ташкил этилади. У табиат қўйнида ўтказилса, янада мақсадга мувофиқдир.

**Яна баҳор келди, яна оламда
Ажиб бир гўзаллик, ажиб бир баёт,
Мен сени қутлайман, шу улугъ дамда,
Улугъ елкадошим, музаффар ҳаёт...
Қизғалдоқ баргидек учар дилдан ғам,
Тошқинлар киради қалбимга маним,
Баҳоринг муборақ бўлсин ушбу дам,
Менинг Ўзбекистон – дилбар Ватаним!**

Ҳа, Наврўз ҳар йили юртимизга ризк-рўз, тинчлик, омонлик, бахту иқбол, қут-барака олиб келмоқда. Наврўз ўзининг ана шу эзгу хислатлари билан барча ёшларни ҳар томонлама баркамол, маънавий етук, ватанпарвар, меҳнатсевар килиб тарбиялашда улкан омил ҳисобланади. Чунки ажодларимиз мероси бўлган Наврўз эндиликда йилдан-йилга янада такомиллаша бормоқда. Унинг тарбиявий куч-қудрати янада кенгаймоқда. Демак, Наврўз баркамол, комил инсонни тарбиялашда муҳим аҳамият касб этиб келмоқда.

Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий ахлоқий негизларидан бири – умуминсоний қадриятларга содиқлик, халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантиришдир. Халқнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш – Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасидир. Маънавият инсонга она сути, ота намунаси, ажодлар ўғити билан бирга кириб боради ва сингади. Табиатга яқинлик, жонажон ўлканинг бениҳоя гўзаллигидан баҳраманд бўлиш маънавиятга озиқ беради, кучайтиради, Маънавият ўз халқининг тарихи, унинг маданияти ва қадриятларини чуқур билиш ва тушуниб етишга

суянгандагина қудратли кучга айланади. Тарихга мурожаат қилар эканмиз, бу халқ хотираси эканлигини назарда тутишимиз керак. Хотирасиз киши бўлмаганидек, ўз тарихини билмаган халқнинг ҳам келажаги бўлмайди.

Маънавият инсонга ҳаво ва сувдек зарур. Инсон неча-неча азоблар ва қийинчиликлар билан маънавият чашмасини излайди. Маънавиятнинг маъноси кенг бўлиб, у тарих, маданият, ер, оила, ота-она, болалар, қариндош-уруғлар, кўни-кўшнилар, мустақил давлатимизга садоқат, инсонларга ҳурмат, ишонч, хотира, виждон, эркинлик кабиларни ўз ичига олади.

Наврўз – ўзбек ва шарқ халқларининг маънавий қадриятлар байрами – мерос бўлиб, у ўқувчи ёшларни умуминсоний ва миллий қадриятлар, юксак ватанпарварлик, инсонпарварлик, меҳнатсеварлик, бунёдкорлик, дўстлик, меҳр-оқибат, эзгулик, адолат, тинчлик руҳида тарбиялашдаги бойлик ва буюк ҳазинамиздир. Мамлакатимиз мустақилликка эришгач, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида чуқур ўзгаришлар юз бера бошлади. Аввало бу аҳолининг тарихан узоқ – миллий турмуш ва тафаккур тарзи, халқ анъаналари, урф-одатлари, маънавиятидан келиб чиқаётганлигида яққол намоён бўлмоқда. Ҳақиқий ўзбекона урф-одатларимизнинг ҳаётдан ўрин олаётгани, қадриятларимизнинг ўз мавқеини топаётгани ҳам шундан. Катталарга ҳурмат, оила ва фарзандлар тўғрисида ғамхўрлик қилиш, очиқ кўнгиллилиқ, одамларга хайрихоҳлик билан муносабатда бўлиш, ўзгалар кулфатига ҳамдардлик, ўзаро ёрдам туйғуси мамлакатимиз фуқароларига хосдир. Маънавиятимизни шакллантиришда бу фазилатларни ёш авлод онгига, уларнинг тарбиясига тобора сингдириб бориш бугунги куннинг энг муҳим вазифасидир.

Ўрта Осиё, умуман Шарқ халқлари мутафаккирларининг илмий ва бадиий ижодида Наврўзга катта эътибор берилган. Ҳайдар Хоразмийнинг «Гул ва Наврўз» достонида, Умар Хайёмнинг «Наврўзнома» асарида Наврўз бу – оламнинг хуррамликка юз тутиши, чаманлар чиройи жаннатдан нишон беришини тасвир этади. «Ошиқлар тумори» асарида Наврўз байрамининг латофати қуйланади.

1990 йилдан бошлаб республикамизда Наврўз байрами дам

олиш куни деб эълон қилинди. У юртимизда яшовчи барча миллат, элатлар ўртасидаги дўстлик, биродарлик ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамловчи байрам сифатида нишонланади.

Бу тадбирлар барчаси Наврўз байрамининг барча таълим-тарбия масканларида, оила даврасида, маҳалла, вилоят ва республика миқёсида ташкилий равишда ўтказилишига қаратилгандир.

Шарқ халқлари, жумладан, ўзбеклар орасида тарқалган ва бугунги кунгача етиб келган анъаналар, байрамлар, расм-русумлар, одатлар, удумларнинг ҳар бири ўзига хос одобномадир. Чунки, улар бошдан-оёқ халқ педагогикаси анъаналари, халқ одобномаси, ибратномаси билан йўғрилган.

Хўш, Наврўзнинг маърифий, ахлокий, тарбиявий воситалари нималардан иборат?

Аввало, Наврўз меҳнат, ҳунар-қасб, ҳамкорлик, дўст-биродарлик, ўртоқлик, инсонийлик, тантилик, билимдонлик, зукколик, топқирлик, юртсеварлик, тўғрилиқ, яхшилик, ҳалоллик, адолат, меҳмондўстлик, меҳр-оқибат, кадр-қиммат, тозалик, деҳқончилик, чорвачилиқ, боғдорчилик маданияти, ҳайвонлари, паррандалар, ер, сув, табиатга муносабат, инсонга муҳаббат каби умумбашарий қадриятлар асосида қурилган, уларни тарғиб-ташвиқ қилган халқона байрамдир. Бошқача айтганда, мазкур байрамда халқ донишмандлигию педагогик анъаналари, ижтимоий-сиёсий, ахлокий, фалсафий, маиший ҳаёти ва дунёқараши, асрлар давомида тўпланган, қўлга киритган тажрибалари кўз-кўз қилинади. Халқ ўйинлари, жисмоний тарбияга оид қарашлари, ютуқ-тажрибалари намоён бўлади. Булар нималарда, қандай анъаналар, воситалар, методлар, йўллар орқали амалга оширилган?

Ўзбек болалар миллий ўйинлари: (улардан бир қисми умумтуркий болалар халқ ўйинлари бўлиб, бутун Шарқ шу жумладан, Ўрта Осиё халқлари орасида кенг тарқалган) **кураш, от ўйини, ёғоч ўйини, кўпқари, пойга, узокқа тош иргитиш, чиллак зувиллатар, «зув-зув», совунланган хомага чиқиш, ошиқ соққа, бекинмачок, қулоқ чўзма, каптарбозлик, қушбозлик, варрак, бўри-бўри, пошшо-вазир, қўчқор**

уриштириш, хўроз уриштириш, тухум уриштириш, дўппи отиш, ланка, хаккалама-дуккалама, арик қазиди, девор урди, куш хайдаш, тойчоқ-тойчоқ, сочпопук, тўй-тўй, келин-куёв, окизоқ-оқизоқ, меҳмон-меҳмон, қўзи-қўзи, арқон-арқон, сигир соғди, жуфтми-тоқ, лой-лой, парсилдоқ, оқ теракми-кўк терак, боғбон-боғбон, кўчат экди, Ё рамазон, деҳқон-деҳқон, данак ўйини (жуфтми тоқ), қовун-қовун, овуш, мол сўйди, тўптош, ким олади шугинаниё, варрак, лайлак-лайлак, чўп ўйин, қўғирчоқ ўйин, ёғоч от ўйини, туя-туя, эчки-эчки, эшак минди, даста ўйин, қора-қуш, ғиди-ғиди, тарс-турс, халфана-халфана... Рўйхатни истаганча давом эттириш мумкин.

Хуллас, ўзбек халқ миллий болалар ўйинларининг ҳар бири бир олам, ахлоқ-одоб бобида, жисмоний чиниқиш, камолот соҳасида ибратли воситалардандир. Дикқатга сазовор томони шундаки, спорт ва жисмоний етуклик билан боғлиқ ўйинлар соф ўйин ҳолатида, айна дамда соз, сўз ва рақс билан биргаликда ижро этилган.

Қишнинг аёзли, қор-ёмғирли кунларидан сўнг ҳавонинг исиб кетиши, кўм-кўк майсазорларда эркин ўйинлар, жисмоний тарбия ва спорт билан боғлиқ машқларга ташналик Наврўздаги болалар халқ ўйинларига хос хусусиятларни белгилайди. Улар нималардан иборат?

Биринчидан мазкур ўйинлар очиқ ҳавода, кенг майдонда ўтказилган, иккинчидан, ўйинлар хатти-ҳаракатлар, куй-қўшиқлар билан ҳамкорликда ўтган; учинчидан, ҳар қачонгидек чаққонлик, эпчиллик, тезкорлик, зукколик, бардошлилик, кучлилиққа эътибор қаратилган; тўртинчидан, ўйинларда ҳайвонот дунёси ва ўсимликлар олами, табиат саховатига алоҳида аҳамият берилган.

Наврўз болалар ўйинлари ҳам ҳар бир маҳалла, овул, қишлоқ, даҳа ёхуд туманнинг ўзида мустақил тарзда қатнашчиларнинг хоҳиш-иродасига кўра ташкил қилинган. Бир маҳалладаги ўйинлар иккинчисига, иккинчи овулдаги учинчисига тўғри келиши шарт бўлмаган. Ўйинларни ташкил этиш жой билан боғлиқдир. Масалан, уларнинг кўпчилигини шаҳар муҳитида қўллаб бўлмайди. Шу боис маҳалла, қишлоқ,

туман, вилоят ўз имконият, турмуш тарзи шарт-шароитларидан келиб чикиб, Наврўзнинг бошқа ўйинлари каби болалар ўйинларини ҳам ташкил қилмоқлари лозим. Айтайлик, кишлоқда Наврўз тантаналари бошланди. Ҳамма ёқда карнай, сурнай, доира овозлари. Чор-атрофда кўкатлар, бойчечаклар... Сумалак учун тараддуд кўрилаяптир. Кишлоқда бунинг учун ўрталикдан кенг жой танланади. Жой танлаб, ўчоқ қазишу, ўтин ёришдан наврўзга хос болалар ўйинлари, жисмоний қобилият баҳслари ҳам ажойиб бир кўтаринки, байрамона ҳолатларда бошланади. Ўчоқ қазиш, ўтин тайёрлаш, куракчаларда чопиш шартлари билан ўсмирлару болаларнинг эпчиллиги, кучкуввати, зарб маҳорати синовдан ўта бошлайди. Ёки қозон атрофига ўралашаятган, бўш турган болага «Эшмат, Тошмат билан олишолмайсанми, кел, отаўғил, бир курашга туш-чи», деб уларга ёқа ушлатиш билан кураш бошланиб кетади. Кулоқчўзма учун танга ташланади. Курашга-кураш, беллашувга-беллашув, ўйин кулгига-ўйин кулги қўшилиб кетади. Қийқириқлар, ҳаяжонлар, олқишлар, дуолар, мадҳиялар... Сумалак тун бўйи пиширилиши сабабли ўйинкулги, қий-чув, шовқин-сурон ҳам бутун тун давом этади...

Ҳар бир ўйин ёки жисмоний баҳсда, албатта, инсон камолоти, соғлом ўсиши, бақувват бўлиши учун машқ, яна машқ лозимлиги уқтирилади.

Демак, Наврўз маънавият, қадриятлар, урф-одат, анъаналар, меҳнат, шодлик, саломатлик байрами бўлиши билан бирга халқ одобномасидир. Шу боис, у ҳам тарихий, ҳам навқирондир.

Гулчеҳра Шаҳобиддин кизи
«Маърифат» 2003 йил, 5 март

НАВРЎЗ ВА МАНЗУР МАЛОҲАТИ

*Мувофиқ кийдилар, бўлмиш магар нарўз ила байрам,
Чаман сарви ёшил хилъат, менинг сарви равоним ҳам.
Чаман сарви қолиб ҳайрон, менинг сарвим қилиб жавлон,
Анинг шайдоси бир деққон, мунга шайдо бари олам.
Чаман сарви қолиб бебар, менинг сарвим бўлуб дилбар,
Ани ел айлабон музтар, бу елдин секретиб адҳам.
Қўнуб ул сарв уза булбул, чекиб гул шавқидин гулгул,
Бу сара узра очилиб гул, анга тердин тушуб шабнам.
Қилиб оҳим сари парво, буён майл этмадинг қатъо,
Сабодиш, эй қади раъно, бўлур ҳам сарв гаҳ-гаҳ ҳам.
Бу бог ичра май, эй соқийки, бормен асру муштоқи
Ки, анда сарв ҳам боқий эмас, гул аҳли ҳам маҳкам.
Навойи, кўйин эт манзил, юзу қаддига бўл мойил
Ки, бог этмас сени ҳушдил, гулу сарв айламас хуррам.
(«ФАВОЙИД УЛ-КИБАР», Навоий. 420-ғазал)*

Алишер НАВОЙИнинг ёшлик лирикасига мансуб, табиатнинг янгилиниш байрами – Наврўз мадҳига, баҳорий либос кийган маъшуқа ва илоҳий ҳусн тажаллисига бағишланган бу ғазал табиат ва инсон гўзаллигини улуғлаш, ҳаётсеварлик, Тангрининг тенгсиз жамолини тараннум этиш ғоялари билан сугорилган. Ғазал қиёсий тавсифий услубда яратилган. Асарда тимсол ичра тимсоллар тажассум топган. Юзаки қараганда, ғазалда асосий иккита тимсол бор. Буларнинг бири сарв дарахти, иккинчиси гўзал инсон. Аммо, чуқурроқ ёндашилса, ушбу тимсоллар илоҳий манзурнинг табиат ва жамиятдаги мужассами эканлиги аёнлашади. Манзур – назарда тутилган образ демакдир, Илоҳий ҳусн соҳиби тасаввуфий тимсолдир.

Мутасаввуф шоирлар табиат ва инсон гўзаллигини уларнинг яратувчиси, асл манбадан айру тасаввуру тасвир этолмасдилар. Чунки, тасаввуф таълимотича, Оллоҳ ўзининг ҳусну жамолини, жисму камолини кўзгудагидек кўриш учун ўз вужудидан моддий оламни мавжуд этди. Олам ичра гўзал табиат ҳамда одамни яратди. Шу кўйи табиат ва жамият бунёдга келди. Бу

икки кутб Илоҳ вужудининг узвлари янглиғ яшай бошлади. Оллоҳ ўз жамолидаги жамики ҳайратомуз чирой белгиларини табиат ва инсон ҳуснида жилвалантириб қўйди. Борлиқ – Тангри талъати кўзгуси янглиғ зухур этди. Бани борлиқ Оллоҳнинг қиёфаси, кўрки, жамоли намоён бўлиб турадиган, шуълаланадиган мазҳаргоҳга эврилди.

Навойининг илк мустахзодларидан биридаги **«Эй, ҳуснунга зарроти жаҳон ичра тажалли, мазҳар санга ашё»** шох сатри фикримизнинг ёрқин далилидир. Мутафаккир биргина сатр заминига бутун бошли тажалли фалсафасини сингдира олган. Бунинг маъноси шуки: **«Эй қодир Оллоҳ, жаҳондаги зарралар ичра мавжудсан, улар Сенинг жилвагоҳинг, борлиқдаги барча ашё Сенинг намоён бўлиш ўрнини ва шаклингдир»**. Ана шундай фалсафий дунёқараш асосида табиат ва жамият бадий адабиётнинг манбаига айланди. Табиат ва жамият билан боғлиқ қатор тимсоллар (образ), турфа ифодалар вужудга келди. Адабиёт мана шу мазҳардан озикланадиган, табиат ва жамиятдаги жисм, лавҳа, ҳаётий ҳодисалар тасвири учун бадий ашё ўрнида хизмат қиладиган бўлди.

Навойининг Наврўзга бағишланган ғазалида ҳам сарв табиатнинг, инсон жамиятнинг умумлашма тимсоли сифатида танланган, ушбу рамзлар талқини замирига Оллоҳ муҳаббати сингдирилган.

Ўзбек адабиётида, хусусан, Навойигача бўлган даврда Наврўз мадҳига махсус бағишланган ғазаллар кам. Шу жиҳатдан, бу ғазал ўз даврида янги ўзига хос бадий тажриба бўлди. У наврўзнома ғазаллар яратиш анъанаси тадрижида муҳим ўрин тутди.

Ғазалнинг бадий қиммати шундаки, шоир севикли инсон сиймосини табиат билан уйғун равишда тасвирлаш воситасила илоҳий ҳусннинг қиёсий манзарасини яратишга муваффақ бўлган. Шоир инсон малоҳатига қиёсан табиатнинг дилбар лавҳаларидан матоҳ сайлар экан, сарв дарахти манзараларини нишонга олади. Инсонни сарвга, сарвни инсонга ташбеҳ этади. Инсон фазилатларини сарв билан қиёслаш жараёнида очади.

Мувофиқ кийдилар, бўлмиш магар нарўз ила байрам,

Чаман сарви ёшил хилъат, менинг сарви равоним ҳам.

Ушбу матлаъ битилган айёмда Алишер Навоӣи шодлиги беҳадду ҳисоб. Байт замирига назар ташласак, шоир қувончига сазовор сабаблар англашилади. Чаман сарви, яъни сарв дарахти ва бутун табиат яшил либосга бурканган. Ям-яшил табиат кўйнига маҳбуи мажозий ҳам яшилтоб тўнлар кийиб чиқмишлар. Вожаб, инсон ва табиат муносабатларидаги ҳайратомуз мутаносиблик тасвири! Хўш, чаман сарви билан сарви равон кийинишидаги мувофиқлик сеҳри нимада? Бунга фақат Наврўз ташрифи сабабмикан? Биринчи сатр замиридан англашиладики, шоир шодиёнаси ҳам тимсоллар тасвири мувофиқлигига бош сабаб Наврўз билан байрам – ҳайитнинг баробар келишидир. Қўш байрамнинг баробар келиши, албатта, шоир қалбига қўша-қўша қувончу илҳомлар солган ва ушбу ғазал яратилишига туртки бўлган. Демак, чаман сарви билан сарви равоннинг яшил либосга тантанавор бурканиши табиат янгиланиши – янги йил байрами билан илоҳий рамазон ҳайити баравар срдир бўлгани – Оллоҳ таоло қароматининг тимсоли тасвиридир. Яна қувонарли ери шундаки, «наврўз ила байрам»нинг баробар келиши ҳар ўттиз уч йилда бир юз бераркан.

Кейинги сатрлардаги изчил муқоясада шоир чаман сарвидан сарвқад дилбарнинг гўзаллигини орттириб тасвирлашга мойиллик билдиради. Сарвнинг кўриниши ҳайрон қараб турган кишини эслатади. Бу манзарадан шоир сарв Наврўз айёмида жавлон ураётган маъшуқага ҳайрону лол қолди, дея киноявий талқин яратади:

Чаман сарви қолиб ҳайрон, менинг сарвим қолиб жавлон, Анинг шайдоси бир деҳқон, мунга шайдо бари олам.

Маҳбубага нисбатан «сарви равон», «сарв» каби истиоравий нисбатлар қўлланиши фақат бадий санъатнигина эмас, балки инсон илоҳий ҳусн зухур этувчи она табиатнинг бир бўлаги, ўзгача бир нухаси қабилидаги фалсафий мушоҳадани ҳам билдиради. Иккинчи сатрдаги қиёс ҳам қизик: сарв ёки умуман, дарахт ва боғнинг асосий парвариш этувчиси демак, бирдан бир шайдоси – боғбон. Маъшуқи манзурнинг шайдоси эса бутун олам. Бу муболағага ўхшаб кўринади. Лекин муболаға

кўлампдан билиниб турибдики, таъриф-тавсиф ҳаётий инсон ҳақида эмас, муқаррар суратда бутун борликни ўз ҳусни билан мафтун ва мунаввар этиб, меҳру муҳаббат ришталари ила маҳкам тортиб турувчи Тангри талъати тўғрисида.

Навоий яшнаб яшараётган табиат билан гўзал табиат кўйида илоҳий қудрат таъсирида коинот гултожи, энг баркамол мавжудот сифатида камол топган инсон малоҳатини бир-биридан ошириб тасвирлашга муяссар бўлган. Инсон ва табиатнинг бу қадар пайваста тасвири улар бир-бирининг узвий давоми, бири-бирини тўлдирувчи ягона, боқий ва барҳан жамол кўзгуси эканлиги ҳақидаги тасаввуфий қарашнинг бадиий ифодасидир. Мана бу байт сарв ва сарвинознинг навбаҳор айёмидаги жонли суратини тасаввурда яққол жилолантира олади:

**Қўнуб ул сарв уза булбул, чекиб гул шавқидин гулгул,
Бу сарв узра очилиб гул, анга тердин тушуб шабнам.**

Сарв узра қўниб олиб, девонавор наво чекаётган булбул Наврўз элчиси. Айни пайтда, у гул, яъни илоҳий ҳусн шавқида сармаст сайраётган шайдойи ошиқ тимсоли. У – сарв бутоғида шавқ анжуманини тузиб гул висолидан гулбонг ураётган хушхабар қуш рамзи. Одам – сарв тасвири бундан-да мароқли: унинг гул очиши – Наврўз рўшноликларида гул-гул очилиши; шабнам доналари инсоннинг Наврўз айёмларидаги хуррамликдан энтикиши, эҳтирос терларига ғарқ бўлишининг тимсолий тасвири.

Байтдаги яна бир нодир фазилат эътиборни тортади. Бу «булбул», «гулгул», «очилиб гул» сўзлари воситасида вужудга калган сажъ санъатидир. Ушбу назмий санъат – шеърдаги оҳангдорлик, маъно урғуси ҳамда эҳтирослар силсиласини кучайтирувчи муҳим бадиий восита. Ҳазалнинг кейинги байтлари ҳам мана шундай мусажжаъ услубда яратилган.

Ҳазалнинг кейинги икки байти қуюқ фалсафий фикрларга йўғирилган:

**Бу боғ ичра май, эй соқийки, бормен асру муштоқи
Ки, анда сарв ҳам боқий эмас, гул аҳди ҳам маҳкам.
Навоий, кўйин эт манзил, юзу қаддига бўл мойил
Ки, боғ этмас сени хушдил, гулу сарв айламас хуррам.**

Шоир сонийдан май тилаяпти. Бу – қандай май? Шоир мавжуд дунёдаги сарву сарвиноз гўзаллигидан ҳар қанча сўйламасин, у боқий аслият гўзаллиги олдида фоний ва ўткинчилигини сезиб туради, шундан коникмайди. Яъни, инсон ва табиат чиройи жуда ғанимат, аммо у омонат ҳам. У асл жамолнинг акси, холос. Тасаввуф аҳли эса аслиятнинг ўзига ишқибоз. Яссавийнинг «Ҳақдин ўзгани дема», Машрабнинг «Бир худодин ўзгаси барча ғалатдур» ҳикматларини эсланг. Сўфи ошиқ аслиятгагина муҳаббат боғлаб, эътиқод билан фанат унинг васлига интилади. Лирик қаҳрамон сонийдан ташналик ва муштоклик билан сўраётгани ана шу боқий висол майидир. Ошиқ моддий борликдаги «сарв ҳам боқий эмас», «гул аҳди ҳам мақкам» эмаслиги – улардан вафо кутиш беҳудалигини, улар алал-оқибат асл мояга бориб бирлашиши, сингиб кетишини чуқур ҳис этади. Уни гулу сарв хуррам айлаёлмаслиги, боғ ҳам хушдил этолмаслигининг маъно-моҳияти шу. Тасаввуф дунёқарашидаги ошини содиқ илоҳий ёр кўйи-даргоҳига йўл олиши, унинг висолини соғиниши, бақолик истаб фано бўлиши лозим. Навоий тугалланма байтда мана шундай сўфиёна кайфиятни ниҳоятда тимсолий тарзда тараннум этган.

Ғазал ўзбек мумтоз наврўзнамасининг мўъжиза асарларидандир. Унда Наврўз кўркамликлари ва манзур малоҳати уйғун тасвирланиб, асар яқпора бадийи курилма касб этган. Биз муҳтарам муштарий ва мухлисларга Навоийнинг «Ҳар тунинг қадр ўлубон, ҳар кунинг ўлсун наврўз» деган дуоларини бағишлаб, кутлуғ наврўзу ҳайит айёмларида таҳлилга тортилган мазкур ғазални ҳам мутолаа этиб, ҳазратнинг руҳи покларини шод айлашларини тилаб қоламиз.

Нусратулло ЖУМАХЎЖА,
профессор, филология фанлари доктори.
«Туркистон», 1993 й, 20 март

СУМАЛАК СУЗИНГ, ОНА

КЕЛИНГ, ШУ ИЛК баҳор кунларида хаёлларимизга эрк бериб, болаликнинг беғубор кунларини эслайлик: ўша серзавк дамларимизда оналаримиз пинжига кириб, кўзларимизни мудроқ босиб, биқирлаб қайнаётган сумалакни ковламаган ким бор? Ўшанда кунданинг аччиқ тутунларидан кўзларимиз ачишган... ҳаммасини қўяверинг, дошқозонда ёқимли бўй таратиб турган сумалакнинг ҳидларига тўйиб бўладими? Наврўз – Йил боши. Уни қўмсаб, баҳорни интиқ кутмаган одам топилмас. Кўҳна Турон тупроғида эл уйғонапти. Тупроқ уйғонапти. Бир неча кун мобайнида буғдойлар ундириб тайёрлаб қўйилган дошқозонлар тўлиб, юртимизда сумалак сайллари бошланыпти.

Баҳорни тўла ҳис қилмоқ учун қишлоқларда яшаш керак. У шаҳар ташқарисида бутунлай бошқача қиёфада жилваланади, бунинг устига сумалак қишлоқларда ўзгача тайёрланади ҳам. У ёқларда бу неъмат кўни-қўшиларнинг, маҳалла-кўйини, катта қишлоқнинг улушида дунёга келади. Кўнгилга не-не ёруғ ниятларни тўкканлар бир-икки қадоқ ун келтиришади. Нави окми, қорами, бундан қатъи назар ҳаммаси барабар қозонга солингани учун унинг мазаси ҳам ўзгача бўлади.

Момоларимиз сумалакни Наврўзнинг энг тансиқ таоми, илк кўклам даракчиси, она табиатнинг мангулигини ифодаловчи, ҳаётнинг узлуксизлигини ўзида мужассамлаштирувчи рамзий таом деб ҳисоблаганлар. Агар кексаларнинг суҳбатига кулоқ солсангиз, «Ҳафтада бир, ойда бир, йилда бир», деган нақлни эшитасиз. Бунинг маъноси шундай: «Ҳафтада бир марта яхшилаб ҳордиқ чиқариб, ойда бир марта ҳаммомга тушиб, йилда бир марта сумалакка тўйган одам, ҳеч қачон касалга чалинмайди» деганидир.

Аждодларимиз бу таомни жуда азиз санаганлар. Унинг ҳар бир томчисини увол қилиш, сотиш гуноҳ ҳисобланган. Уни бир ялаётганда энг яхши тилакларни дилга жо этишган. Сумалак пиширилаётган хонадонга фақат ювиниб, озода кийиниб борилган. Ўзининг қай бир иши, қилиғи билан «гуноҳкор» деб ҳисобланганлар бу уйнинг остонасига яқин йўламаганлар.

Сумалакни тайёрлашда қозондан ташқари ҳамма жиҳозлар ёғочдан бўлган. Коса-товоқ, қошиқ, жами-жамиси; тагига олмасин деб қозонга тош ва ёнғоқ солишган. Ҳатто уларнинг сонини ҳам ўзига хослигида халқимизнинг қадимий анаъаналари кўзга ташланади.

Ота-боболаримизнинг сумалак тайёрлашдаги урфларини ҳалигача давом эттириб келаётган ургутликлар бу таом пишаётган қозонга етгита ёнғоқ ва ўн учта тош ташлашлари маълум. Чунки Шарқ халқлари азалдан ўн уч одатига амал қилганлар. Қирғизистоннинг Ўш вилоятидаги Қуршаб кишлоғида эса сумалак тайёрлашда иштирок қилаётган етти нафар энг кекса кишининг ҳар бири қозонга етти дона тош солади.

Табиийки «сумалак» сўзининг маъноси, бу ғаройиб таомни тайёрлаш удумининг тарихи кўпчиликни қизиқтиради.

Улуғ олим Маҳмуд Қошғарий «Девони луғотит-турк», яъни «Туркий сўзлар девони» китобида сумалак хусусида шундай дейди:

«Сумма» ивитилган буғдой номи. Уни қуригиб туйилади. Сўнг ундан угра оши ва нон қилинади. Шарбат учун қилинган ундирилган арпа учун ҳам бу қўлланилади».

Демак, «сумалак» ивитилган буғдой ёки арпа маъносини англатувчи қадимги туркий калом – «сума»дан келиб чиққан. Сумалак пишириш удуми эса Ўрта Осиёда яшаган қадимги туркий қавмлар орасида азалдан кенг расм бўлган.

Умар Хайём ўзининг шоҳ асари «Наврўзнома»да сумалак ҳақида мана бундай изоҳ беради: **«Сумалак баҳорнинг улуғ ва тансиқ таомидир. Менга ривоят айламишларким, Ҳисравнинг отаси Хормузд арпа ўсиб ётган экинзор олдида ўтиб кетаётган экан. Арпага қўйилган сув экинзордан тошиб, йўлга оқар экан. Фарвардан ойи экан. Хормузд, «Арпа омонлик дони, унинг кўкати яхши кўкат» деб ичмоқ учун сувдан бир кўза тўлдириб олишга фармон қилди. Арпа орқали ўтган ёки ундан чиққан сув чарчоқни тарқатиб, меъда касалликларини даволайди. Бу сувни ким ичса, у янги йил арпа пишиғигача касалликлардан муҳофаза қилинган бўлади. Эронликлар, туронликлар ҳам**

арпа экишнинг уддасидан чиқадилар. Арпа сумалак пиширилган илк кўкатдир.

Абу Муслум жунбушидан кейин туронликлар Наврўзни қайта ўз шодиёналарига айлантирдилар. Шайхларнинг эътирозига Муҳаммад алайҳиссалом «Арпа уни тансиқ таомдир, танангизда қувват камайган чоғда уни кўпроқ танаввул қилинглар», деган ҳадиси билан жавоб беради. Боиси, арпа уни ёки кўкатлардан тайёрланган таомлар алломалар ва сўфийларнинг энг хуш кўрган таомидир».

Юртдошимиз Абу Райҳон Беруний ҳам ўзининг «Қадимий халқлардан қолган ёдгорликлар» деган асарида сумалак пишириш тарихини ойдинлаштирувчи далилларни келтирган. Таассуфки, сумалак ҳақида шунчалар асосли гаплар, нодир кўлёмалар, тарихий ва замонавий далиллар бўлишига қарамай анча пайтгача уни эскилик сарқити, деб уқтиришга ҳаракат қилингани ҳам сир эмас. Айниқса, динга қарши кураш ниқоби остидаги таъқиблар сумалак билан ҳам боғлиқ бўлган жуда кўп удумларимизни урфимиздан чиқариб юборди. Ҳатто шундай воқеалар ҳам бўлдики, эшитиб, кўриб ишонмайсан. Сумалак пишиб турган қозон устига керосин сепилган, тупроқ сочилгани ҳали-ҳали одамларнинг эсидан чиккани йўқ. Минг бора шукрки, бугун замона бошқача. Энди одамлар ўзлигини, қадимий кадрийатларини англаб ета бошладилар.

Мана, яна баҳор бошланаяпти Дилимизда ёруғ ниятлар туғиляпти. Олис-олислардан эса бир дардли, кўнгилларни эритиб юборадиган кўшиқнинг садоси келаяпти:

**Кўкда чикди камалак,
Наврўздан бир нишона,
Дошқозонда сумалак,
Ўчоқ бошида она.
Сумалак сузинг, она...**

**Норбек Усанов,
«Туркистон», 1993 йил 20 март**

ХУРШИДИ ОЛАМ КЕЛДИ

Қалдирғоч қанотида
Бойчечак сабосида
Сандулоч баётида
Наврўзи ажам келди
Ҳамал кўкидан найсон,
Дурдек сочилди ҳар ён.
Ғунчадан тизиб маржон
Наврўзи ажам келди,
Хуршиди олам келди.
Давра олиб қиз-жувон,
Куйланг энди беармон.
Хурликдан бўлиб нишон
Наврўзи ажам келди,
Хуршиди олам келди.
Қадринг баланд Туроним,
Қутлаб эркли замонинг,
Нусрат куйлайди шонинг,
Наврўзи ажам келди,
Хуршиди олам келди.

Нусрат КАРИМ

ЖАННАТ ЯШИЛЛИГИН СЎЗЛАЙДИ ЯПРОҚ

Инсонлар зотига бўлай деб ошно,
Табиат наврўзни этгандир иншо,
Табиат нодонмас, табиат доно,
Наврўзим, ғазалинг ёзилди бугун,
Сўзларнинг маржони тизилди бугун.
Бир кун оёғингни бойлошмовдими,
Кўксингга ўқ отиб овлошмовдими,
Кўймоққа чуқур чоҳ ковлашмовдими,
Наврўзим, ғазалинг ёзилди бугун,
Тонг юлдузин кўзи сузилди бугун.
Хайрият, сотқинни бураб қўйди эл,

Бошингдаги қорни кураб қўйди эл,
Сочингни ўстириб, тараб қўйди эл,
Наврўзим, ғазалинг ёзилди бугун,
Лолалар чўғ янглиғ қизарди бугун.
Уфқнинг ортига чекинди фироқ,
Жаннат яшиллигин сўзлайди япроқ,
Бошок бўлай дея кўпчийди тупроқ,
Наврўзим, ғазалинг ёзилди бугун,
Яшариш достони ёзилди бугун.
Кокилдай эшилди жилға сувлари,
Сачраб, сергак тортди тоғ охулари,
Тупроққа гул экди юрт сулувлари,
Наврўзим, ғазалинг ёзилди бугун,
Булутлар тўдаси бузулди бугун.
Тикланган деволни қайта бузмассан,
Саҳрода дарвишдай ёлғиз кезмассан,
Боғларда ўзингни танҳо сезмассан,
Наврўзим, ғазалинг ёзилди бугун,
Дўстлар анжумани тузилди бугун.
Набира бошини силади онам,
Ўчоққа тараша қалади онам,
Бармоқда сумалак ялади онам,
Наврўзим, ғазалинг ёзилди бугун,
Тун қисқариб, кунлар чўзилди бугун.

Ҳамроқул РИЗО

НАВРЎЗ БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГАН УДУМЛАР, АНЪАНАЛАР ВА РАСМ-РУСУМЛАРДАН НАМУНАЛАР

Наврўз куни туғилган боланинг исмини Наврўз қўйишган. Наврўз куни одамлар ота-онаси, яқин кишилари, йигитлар унашилган маҳбубалари билан дийдорлашганлар.

Орасидан гап қочган одамларни, уришган эр-хотинларни эл оғалари Наврўз куни яраштириб қўйишган.

Наврўзда атроф-муҳит орасталанади, ариқ-зовурлар тозаланади, ҳовли-боғлар тартибга келтирилади. Кўчалар, майдонлар, ҳовлилар тозаланади.

Наврўз дастурхонига 7 хил дарахт баргидан намуна келтириб қўйилади. Улар: мажнунтол, зайтун, беҳи, анор, бодом, pista, ёнғоқлар. Шулар қаторида қатик, сут, пишлоқ, тухум, балиқ ва ёниб турган шамлар ҳам қўйилган!

Сумалак тагига олмасин учун қозонга етти ёки ўн уч дона тош ташлаб қўйилади.

Наврўз куни бўй етган қизлар бир жойга тўпланишиб, чиройли гулчамбарлар ясашади. Булоқдан кўзаларга сув олиб келиб, ичига узук, исирға, танга ташлашган. Кейин кўшиқ, лапарлар остида сувдан чиқазиб олинган нишонлар бахт рамзи деб ҳисобланган.

ЁР-ЁР

Тахта-тахта кўприк тахтинг бўлсин, ёр-ёр,
Он ҳазратим қизларидек бахтинг бўлсин, ёр-ёр.
Он ҳазратим қизларини Али олган, ёр-ёр,
Ёр-ёр айтиб қиз бермаклик андин қолган, ёр-ёр.
Йиғлама, киз, йиғлама, тўй сеники, ёр-ёр,
Остонаси тиллодан уй сеники, ёр-ёр,
Қоматлари келишган ёр сеники, ёр-ёр.
Қат-қатина қатлама қатланади, ёр-ёр,
Қизни олиб янгалари отланадир, ёр-ёр.
Қизни олиб янгалари тура турсин, ёр-ёр.
Қиёматли оталари рози бўлсин, ёр-ёр,
Оқ сут берган оналари рози бўлсин, ёр-ёр.

КЕЛИН САЛОМ

1-аёл: Баланд-пастни бор қилган,
Икки хурни бир қилган,
Аввало худога салом.

2-аёл: Ризқ бўлсин деб дон берган,
Умматим деб жон берган,
Пайғамбаримизга бир салом.

1-аёл: Оппоқ уннинг урпоғи,
Охиратнинг тупроғи,
Ўтган азизларга бир салом.

2-аёл: Оқ салласини ўраган,
Охиратини сўраган,
Катта бувасига бир салом.

1-аёл: Тўрда гилам тўқиган,
Беш вақт номозини ўқиган.
Катта бувасига бир салом.

2-аёл: Этигининг қўнжи йўқ,
Уйда ўтирса тинчи йўқ,
Қайнатасига бир салом.

1 -аёл: Угра кесиб эринган,
Ўғил туғиб керилган
Қайнонасига бир салом.

2-аёл: Элу юртнинг тўраси,
Йигитларнинг сараси –
Куёвтўрага бир салом.

1-аёл: Қўчқорларни сўйдирган,
Элу юртни тўйдирган,
Вакил отага бир салом.

2-аёл: Бўйи басти чинордай,
Икки бети анордай,
Амакисига бир салом.

1-аёл: Меҳмон келса хуш деган,
Меҳмонхона бўш деган,
Холасига бир салом.

2-аёл: Этиклари пошнали,
Юрган йўли ошнали,
Поччасига бир салом.

1-аёл: Осмондаги юлдуздай,
Қоши-кўзи кундуздай,
Янгасига бир салом.

2-аёл: Катта қозон қопқоғи,
Хотинларнинг оппоғи,
Аммасига бир салом.

1-аёл: Қозонда сутни тоширган,
Гап топса элдан оширган,
Опаларига бир салом.

1-аёл: Томдан ўтин ташлаган,
Энсасини қашлаган,
Қайноғасига бир салом.

2-аёл: Уйга кирса сирдоши,
Йўлга тушса йўлдоши,
Қайнсинглисига бир салом.

1-аёл: Илиб қўйган ичакдай,
Чархлаб қўйган пичокдай,
Ошпазига бир салом.

2-аёл: Кўйлагини ямаган,
Ҳамма тўйдан қолмаган,
Момоларига бир салом.

1-аёл: Оёғида маҳсиси,
Кампирларнинг яхшиси,
Кайвонига бир салом.

2-аёл: Очилиб турган гулдай,
Сайраб турган булбулдай,
Жиянларига бир салом.

1-аёл: Тилла узук кўзидаи,
Ширмон ноннинг юзидаи,
Сингилларига бир салом.

2-аёл: Эшик очиб қараган,
Тўй қачон деб сўраган.
Қўшниларига бир салом.

1-аёл: Бўйнимдаги маржоним,
Тўкилиб адо бўлди,
Айланай, ёру дўстлар,
Саломим адо бўлди.

МЕТОДИК ТАВСИЯЛАР

Республикамиз миллий истиклол йўлидан дадил одим ташлаб кўпгина эзгу ишларини амалга ошираётган шароитда «Наврўз» байрами алоҳида маъно касб этиб, умумхалқ байрамига айланди. Наврўз байрами ўз тарбиявий аҳамиятини кенгайтириб, ўқувчи-ёшларни эзгуликка, саховатга, иймон, эътиқодга ундайди, уларни ўз юрти – Ватани туйғуси билан йўғрилтиради, миллий истиклол мафкурасини шакллантиришга ёрдам беради.

Мактабларда, мактабдан ташқари муассасаларда, коллежларда, олий ва ўрта педагогика ўқув юртларида Наврўз байрамини ўтказиш, ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялашда, халқимиз ижодиётининг энг яхши намуналари мисолида унинг дунёқарашини шакллантиришда катта аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам жамиятнинг фаол ва онгли қурувчиларини тарбиялашга катта ёрдам берувчи халқимизнинг энг яхши анъаналарини, урф-одатлари ва удумларини ривожлантиришга жиддий эътибор билан қараш лозим.

Наврўз тантаналарига ота-оналар, маҳалла фаоллари, ёзувчи-шоирлар, санъат аҳли, мактаблардан ўқувчилар, телевидение ва вақтли матбуот ходимларини жалб этиш лозим. «Наврўз» байрами доирасида семинар, амалиёт, тарбиявий соат очик дарс адабий-бадий, илмий кечалар ўтказиш мумкин.

«Наврўз» бадий-адабий кечаларини «Ассалом, Наврўз», «Наврўзи олам муборак», «Наврўз дўстлик байрами», «Наврўз саломатлик байрами», «Наврўз ўзбек халқининг миллий байрами», «Наврўз байналмилал байрам» каби мавзуларда ўтказиш мумкин.

Шунингдек, ёш рассомлар, ёш пазандалар, ёш хунармандлар, ёш чеварлар, уй бекалари кўрик-танловлари, ёш полвонлар, ўткир зеҳнлилар, топқирлар мусобақаларини, шеърхонлик мушоираларини ўтказиш мумкин.

Наврўзни қуйидаги режа асосида ўтказиш мақсадга мувофиқ:

1. Наврўзнинг аҳамияти. 2. Наврўз тарихи. 3. «Мархабо, Наврўз» 4. «Баҳор мушоираси» 5. «Наврўз табассуми» 6.

«Наврўз тилак ва истаклари» 7. Яқун.

«Наврўз» байрамини икки босқичли тадбир асосида ўтказиш мумкин: биринчиси меҳнат билан боғлиқ тадбир бўлса, икинчиси хушчақчақ, кўнгилочар ҳордиқ чиқариш, эстетик завқ-шавқ олишга бағишланган ўйин-кулги, томошали тадбирлардир.

Байрамнинг биринчи қисмида ўқувчи-ёшлар боғ-роғларни, тартибга солиш, қишлоқ жойларида далаларни экишга тайёрлаш, ариқ, зовурларни тузатиш ишларида ота-оналарига ёрдам беришлари, шаҳар жойларида эса маҳалла аҳли билан биргаликда йўлка ва хиёбонлар, кўча-кўй, болалар боғчалари, мактаблари, стадион, спорт майдончаларини тартибга келтириш ва ҳашар ишларида иштирок этишлари мумкин. Шаҳар ва қишлоқ қабристонлари тозаланади, тарихий ёдгорликлар таъмирланади, дарахт экилади. Иккинчи қисмида ўйин-кулги, миллий спорт ўйинлар ташкил этилади. Лола сайли, аскиячилар, қизикчилар, лапар, ашула, рақслар танлови ва бошқа халқ ижодиёти намуналари намойиш этилади. «Наврўз» тантаналари давомида доимо деҳқончилик, ҳунармандчилик, санъат ва жисмоний баркамолликнинг ўзига хос намойиши бўлиши керак. Халқ сайилларида ҳунарманд ўғил-қизлар ўзлари ясаган ажойиб ашёларни, пазандалар ширинлик ва баҳор таомларини кўз-кўз қилишлари лозим.

Чевар қизлар «Наврўз»га атаб махсус либослар, кашта ва рўмолчалар тикишлари, уларга гул нақшлар туширишлари мумкин.

«Наврўз байрами» давомида ўзбек халқининг қадимги удумларидан бўлган чақалоқни бешикка белаш, унга исм қўйиш, қулоғига азон айтиш, ёстиғининг тагига нон ва пичоқ қўйиш, аскарликдан соғ-омон қайтишлари, ризки бутун бўлиши учун йигитга нон тишлатиш ёки тўй маросимлари, тўйдаги келин салом қабиларни ўтказиш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбек халқининг анъанавий «Наврўз байрами» ёш авлодда ватанга, меҳнаткаш деҳқонга, заҳматкаш халққа бўлган меҳр-муҳаббатни тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

«Наврўз»ни нишонлаш учун мактаблар, олий ва ўрта педагогика ва ҳунар билим юртлари, турар жойлардаги маҳалла

кўмиталари, хонадонлар, шу атрофдаги ташкилот ва корхоналар билан ҳамкорликда тайёргарлик кўришлари лозим. Байрамнинг тимсолий қаҳрамонлари бўлишлари мумкин. Булар:

«**Дехқон бобо**» – кекса, нуроний, донишманд, сахий ва ширин сўз, қувноқ ва дилкаш устоз;

«**Наврўз**» – навқирон йигит, ширин сўз деҳқон, мард ва жасоратли, дили пок ошиқ;

«**Баҳорой**» – гўзаллик, баҳор тимсоли. Ўзи ҳам гулдай тиник, бокира, ифбатли ва садоқатли қизлар тимсоли.

Буларга қарама-қарши ёвуз кучлар: дангаса, иғвогар, расмиятчи, мансабпарастлар махв этилувчи куч сифатида кўрсатилиши мумкин.

Биз, бу ўринда шуни айтиб ўтишимиз лозимки, «Наврўз» байрамини ўтказишни қатъий қолипга солиб қўймоқчи эмасмиз. «Наврўз» байрами турли шароитларда, турли шаклда ўтиши мумкин. «Наврўз» байрамига эркин, ижодий ёндошиб, маҳаллий шароитдан келиб чиқиб, маҳалла аҳли билан маслаҳатлашиб ўтказиш мақсадга мувофиқдир деб ҳисоблаймиз.

Қуйида «Наврўз» байрамини ўтказишнинг тахминий тартиботини намуна тариқасида тавсия қилмоқдамиз. Шунингдек, Наврўз хандалари, у ҳақидаги афсона, қўшиқ ва расм-русмлардан баён этамиз

**Республика таълим маркази,
Маънавий-маърифий ишлар
булими мутахассислари**

НАВРЎЗИНГ МУБОРАК, ЎЗБЕКИСТОНИМ!

Наврўз байрами ўтказиладиган жой байрамона безатилган. Байрамимизнинг асосий жойи сахна ва унинг атрофи рамзий равишда мевали ва манзарали дарахтлар билан нафис безатилган. Давра тўрида «Баҳорхоним»га мўлжалланган янги очилган гунчани эслатиб турадиган катта рамзий тахт ясатиб қуйилган. Унинг тепасида **«Наврўз байрамингиз қутлуг бўлсин, азиз дўстлар!»** шиори осилган.

Давранинг бир томонида қуйидаги байтлар ёзилган:

*«Тоғу қирдан ҳам қочар уйқу баҳор айёмида,
Қўлга олғай жилгалар чолғу баҳор айёмида»*

(Чустий)

Давранинг иккинчи томонида қуйидаги байтлар ёзилган:

*«Бу не ҳолким ёшарибдур само, ер ҳам,
Ёшартирмиш қалбларни Наврўзи олам»*

(Чустий)

Тантана бошланишидан олдин ўзбек урф-одатларига кўра карнай-сурнай, доира садолари барчани «Наврўз» байрамига чорлайди. Карнай-сурнай садолари остида меҳмонлар кириб келишади.

Сахнага эшак минган Насриддин Афанди киёфасидаги ўқувчи кириб, катта халқ байрами бошланиши ҳақида хабар беради:

Одамлару... Одамлар!

Эшитмадим деманглар,

Эшитганлар жилманглар.

Илм даргоҳимизда ўтказилаётган **«Мустақил юртимда мудом бор бўлсин, Наврўз!»** байрамига ташриф буюринглар. Марҳамат!!!

«Баҳор вальси» таронаси янграйди. Даврага Ўзбек миллий кийимини кийган қиз ва йигит (бошловчилар) чиқади.

Қиз: – Ассалому алайкум, ҳурматли ва мўътабар онахонлар, отахонлар, азиз ва меҳрибон устозлар, қадрли тенгдошлар, меҳмонлар! Биз сизларни баҳор байрами, Наврўзи олам ва бахт байрами билан чин дилдан қутлаймиз!

Йигит: – Бугун байрам, бугун Наврўз, бугун табиатнинг

уйқудан уйғонган куни. Она табиат ҳам уйқудан уйғонмоқда. Дарахтлар куртак ёзиб, сайроқи кушларнинг хониши оламни тутмоқда.

Қиз: – Тоғу қирдан ҳам қочар уйқу баҳор айёмида, Қўлга олғай жилғалар чолғу баҳор айёмида.

Йигит: – Тўпланиб кушлар дарахт шохида қилгач ёр-ёр, Ғунчалар лаълин очар кулгу баҳор айёмида.

Қиз: – Бугун ўлкамизда баҳор нашидаси, ёқимли шамол эсмоқда.

Она табиат ҳам уйқудан уйғонмоқда.

Йигит: –. Ҳеч бир давра йўқки, ҳофизларнинг хонишисиз, раққосаларнинг хиромисиз, шоирларнинг чиройли шеърларисиз бўлсин. Ҳозир навбат бадиий ҳаваскорлик дастасига берилади.

Ҳамид Олимжоннинг «Ўрик гуллаганда» шеърига басталанган қўшиқ янграйди. Қизлар рақсга тушадилар.

Йигит: – Азиз меҳмонлар! Навбатни ота-оналар кўмитасининг раиси ҳурматли Пўлат ота Тошмухамедовга бераман. Отаҳон Наврўз ва унинг тарихи ҳақида сўзлаб берадилар. Марҳамат!

Отаҳон:

– Азиз меҳмонлар! Бугун бу улуғ қошонага қайта тикланган «Наврўз» байрамини нишонлаш мақсадида тўпландик. Қадимий байрамимизнинг қайтарилганига шукроналар айтгинг келади. Худого шукрлар бўлсинким, Наврўз биз билан. Мен ҳозир сизларга Наврўзнинг тарихи ҳақида қисқача сўзлаб бераман: маълумотларга кўра, Наврўзни байрам қилиш қадимги эронликлардан бошлаб одат тусига кирган экан. Бу ҳақда Умар Хайёмнинг «Наврўзнома» рисоласида ёзилган. Бобокалонимиз Навоий эса Наврўз ҳақида «Садди Искандарий» дostonларида:

«Ки бу сур эрур олам афрўз ҳам,

Хусусан эрур фасли Наврўз ҳам»,

– дейдилар. Наврўз – Янги йил демақдир. Наврўз – янги меҳнат кунининг бошланиш байрамидир. Наврўз куни далаларда, боғларда қизгин иш бошланган. Халқимиз бир-бирларини кутлаганлар. Келинг, азизлар, бу улуғ айёмни очик чехра билан кутиб олайлик.

Азиз ўғил-қизларим! Шукрлар бўлсинким, мустақил бўлдик.

Мана шундай мустақил давлатнинг муносиб ўғил-қизлари бўлиш учун, азизларим, Сизлар иймонли, инсофли, ҳақиқий инсон бўлишингиз керак. Мустақил давлатнинг миллий мафкурасига муносиб фарзанд бўлиб етишинг! Наврўз сизларни ана шу руҳда тарбияловчи улкан воситадир. Наврўзингиз муборак бўлсин.

Қиз: — Раҳмат, отахон.'

*Димоққа ялтизлар нафаси урар,
Юракда муаттар чечаклар кулар.
Бир сулув келинчак саломга келар
Остонага бош ур, азиз меҳмоним,
Наврўзинг муборак, Ўзбекистоним!
Энди сўзни табаррук онахонга берамиз*

Онахон:

– «Ҳар тунинг қадр ўлубон,

Ҳар кунинг ўлсин наврўз»,

– деб истак билдирган эди ўлмас сатрларининг бирида буюк аллома Алишер Навоий. Дарҳақиқат, ҳар бир кун Наврўздан дарак бериб туриши учун одамлар қадимдан бу муқаддас сўзни ҳаётнинг барча соҳаларида доимо ишлатишга интиланлар. Тарихдан маълумки, Наврўз кuni туғилган гўдакларга бу табиий байрамнинг ўзи исм берган. Бунга мумтоз адабиётдан мавлоно Лутфийнинг «Гул ва Наврўз» достони мисол бўла олади. Чунончи, шох Фаррух Наврўз кuni фарзанд кўрган:

Чу Наврўз ўлди Наврўз ичра дилрўз

Ота ўглининг отин кўйди Наврўз.

Йигит: – Буни қарангки бизнинг билим юртимизда ҳам Наврўз кuni туғилган ўқувчиларимиз ҳам бор экан. Биз ҳозир уларни даврага таклиф қиламиз. *(Улар қарсақлар садоси остида даврага кирадилар. Бошловчи уларни таништиради ва улар Баҳорхоним ёнидан жой оладилар)*

Қиз: – Наврўз меҳр-окибат айёмидир. Ҳамма бир-бирига яхши тилаклар тилайди, дўстлик ришталарини боғлайди. Қизлар гуруҳи ижросида «Куйлайман» лапар ижро этилади.

Қизлар рақсга тушади.

У ёнга ташлаб ўйнайман,

Бу ёнга ташлаб ўйнайман.

*Истиклолдан ўргилай,
Эрк нашидасин қўйлайман.
Чинорим ўссам, дейди,
Офтобни қучсам, дейди.
Юрт авжига авж қўшиб,
Бу кўнгил жўшсам дейди.*

Н а қ о р а т:

*Ҳормас менинг юрагим,
Толмас менинг билагим.
Фидойилар сафидан
Қолмас менинг тилагим.*

Н а қ о р о т:

*Тарал, тарал тарона,
Мустақиллик баҳона
Давронимиз ишқини
Қўйлайлик ошиқона.*

Н а қ о р о т:

*Чертсам дутор соз экан,
Ҳар парда минг роз экан.
Юрт бахтини қўйласам,
Кўнглим баҳор, ёз экан.
(Зохиджон Обидов)*

Йигит: – ...Оламда қўшиқлар кўп. Аммо улардан бирининг умри ўн йиллик, бошқасиники эса бир кунлик. Фақат бир «Алла»нинг умри боқийдир, фақатгина «Алла» бетакрор қўшиқ. «Алла» – оналарнинг бешикка таъзими, «Алла» келинчакнинг келажакка, отаётган оқ тонгларга эхтироми.

Қуй янграйди. 3-курс талабаларидан бири «Алла» қўшиғини ижро этади:

Қиз:

*– Алла айтай боламга,
Қулоқ солиб ухласин.
Алла, болам, айлансин,
Адрасларга буркансин.
Адраслари лой бўлсин
Отажони бой бўлсин
Алла, болам-ов, алла.*

*Диқир-диқир ўйнагин,
Тикан сенга кирмасин.
Кўзи холли банданинг
Кўзи сенга тегмасин
Алла, болам-ов, алла.*

Йигит: – Мушоира қадимдан «Наврўз байрами» безаги, кўрки бўлган. Шу баҳор айёмига бағишланган шеърлардан тингласак.

Саҳнага шоирлар сиймосидаги ўқувчилар кириб келадилар.

Алишер НАВОИЙ:

*– Ҳар тунинг қадр ўлубон,
Ҳар қунинг бўлсин Наврўз.*

Муқимий:

*– Навбаҳор очилди гуллар, сабза урди боғлар,
Сухбат айлайлик келинлар, жўралар, ўртоғлар.*

Огаҳий:

*– Чун келди баҳор ойи, юз очди бу дам Наврўз,
Кўк майсалар устига еткизди қадам Наврўз.*

Абдулла ОРИПОВ:

*– Кўнгил даричасин очиб қўйинг ланг,
Ғуссали дилда ҳам кулади баҳор.
Умидвор инсонлар, уни олқишланг,
Фақат хосиятли бўлади баҳор.*

Даврада куй янграйди. Ҳар тарафдан бойчечак кўтарган йигит-қизлар чиқиб, меҳмонларга бойчечак улашадилар.

Йигит: – Хурматли меҳмонлар! Байрамимизга файз кириши учун баҳор фаслининг рамзий маликаси Баҳорхонимни даврага таклиф этаман.

Даврага нафис ва гўзал либосларга ўралган Баҳорхоним кириб келади. Барча ўрнидан туриб уни қарсақлар билан қариши олади. Баҳорхон кўм-кўк ниш отган буғдой солинган ликопчани қўлида кўтариб даврани айланиб чиқади ва меҳмонларни

байрам билан табриклайди:

Баҳорхон: – Азизлар! Сизларни Наврўз байрами билан табриклайман. Доим гул-гул очилиб юринг. Соғ-саломатлик, хотиржамлик билан кўп йиллар улуғ айёмимизни нишонлайлик. Кунларимиз баҳордек сўлим бўлсин!

Қиз: – Раҳмат. «Наврўз» халқимизнинг энг севимли орзиқиб кутадиган байрамидир. Бу байрамда халқимизнинг миллий анъаналари ўз аксини топган. Энди миллий маросимларимиздан «Келин салом» ва миллий ўйинларимиздан «Оқтеракми, кўк терак» ўйини намойиш этилади.

Даврада «Ёр-ёр» куйи янграйди. Куй жўрлигида қизлар Баҳоройни саломга олиб келадилар. «Келин салом» бошланади. Қизлар ижро этадилар:

I-қиз: Салом, салом, келин салом.

Аввал худога салом!

II-қиз: Керилгани ярашган,

Келинларига қарашган

Қайнонасига салом!

I –қиз: Беш кетмонни бешлатган,

Хотин-қизни яшнатган

Қайнотасига салом!

II-қиз: Юришлари чакмоқдай

Ҳар бир сўзи чакмоқдай

Овсинларига салом!

Қудалар кўрмана, сарпо алмашингач, маросим тугайди.

Қизлар келинни даврадан олиб кетадилар.

Йигит: Навбат миллий ўйинимизга. Марҳамат!

Даврага йигит ва қизлар чиқиб, арқон тортадилар.

Йигитлар: — Оқ теракми? Кўк терак? Биздан Сизга ким керак?

Қизлар: — Қўшиқчи Сарвар керак.

Сарвар ўртага чиқиб қўшиқ куйлайди.

Қизлар: — Оқ теракми? Кўк терак? Биздан Сизга ким керак?

Йигитлар: — Раққоса Дилдор керак!

«Лазги» куйи янграйди. Қиз ўйинга тушади.

Йигит: — Азиз дўстлар, бугунги байрамни сумалаксиз

тасаввур қилиш жуда қийин. Шунинг учун тонггача ухламай сумалак тайёрлаган бир гуруҳ қизларга раҳматлар айтсак-да, бу хушбўй таомдан тотиб кўрсак.

Даврага гўлдай ясанган қизлар ликопчаларда сумалак кўтариб чиқадилар ва меҳмонларга тортадилар.

Қиз: — Юртим, кўклаётган далаларингда,

Сумалакнинг хуштаъм бўйлари кезар.

Гўдакларга айтган аллаларингда

Момоларнинг қадим куйлари кезар.

Йигит: — Маълумки, ўзбек халқи азалдан томошаларни севиб келган. Ҳар қандай халқ байрам кулги ва ҳажвсиз ўтмайди.

Қиз: — Айтишларича, қаерда халқ шоду хуррамлик байрамига йиғилса, ўша ерга албатта, Насриддин Афанди ташриф буюрар экан.

Йигит: — Мана, бугун бизнинг ҳам шодлик кечамизни мулла Насриддин очиб берадилар. Даврага бобомиз мулла Насриддин Афандини таклиф қиламиз.

Шу вақтда Насриддин Афанди қўшиқ хиргойи қилиб, ҳазил-мутойиба билан сахнага кириб келади.

Қиз: — Насриддин тоға, шифокорларимиз, олимларимиз, «бир марта астойдил кулган одамнинг бир кунга умри узаяр экан», деган фикрларни айтишаяпти. Сиз бунга нима дейсиз?

Афанди: — Тўғри, бироқ баҳор фаслида бир марта кулган кишининг умри икки кунга, баҳор байрами куни кулган кишининг умри уч кунга узаяр экан.

Йигит: Насриддин ака. Агар байрам қатнашчилари неча марта кулганликларини санаб, уни учга кўпайтирсак, демак ҳар бир кулган кишининг умри неча кунга узайишини билиб олса бўлар эканда?

Афанди: — Албатта, самимий кулган кишининг ҳам умри узаяди, ҳам яхши ҳордиқ чиқаради, ҳам соғ бўлади. Айтишларича, 150 кг карам битта тухумнинг қувватини берар экан. Ахир бир ярим тонна карамни ҳазм қилгандан, бир марта ҳузур қилиб кулган яхши эмасми?

Йигит: — Ҳеч кулмайдиганлар ҳам бўладими?

Афанди: — Албатта бўлади. Масалан, менинг эшагим

кулмайди, фақат ханграйди. Мана бундай қилиб *(одамларни қулдириш учун эшак ханграшини қилади)*.

Қиз: — Насриддин тоға, кейинги вақтда пиёда юрадиган бўлиб қолибсиз? Йўлдошингиз билан аразлашиб қолдингизми дейман?

Афанди: — Ҳозир эшак билан юриш қийин бўлиб қолди. Шаҳарга келсак, ҳар қадамда права сўрайди. Бу пайтда кулмайдиган эшак ханграб юборади. Права сўраган киши эса, эшак мени мазах қилаяпти, деб правангизни оламан дейди. Менда оладиган нарса йўқ десам, бўлмаса эшагингизни олиб кўяман дейди. Хуллас, эшак билан юриш қийин бўлиб қолди.

Йигит: Одамлар орасида ҳам куламайдиганлари бўладими?

Афанди: — Мана мен хангома қиламан. Сиз одамларга қараб туринг. Бўладими-бўлмайдими кўрасиз? Элимизда нақл бор;

Осмоннинг устун бўлмайди, ҳовузнинг қопқоғи, кўрпанинг энги бўлмайди, ошпичоқнинг қини бўлмайди, маймуннинг шими, муттаҳамнинг ушлайдиган думи, баъзи ҳайдовчининг ўпкаси бўлмайди, йигитларнинг юбкаси бўлмайди, ферма молининг эти, чайқовчининг бети бўлмайди, қайрағочнинг гули, қурумсоқнинг пули бўлмайди, хўкизнинг сути бетон уйнинг синчи, бўлмайдиганин адоғи бўлмайди. *(Бошқарувчига қараб)* Хўш, ҳеч кулмайдиганлар бўлар эканми?

Қиз: — Насриддин тоға сўзлаганда кулмаганлар бўлмайди. Биз яшаб турган жойда одамлар қулги ва шўх дилрабо қўшиқ ва рақсларни жуда яхши кўрадилар.

Йигит: — Навбат рақсга, ҳамма рақс тушади. Марҳамат.

Куй янграйди. Насриддин тоға Баҳорхонни рақсга таклиф этади. Улар бирга ҳаммани даврага таклиф этадилар.

Қиз: — «Наврўз» табиатан янгилиниш байрами. Истардикки, у мустақиллигимизга, эркин ва бахтиёр элимизга хизмат қиладиган байрам бўлиб қолсин.

Йигит: — Маълумки, мустақил давлатимиз ўз Тамғаси, ўз Байроғи ва ўз Мадҳиясига эга бўлди. Ҳозир шукроналар ила «Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон!» қўшиғини бирга қуйласак. Марҳамат.

Ҳамма ўрнидан туради. Қўшиқ янграйди. Ҳамма фахр ва

гурур ила жўр бўлади.

Қиз: — Она юртим, бағринг тўлиб нафас ол,
Озодликнинг Наврўзлари муборак!
Ҳар чехрада барқ урмоқда истиклол,
Туркистоним, истиклолдан бер дарак!
(«Истиклол» қасидаси)

Йигит: — Азиз кечамиз иштирокчилари! Сизларни яна бир бор Наврўз байрамингиз билан муборакбод этамиз!

Қиз ва йигит: — Мустақил диёримизда мудом бор бўлсин Наврўз!

СУМАЛАКЖОН, СУМАЛАК...

Баҳорнинг сен элчиси,
Яхшиликнинг белгиси,
Наврўзнинг сен синглиси,
Сумалакжон, сумалак,
Сумалакжон, сумалак.
Сумалакка йиғилар,
Катта-кичик, ҳамма ҳам,
Пишиб чикса, тотисанг,
Кўнгиллар қувнар бирам,
Сумалакжон, сумалак,
Сумалакжон, сумалак.
Дошқозонда сумалак,
Ковламаган армонда,
Бир-бирининг кўнглини,
Олмаганлар армонда,
Сумалакжон, сумалак,
Сумалакжон, сумалак,
Сумалакжон қилдик биз,
Болаларни йиғдик биз,
Ухлаш вақти келганда,
Бир кўрпага сигдик биз,
Сумалакжон, сумалак,
Сумалакжон, сумалак.
Сумалак пишсин, қутамиз,
Сумалак емай кетмаймиз,

Ўйнаб-кулиб шу кеча,
Оппоқ тонгни кутамиз.
Сумалакжон, сумалак,
Сумалакжон, сумалак.

БОЙЧЕЧАГИМ БОЙЛАНДИ

Бойчечагим бойланди,
Қалбимизга жойланди,
Чиқиб салом бермасанг,
Қувончларинг вайрондир.
Бойчечагим бойирон,
Гуллар ичра айирон
Айронингдан ичмайман,
Баҳоримдан кечмайман.

БАХШИЛАР НАВРЎЗ ҲАҚИДА

КЕЛИШИНГ БОШҚА

Ҳикмат бахши Мусурмон ўғли.

Тарихинг, таърифинг тилларда дoston,
Қуёш чараклайди, мовийдир осмон,
Ҳофиз қўшиқ айтар, рақс этар жонон,
Севинч бағишлайсан кексаю ёшга,
Наврўзжон, бу йилги келишинг бошқа.
Бир ён катта кураш, бир ён кўпқари,
Аския, айтишув, ўланлар бари,
Янгаларнинг айтган авжли ёр-ёри,
Севинч бағишлайди кексаю ёшга,
Наврўзжон, бу йилги келишинг бошқа.
Шоирларнинг айтар сўзи бўлиб кел,
Яйловларда қўю қўзи бўлиб кел,
Майли гулбаҳорнинг ўзи бўлиб кел,
Севинч бағишлайсан кексаю ёшга,
Наврўзжон, бу йилги келишинг бошқа.

КЕЛСА НАВРЎЗ, БЎЛСА НАВРЎЗ

Аланга бахши

Қизлар гулли рўмол ўрар,
Ўзларини қилиб кўз-кўз.
Замин янги кўйлак кияр,
Келса наврўз, бўлса наврўз.
Омоч ҳайдар тиним билмай,
Дехқон ила кўшда ҳўкиз,
Насибамиз бутун бўлар,
Келса наврўз, бўлса наврўз.

НАВРЎЗ ҲИКМАТЛАРИ

*(Баҳор фасли ва наврўз билан
боғлиқ бўлган халқ мақоллари)*

Йилнинг қандай келиши наврўздан маълум.

Яхши одам кўзидан маълум,
Яхши йил наврўзидан.

Наврўздан сўнг киш бўлмас,
Мезондан сўнг ёз бўлмас.

Яхши кун сахаридан маълум,
Яхши йил — баҳоридан.

Баҳорги ҳаракат — кузги баракат.

Наврўз куни қари-ёш
Қучоқлашиб кўришсин.

УМУМХАЛҚ БАЙРАМИ «НАВРЎЗ»НИ НАМУНАЛИ ЎТКАЗИШ БЎЙИЧА МЕТОДИК ТАВСИЯ

Мустақил Ўзбекистонимиз Президентининг «Наврўз» умумхалқ байрамини нишонлаш ва ўтказиш ҳақида»ги Қарорида таъкидлаб ўтилганидек, мамлакатимизда инсоний қадриятларни янада камол топтириш, ўз-ўзига ишонч руҳи ва миллий ғурурни мустаҳкамлаш, Ватан туйғуси, миллийлик, дўстлик, биродарлик, ҳамжиҳатлик, меҳр-шавқатни улуғлаш, маданий ва тарихий анъаналарни давом эттириш ҳамда ривожлантириш, асрлар давомида шаклланган урф-одатлар ва удумларни эъзозлаш мақсадида «Наврўз» байрами нишонланиб келинмоқда.

Умумхалқ байрами «Навруз»нинг улкан тарбия воситаси эканлигини тўғри англаган бутун аҳолимиз, маданият, санъати билан бир қаторда халқ таълими муассасалари ходимлари, педагогика жамоалари, ўрта ва олий педагогика ўқув юртлари, мактаб ва мактабдан ташқари муассасалар, хунар-техника билим юртлари ўқувчи ва талабалари ҳам кенг нишонлашни режалаштирмоқдалар.

Умумхалқ байрами «Наврўз»ни намунали нишонлаш учун қуйидагиларни амалга оширишни тавсия этамиз:

1. Мактабларда, мактабдан ташқари муассасаларда, хунар-техника билим юртларида, олий ва ўрта педагогика ўқув юртларида Наврўз байрамини ўтказиш ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялашда, халқимиз ижодиётининг энг яхши намуналари мисолида унинг дунёқарашини шакллантиришда катта аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам жамиятнинг актив ва онгли курувчиларини тарбиялашга ёрдам берувчи халқимизнинг энг яхши анъаналарини, урф-одат ва удумларини ривожлантиришга жиддий эътибор билан қараш лозим.

2. Наврўз тантаналарига ота-оналар, маҳалла фаоллари, ёзувчи, шоирлар, санъат аҳли, ўқувчилар, телевидение ва вақтли матбуот ходимларини жалб этиш лозим. «Наврўз байрами» доирасида семинар-амалиёт, тарбиявий соат, адабий-бадий ва илмий кечалар ўтказиш мумкин.

3. Наврўз адабий-бадий кечаларини **«Ассалом, Наврўз»**,

«Наврўзи олам муборак!», «Наврўз – саховат байрами», «Наврўз – тинчлик байрами», «Наврўз – баҳор ва шодлик байрами», «Наврўз – саломатлик байрами», «Наврўз – ўзбек халқининг миллий (маросимлар, урф-одатлари) байрами» каби мавзуларда ўтказиш мумкин.

4. Шунингдек, ёш рассомлар, ёш пазандалар, ёш хунарамандлар, ёш чеварлар, уй бекалари кўрик-конкурсларини, полвонлар, ёш спортчилар, ўткир зехнлилар, топқирлар мусобақаларини, шеърхонлик мушоиралари ўтказиш мумкин.

Наврўзни қуйидаги режа асосида ўтказса бўлади:

- а) Наврўзнинг аҳамияти ва тарихи.
- б) «Марҳабо, Наврўз» сахна кўринишлари.
- в) Ёигит ва қизлар мушоираси.
- г) «Наврўз гулдастаси». Куй. Қўшиқ. Рақс. Аския. Баҳс.
- д) «Наврўз тилак ва истаклари».
- е) Якуни.

5. «Наврўз байрами»ни меҳнат билан боғлиқ бўлган тadbирлар ҳамда хушчақчақ, кўнгилочар, ҳордиқ чиқариш, эстетик завқ-шавқ олишга бағишланган ўйин-кулги, томошали тadbирлар асосида ўтказиш лозим.

6 Байрамнинг биринчи қисмида ўқувчи-ёшлар боғ-роғларни тартибга солиш, қишлоқ жойларида далаларни экишга тайёрлаш, ариқ-зовурларни тузатиш ишларида ота-оналарга ёрдам бериш; маҳалла аҳли билан бирга шаҳар жойларида йўлка ва хиёбонлар, кўча-куй, болалар боғчалари, мактаблар, стадион спорт майдончаларини тартибга келтириш ва ҳашар ишларида иштирок этишлари мумкин. Шаҳар ва қишлоқ мозорлари, тарихий ёдгорликлар, дарахт экишга эътибор берилади.

7. Иккинчи қисмида ўйин-кулги, миллий спорт ўйинлари ташкил этилади. Лола сайли, аскиячилар, қизиқчилар, лапар, ашула ва рақслар конкурси ва бошқа халқ ижодиёти намуналари намойиш этилади. Наврўз тантаналари давомида доимо деҳқончилик, хунарамандчилик, санъат ва жисмоний баркамолликнинг ўзига хос намойиши бўлиши керак. Халқ сайлларида хунараманд ўғил-қизлар ўзлари ясаган ажойиб ашёларини, пазандалар ширинлик ва баҳор таомларини кўз-кўз

килишлари лозим.

8. Чевар кизлар Наврўзга атаб махсус либослар, кашта ва рўмоллар тикишлари, уларга гул нақшлари туширишлари, ўзбек миллий таомларини тайёрлаш бўйича ким чаккон ўйинларини ўтказиш мумкин.

9. Наврўз байрами давомида ўзбек халқининг қадимги удумларимиз – қадриятларимиздан бўлган чақалоқни бешикка белаш, унга исм қўйиш, қулоғига азон айтиш, болага хавфухатар йўламаслиги учун ёстиғи тагига нон ва пичоқ қўйиш, йигитларга от минишни, камон отишни машқ қилдириш, нон тишлатиб қолиш ёки тўй маросимлари, тўйдаги келин саломлар, хашарлар кабиларни ўтказиш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбек халқининг анъанавий «Наврўз» байрами ёш авлодда меҳнаткаш дехқонга, заҳматкаш халққа бўлган иззат-эҳтиромини, табиат бойликларини, ҳаво, сув, ер, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини авайлашда, маданий ва тарихий меросимизни ўрганишда, адабиёт ва санъатга бўлган меҳрмуҳаббатни тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

«Наврўз»ни нишонламоқ учун мактаблар, олий ва ўрта педагогика ва ҳунар-техника билим юртлари, турар-жойлардаги маҳалла кўмиталари, хонадонлар, шу атрофдаги ташкилот ва корхоналар билан ҳамкорликда тайёргарлик кўришлари лозим.

Наврўз тантаналари бир ой давом этади. Байрамда дала, бог сайллари, анжуманларда шеърхонлик, қўшиқ айтиш, катта хашар уюштириш, ҳовли ва боглар, ариқ-анҳорларни тозалаш, аскиябозлик қилиш, дарахт ва гул кўчатлари экиш, макгаб ва ўкув юрти ҳовлиларини кўкаламзорлаштириш, қария ва ҳеч кими йўқлардан хабар олиш, кўмак бериш ишлари олиб борилади.

Ўқувчилар ўз қўллари билан тайёрлаган ижодий ишлари, уй жиҳозларини сотиш бўйича аукцион, кўرғазмалар, ширинликлар, баҳор таомлари, миллий таомлар ярмаркасини, таомлар тайёрлаш, бичиш-тикиш бўйича конкурслар ўтказиш мумкин. Ўрта синф ўқувчилари билан шеърхонлик конкурслари, шоирлар, ёзувчилар, маданият, санъат намояндалари билан учрашувлар, суҳбат, мунозаралар ўтказиш, юқори синф ўқувчилари ва ўкув юртлари талабалари билан

адабий кечалар, мушоира, баҳслар ўтказиш тавсия қилинади.

Мактаблар, ўқув юртларида Наврўз байрамига олдиндан тайёргарлик кўриш лозим. Дарсларда, метод бирлашма йиғилишларида, маҳалла аҳли билан маслаҳатлашган ҳолда Наврўз байрамининг келиб чиқиши тарихи ҳақида ва отабоболаримиз бу байрамни қачон, қандай нишонлаганликлари ҳақида тушунча бериб, бу анъана бугунги кунда қандай аҳамият касб этаётганлигини тўғрисида маълумот бериш керак бўлади.

Бу анъаналарнинг тарбиявий аҳамиятга эга бўлган томонларини синфдан ва дарсдан ташқари пайтларда ўтказиладиган тадбирларда, дарсларда қўллаш мумкин. Бунда, албатта, педагогларнинг ташкилотчиларнинг ва коллектив аъзоларининг ижодий қобилиятини ҳисобга олиш керак. Шу билан бирга педагог ва ташкилотчиларнинг тажрибаси ва маҳорати Наврўз байрамини янада мазмунли ўтказиш ва ташкил этишда муҳим омил ҳисобланади.

Мактаб, мактабдан ташқари муассасалар ва ўқув юртларида «Наврўз» байрамини театрлаштирилган режа асосида олиб борилса, байрамнинг эстетик тарбиявий қиммати янада ошади. Бунинг учун мактаб, мактабдан ташқари муассасалар, ўқув юртларидаги хаваскорлик драма театри тўғараги аъзолари, мусика ва чолғу асбоблари тўгаракларининг иштирокчилари билан театрлаштирилган бадиий қисмлар ташкил қилиш мақсадга мувофиқдир.

Вилоят (шаҳар, туман) микёсида қуйидагиларни назарда тутиш лозим:

Халқ сайлини ўтказиш мақсадида, оромгоҳ-боғларда, маҳаллада, чойхонада, клубларда, театрлар, студияларда Наврўз тантаналарига бағишланган ҳафталиклар, томошалар, беллашув, баҳс-мунозаралар, мусикали кечаларга мактаб, хунар-техника билим юртлари ўқувчилари, талабаларнинг бепул киришини таъминлаш, шунингдек, ижодий ходимлар гуруҳларининг ўқув юртларига ташриф буюришлари мақсадга мувофиқдир.

Ўқитувчилар малакасини ошириш институтлари, олий ва ўрта педагогика ўқув юртларида мавзули мунозаралар, кечалар, концертлар, конференциялар ўтказиш, Наврўзга бағишланган

кечалар дастурига халқ таълими ходимларининг маърузаларини киритиш.

Ўқитувчилар метод бирлашмаларида байрам йиғилишлари ўтказиш тавсия этилади.

Наврўз байрамини ўтказишни Республика, вилоят, шаҳар оммавий ахборот воситалари – радио, телевидениеси, матбуотлари орқали ёритиш мақсадга мувофиқдир.

ВАТАНИМ, АБАДИЙ БЎЛСИН НАВРЎЗИНГ! (партибот)

Мактаб ховлисида карнай-сурнай садолари янграмоқда. Қизлар миллий атлас кўйлак кийиб, сочларини майда ўриб, зардўзи дўппи кийиб олишган. Йигитлар оқ ятак кийиб, белларига кийикча таккан. Ҳамма хурсанд, шод, диллар қувончга тўлган ҳолда турли хил мусобақаларни томоша қилмоқда.

Жарчилар:

– Одамлару одамлар, боғда битган бодомлар, эшитмадим деманглар, эшитганлар жилманглар.

– Юртимизга баҳор келди! Даврамизга гўзал баҳор келди.

Бошига гулчамбар таққан, ҳарир кўйлак кийган Баҳорой қизлар қуришовида даврага қўшилади.

Тадбир ўтадиган зал чиройли палак, гиламлар ҳамда «Ассалом, Наврўз!», «Айёминг муборак, кўҳна Туроним» каби шиорлар ва ўқувчилар томонидан ясалган бодом ҳамда ўрикнинг гул шакллари, баҳор даракчилари бўлган қалдирғоч ҳамда бошқа қушларнинг суратлари ва макетлари билан безатилган.

Ўқитувчилар ва ўқувчилар – «Баҳор вальси» садоси остида залга – баҳорий неъматлар билан ясатилган стол атрофида ўтирадилар. Баҳорой таклиф қилинган меҳмонларга гул тутуди.

1-бошловчи:

– Ассалому алайкум, азиз меҳмонлар, дўстлар, ватандошлар.

2-бошловчи:

– Ассалому алайкум.

Авваламбор, барчангизни она юртимиз Ўзбекистонимизга кириб келган Наврўзи олам – яшариш ва покланиш фасли билан чин қалбимиздан муборакбод этамиз.

Шу қутлуғ кунларга соғ-омон етиб келганимиз учун, бекиёс диёримиз бағрида яшаётган ҳар бир инсон – кексалик нашидасини сураётган дуоғўй ота-оналаримиз, ёшлик завқи билан яшаётган азиз тенгдошларимиз, мунис ва гўзал опасингилларимизга ҳамду санолар, чексиз шукроналар айтамиз.

1-бошловчи:

— Наврӯз – кутлуғ кун. Наврӯз – тинчлик, эзгулик, сахийлик, янгиланиш, яшариш каби қатор сифатларни ўзида жо қилган байрам. Мустақилликка эришганимиздан буён ҳар йили Наврӯзни кенг нишонлаёпмиз. У йилдан-йилга чирой очиб бормокда.

2-бошловчи:

*Тонгги шабадага юзимни тутиб,
Юрагим бир олам ҳисларга тўлиб,
Дилимда орзулар бир-бирин қувиб,
Баҳорим, мен сени соғиндим бу кун.*

1-бошловчи:

*Тунлари кўзимдан уйқулар қочиб,
Қалбимда шижоат, ғайратим тошиб,
Қафасдан қутулиб озод қуш каби,
Баҳорим, мен сени соғиндим бу кун.*

2-бошловчи:

*Табиат уйғонди сени соғиниб,
Ялпиз, кўкатлардан сомсалар ёпиб,
Сумалак таъмингни қўмсаб, энтикиб,
Наврӯзим, мен сени соғиндим бу кун!*

1-бошловчи:

— Наврӯз – бизнинг ҳақиқий, асл миллий байрамимиздир. Бу муборақ айёмнинг улуғ хосияти шундаки, бу фаслда халқимизнинг олийжаноблиги, бағрикенглиги, саховати, она-табиат билан ҳамнафас бўлиб уйғун яшашга интилиши, айниқса, яққол намоён бўлади.

2-бошловчи:

— Наврӯзи оламда борлиқ яшариб-янгиланганда, еру кўкда буюк илохий мўъжизалар содир бўладиган қутлуғ паллада ҳар бир инсон табиатнинг бетакрор сеҳри ва гўзаллигини янгидан англайди, юрагида янги орзу-умидлар куртак очади. Дехқоннинг билагига куч-қувват киради, қонида ғайрат-шижоат жўш уради.

1-бошловчи:

*Кўзларингда олам севинчи балқди,
Юракни чулғади оташ бир ғурур.
Этагингда лов-лов қизғалдоқ ёнди,*

Дилларга югурди илоҳий бир нур.

2-бошловчи:

*Бодом шохларида нурли қаҳқаҳа,
Мажнунтоллар яна қўшиқ бошлади.
Ерга ўз сувратин чизиб ҳур фикр,
Заминга гул Наврўз назар ташлади.*

1-бошловчи:

— Наврўз бу миллий қадриятларимизнинг тикланиш байрами ҳамдир.

Кўп йиллар давомида унутиб келинган урф-одатларимиз, қадриятларимиз истиқлол туфайли қайтадан тикланди.

Наврўз кунлари фарзандлар ота-оналари, қариндош-уруғлари, яқинларини зиёрат қиладилар.

Кексаларга, ногиронларга, ёлғизларга меҳр-мурувват кўрсатилади.

Жажжси қизлар «Бувижон» қўшигини ижро этишади.

Оқ пахтадай сочингиз,

Омон бўлсин бошингиз.

Айта қолинг, бувижон,

Ҳозир неча ёшингиз.

1-бошловчи:

— Наврўз шарқ халқларининг, жумладан. Ўрта Осиё халқларининг жуда қадимги байрамидир. Наврўз ҳақида кишилар қўшиқ ва афсоналар яратадилар, уларни байрам шодиёнасида куйлайдилар. Севишган қалблар бир-бирлари билан яқинлашади.

Баҳорой:

— Биласизми, мен келаётганимда Навшод подшоси Фарҳоднинг ўғли Наврўз билан унинг севгилиси Гулларнинг тўйларига таклиф қилишган эди. Юринглар, уларни қутлаб келамиз.

Саҳнада бир гуруҳ қизлар, ўртада Гул келин либосида. Қизлар Гулнинг сочларини майда ўришяпти. Қолган қизлар давра қуриб, лапар, қўшиқлар айтиб, рақсга тушишади. Аския, пайров, айтишув, баҳру-байтлар айтиб, ўйин-кулгилар қилишади. Куёв томондан янгалар кириб, келин томон билан мусобақалашадилар (тортишимачоқ ўйинлари), сочқилар сочиб,

қизларни чалгитиб келинни олиб чақиб кетадилар.

Сўнгра келин янгалар билан келин саломни ўтказадилар.

Ассалому алайкум, келин салом,
Авваломбор худойимга ассалом.
Турналарга дон берган,
Умматим деб жон берган,
Пайғамбаримизга салом.
Маккатиλλονнинг йўлида,
Жойнамози қўлида,
Боболарига салом.
Оқ рўмолин ўраган,
Охиратин ўйлаган,
Момоларига салом.
Дарвозани кенг очган,
Тўй қилдим, деб зар сочган,
Қайнатасига салом.
Бозорма-бозор югурган,
Келинга сарпо кидирган,
Қайнонасига салом.
Мард йигитлар сардори,
Қизимизнинг харидори,
Куёв болага салом...

Шу тариқа куёв томоннинг қариндош уруғларига келин салом айтилади.

Баҳорой:

— Зап чиройли урф-одатларимиз бор-да. Кўрган сари кўзинг қувонади.

1-бошловчи:

— Ҳа, нимасини айтасиз. Айниқса, баҳор таоми – сумалакни тайёрлашни айтинг. Кечаси билан сумалак тайёрлаган онахонларимиз билан бизлар ҳам жуда яйрадик.

Момоларимизнинг турган-битганлари хазина. Улардан қизларимиз ҳам анча-мунча лапарларни ўрганиб олишган. Қани, бир эшитайлик.

Яккахон:

Яллама ёрим, яллола,

Яллолашайлик,
Учтами, тўртта бир бўлиб
Суҳбатлашайлик.

Биргаликда:

Қозонларда сумалак,
Атрофида кўп малак,
Қиз жувонлар ўйнасин,
Сочига такиб чамбарак,

Яккаҳон:

Келди баҳор, жўралар,
Ўлкам яшнади бугун.
Хандон отиб йигит-қиз,
Ўйнаб-қувнайди бугун.

Биргаликда:

Келинг, қизлар қалбимиз,
Нурга тўлсин, ўйнайлик.
Кошонамиз – уйимиз,
Гулга тўлсин, куйлайлик.

Яккаҳон:

Яллама ёрим, яллола,
Яллолашайлик.
Учтами, тўртта бир бўлиб
Суҳбатлашайлик.

1-бошловчи:

— Қадрли дўстлар, қадимий ва бетакрор, миллий ўзлигимизни англаш тимсоли бўлмиш Наврўз айёми истиклол шарофати туфайли янгича мазмун касб этмоқда, ҳалқимизнинг бу муқаддас шодиёнаси юртимиздаги тинчлик, эзгулик, схийлик, бунёдкорлик байрамига айланмоқда.

2-бошловчи:

— Ўзбекистонни ўз Ватаним, деб биладиган юздан ортик миллат ва элат вакиллари тили, дини миллатидан қатъий назар ягона, аҳил оила бўлиб яшамоқда.

1-бошловчи:

*Таъзим, Ўзбекистон наволарингга,
Қушу юлдузлик самоларингга.
Тогларинг сарбаланд бўлсин доимо,*

*Барокат бахиш этиб дарёларингга.
Муаттар, бепоён чамансан олий,
Жаннат ҳавас қилур ҳаволарингга.*

2-бошловчи:

*Сени шарбат макон яратди Тангрим,
Яна олтин сочди саҳроларингга.
Тафаккур оламинг оламча кенгдир,
Жаҳон қулоқ осар доноларингга.
Ўзалик маскани, дилбар диёрим,
Кўз тегмасин асло барноларингга,
Бу шеърим юракдан меҳрим садоси,
Бахтлиман, жўр бўлса садоларингга.
«Эй азиз юртим» қўшиғи рақси билан ижро этилади.*

1-бошловчи:

Азиз дўстлар, Наврўз нафаси уфуриб турган шу муборақ айёмда барча эзгу ниятларингиз рўёбга чиқсин.

2-бошловчи:

Ватанимизни, халқимизни ёмон кўзлардан, бало-қазолардан Оллоҳнинг ўзи асрасин.

1-бошловчи:

Наврўзи оламингиз муборақ бўлсин, азиз юртдошлар!
Паст овоздаги мусиқа садоси остида:

ЮРТИМ!

*Юртим, илҳомимга сарчаиша ўзинг,
Бирдек азиз менга ёзинг ҳам кузинг,
Буқун баҳорингга шеър айтмоқчиман,
Ватаним, муборақ бўлсин Наврўзинг.*

2-бошловчи:

*Яна олам бўлди яшил, серфусун,
Яна қизгалдоқлар очилди гулгун.
Бу йилги қўкламинг ўзгача бутун,
Ватаним, муборақ бўлсин Наврўзинг.*

1-бошловчи:

*Қир яшил, боғ яшил, бўстонлар яшил,
Баҳорий либосда жаҳондир яшил,
Эрк яшил, истиқлол, иймондир яшил,—
Ватаним, муборақ бўлсин Наврўзинг.*

1-бошловчи:

Ёш чинорсан, ўзни тутиб оларсан,

«Илик узилди»дан ўтиб оларсан.

Юзлаб баҳорларни кутиб оларсан,

Ватаним, муборак бўлсин Наврўзинг!

Тантанали қисмдан сўнг, ҳар хил ўйин ва викториналар ўтказилади.

«ИСТИҚЛОЛНИНГ ИСТИҚБОЛЛИ НАВРЎЗИ» (тартибот)

Наврўз байрами ўтказиладиган жой анъанага хос безатилади. Тадбирни ўтказиш учун атрофи меваги ёки манзарали дараклар бор жой танланса мақсадга мувофиқ бўларди. **«Наврўз» осойишталик рамзи!», «Истиқлол Наврўзи – бахту иқболим!», «Ассалом, Наврўзим, сен ризқу-рўзим!»** каби шоирлар плакатларда акс эттирилади.

Карнай-сурнай, доира садолари ҳаммани байрамга чорлайди. Тадбирга таклиф қилинган меҳмонлар – ота-оналар, устозлар, маҳалла фаоллари, ўқитувчилар безатилган дастурхон атрофига ўтирадилар.

Ёғоч от минган жарчи йигитлар халқ байрами бошланганлигидан дарак берадилар.

1-жарчи:

*Югуринглар, елинглар,
Эшитганлар келинглар
Элимга келди Наврўз
Сероб бўлар ризқу-рўз.*

2-жарчи:

*Кеча-кундуз баробар,
Бир-биридан сарвар
Баҳордан келди хабар
Барча яқин биродар.*

*Шўх куй садоси остида миллий либос кийган бошловчи
йигит ва қиз даврага кириб келадилар.*

Қиз:

*Ассалом, кўклам севинчи – Наврўзи олам, марҳабо,
Ассалом гуллар илинжи – Наврўзи олам, марҳабо!
Қутлуқ бўлсин пойқадаминг, юртимизга хуш келдинг.
Ташина кўнгиллар қувончи – Наврўзи олам, марҳабо.*

Йигит:

*Бу кун муборак тонг, Наврўзи айём,
Бу кун эзгуликка чулганар олам.
Бу кун ҳаяжонда севинчда юрак,
Эй, азиз дўстларим, Наврўз муборак!*

Қиз: Ассалому алайкум, ҳурматли меҳмонлар! Азиз отахонлар, мухтарама оналар, меҳрибон устозлар ва кадрли тенгдошлар!

Йигит: Аввало сизларни Наврӯз – янги йил, янги кун билан муборакбод этамиз. Барчангизнинг оилангизга тинчлик, хотиржамлик, ризқ-рӯз, барака, ишларингизга унум тилаймиз!

Қиз: Наврӯз – бу қутлуг калом, муқаддас сўз! Ота-боболаримиздан қолган мерос, урф-одат.

Йигит: Наврӯз – бу яшариш, покланиш, уйғониш ва яхшилик олами.

Қиз: Наврӯз – бу меҳр-муҳаббат, оқибат, ўзлик ва кадриятларни англашдир.

Йигит: Наврӯз – сулҳ, тотувлик рамзидир.

Қиз:

Бойчечак чиқибди, бугун Наврӯз экан!

Ҳамма бир-бирига жигар сўз экан.

Олам ҳам баробар кеча-кундуз экан.

Бойчечак чиқибди, бугун Наврӯз экан!

Йигит:

Ҳой, боғбон, ниҳолга берсин барака!

Ҳой, деҳқон бобо, далангга берсин барака!

Ҳой, чўпон бобо, қўрангга берсин барака!

Бойчечак чиқибди, бугун Наврӯз экан!

Қиз: Ўлкамизда баҳор! Бутун борлиқ уйғонмоқда. Бутун борлиқда кўклам нафаси. Наврӯз шодиёнаси.

Йигит: Табиатда дилрабо гўзаллик, ажиб майинлик, ўзгача тароват бор.

Қиз: Табиат ёзган зангори гилам узра ёкут лолалар очилади, далалар бағрида майсалар ниш уради.

Йигит: Болалар қўлида баҳор даракчиси. Наврӯз элчиси бойчечак.

Қўлларида бойчечак гулини тутган бир гуруҳ болалар чиқиб «Бойчечак» қўшиғини ижро этадилар.

Саҳнага юқори синфнинг қиз ва йигитлари чиқиб, қўлларидаги бойчечакларни даврадагиларга берадилар. Улар бойчечакни кўзларига суртиб «Омонлик-омонлик» қилиб шукроналар келтирадилар. Ҳазил-мутойиба, кулгу шўх мусиқа

садолари остида ёшлар айтишуви бошланади.

– Йўл бўлсин, ҳой қизлар!

– Лола тергани...

– Лола очилмаган, унинг вақти бор.

– Лола бўлмаса ҳам ундан нақти бор.

Қайтамиз ялпизми, гул, равоч териб.

– Ҳей қизлар, эй қизлар, қайтинг чиқмасин тоғу тошдан айиқ ўкириб.

– Биз гўзал қизлармиз: бизга тегмайди.

Сизларни кўрган сўнг бизни емайди.

Шўҳ кулгудан сўнг, йигит ва қизлар ялла ва лапарларни ижро этишади. Даврага таклиф қилинган муаллимлар маҳалла онахонлари ўланлар айтишади (ёшларга ўрнак бўлиш учун).

Қиз: Қадимда «Наврўз» байрами бозор қошидаги жойларда, катта майдонларда, шаҳар чеккаларидаги сайилжойларда уюштирилган.

Йигит: Байрамнинг биринчи кунда эрталабдан дорбоз ва полвонлар томошалар кўрсатганлар: кун ўртасида мусикачилар, кўшиқчилар, санъаткорларнинг ижролари, кечки пайт эса сайиллар, халқ ўйинлари, базмлар уюштирилган.

Қиз: «Наврўз»нинг томоша ва мусобақалари кун сайин авжга чиқа бошлаган. Ҳар хил мусобақалар кураш, кўпқари (улоқ) пойга байрамнинг кўрки бўлган.

Миллий либос (оқ кўйлақ, белбоғ боғланган) кийган 10 нафар йигитлар чиқиб 2 гуруҳга бўлинадилар, арқон тортиб куч синашадилар. Енгилган томон енгган томонни опичлаб даврадан олиб чиқиб кетади.

«Наврўз» қўшиғи ижро этилади. Меҳмонлардан бирига табрик сўзи берилади.

Йигит:

Қалдирғочим, қоши хилол қариндошим,

«Вижир-вижир, дуо ўқиб, бўл йўлдошим.

Қорақошим, қурган ининг сабр дошим

Кела қол-ей, элчигинам, соғинганман.

Қиз:

Қорлар эриб, дарё сувга тўлиқ бўлсин,

Дон-дун экиб, хирмонлари тўлиқ бўлсин.

*Қўй қўпайиб, даштда чўпон-чўлиқ бўлсин,
Кел, баҳорим, ўшал қунни созинганман.*

Йигит:

*Шукронаким, Наврўзимни тондим зўрга,
Мерос дея йигитлари минса йўрга,
Қўпкарида от минсалар ким ўзарга,
Ўшал мерос от дупурин созинганман.*

Йигит: Аждодларимиз Наврўз кунлари одатдаги овқатлардан ташқари дўлма, ялпиз, пиёз ва бошқа кўкатлардан солинган махсус таомлар пиширганлар.

Қиз: «Наврўз» таомлари орасида сумалак алоҳида ўрин тутган. Чунки сумалакни тайёрлаш, ўзи махсус маросим сифатида шаклланиб, «Наврўз» байрамининг муҳим қисмларидан бирига айланиб кетган.

Йигит: «Сумалак сайли» Наврўзнинг «Шоҳона таоми сумалак» тайёрлаш, сумалакхўрликка бағишланган маросимдир. Сумалак сайли иштирокчилари чилдирма чалиб, рақсга тушишган, қўшиқлар айтиб, хурсандчилик қилишган.

Қиз: Сайил ҳазил-мутойиба, ўйин-кулгу билан ўтган. Асрлар оша нишонланиб келинаётган «Сумалак сайли» ҳозирги кунда ҳам кишиларни ўзаро ҳамкорлик ва бирдамликка чорлайди.

Йигит:

*Момоларим пиширсалар гар сумалак,
Ўйин-кулгу, шодликлардан тўлса фалак,
То тонггача ўтин ташиб жоним ҳалак
Бўлса-бўлсин, сумалакни созинганман.*

Қиз:

*Сумалагим тарихи зўр, бу «си-малак»
Ковлар экан гайбдан келган ўттиз малак,
Ниятларинг ижоб бўлар айтсанг тилак,
Момом айтган пок тилакни созинганман!*

Саҳнада турли хил урф одатлар: Чақалоқни бешикка солиш, қиз узатиш, келин салом, тортишимачоқ ва бошқалар намоёни қилинади. Шунингдек, қизларнинг миллий кийимлари, соч турмаклаши, хина ва ўсмалар қўйиш ҳақида қисқача тўхталиб

ўтилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Қиз: Қаранг, қандай гўзал анъана, урф-одатларимиз бор. Уларни кўриб кўзинг қувонади.

Йигит: Нафақат кўзинг, қалбинг ҳам қувончга тўлади. Шундай буюк халқнинг фарзанди эканлигидан фахрланасан киши.

Қиз: Ҳа, бир-биридан бой ва сермазмун анъаналаримиз кишига олам-олам қувонч, битмас-туганмас завқу-шавқ олиб келади.

Йигит:

*Қани энди ҳар кун бўлса Наврўз сайли,
Севишганлар бўлса бунда Мажнун Лайли.
Бахтин топсин бир-бирида бўлса майли,
Навоийдан қолган ишқни соғинганман!*

Қиз:

*Ҳаёт сувин бахш айласа булоқлари,
Тоғлар ошса қўй-қўйзи-ю, улоқлари,
Йўлин топса, йўлдан озган «суллоҳ»лари,
Эл ичинда огоҳларни соғинганман!*

«Наврўз» замонга мос равишда мазмунан бойиб, шаклан ривожланиб бормоқда. «Наврўз» каби анъанавий байрамларимиз аجدодларимизнинг бизга қолдирган муқаддас меросидир.

Йигит: Уларни авайлаб асраш, келажак авлодларга янада бой, пурмаъно ҳолда етказиш барчамиз учун ҳам фарз, ҳам қарзидир.

Қиз:

*Тилайман гулларнинг ифोरларини,
Салобатли тоғлар виқорларини.
Унутинг дунёнинг губорларини,
Наврўз айёмингиз муборак, дўстлар!*

Йигит:

*Момом Тўмариснинг аҳдлари Сизга,
Амир Темур шийдати, шаҳдлари Сизга,
Ёр бўлсин бу олам бахтлари Сизга,
Наврўз айёмингиз муборак, дўстлар!*

Қиз:

Кўзларга сурайлик Наврўзимизни,

Тилайлик Аллоҳдан ризқ-рўзимизни.

Олқишлаб қўяйлик ўз-ўзимизни,

Наврўз айёмингиз муборак, дўстлар!

Куй, қўшиқ ва рақслар белгиланган вақтгача давом этади.

Байрамни янада сермазмун ўтишии учун викторина, баҳру байт, савол-жавоблар билан ўтказиши мумкин.

Масалан: ўқувчиларни бир неча гуруҳга бўлиб, уларга бир сўз билан жавоб берадиган саволлар берилади. Тез ва тўғри жавоб берган гуруҳ аъзолари золиб деб топилади.

Гулчеҳра Ибрагимова

«Маърифат» 2005 й, март

КИЧИК ЁШДАГИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ «ГУЛЛАР БАЙРАМИ»НИ НИШОНЛАШДАГИ ФАОЛИЯТЛАРИ

«Гул байрами» кенг маънода табиат гўзалликларини муҳофаза қилиш, аҳоли пунктларини ободонлаштириш, яъни гулзор ва чаманзорга айлантириб, теварак-атрофни чиройли қилишга кўмак берувчи муҳим тадбирлардан бири бўлиб ҳисобланади. Бошқача айтганда, табиатдаги гўзал мўъжизаларнинг гулга бағишланган шодиёнасидир. Гул — ҳаёт кўрки, шодлик манбаи бўлгани учун ҳам, гул билан учрашиш хурсандчилик, бахтиёрлик демакдир.

«Гул байрами»ни ўтказишдан асосий мақсад шаҳар, кўча ҳовли, боғчалар, мактаблар ва бошқа муассасаларни кўкаламзорлаштириб, манзарали ва чиройли гул навларини кўпайтиришга ёрдам беришдир.

«Гул байрами»да табиат мўъжизаси ва инсон меҳнат билан етиштириладиган «гўзаллик маликаси» — гуллар тарғиб қилинади.

Бу байрам табиатнинг энг гўзал вақти – «Бахмал мавсуми» ёзнинг охирлари, кузнинг бошларида маданият ва истироҳат боғларида ўтказилади. Уларда табиатга муҳаббат уйғотиш, мактаб болалари ва табиатсеварлар етиштирган манзарали гулларни тарғиб қилиш, энг фаол табиат жонкуярларини тақдирлаш каби ишлар амалга оширилади.

III-синф ўқувчилари билан тайёрланган «Гуллар байрами» эрталиги матнини баён этамиз.

«ГУЛЛАР БАЙРАМИ»

Синф хонасини жиҳозлаш. Ўқувчилар тамонидан тайёрланган гуллар ҳақидаги маълумотларни дарахтларга олти қатор сим тортиб, шу симларга жойлаштириш.

1. Расм дафтар варағига чизилган гуллар.
2. Ҳар бир ўқувчи ва меҳмонларга етадиган қилиб гул ҳақида тамға тайёрлаш (70-80 та).
3. Оқ матога юмшоқ ипак билан тикилган гул намуналари.
4. Симларга ипак ўраб гулдасталар ясаш.
5. Юмшоқ-рангли қоғозлардан гуллар ясаш.
6. «Ўзбекистон гуллари» ҳақида ёзилган баёнлар.
7. Рассомлар тамонидан ишланган гуллар намунасини тўплаш.
8. Дераза пардаларига гуллар чатиш.
9. Ката оқ қоғозга тасвирланган «Гулдаста».
10. Ҳақиқий, жонли гуллардан тайёрланган гулдасталар.
11. Ҳар хил рангдаги пуфаклар осиш. (40-50 та).
12. Сабзавот ва мевалардан ясалган гуллар.

Эрталиқнинг бошланиши.

Ҳамма ўқувчилар озода, тартибли ва чиройли кийинган ҳолда ўтиришади. Ўн нафар ўқувчи қўлларида чиннигул ушлаб меҳмонларни кутиб олишади. Эшикдан кириб келган ҳар бир меҳмонга гул бериб, жойларига ўтиришади.

Ўқувчилар ўтирган жойларида:

Устозларни кўрганда,
Саломинг қилма канда.

Синфга кирса агар,
Тур, оёкка баробар! —

деб, ўринларидан туришади, ва:

Одатда офтоб ҳам,
Йўлин бошлар саломдан,

Кўлимиз кўксимизда,
Ассалому алайкум!

Дунёнинг энг чиройли,
Гуллари — бизмиз.

Гулласин ширин турмуш,

Омон бўлсин юртимиз! —
деб жойларига ўтиришиди.

Дилфуза: – Ассалому алайкум, ҳурматли ва азиз устозлар, мураббий, ўқитувчилар ва ўқувчилар!

Хуш келибсизлар! Даврамизнинг тўри сизларники! Бугун биз ўзимиз тайёрлаган «Гуллар байрами» эрталигимиз орқали, сизларни шод этиб, кўнгилларингизни хурсанд қилолсак, ўзимизни бахтиёр ҳис этардик.

Озода: – Ҳурматли гулсеварлар! Ҳозир сизлар кувноқлар, зукколар, ақли-расола ва топқирларнинг билим ва маҳоратларини кўриб, баҳо берасизлар. Марҳамат!

Гулноза: – А. Таймурадов. «Гулчиман» шеъри.

Мен ҳам бир ёш гулчиман,

Хурсандман ўз бурчимдан.

Яшнайти чаманзорлар.

Ҳалол меҳнат кучимдан.

Биламан гул тилини

Ўқиганман илмини.

Кўрсам дарров танийман,

Ранг-баранг минг хилини.

Мастура: (давомини ўқийди)

Чаман-чаман гул боғим,

Кўпдир менинг ўртоғим.

Гулни кўп терганимдан

Тўлиб кетар кучоғим.

Ғунчалар кулиб аста

Очилар ҳар нафасда.

Келинг, дўстлар, ўртоқлар,

Терайлик даста-даста

Дилдора: – Биз садоқат ва дўстлик рамзи сифатида гулни севиб ардоқлаймиз. Мана яқинда 1 сентябр Мустақиллик кунини байрам сифатида нишонладик. Бу ўзимизни таниган кунимиз – Истиқлолга чиққан кунимиз абадий бўлсин!

Малика: — «Оқ гулзор кўшиғи» П. Мўмин шеъри.

Оқ гулзору, оқ гулзор,

Гули оппоқ беғубор,

Гуллар юлдуз чанокда

Очилишар куз чоғда.
Кўзлар кўриб қамашар,
Далаларга ярашар.
У гул асло сўлмайди,
Тез термаса бўлмайди.
Гуллар ичра олтин гул,
Барча гулдан олдин гул.
Оқ гулзору, оқ гулзор,
Оқ гулзору, чаманзор.

Васила: – «Кичкинтой гулчимиз». Ҳ. Ёқубов шеъри

Гул кўчат экиб,
Гулзор яратдик.
Парвариш этиб,
Шох – барг таратдик.
Ғунчалаб ҳар шох,
Очилди, тўп-тўп
Қизил, сариқ, оқ,
Ҳар хил гуллар кўп.

Миразиз: – (давомини ўқийди)

Мана, жон ўртоқ,
Тердик даста гул.
Товланар ҳар чок,
Завқ олар кўнгил.
Моҳир кичкинтоймиз,
Гулчи барчамиз,
Гул билан чиройли
Мактаб – боғчамиз.

Зулфизар: - «Читтигул», Ўзбек халқ кўшиғи (Ҳамма айтади,
3 киз ўйнайди).

Дупур-дупур от келди,
Чиқиб қаранг, ким келди,
Аравада ун келди,
Чилдирмада гул келди,
Ҳа-ю читтигул,
Ҳа-ю читтигул.
Гул яхши-ю, гул яхши,
Гулнинг попуги яхши.

Ўртада ўйнаган қизларнинг
Ҳайдар кокили яхши
Ҳа-ю читтигул,
Ҳа-ю читтигул.

«Чаманда гул очилибди» қўшиғини қизлар айтиб, ўйнашади.

Севара: — Ҳозир дугоналарингиз иштирокида «Ёш мезбонлар» конкурсини кўриб баҳо берасизлар.

1-қиз *ликопча ўртасига олмадан вазача ясаб ичини анор доналари билан тўлдиради, яна бир дона олмани олиб артиб, уни парракларга бўлади ва уларнинг ўртасини ўйиб олади. Ҳар бир парракни ликопча четига териб чиқади. Парраклар орасига ҳам анор доначаларини солиб қўяди. Бунга яшаш учун икки дона олма, бир дона анор керак бўлади.*

2-қиз *бир дона қизил лавлагидан атиргул ясаб, унинг атрофига қизил ва сариқ сабзилардан юлдуз шаклини ясаб, ликопчанинг ўртасидаги лавлагини «атиргулни» қўйишга, четидagi чиройли терилган сабзиларни эса юлдузларга ўхшатади. Бунинг учун битта лавлага ва биттадан сабзи керак бўлади.*

3-қиз *помидор, бодринг, турп ва кўкатлардан фойдаланиб, чиройли салат тайёрлайди. Қандай ясашни изоҳлаб, сўзлаб беради. Синфнинг бир четига қўйилган стол устига оппоқ дастурхон ёзилган бўлади. Уччала қиз ўзлари ясаган гул ва салатларни тартиб билан стол устига олиб келиб қўйишади ва ўртасига вазада гул қўйиб қарсақлар остида ўз жойларига келиб ўтиришади. Ўтирган меҳмонлар шу жойнинг ўзида қизларнинг меҳнатига баҳо берадилар.*

Саломатлик дақиқаси ўтказилади. Грампластинка орқали «Биз томчимиз» номли болалар қўшиғига ҳамма ўқувчилар туриб ритмли гимнастика машқларини бажаришади.

Муқаддас: — Энди топишмоқ, мақол ва тез айтишлар эшитамиз.

Баҳодир: — «Она билан бола, гул билан лола».

Исфандиёр: — «Одамнинг кўнгли гулдек нозикдир».

Наргиза: — «Гулноза гуркираб гуллаган гулзордан гуллар узди».

(Бу тез айтишини тўхтатмасдан, хато қилмасдан уч марта

қайтариб айтади).

Козим: – Гулнора гулзордаги гуллардан гулдаста, гулчамбар ясади. (Бу ҳам олдинги тартибда 3 марта айтилади).

Шухрат: – Қайси гулнинг номида парранданинг номи бор?

Жаҳонгир: – Бу топишмоқнинг жавоби «Гултожихўроз».

Мурод: – «Қайси гулнинг номида ҳайвоннинг номи бор?»

Лола: – Бу топишмоқнинг жавоби «Итоғизгул»дир.

Фарход: – Қайси гул кечкурун очилади?

Соҳиба: – «Намозшомгул» кечкурун очилади.

Азиза: – Гулларнинг қандай турларини биласиз?

Баҳром: – Маданий гуллар, дала, қир-адирлардаги гуллар, бутали гуллар, хонада устириладиган гуллар ва сувда ўсадиган гуллар.

Малика: – Қокигул (момақаймоқ), бўз тикан, латтатикан, гулхайри, тугмачагул, лолақизғалдоқ, чучмома, бойчечак, бинафша... бу гуллар боғ, дала ва қир, адирларда очилади.

Зиёда: – Қашқаргул, хризантема, картошкагул, райхон, хина, гултожихўроз, духобагул, тирноқгул, гладиолус, шойигул, лола, мойчечак, чиннигул, атиргул, номозшомгул, ва ҳ.к. бу гуллар гулзорларда экиб ўстирилади.

Нигора: — Гулисумбул, бегония, кактус, алоэ, самбитгул, астра, кала, елпиғичсимон, баргли пальма... бу гуллар хонада ўстирилади.

Маъсуда: – Сирен, атиргул ва наъматак – бутали гуллардир.

Шаҳноза: – Сувда ўсадиган гул – нилуфар гуллардир

Сайёра: – «Гул» сўзи билан бошланадиган исмлар биласизми?

Нилуфар: – Гулнора, Гулчеҳра, Гулсара, Гулруҳ, Гулгун, Гулжамол, Гулжаҳон, Гулшод, Гулбаҳор, Гуландом, Гулшода, Гулсум, Гулмира, Гулноза, Гуласал, Гулрухсор.

«Болалигим гулбаҳор» ашуласини ҳамма ижро этади.

Боғимда гуллар чаман,

Мен гулларни севаман.

Завқла очиб кучоғим,

Яйраб қушдай ўчаман.

Болалигим гулбаҳор,

Унда баҳор хусни бор.

Қуёш уни эркалаб,
Кулиб боқар ҳар наҳор.
Ҳур гўзаллик ўртоғим,
Очиб унга қучоғим,
Ўтар доим хушчакчак
Менинг болалик чоғим.
Баҳор менгга ўхшайди,
У мен билан яшайди.
Қани энди йил бўйи
У кетмасдан турсайди.

Исроил: – Гуллар қаерларда қўлланилади?

Ҳабибулло: – Материалларга гул босишда, чинни идишларга гул солишда, уйларга гул солишда ва гул қоғозларда, дераза ва эшик пардаларида, сочиқ ва дастурхонларда, соябонларда, гилам ва полосларда, китобларнинг муқоваларида, қўлқоп ва пайпоқларда, совун қоғозларда, кийим-кечакларда, гулдасталар тайёрлашда ишлатилади. Улардан турли хушбўй атирлар тайёрланади.

Дилноза: – Гуллар нима учун керак бўлади?

Санжар: – Совға сифатида, табриклаш учун, дўстлик ва садоқат рамзи сифатида, хотирлаш учун, айниқса, байрам кунлари меҳр-окибат рамзи сифатида, туғилган кунларни нишонлашда, улуғ кишиларни, меҳнат қаҳрамонларини, фарзанд кўрган оналарни, умуман инсонларни қадрлашда керак бўлади.

Ботир: – Гуллар, гуллар... Муаттар ҳиди, ажойиб, ранглари билан кишини ҳайратга солғувчи гуллар! Гуллар... Сен ҳақингда деярли бутун дунё халқлари тилларида завқ-шавққа тўлган шеърлар ёзилган. Гуллар юрт танламайди. Гуллар ирқ танламайди. Гуллар тил танламайди. Гуллар турмушимизга сингиб кетган, йилнинг қайси фаслида бўлмасин, ёшимиз, одатимиз, турмуш тарзимизга қарамасдан у ҳар доим қувонч олиб келади. Гуллар... сен доимо бизларни ўзингга маҳлиё этиб келгансан, келаяпсан ва келасан ҳам. Сенинг гўзаллигинг, хушбўй ҳидинг ҳеч қачон сўлмасин ва сўнмасин. Сен гўзаллик рамзисан, муҳаббатсан. Сенга қараб бизларда ҳар доим сархуш кайфият уйғонаверсин.

Дониёр: – Гулнинг қандай хосиятларини биласиз?

Феруза: – Гулдан атир тайёрланади, гулдан совун тайёрланади, гулдан дори тайёрланади, гулдан эфир мойи олинади, гулдан асаларилар асал тўплайдилар, гуллар об-ҳавони олдиндан билишга ёрдам беради.

«Уччала қиз» ашуласига уч қиз ўйнайдилар.

Уччала қиз чиқди ариқ бўйига, бўйига,

Уччала қиз чиқди ариқ бўйига, бўйига.

Бири, лола, бири сумбул, бири гул

Бири лола, бири сумбул, бири гул.

Энг каттаси чаккасига гул тақди, гул тақди,

Энг каттаси чаккасига гул тақди, гул тақди.

Бири лола, бири сумбул, бири гул,

Бири лола, бири сумбул, бири гул.

Ўртанчаси асло қиё боқмайди, боқмайди,

Ўртанчаси асло қиё боқмайди, боқмайди.

Бири лола, бири сумбул, бири гул,

Бири лола, бири сумбул, бири гул.

Энг кичиги энди тўлди олтига, олтига,

Энг кичиги энди тўлди олтига, олтига.

Бири лола, бири сумбул, бири гул,

Бири лола, бири сумбул, бири гул.

Гуллар ҳақида шиорлар.

1-ўқувчи: – «Гул» бор жойда кулгу, табассум ва шодлик хукм суради.

2-ўқувчи: – «Гул» бор жойда тинчлик даврон суради!

3-ўқувчи: – «Гул» бор жойда бахт кулиб боқади!

4-ўқувчи: – «Гул» бор жойда садоқатнинг илдири ўсаверади!

5-ўқувчи: – «Гул» бор жойда қайғу йўқолаверади!

6-ўқувчи: – «Гул» бор жойда гўзаллик яшайверади!

Гул бу – Ҳаётимиз!

Гул бу – Бахтимиз!

Гул бу – Дўстлигимиз!

Гул бу – Меҳримиз!

4-қиз: – Келинлар, дўстлар, гулнинг борлиги учун ва

порлоқ келажакнинг, бахтиёр ёшликнинг, фаровон турмушнинг гуллаб-яшнаши, осмонимизнинг беғубор бўлиши учун курашайлик ва меҳнат қилайлик!

«Чаманда гул очилибди» қўшиғини айтиб ўйинга тушилади. Ўзбекистон халқ артисти Ғуломжон Ёқубовнинг «Гул, гул, гуландон» ва Аҳмаджон Шукуровнинг «Атиргулим, гулим...» ёки шу каби музыкали қўшиқларига ўйнаб тугатилади

Латифахон Исомова.

«Бошлангич таълим» 1994 йил, 1-сон

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ МИЛЛИЙ БАЙРАМ – НАВРЎЗНИ НИШОНЛАШЛАРИ ВА УНИНГ ТАЪЛИМИЙ АҲАМИЯТИ

«Наврўз»ни қадимий миллий байрам сифатида нишонлашда иштирок этган ўқувчи — «Наврўз» тарихи, урф-одатлари байрам либослари, неъматлари (олма, саримсоқ пиёз, сабзи, тошгул, қора данак, ёввойи зайтун, сирка), Наврўз ниятлари, дастурхони (кўк сомса, кўк чучвара, ширинликлар, сумалак, ҳалим), Наврўз тантанаси, миллий урф-одатлар, миллий ғоя ва мафкураси билан танишади. Наврўз байрами муносабати билан уюштириладиган томошалар, сайилларда карнайчи, сурнайчи, кўшиқчилар, аскиябозлар, дарвозлар, полвонлар, раққосалар чиқишлари, ҳар хил миллий ўйинлар (Ашшадарози, кўпкари, кураш, пойга, хўроз уриштириш, кўчкёр уриштириш ва ҳ.к.) кексалар, ногиронлар, етим-есирлар ҳолидан хабар олиш, марҳумларни хотирлаш, ободончилик ишларини ўтказиш, деҳқончилик ишларини бошлаш ва бошқа удумларда иштирок этиш ўқувчиларда меҳр-мурувват, саховат, яхшилик ҳалоллик, инсонпарварлик, меҳнатсеварлик, кадр-қиммат, табиатга муҳаббат, ота-она, қариндош-уруғларни ҳурмат қилиш каби юксак миллий қадриятларни тарбиялашга хизмат қилади.

«БАҲОР ВА ГУЛ БАЙРАМИ»

МАҚСАД: Ўқувчиларда жонажон табиатга муҳаббат, халқ қадимий анъаналарига ҳурмат ҳиссини тарбиялаб бориш. Илк баҳор элчиси бойчечак, лола, чучмома, лолақизғалдоқ каби баҳордан дарак берувчи гуллар ҳақидаги тасаввурларини кенгайтириш.

Бу байрам мактаб ҳовлисида ёки мактаб залида ўтказилади.

Байрамга ота-оналар, ўқитувчилар ва бошланғич синф ўқувчилари таклиф этилади.

Зал ёки мактаб ҳовлиси «Баҳор» мавзусига оид расмлар, тувакда баҳорда очиладиган гуллар, вазаларда дарахт новдалари, ўқувчиларнинг баҳор фаслига оид расмлари билан чиройли безатилади. Байрам масҳарабозларнинг ва

жарчиларнинг чиқиши билан бошланади.

1-жарчи: – Болалару болалар.

2-жарчи: – Тоғда очилган лолалар!

1-жарчи: – Эшитмадим деманглар,

2-жарчи: – Эшитганлар жилманглар!

1-масхарабоз: – Бугун мактабимизда

2-масхарабоз: – Зўр томоша бўлади!

Ҳо-ҳо-ҳой!

1-2 – жарчилар: – Наврўз ва гул байрамига хуш келибсизлар!

Шундан сўнг залга ёки ҳовлига от ўйинда, ёғоч оёқда масхарабоз, полвонлар кириб келишади ва мусиқа садолари остида турли томошалар кўрсатилади. Қизлар гулчамбарлар ва сочларига соч попуқ такишиб, атлас кўйлақлар кийишиб залга кириб келишади. Сўнгра саломлашишади:

Ассалом, даврамининг

Қувноқ ўғил-қизлари.

Шеърят осмонининг

Чақноқ ой, юлдузлари.

Қабул айланг, дўстларим,

Деймиз дилдан ассалом,

Ўқувчилар шеърни айтиб бўлишгач, «Баҳор» вальси чалинади.

Қизлар оқ ҳарир кўйлақлар кийган ҳолда рақсга тушишади. Сўнгра ҳарфлардан «Гул байрами» гапи тузилади.

Г. Гулга меҳр қалблардан

Жой ололса – жуда соз.

У. Умид учқунлари биз,

Юртни гулга чулғаймиз.

Л. Лолазор бўлар қирлар,

Далалар-у боғлар ҳам.

Б. Бахтиёрлик тимсоли,

Гулга дилдан эҳтиром.

А. Атиргулу чинни гул,

Настаринлар очилган.

Й. Йўлнинг икки ёнига

Бахмал гилам тўшалган.

*Р. Раҳмат дейди, кекса ёш,
Гул ўстирган кишига.*

*А. Аҳдимиз, мақсадимиз,
Ёрдам бермоқ кишига.*

*М. Марҳабо, азиз дўстлар,
Қувончли гул байрамга.*

*И. Илиқ табассумингиз
Ўхшаб кетади гулга.*

Ўқитувчи: Инсон ўз ерини севади. Чунки у япроқлар хидисиз, жарангли кўшиқсиз, ариқ-анҳорсиз, қип-қизил лоласиз яшай олмайди. Ўзларингга маълумки, қадим-қадимдан ота-боболаримиз «Наврўз» ва «Гул байрами»ни кенг нишонлаб келишган. Кекса-ю ёш бу байрамларда бир-бирига жуда яхши тилаклар тилашган. Ариқларни тозалаб гуллар, мевали дарахтлар экишган. Айниқса, баҳорда очилган бойчечак, ялпиз, чучмомаларни теришиб момоларимизга, оналаримизга совға қилишган. Улар бу гул ва кўкатларни кўзларига суртишиб «Омонлик, омонлик, ҳеч кўрмайлик ёмонлик» деб фотиҳалар ўқишган.

(Ушбу сўзлардан сўнг саҳналашган кўриниш қўйилади. Қизча бувисига бойчечак совға қилади. Буви эса қизни дуо қилади, сўнгра «Бойчечак» ашуласи айтилади).

1-ўқувчи:

Очилдими бойчечак
Энди ҳар ён гул демак.
Чунки баҳор элчиси –
Шу митти гул бойчечак.

2-ўқувчи:

Ариқ лабига боринг,
Ё кўпчилик, ё ёлғиз
Ҳаммангизга бирдай тенг
Атир пуркар кўк ялпиз.

3-ўқувчи:

Ариқ лабида ялпиз,
Атир сочгани-сочган.
Барг ёзиб яшнаб гул қиз
Қучоқ очгани-очган.

Саҳнага уч қиз чиқади. Икки қизнинг бошида гулчамбар, бир қизда эса бойчечак гулнинг расми, гуллар тикилган қўйлақда. Уйғуннинг «Бойчечак» шеърини саҳналаштириб қўйиб берилади.

1-қиз:

Қаттиқ ердан
қаталаб чикдан бойчечак,
Юмшоқ ердан юмалаб чиққан бойчечак
Сиз баҳорнинг
Ўзал тўнғич кизисиз,
Бизга қараб бир жилмаинг,
ҳой чечак.

Бойчечак:

Қарамайман сизга, мендан куласиз,
Дарров келиб, мен шўрликни юласиз.
Сўнг ғижимлаб тупроқларга ташлайсиз,
Раҳм этмасдан кўзларимни ёшлайсиз.

2-қиз:

Ўқ, бойчечак, сендан асло кулмаймиз,
Хотиржам бўл, сени сира юлмаймиз.
Ҳавас билан юзларингга қараймиз,
Бизлар сени қўриқлашга яраймиз.

Иккала қиз:

Шафқат билан бошларингни силаймиз,
Сенга узоқ-узоқ умр тилаймиз.

Шундан сўнг қуй остида байрамга Деҳқонбобо билан Баҳорой ташириф буюришади.

Баҳорой: Ассалому алайкум, азиз болажонлар. Мана яна ўлкамизга мен ўз сепимни ёйдим.

Ўқитувчи:

Айлабон лутфи қарам
Наврўзи олам келадур,
Ўсмадан қоши қалам
Наврўзи олам келадур,
Ниш уриб себаргалар
Эзгуманд айлаб яна,
Майсага сероб далам

Наврӯзи олам келадур,

Баҳорой: Мендан хурсандмисизлар?

Ўқувчилар: Ҳа, жуда хурсандмиз, сен фаслларнинг энг гўзалисан.

Баҳорой болаларга турли-туман гуллар, куртак очган новдаларни совға қилади.

Дехқонбобо:

Бугун айёмингиз муборак қилиб,

Зумрад сепини ёйибди баҳор.

Баҳорий гулларнинг ҳуснидай бўлиб,

Олам гўзаллиги бўлсин барқарор.

Ўқувчилар «Чаманда гул очилибди» ашуласини айтиб рақсга тушадилар. Шундан сўнг ўқитувчи ўқувчиларни икки гуруҳга бўлиб, улар билан «Гул базми» ўтказади. Бир дона гулга қараб шеър айтади ва биринчи гуруҳдаги ўқувчига беради.

Гул бу яшилликдан эрур нишона,

Софлик, дўстлик доим унга ҳамхона.

Бунда ҳар бир гуруҳдаги ўқувчи гулни олгандан сўнг шу гулга бағишлаб бир мисра шеър айтади. Агар шеър топиб айта олмаса ўша гуруҳ ютқазган бўлади.

1-ўқувчи:

Ҳали эримасдан қор,

Дала-қирда гул баҳор

Чикди митти гул-чечак,

Май элчиси бойчечак

2-ўқувчи:

Мана сенга пушти гул,

Хохласанг оқ гулга кўн,

Гулсафсар ҳам гўзалдир,

Анор кийган қизил тўн.

3-ўқувчи:

Лола каби очилди

Томда икки қизалок.

Тиз баробар ўтлардан

Терди лолақизғалдок.

Ўйин шундай давом этади.

«Читти гул» ашуласи ижро этилади.

Читти гул-е, читти гул,
Этагингта гул босдим.
Хаю читти гул,
Хаю читти гул.
Кўлинг гулбоғда бўлсин,
Белинг белбоғда бўлсин.
Хаю читти гул,
Хаю читти гул.
Дупур-дупур от келди
Чиқиб қаранг, ким келди?
Хаю читти гул,
Хаю читти гул.
Аравада ун келди,
Чилдирмада гул келди.
Хаю читти гул,
Хаю читти гул.
Гул яхши-ю, гул яхши,
Гулнинг попуғи яхши.
Хаю читти гул,
Хаю читти гул.
Ўртада ўйнаган кизнинг
Ҳайдар кокили яхши.
Хаю читти гул,
Хаю читти гул.

Бу ўйиндан сўнг Баҳорой қуйидаги «Гул терайлик» ўйинини тавсия этади.

Баҳорой: — Болалар, ҳозир биз сиз билан «Гул терамиз» ўйинини ўйнаб, қайси гуруҳ чаққон ва топқирлигини билиб оламиз.

Кейин иккита гуллар расми чизилган гулдастани доскага илиб қўяди. Ўйин қоидаси тушунтирилади.

Баҳорой: — Болалар, гулнинг ҳар бирига рақам ва ҳарфлар, орқа томонига мисоллар ёзиб қўйилган. Шу гулларни тартиб рақами билан териб, унинг орқасидаги мисолларни тўғри ечангиз, она табиат ҳақидаги ҳикматлардан бирини билиб оласиз.

Доскада «Она табиатни асрайлик!» «Ер деҳқоннинг

хазинаси» каби гаплар тузилади. Тез гап тузган ўқувчиларни рағбатлантирилади.

Ўқитувчи: — Инсон онадан туғилиб, оламга келган биринчи дақиқаларданок табиат эҳсонидан баҳраманд бўлади. Яъни илк бор ҳаводан тўйиб нафас олади. Инсонни Она туғиб тарбияласа, табиат уни ўз бағрида ўстиради. Шунинг учун ҳам уни Она-табиат деб аталади. Она табиат меҳримизга, шафқатимизга зор бўлиб қолди. Кўпгина ҳайвонлар, турли нодир ўсимликлар қирилиб кетмоқда. Якка-ю ягона Орол денгизимиз ҳам ҳалокат ёқасида турибди. Биз ҳозирги кунда ҳар бир дарахт, бута, гиёҳга эҳтиётлик билан муносабатда бўлишимиз даркор.

Муҳаммад пайғамбаримиз бу ишнинг савоби хусусида қуйидаги ҳадисларида шундай дейдилар: **«Эмоқ ниятида қўлингизда кўчат турган пайтда, беҳосдан қиёмат-қойим бўлиб қолиши аниқ бўлиб қолганда ҳам, улгурсангиз, уни. экиб қўйинг».**

Болалар «Булбулчам» ёки бошқа бир қўшиқни ижро этишади.

Баҳорой: — Болалар, қаранглар, менда қандай чиройли гуллар бор. Қани ким билади, бу гулларнинг номи нима? Уларнинг ранги ва шакли қанақа?

Бир ўқувчи: — Бу гулнинг номи лолақизғалдоқ, ранги кизил, у баҳорда қир-адирларда чаман бўлиб очилади.

Бошқа гулларни ҳам ўқувчилар таърифлайдилар. Сўнгра табиатга оид топшимоқлар айтилади. Жавобини ўқувчилар топадилар.

Ерда аста унади

Илк баҳорда кулади. **(бойчечак)**

Жонон коса кўзи ўйнар

Сочлари жилва-жилва. **(булок)**

Кўзга кўринмас,

Қўлга илинмас.

Шусиз ҳеч ерда

Ҳаёт ҳам бўлмас. **(ҳаво)**

Ўқитувчи: — Азиз болажонлар, энди баҳорги гуллар викторинасини шу икки гуруҳ билан ўтказамиз. Мана патнисдаги конвертларда турли саволлар бор. Шу саволларга тўғри, тўла жавоб берган гуруҳ ғолиб деб топилади.

1. Қоқигулнинг фазилатини айтинг. Жавоб: Қоқигул кичкинагина дала қуёши. Агар осмонда қуёш булутлар орасига яширинса, дала қуёши ҳам ўз поясига яширинади.

2. Бинафшани ёмғир ёғишидан олдин кузатганмисиз? У қандай кўринишда бўлади? Жавоб: Бинафша очилиб, ер худди ҳаворанг гилам тўшалгандай чиройли бўлади. Ҳали бир дона ёмғир тушмасданоқ улар нозик, яшил поячасини эгиб, ҳаво ранг кўйлагини ерга қаратади.

«Наврўз ва гул байрами» баҳор, сумалак ҳақидаги қўшиқлар, рақслар ва қатра хандалар билан тугатилади.

Мактаб маъмурияти томонидан ўқувчилар рағбатлантирилади.

**НазокатУ
Бухоро МОИ**

НАВРЎЗИ ОЛАМ БУ КУН

***Бойчечак чиқибди, бугун Наврўз экан!
Ҳамма бир-бирига жигар сўз экан,
Олам ҳам баробар кеча-кундуз экан,
Бойчечак чиқибди, бугун Наврўз экан!***

(Халқ кўшиғи)

Наврўз қутлуг сўз, мукаддас калом. Наврўз эзгулик элчиси, поклик тимсоли. Яшариш ва кўкариш, янгиланиш фасли, элга ризқу рўз, барака, шодиёна келтирувчи янги кундир.

Аммо шундай вақтлар бўлдики, қабохат ва жаҳолат туфайли ушбу кадим ва муборак айём билан бир қаторда бошқа жуда кўплаб эзгу урф-одатларимиз, миллий фазилат ва хислатларимиз кўп бора таъкиб ва таъқиққа учраб, қувғинга солиниб, ўлимлардан аранг жон сақлаб қолди.

Наврўзимизни ўтга отиб ёндирмоқчи, сувга солиб чўктирмоқчи бўлганлар ҳам, унга тош отганлар ҳам, таассуфлар бўлсинки, шу эл фарзандлари эдилар. Улар маънавиятнинг, юксалишнинг, нур ва зиёнинг душмани бўлиб, тарихда қора ном билан қолдилар.

*Сенга тош отганлар ғайрилар эмас,
Эсидан, ҳушидан айрилар эмас,
Ўзларимиз эдик, ўзларимиз, бас,
Нетай, бир-бирига ёв бўлса кўзим,
Буюк Наврўзим!*

ёки шоир айтганидек,
*Сен бизни кечиргин, эй Наврўзимиз,
Ғафлатдан чалғиди қай кун кўзимиз.
Юзингга шапалоқ тортиб юбордик,
Шўр пахта босамиз энди ўзимиз.*

Лекин халқ дилида эшу ҳамроз бўлган Наврўз истиқлол нашидаси боис, омон қолди. Бу адолатнинг, ақл-идрокнинг жаҳолат устидан ғалабаси эди.

Мустақил Ўзбекистонимиз жаҳон узра машғал бўлаётган бугунги кунларда Наврўз бахт ва шодлик, фаровонлик, тўқинчилик, эзгулик ва гўзаллик, баҳор байрами сифатида алоҳида мазмун касб этади.

Ўзбек халқининг қадим-қадимдан миллий қадриятларидан бўлган «Наврўз» байрами ўқувчи ёшларни умуминсонийлик, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик, меҳмондўстлик, тинчликсеварлик, меҳр-шафқатлилик, байналмилалчилик, иймон-этикодлилик, саховатлилик руҳида тарбиялашда муҳим аҳамият касб этадиган тарбия мактаби, тарбия воситаси сифатида маънавий бойлигимиз ва буюк хазинамиздир.

Мактабларда, мактабдан ташқари ва мактабгача тарбия муассасаларида, меҳрибонлик уйларида барча таълим-тарбия даргоҳларида, маҳалла масканларида Наврўз байрамини шодиёналик билан ўтказиш, ўсиб келаётган ёш авлодни маънавий баркамол, комил инсон қилиб тарбиялашда, халқимиз меросининг энг яхши намуналари мисолида унинг дунёқарашини шакллантиришда катта аҳамият касб этади.

Зеро, шундай экан, жойларда умумхалқ байрамига ҳар томонлама жиддий эътибор, алоҳида тайёргарлик кўриб нишонланиши зарур.

Наврўзнинг баҳор, шодлик, гул фасли сифатида, миллий урф-одатлари асосида тараннум этилишидан, унинг эзгулик, дўстлик, меҳр-оқибат, иймон-этикод байрами эканлиги сезилиб туриши керак.

«Наврўз» байрамига оид амалий семинар, тарбиявий соат, очик дарс, адабий-бадий, илмий-амалий кечалар, конференциялар, давра суҳбатлари ўтказиш, 1-2 соатга мўлжаллаб байрам сценарийлари тузиш мумкин.

Мактабгача таълим муассасаларида мурғак қалб эгаларига табиат, атроф-олам, уйғониш фасли ҳақидаги илк тушунчаларни табиат қўйнида жонли тушунчалар орқали етказиш лозим. Бунда уларга майсалар, гуллар, қуёшнинг илик нури, кўкатлар ва улардан тайёрланадиган шифобахш таомлар, баҳор элчиси бойчечак, кўкламги илк ҳашаротлар ҳақида гапирилиб, она табиат орқали улар қалбида борлиққа, Ватанга меҳр-муҳаббат уйғотилади.

Аждодларимизнинг Наврўз ҳақида айтган фикрлари, Наврўзнинг тарбиявий аҳамияти, келиб чиқиш тарихи содалаштирилиб Наврўзой, Дехқонбобо, Гулчечак образлари орқали тушунтирилади.

Бошланғич, яъни 1-4-синфларида ўтказиладиган байрам тадбирларида Наврўзнинг қандай нишонланиши, байрамда айтиладиган қўшиқлар, унинг янги кун дёмаклиги. Наврўзнинг меҳр-оқибат байрами эканлиги, унда бемор ҳолидан хабар олиш, юмушларига ёрдамлашиш, кўча ва ариқларни тозалаш, гул ва кўчат экишнинг ҳосиятлари бола ёшига мос равишда тушунтириб берилади.

Мактабларнинг 5-9 синфларида Наврўз шодиёналарига алоҳида тараддуд билан ҳозирлик кўриш лозим бўлади. Чунки, бу ёшдаги ўқувчилар анчагина шўх, тез фаҳмлайдиган, ҳаракатчан, ҳар нарсага қизиқувчан ва зийрак бўладилар. Ўқувчиларга Наврўз фақат сумалак пишириш ва турли ўйин-кулгулардангина иборат бўлмай, балки унинг тарихий аҳамияти, қадриятларимиз тушунтирилади. Юртимизда олиб борилаётган ишлар, шунингдек, Наврўз тантаналарида ўзбек халқининг урф-одатларидан «Ҳашар» ўтказишнинг тарбиявий аҳамиятини тушунтириш ва шу асосда кўча, маҳалла, кишлоқлар, мактаб атрофларини ободонлаштириш, ариқ-зовурларни тозалаш, гул ва дарахт кўчатлари ўтказишнинг фойдаси ва бу ишларда ўқувчиларнинг ўзлари фаол қатнашишларига, ушбу байрамнинг эзгулик ва нафосат байрами тарзида нишонлашга ундаш лозим. Бунда замонавийлик ва асосан миллий қадриятларга эътибор қаратилса мақсадга мувофиқ бўлади.

«Наврўз ва Мустақиллик» мавзусида байрам кечаси ўтказилиб, унда мустақиллик даврида Наврўз байрами қай тарзда нишонланаётганлигини эслатиб, юртимиз хурлиги, иймон-эътиқоди ҳақида тушунча бериш лозим. Жойларда Наврўз тантаналарини ўтказиш ташкилий қўмиталаридан алоҳида, тажриба, маҳорат, изланувчанлик ва ижодкорлик талаб қилинади. Тадбирда буюк бобокалонимиз Абу Райҳон Беруний, Умар Хайём, Рабғузийларнинг «Наврўз» ҳақидаги қарашларидан, Наврўз тўғрисидаги юртбошимизнинг ҳикматли фикрларидан унумли фойдаланиш, улардан ўрганиб, амал қилиш айтилиши мумкин.

«Истиклолнинг истикболли Наврўзисан!», «Наврўз мадҳи», «Наврўзда қизлар жамоли», «Курашда ҳалоллик енгади»,

«Соғлом авлод керак ҳаётга!» каби мавзулардаги турли-туман танловлар Республикамизнинг барча таълим-тарбия муассасаларида уюштирилса, байрам кадри янада ошади. Ижодкор-ғолиблар аниқланади. Миллий анъаналаримиздан бўлмиш «Аскиябозлик», «Лапарлар», «Ёр-ёр, «Келин салом», «Пайровли айтишувлар» кечани янада завқ-шавқга тўлдиради.

Наврўз тантаналарида бугдой, исмалоқ ва ҳилводан тайёрланган шифобахш таомлар пиширилади. Бунда биринчидан бу таомларнинг аҳамияти, шифобахшлигида бўлса, иккинчидан бу таомлар барча қариндош-уруғлар, қўни-қўшилар, маҳалладошлар билан биргаликда, уюшган ҳолда тонггача қозон атрофида ҳазил-мutoйиба, ўйин-кулгу билан тайёрлайдилар.

Наврўз байрамини нишонлаш кишилардан юксак масъулият талаб этади. Байрам тантаналарини ўтказишга шоирлар, ёзувчилар, актёрлар-у, созандалар, олиму-фузалолар, маҳаллакуй, ҳомий ташкилотлар, хорижий давлат элчихоналари, радио, телевидение, «маънавий-маърифий» ва бошқа оммавий ахборот воситалари вакиллари таклиф қилиш керак бўлади ва масъул ходимлар жойлардаги байрам тадбирларини мунтазам матбуот ва телекўрсатувларда ёритиб боради. Бу эса халққа Наврўз байрами нақадар қадрли, эзгуликка йўғрилган аҳамиятга эга эканлигидан далолат беради.

Демак, Наврўз элнинг энг қадимги ва йилда бир янгиланадиган навқирон байрамидир.

Наврўз – баҳор, деҳқончилик, меҳнат байрамидир. Қадимда шу куни ерга уруғ себилган, яхши ниятлар билан ишга янги қадам қўйилган.

Наврўз азалдан миллат ва элатларни бирлашгарган дўстлик байрамидир. Наврўз жуда катта тарбиявий хусусиятга эга бўлган, ўзида одамийлик, инсонпарварлик, умумбашарий орзуларни жо қилиш билан бирга, «Наврўз» кунлари мамлакатлар, шоҳлар ўртасидаги ҳар қандай урушлар, жанжалли масалаларга чек қўйилган, кишилар ўртасидаги ҳафачилик унутилган. Урушган, аразлашган одамлар шу куни ярашиб, бир дастурхон атрофида давра қурганлар, бир-бирларидан узр сўраганлар.

Наврўзда нафақат хурсандчилик, кулгу, хушчақчақлик билан чегараланмасдан, айна пайтда ўз юмуш ва тадбирларини ҳам режалаштирганлар, янги кунга умид билан қараганлар.

Умумхалқ байрами Наврўз улкан тарбия, воситаси экан, уни Мустақил юртимизнинг ҳақиқий эгалари бўлмиш, ҳар томонлама баркамол шахс, комил инсонни вояга етказишга муносиб ҳисса қўшиб, сермазмун шодиёналик, шукроналик, миллийлик ва замонавийлик руҳида ўтказишга эришайлик.

Зеро, Президент И. Каримов айтганларидек, **«Наврўз мустақил Ватанимиз учун айниқса, азиз ва қадрли! Чунки, биз уни курашиб қайта қўлга киритдик. Бир вақтлар Ўзбекистон ва ўзбеклар шаънига маломат тошини отган кимсалар Наврўзни ҳам бадном қилмоқчи бўлдилар, халқни табарруқ байрамидан айирмоққа уриндилар. Яратганга шукрлар бўлсинки, уларнинг бу ғарази амалга ошмади. Истиқлол шарофати билан халқимиз кўхна байрамини яйраб тантана қилишга мушарраф бўлди. Бу адолатнинг ғалабасидир.»**

Мана шу қутлуғ Наврўз кунда, бундан буён ҳам юртимиз ва халқимиз шаъни, маънавий қадриятларини кўз қорачиғидек асраб-авайлашимиз ва қатъий ҳимоя қилишимиз зарур.

Наврўз эзгулик байрами. Сулҳ ва тотувлик байрами. Биз она юртимизнинг ҳамиша тинчликда, омонликда бўлишини истаймиз...

Баҳор — ёшлик фасли, янгиланиш, гуллаш, яшнаш тимсоли. Мустақил ватанимиз ҳам янгиланиш даврини бошдан кечирмоқда, гуллаш ва яшнаш даврining пойдеворини қурмоқда. Умидимиз халқимиздан, ёшлардан. Юртимизнинг залворли юкини кўтарадиган нор йигитлар, ўктам фарзандлар керак. Шундай фарзандларни тарбиялаб вояга етказган ота-оналарга билим ва ҳунар ўргатган, камолотга етказган устозларга, соғлом авлод учун умрини бағишлаган барча азиз инсонларга Ватан ташаккури бўлсин!

Наврўзи олам хонадонимизга бахт-саодат, эл-юртимизга тинчлик, осойишталик келтирсин, йилимиз қутлуғ ва баракали бўлсин».

Умумхалқ байрами Наврўзни намунали ва мазмунли

нишонлаш учун куйидагиларни амалга оширишни тавсия этамиз:

1. Наврўз умумхалқ байрамига тайёргарлик кўриш ва ўтказиш бўйича ташкилий қўмита тузишни;

2. Наврўз умумхалқ байрамини ўтказиш бўйича тадбир ва режа тузишни;

3. Қуйидаги мавзуларда тарбия соатлари ва суҳбатлар ўтказишни:

I-IV синфлар учун:

1. Боболаримиз Наврўз ҳақида
2. Наврўз – лола сайли байрами
3. Наврўз – янги кун, янги йил демак
4. Наврўз – ризқ-рўз байрами
5. Наврўз – гул ва гўзаллик байрами
6. Наврўз – дўстлик ва тинчлик байрами
7. Наврўз – озодлик ва саломатлик байрами
8. Ватанда Наврўз байрами

V-IX синфлар учун:

1. Боболаримиз Наврўз ҳақида
2. Наврўзнинг тарихи ва янгиланиши
3. Наврўз – янги йил, янги кун демак
4. Наврўз – умумхалқ байрами
5. Наврўз – деҳқончилик байрами
6. Наврўз – дўстлик ва бирдамлик байрами
7. Наврўз – поклик ва эзгулик байрами
8. Наврўз – миллий ўйинлар байрами
9. Наврўз – урф-одатлар, маросимлар байрами
10. Наврўз – санъат ва ижодкорлик байрами
11. Наврўз – бу ўзликни англашдир
12. Наврўз – буюк кадрият
13. Наврўз – Ватанимиз ғурури
14. Наврўз ва истиқлол туйғуси
15. Наврўз – абадийлик рамзи

X-XI синфлар учун:

1. Наврўз – шарқ халқларининг миллий байрами
2. Мутафаккирлар Наврўз ҳақида
3. Наврўз – тарихий ва навқирон байрам

4. Наврўз – янги йил, янги кун демакдир
5. Наврўз – мумтоз шоирлар назмида
6. Наврўз – инсонни комилликка етаклайди
7. Наврўз – тарбия воситаси
8. Наврўз ва истиклол мафкураси
9. Наврўз – саховат, меҳр-шафқат байрами
10. Наврўз – миллий спорт байрами
11. Наврўз – тинчлик ва адолат байрами
12. Наврўз ва Ватан туйғуси
13. Наврўз – урф-одат, расм-русмлар байрами
14. Наврўзинг муборак, Ўзбекистоним!

Қуйидаги мавзуларда илмий-адабий, адабий-музыкали кечалар, конференциялар ўтказиш

1. Баҳор ва шодлик байрами Наврўз муборак бўлсин!
2. Наврўзи олам, хуш келдинг.
3. Ҳар кунинг бўлсин Наврўз!
4. Келтирсин саодат Наврўз!
5. Наврўзи оламни мадҳ этамиз
6. Мустақил диёрда мудом бор бўл, Наврўз!
7. Наврўзда Ватанимни кўлайман.
8. Муқаддасан, боқийсан, Наврўз!
9. Миллатнинг кўзгуси, ғурури Наврўз!
10. Соғинганмиз сени, Наврўзим!
11. Сен абад яшовчан, боқийсан, Наврўз!
12. Истиклолнинг истиқболли Наврўзисан!

1. Қуйидаги танловларни ўтказиш мумкин: ёш хунармандлар, ёш раққослар, ёш пазандалар, ёш созандалар, ёш ижодкорлар, моҳир қўллар.

2. «Биз Наврўзни кўлаймиз» мавзусида мушоиралар ўтказиш мақсадга мувофиқдир. (Ёш қаламкашлар, ёш кўшиқчилар).

3. Халқ оғзаки ижодиёти танловини ўтказиш: аскиялар, лапарлар, мушоиралар.

4. Мактабларда иншолар танловини ўтказиш

5. Наврўз таомлари ва ширинликлар тайёрлаш танловини ўтказиш (Халқ хунармандчилиги, миллийлик асосида)

6. Кўргазмалар ташкил этиш: китоблар, альбомлар, расмлар, газеталар, миллий кийимлар, ўзлари тайёрлаган буюмлар, таомлар.

7. Ярмарка ва аукцион ўтказиш: ўқувчилар ўз қўллари билан ясаган уй жиҳозларини, касб-хунар маҳсулотларини сотиш бўйича.

8. Оммавий ҳашар: ободонлаштириш, кўкламзорлаштириш ишларини бажариш.

9. Миллий спорт ўйинлари мусобақасини ўтказиш.

10. «Наврўзи олам муборак» мавзусида «Қизлар давраси»

11. Наврўз нашидаси.

12. XXI аср Наврўзи!

13. Наврўз – истиқлолнинг боқий байрами.

Гулчехра Ибрагимова

НАВРЎЗ ТАОМЛАРИ

Сумалак эзгулик, сихат-саломатлик рамзи сифатида улуғланган. Унинг келиб чиқиш тарихи турлича ифодаланади. Бирида сумалак етти гўдакка Оллоҳ томонидан юборилган ризк дейилса, иккинчисида пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг қизлари, ҳазрати Алининг жуфти ҳалоллари бўлмиш биби Фотима номи билан боғлаб тушунтирилади. Унда айтилишича, биби Фотима қорни оч болаларини овутмоқ мақсадида қозонга сув солиб, қайнатиб кўяди. Сўнгра, даладан буғдойнинг яшил майсаларини териб келади-да, ювиб қозонга солади. Овози чиқсин деб, тошлар ҳам солади. Болалар онамиз овқат пиширяпти деб, ўйнай-ўйнай чарчаб, ухлаб қолишади. Шунда, биби Фотима худога илтижо қилади. Тонгга яқин қозон қовлашдан ўзи ҳам чарчаб қопқоғини яхшилаб ёпади-да, димлаб болаларининг ёнига ётиб, ухлаб қолади. Эрталаб туриб қарасаларки, ўттиз малоика қозон атрофида ўтириб олиб уни қовлаётганмиш. Биби Фотима қозонга яқинлашса, малоикалар ғойиб бўлишибди. Болаларини уйғотиб, бу ўттиз малоиканинг қаромати билан пишди, шунинг учун номи «сумалак» деб тушунтирибди. (Яъни ўттиз малак). Шу боис сумалак пиширилаётганида биби Фотима ёдга олиниб, ундан мадад тилайдилар. Сумалак ҳақида бундан бошқа ривоятлар ҳам бор.

Сумалак атамасига келсак, бу туркий сўз – «Сума» сўзидан келиб чиққан. XI асрнинг буюк тилшуноси Махмуд Қошғарий ўзининг «Девони луғотит турк» асарида келтиришича, сума – ивитилган буғдой номи, у қуришиб туйилади. Сўнгра, угра ош ва нон қилинади. Шарбат учун қилинган ундирилган арпа учун ҳам бу сўз қўлланилади. Демак, сумалак атамаси шарбат учун қилинган, ундирилган ёки буғдой маъносини англатади. Бундан ташқари сумалак маъносини берувчи «сумани», «сома» атамалари ҳам мавжудки, бевосита улар ҳам сумалак атамаси билан боғлиқдир.

Сумалак наврўзнинг «шоҳона» таоми бўлиб, уни тайёрлаш катта санъатни талаб қилади. «Сумалак сайли»нинг халқ байрами сифатида қандай шаклланганлиги ҳақида ривоятлар кўп.

Халқ орасидаги ривоятлардан баъзилари ҳақиқатга яқинлиги билан киши диққатини тортади. Улардан лоақал биттасига диққат қилайлик: деҳқон баҳор келиши билан уруғликка олиб қўйилган охириг донини сувга ивитиб қўйди. Лекин бирданига ҳаво бузилади. Деҳқон таваккал қилиб, ниш урган ва анча бўй кўтарган донни қиймалайди ва уй бекасига бундан таом пиширишни илтимос қилади. У қозонга солиб, узоқ вақт қайнатади. Таом шундай ширин тайёрланадики, унинг хиди ёқимли, ўзи тўйимли, мазаси эса тановул қилган кишининг узоқ вақт эсида қолади. Натижада келаси йил баҳорда яна шундай таом ейиш иштиёқи туғилади. Таом борган сари халқ ўртасида тарқалиб, баҳорнинг лаззатли неъматига айланади. Кейинчалик донни фақат уруғликкагина эмас, балки сумалак пишириш учун ҳам олиб қўядиган бўлишади. Уруғликка олиб қўйилган дондан мўл-кўл ҳосил кўтарилса, сумалакка асралган дондан эса кишилар ўзининг соғлиғи, тетиклиги ва бардамлигини тиклаш учун ҳаётбахш озик тайёрлаганлар. Дарҳақиқат, сумалак тановул қилган кишида ана шундай соғлом кайфият пайдо бўлиши барчага маълумдир.

Бундан ташқари сумалак сайли қадимдан ўзаро аҳиллик ҳиссиётини тарбиялаб келган. Чунки сумалак тайёрланадиган жойга барча кишилар бир ховучдан дон олиб келишган, биргаликда таом пиширишган, бир қозондан тайёрланган овқатдан ҳаммалари баҳам кўришган.

Сумалак сайли икки нарсадан таркиб топади: 1) сумалакни тайёрлаш; 2) сумалакхўрлик қилиш.

Сумалак асосан аёллар томонидан тайёрланиб, уни пишириш жараёнида қозон атрофида суҳбатлар қуришган, хикоялар, эртаклар, ва лапарлар айтишган, ўйин-кулги қилишган. Сумалак тайёр бўлгач, кеча қатнашчилари ва маҳалла аҳли сумалакхўрлик учун сумалак сайлига таклиф этилганлар. Сумалак сайлида чилдирма (доира) чалиб рақсга тушишган, кўшиқлар айтиб хурсандчилик қилишган. Сайил ҳазил-мутойиба, ўйин-кулги билан ўтган. Сумалак сайли ҳозир ҳам ўзининг кўпгина анъаналарини сақлаб қолмоқда.

Сумалак сайли анъанавий маросим бўлиб, асрлар оша нишонланиб, мазмунан бойитиб келинаётган халқ

байрамларидан биридир. У ҳозирги кунда ҳам кишиларни ўзаро ҳамкорлик, дўстлик ва биродарликка чорлайди.

Сумалакни тайёрлаш усули. Сумалак тайёрлаш учун «жайдари» ёки «қайроқи» бугдой керак бўлади. Донни териб совуқ сувда яхшилаб ювгач, чинни идишга солиб уч сутка ивитиб қўясиз, суви тортилса, сув қуйиб турасиз. Шу фурсат ичида бугдой бўртади ва ниш уради. Сувини тўкиб ташлаб тоза тахта устига 1-1,5 см қалинликда қўшиб ёясиз-да, юзига дока ёпиб ёруғроқ, бироқ қуёш тушмайдиган жойга қўясиз. 3-4 кун давомида ҳар куни бир маҳал сув сепиб турсангиз майсаси униб чиқади ва томир олади. Майсасининг бўйи 5-6 см, яъни нина бўйи бўлиб илдизлари бир-бирига киришган тарфсимон масса ҳосил бўлганда квадрат (10х10 см) бўлакларга кесиб олиб, келига солиб туйилади, осони гўшт қиймалагичдан ўткази қолинг. Ўзилган массага бироз сув қуйиб аралаштириб, докадан ўтказиб сузасиз ва сутсимон оқ шарбатни алоҳида идишга олиб қўя турасиз. Турпини яна сувга аралаштириб иккинчи бор сузасиз-да, бошқа идишга оласиз. Турпига учинчи марта сув аралаштириб шарбатини идишга оласиз.

Қозонда ўсимлик ёғи (пахта мойи)ни яхшилаб доғлаганингиздан сўнг оловдан олиб, бирор соат давомида совутасиз. Анна шундан кейин ёғга ун ва биринчи сузиб олинган шарбатни аралаштирасиз. Қуюқ-суюқлиги аталасимон ва қумоклари йўқотилган массани оловга қўйиб қайнатганингиздан сўнг, иккинчи бор сузилган шарбатни қуйиб юборасиз, бу ҳам қайнаб чиққандан кейин, учинчи идишдаги шарбатни қўшиб қайнатишни давом эттираверасиз. Сумалак қайнаб қуюқ торта бошлаганда ёғоч куракча билан доим кавлаб турилади, акс ҳолда қозон остига ёпишиб қуйиб кетиши мумкин. Сумалакни тагига олмаслиги учун ўрик данагидан ёки ёнғоқдай силлиқ тошчаларни яхшилаб ювиб, сувга солиб, бир қайнатиб тозалаб, қозонга ташлайсиз. Тошчаларнинг яна бир «хизмати» қозон остига чўкиб, қизиб, кавлаганда кўтарилиб, сумалак ичида конвекцион ҳаракатга келиб таомнинг тезроқ пишишига ёрдам беради. Тошчаларнинг миқдори сумалакнинг кўп-озлигига боғлиқ. Сумалакка яна тоза ювилган ёнғоқ солиб қайнатиш ҳам мумкин.

Сумалак тахминан 10-12 соат қайнайди, агар суви буғланиб жуда куюқ тортиб кетса, бироз қайноқ сув куйиб, пишгунча қайнатаверасиз. Агар сумалак тайёрлашни эрталаб соат 10 ларда майсасини янчиш, сузиш, ёғини доғлаш, ун ва шарбат чайишдан бошланса, соат 12 ларда қайнатишга бошланади ва соат 24 гача қайнатиб, сўнг оловини тортиб олинади ва қозонга тоғара тўнтариб устидан тўшак билан ўраб эрталабгача димлаб кўйилади. Бунини нонушта дастурхонига пиёла ва косаларга куйиб, совиган ҳолда тортилади.

Ҳалим ҳам ҳаётбахш таом ҳисобланиб, уни асосан отахонлар-эркаклар тайёрлаганлар. Тонггача кўшиқ, лапар айтиб тайёрланадиган ушбу гўштли таомдан икки қошиқ ейилса келаси «илик узилди»гача касал бўлмай яшарканлар.

Ҳалим. Қайроқи буғдойни келида сув солиб туйиб, пўстини чиқарасиз. Сўнгра қипиғини елпиб ташлайсиз ва яна келига солиб, ҳар бир дон 2-3 бўлак бўлиб майдалангунча туясиз ва ғалвирдан ўтказасиз. Таом пиширишдан 3-6 соат илгари қайноқ сувга бўктириб устини ёпиб қўясиз.

Қозондаги ёғ яхши доғ бўлгандан сўнг 50-60 г. лик қилиб кесилган кўй ёки мол гўштини солиб, қовурасиз. Сўнгра қозонга тайёрлаб кўйилган буғдойни солиб устидан сув қуясизда, 1,5-2 соат давомида милдиратиб қайнатасиз ва ҳамма вақт кавлаб турасиз. Агар буғдой пишмай туриб суви буғланиб кетса, оз-оздан қайноқ сув куйиб турасиз.

Пишган ҳалимнинг буғдойи эзилган, гўшти эса ҳил-ҳил бўлиб кетади. Айни вақтда ҳалимнинг тузини ростлайсиз ва лаганга сузиб, бетига мурч ва бир оз туйилган долчинни сепиб дастурхонга тортасиз.

Ҳалимга 1 кг буғдой, 600 г. гўшт, 400 г ёғ, таъбга қараб туз ва бир чимдим долчин солинади.

Кўк чучвара. Кўкатли чучвара айни навбаҳор дамлари тайёрланиши саломатлик омили ҳисобланади. Қиймаси отқулоқ, жағ-жағ, йўнғичқа, шўра, ялпиз, исмалоқ, момақаймоқ, кашнич, кўк пиёз, жизза ёки думба ёғи аралашмасидан тайёрланади. Ҳамма масаллиқни майдалаб чопасиз, туз ва қалампир кўшиб мижғиб, қизиб турган қозонга солиб қовуриб оласиз. Хамирни мантига тайёрлагандек қилиб қорасиз ва

ўқловда нафис қилиб ёясиз. Ёймани 5х5 см катталигида квадрат қилиб кесиб, ҳар бир жилдга тайёрланган кўк қиймани солиб чучвара тугасиз. Чучвара қайноқ сувга солиб пиширилади. Қайнаб, пишиб чикқач, чучварани лаганга солиб, бетига сариёғ суркаб дастурхонга келтирасиз.

Кўк чучваранинг хаамири учун: 500 г ун, 1 дона тухум, 1 чой қошиғида туз керак бўлади.

Қиймасига: жами кўклардан 1 кг, 500 г, пиёз, 1 боғ кўк пиёз, 150 г думба ёки жизза, 1 ош қошиғида туз ва 1 ош қошиғида қалампир ишлатилади. Бетига суртиш учун 2 ош қошиғида сариёғ кетади.

Кўк сомса. Хаамирни ошириб, урвоққа аралаштирасиз ва ундан катталиги ёнғоқдай келадиган зувалачалар ясайсиз. Ҳар бир зувалачани жува билан қалинлигини 1 мм қилиб ёясиз. Отқулоқ, ялпиз, йўнғичқа, жағ-жағ, шўра каби ошкўклардан ва кўк пиёз, бош пиёздан чошиб қийма тайёрлайсиз. Қиймага туз, қалампир ва жизза кўшасиз. Сомсани тандирда пиширадиган бўлсангиз уни тандирнинг икки четки деворига ёпасиз. Агар сомса тепасига ёпилса осилиб суви оқиб кетиши мумкин. Духовкада пиширсангиз тунукани албатта ёғлаш керак, акс холда сомса тунукага ёпишиб қолиши мумкин. Пишиш муддати 15-20 минут.

Кўк сомсанинг хаамири учун: 1 кг ун, 2 стакан сув, 2 чой қошиғида туз, 50 г хаамиртуруш кетади.

Қиймасига: ҳар хил ошкўклардан 1-2 кг, 4-5 бош пиёз ва 1 боғ кўк пиёз, 1 стакан жизза ёки 100 г. қўй ёғи, 1 ош қошиғида туз ва шунча қалампир ишлатилади.

НАВРЎЗ ДАВРАГА ЧОРЛАЙДИ

Хона байрамона безатилган. Наврўз байрамига аталган суратлар, шунингдек, деворий газеталар осилган, Наврўз таомлари билан тўлдирилган дастурхон. Байрам эрталигига устоз ўқитувчилар, ота-оналар таклиф этилган бўлиб, улар олдига анвойи гулдасталар териб қўйилган. Иштирок этувчи болалар миллий кийимларда ясаниб олишган.

Ниҳоят байрам эрталиги бошланади. Магнитофондан «Баҳор вальси» мусиқаси янграб бир оз давом этгач, охиста пасайиб, даврага бошловчи қиз – Ҳулкар чиқиб келади.

Бошловчи Ҳулкар: – Ассалому алайкум, муҳтарам устозлар! Ассалому алайкум, меҳрибон ва қалби дарё ота-оналар! Қувноқ даврамизга хуш келибсизлар!

Мана бепоеън ўлкамизга зарғалдоқлардан гулчамбарлар тақиб, хушрўй НАВРЎЗИ ОЛАМ кириб келмоқда!

Мархабо, эй Наврўзи Олам!

Гулчехра:

Келди насими Навбаҳор, ўлкамни пардоз айлади,

Кўк майсаларни бозаро бахмал поёндоз айлади.

Она замин борликни, барча жонзотларни муборакбод қилмоқда. Униинг фарзанди бўлмиш мўътабар Инсон ҳам кўҳна Она ерни ҳамиша севиб ардоқлайди. Унга таъзим қилади.

Инсон то нафас оларкан у куй-қўшиқсиз, сайроқи кушларсиз, дала-боғларсиз, қирмизи лолаларсиз яшай олмайди.

Барно:

Очилдими Бойчечак энди ҳар ён гул демак

Чунки баҳор элчиси шу митти гул Бойчечак.

Ҳулкар:

Янги йилингиз муборак бўлсин, ҳой Бобо,

Наврўзингиз муборак бўлсин, ҳой Момо,

Айёмингиз муборак бўлсин, ҳой Она,

Бойчечак чиқибди, бугун Наврўз экан.

Барно:

Ҳой Бозбон бобо, ниҳолга берсин барака,

Ҳой Дехқон бобо, ҳосилга берсин барака,

Ҳой, Чўпон бобо наслга берсин барака,

Бойчечак чиқибди, бугун Наврӯз экан.

Нигора:

Ариқ бўйига боринг,

Ё кўпчилик ё ёлғиз.

Ҳаммангизга бирдай тенг

Атир пуркар кўк ялтиз.

Муборак:

Ариқ бўйида ялтиз

Атир сочгани-сочган,

Барг ёзиб яшнаб гул қиз

Кучоқ ёзгани-ёзган.

Гулчеҳра:

(Куй фониди) Наврӯзи оламда тўкин дастурхон,

Қадимий таомлар олдимда бугун.

Ота-боболар руҳин шод этиб

Чин авлод бўлмоқни дилимга тугдим.

(Куй баландлашади)

Хулқар: — Наврӯз ўзбек халқининг азалий ва узоқ тарихга эга бўлган Баҳор байрами бўлиб унда ажойиб халқ сайллари, дор ўйинлари, полвонлар беллашуви, айтишув, алёрлар каби халқ санъатлари намоёйиш қилинган.

Маҳаллаларда ариқ ва ҳовузлар тозаланган. Сумалак ва кўк сомса, кўк чучвара ҳамда ҳалим Наврӯзнинг асосий таомлари ҳисобланган. Аразлашган кишилар бир-бирларини кечириб, ярашиб олишган. Катталарга ҳурмат, кичикларга меҳр-шафқатли бўлиш ҳақида суҳбатлар бўлган.

Муборак:

«Одобнома»да айтилганидек:

Офтоб яхшими, одоб яхшими?

Офтоб берур нур, одоб-чи, ҳузур!

Раҳим:

Болаликдан ҳушёр бўлинг, чалишманг,

Минг қилса ҳам «Сиз»ни «сен»га алишманг.

«Сиз» бу ҳурмат, элдан раҳмат олади,

«Сен» сонда йўқ, аро йўлда қолади.

(«Баҳор келди» ашуласи кўтарилиб бир банддан сўнг

тинади),

Аброр:

Бугун куртак ўқир эртак,

Баҳор келди, баҳор келди.

Сочи тол-тол силкинар Тол,

Баҳор келди, баҳор келди.

Шўх қалдирғоч сайрар ғоч-ғоч,

Баҳор келди, баҳор келди.

Тождор Турна чалар сурнай,

Баҳор келди, баҳор келди.

(Бошдан оёқ оппоқ либосга бурканган ҳолда Баҳорой чикиб келади).

Наргиза:

Келди баҳор, келди Наврўз,

У баҳорнинг элчиси.

Бизни баҳор бошлаб келди,

Наврўз баҳор куйчиси.

Нилуфар: Мен гўзал Баҳорман! Дала боғларни уйқудан уйғотаман. Дарахтлар куртагини шарбатга тўлдираман. Қушлар-у барча ҳайвонлар беҳаловат бўлиб қолдилар. Ху-у ана, чумолилар ҳам уяларидаи чикиб «баҳор келдимикан?» деб мўралаб-мўралаб кўймоқдалар.

Ким менинг дўстим бўлса, мен томонга шошилсин. Фақат шартим шуки, Наврўз чечаклари ҳақида шеър айтиб берсин.

Дилшод:

Мен айтаман.

Гуллар ичра биринчи

Очиласан, Бойчечак,

Дала қирлар бағрига

Сочиласан, бойчечак.

Жажжи, нимжон бўлсанг ҳам

Йўл очасан кўкламга.

Ясантириб оламни

Ҳидинг тараб ўлкамга.

Улуғбек:

Боғлар, тоғлар, далалар

Уйғонмоқда уйқудан

*Кўнглим гулдай яшнайди
Ширин тотли туйғудан.*

Шоҳиста:

*Баҳор чоғи очилиб
Хушбўй ҳидга тўлибсан,
Ҳеч тўймадим термулиб,
Соғинганим билибсан.
Чучмомажон, чучмома,
Сенинг билан ҳамиша
Гўзал баҳор эртаси,
Очил-у, мангу яшна
Навбаҳорнинг эркаси
Чучмомажон, чучмома.*

Хайрулло:

*Мунчалар дилкаш кўклам чоғлари,
Безанар яна ўлкам боғлари.
Новдалар тақар гулдай сирғалар,
Арғимча солиб учар турналар.*

(Бирдан момақалдироқ ва чакмоқ чақиб, ёмғир ва шамол овозлари эшитилади).

Хулкар: Кўп ўтмай бўрон тўхтаб, баҳор тошқинлари тинди.
Осмон яна биллурдек балкиди. Жониворлар яйраб-яшнаб,
қизғалдоқлар зармунчоқ тақди.

(Олис-олислардан ёқимли Най овози эшитилади).

(Икки бола ўртага чиқиб ўз жўраларини даврага чорлайди).

Дилшод:

Бор, ҳо бор!

Баҳром:

Кел, ҳо кел!

Ҳамалам ҳа,

Йўл қайда?

Тез чопиб кел!

Ўйнагани кел!

Қувнагани кел!

Сайлга кел!

Келавер ҳ-о-о-о-й!

(Даврага бир гуруҳ болалар чиқиб тугиб ташланган белбоғ атрофида «Ким олади шугинани-я» кўшиғини айтиб қарсак билан давом эттирадилар).

Болалар:

Ким олади-я шугинани-я!

Ким олади-я шугинани-я!

1-ўқувчи:

Мен оламан-а шугинани-я!

Мен оламан шугинани-я!

(У даврани айланиб бир ўйнаб чиққач, энгашиб оғзи билан белбоғни олмоқчи бўлади, лекин ололмайди).

Болалар:

Ололмайди-я шугинани-я!

Эпчил бўлсанг ҳам, ўзингни кўрсат,

Чаққон бўлсанг ҳам, ўзингни кўрсат.

Ололмайсан-о шугинани-я!

(2-ўқувчи ҳам белбоғни ололмайди. Ниҳоят, бир кичкина, эпчил бола ўйнаб бориб оғзи билан белбоғни энгашиб олади. Болалар кийқиришиб ғолибга қарсак чаладилар).

Раҳим:

Учиб келар ҳар ёқдан қадрдон қушлар,

Кўчиб келар йироқдан меҳрибон қушлар.

Согинганмиз келинлар, кўзлари мунчоқ,

Учқур ботир зарғалдоқ куйчи қарқуноқ.

(Магнитофондан қушларнинг чуғур-чуғур овози кела бошлайди).

Барно:

Сиз-ла келди Навбаҳор,

Кўклам бўлди ҳамма ёқ,

Эрта тонгдан куйлаб сиз,

Кўнглимизни этинг чоғ.

Аброр:

Чаҳ-чаҳ этиб учаман,

Гулдан-гулга кўчаман.

Ғунчалар юз очганда

Кўшиқ айтиб учаман.

Баҳром:

*Қизлар гулли рўмол ўрар
Ўзларин қилиб кўз-кўз.
Замин янги қўйлак кияр
Келса меҳрибон Наврўз.*

Хулкар: Болалар, даврамизда Дехқон бобо
кўринмаяптиларми? Келинглар, бирга чақирамиз!

Болалар: Дехқон бо-бо-о! Дехқон бобо-оо

Дехқон бобо: (Иброҳим кириб келади)

*Лаббай, азиз болаларим,
Гулгун чеҳра, доноларим,
Наврўзингиз муборак,
Шонли байрам муборак!*

Болалар: Раҳмат, Дехқон бобо! Сизнинг ҳам байрамингиз
муборак бўлсин!

Дехқон бобо:

*Раҳмат, раҳмат!
Келтирдим сизга қўчат ва гуллар,
Эксангиз уни яшнагай диллар!*

Ватанимиз сарҳади кенг. Унинг шимолида ҳали киш давом
этмоқда. Аёзбобонинг кетгиси йўқ. Бизда эса мана Наврўзи
олам! Тупроқ илиб қолди, далалар мени чорламоқда! Баҳор эса
кутиб турмайди. Сизларнинг ризқу-рўзингиз барака уруғини
айни ерга сепиш пайти. Мен борай, хайр, бўталокларим! (аста-
аста чиқиб кетади).

Дурдона:

*Бувим солди Сумалак
Пиширолмай биз ҳалак.
Суюлиб кетган экан,
Ун ташладик бир челақ.*

Зубайда:

*Меҳнат зое кетмабди,
Ширин бўпти сумалак.
Энди биз қўшниларга
Сумалак ташиб ҳалак.*

Баҳорой – Нилуфар:

*Болажонлар, бошлайлик
Ялла наво-назмини.*

*Савол-жавоб қисми-ю
Топагонлар базмини.*

Дилшод:

*Кўклам келса унади,
Офтоб чиқса қулади.
У баҳорнинг элчиси,
Буни ҳамма билади.*

Болалар: Унинг номи Бойчечак!

Дилшод: Қозонсиз қайнар эрта кеч
Сувида қўлинг куймайди ҳеч!

Болалар: Бу булоқдир!

Дилшод: Ўзи қизил, гўзал бирам,
Қирга ёзар гўзал гилам?

Болалар: Бу лолақизғалдоқ!

Хулқар: Мана, дўстлар, Наврўз айёмига бағишланган эрталигимизни якунлаймиз. Аммо эрка Наврўз ўлкамиз узра кезиб юрибди. У дилларга севинч, шодлик ва бахт улашмоқда!

(Карнай-сурнай ижросидаги мусиқага ҳамма иштирокчилар рақсга тушадилар. Шу тарика Наврўз байрами эрталиги якунланади).

**3. Сўфихўжаева,
«Бошланғич таълим», 1992 йил, 2-сон.**

ХАЛҚ ТАЪЛИМИ БОШҚАРМАЛАРИДА, ТАЪЛИМ МУАССАЛАРИДА «НАВРЎЗ» УМУМХАЛҚ БАЙРАМИНИ НИШОНЛАШ СЦЕНАРИЙСИ

Ўтказиш вақти ____ йил __ март соат ____-00. Ўтказиш жойи: _____

Наврўз байрами ўтказиладиган жой анъанага хос безатилади.

Тадбирни ўтказиш учун мева-мевали ёки манзарали дарахтлар бор жой танланганлиги даврага янада кўрк бағишлайди. **«Наврўз — осойишталик рамзи!», «Истиқлол Наврўзи-бахту-иқболим!», «Ассалом, Наврўзим, сен ризқу-рўзим!»** каби шиорлар плакатларда акс эттирилади.

Карнай-сурнай, доира садолари ҳаммани байрамга чорлайди. Тадбирга таклиф қилинган меҳмонлар, маҳалла оқсоқоллари, фахрийлар баҳорий неъматлар билан безатилган дастурхон атрофига ўтирадилар.

«Томоша» гуруҳи болаларининг байрам дастури намойиш этилади.

Шўх куй остида миллий либос кийган бошловчи _____ ва _____ лар даврага кириб келадилар.

1-бошловчи :

Бу кун муборак тонг, Наврўзи айём,

Бу кун эзгуликка чулганар олам,

Бу кун ҳаяжонда, севинчда юрак,

Эй, азиз дўстларим, Наврўз муборак!

2-бошловчи:

Юртим, илҳомима сарчашма ўзинг,

Бирдек азиз менга ёзинг ҳам қузинг,

Бу кун баҳорингга шеър айтмоқчиман,

Ватаним, муборак бўлсин Наврўзинг!.

1-бошловчи:

— Ассалому-алайкум, ҳурматли меҳмонлар! Азиз отахонлар, муҳтарама онахонлар! Аввало сизларни Наврўз — янги йил, янги кун билан муборакбод этамиз. Барчангизнинг оилангизга тинчлик-хотиржамлик, ризқ-рўз, барака, ишларингизга унум тилаймиз!

2-бошловчи:

— Ассалому-алайкум, кадрли устозлар, мунис ва мўътабар дўстлар, азиз тенгдошлар! Мана, ўлкамизга ўз сепини ёйиб Баҳор байрами Наврўзи айём кириб келмоқда. Наврўз – бу кутлуғ калом, муқаддас сўз! Ота-боболаримиздан қолган қадимий байрам.

1-бошловчи:

— Наврўз — бу яшариш, покланиш, уйғониш ва яхшилик олами!

Наврўз – бу меҳр-муҳаббат, оқибат, ўзликни, ўз қадриятларни англаш ва янгиладан янгиладан онидир.

2-бошловчи:

— Маълумки, юртимиз байрамларга бой, аммо, мана шу гўзал ва бетакрор байрамлар орасида Наврўз айёми ўзининг кўрку таровати ва маъно-мазмуни билан ажралиб туради. Шунингдек, Наврўз меҳнат ва бунёдкорлик фасли, ғалвир сувдан кўтариладиган, йил давомида қилинган ишларни сарҳисоб қиладиган ва янги режалар тузадиган палладир.

1-бошловчи:

— Дарҳақиқат, бунга мисол қилиб кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида амалга оширилган кенг кўламдаги ишларни, давлатимиз томонидан _____ йилнинг «_____ йили» деб эълон қилинишини, ҳар бир соҳада киритилаётган янгиликлар ва қарорларни олишимиз мумкин.

2-бошловчи:

Асосийси, 2004 йилда Республика Халқ таълими вазирлиги томонидан «2004-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастури тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг қатор қарорлари билан белгилаб берилган устивор йўналишлар бўйича кенг кўламдаги ишларнинг амалга оширилиши таҳсинга сазовордир.

1-бошловчи:

— Бу ютуқларимиз бугун нафақат юртимиз аҳлининг, балки хорижликларнинг ҳам эътиборидадир. Улар, жумладан, ўқитувчилар маошининг оширилиши, __та янги мактаб ҳамда

__та меҳрибонлик уйлари бинолариинг куриб битказилганлиги, __та мактабнинг тўлик таъмирдан чиқарилганлиги, янги дарсликларни нашрдан чиқарилганлиги...

2-бошловчи:

— Ҳа, ҳақиқатдан ҳам ХТВ ва унинг фидойилари томонидан шу кеча-кундузда бажарилаётган ишларнинг адоғи йўқ. Булар ҳаммаси Ватан озодлиги, халқимиз ободлиги ва фаровонлиги учун қилинаётган хайрли ишлардир. Бундай савобли ишлар рўйхатини тонггача давом эттириш мумкин.

1-бошловчи:

— Энди ҳурмат ва эҳтиром билан табрик учун сўзни Халқ таълими бошармаси (бўлим) бошлиғи _____га берамиз. Марҳамат _____! (маъруза илова қилинади.) Табрик ўқиб эшиттирилади.

2-бошловчи:

— Раҳмат, _____! Сизнинг хайрли ишларингизга Аллоҳ доимо мададкор бўлсин!

Азиз меҳмонлар! Давраамизнинг муҳтарам қатнашчилари! Барчангизни Наврўзи айём умумхалқ байрами билан яна бир бор чин қалбдан самимий қутлаймиз! Юртимизнинг бугунги чиройига, таълим тизимидаги ютуқ ва тараққиётимизга илоҳо кўз тегмасин. Шу маънода давраамизга _____ маҳалласи имомини таклиф этганмиз, ҳозир ҳурмат билан муҳтарам домлага тиловат учун навбатни берамиз. (тиловат ўқилади)

1-бошловчи:

Раҳмат, муҳтарам домла, дуоларингиз илоҳо ижобат бўлсин.

Бойчечак чиқибди, бугун Наврўз экан,

Ҳамма бир-бирига ширин сўз экан.

Олам ҳам баробар кеча кундуз экан,

Бойчечак чиқибди, бугун Наврўз экан.

2-бошловчи:

Созанда, чал созингни, даврада дилдор ўйнасин,

Қўшигинг айт, муғанний даврада алёр янграсин.

(Навбат таниқли санъаткорларимиз томонидан куй ва кўшиқда берилади.)

Шундан сўнг магнит тасмасига ёзиб олинган «Ялла» ансамбли томонидан ижро этилган «Сумалак» кўшиғи остида

тайёр сумалаклар дастурхонга тортилади.

1 -бошловчи:

*Сумалак тортилар насиба бўлиб,
Ариқда сув оқар бўтана, тўлиб,
Баҳорой келмоқда шодиёна кулиб,
Янги кун келмоқда, келмоқда Наврўз.*

2-бошловчи:

— Мана, дастурхонимизга Наврўзнинг шоҳ таомлари ҳисобланган сумалак ҳам тортилди. Маълумки, сумалак Наврўз таомлари орасида алоҳида тарихга ва ўринга эга. Чунки, сумалак тайёрлаш ҳам ўзига хос саънатни талаб қилади. Уни бугун бизга кечаси билан сумалак тайёрлаб, тортиқ этганлар яхши билишади. Бу таом аجدодларимиздан бизга қадимий мерос ва анъана бўлиб, ўзининг шифобахшлиги билан аҳамиятлидир.

Шоирларимиз айтганидек,

*Сумалагим тарихи зўр бу – «Си-малак»,
Ковлар экан ғайбдан келган ўттиз малак.
Ниятларинг ижоб бўлар айтсанг тилак —
Момом айтган пок ниятни соғинганман.*

1-бошловчи:

— Эндиги навбат бўлимлар ва (мактаб) ташкилотлараро ўзаро беллашувга (ҳар бир бўлим ёки ташкилот ўзлари тайёрлаган сахна чиқишларини навбати билан намоиш этадилар. Жумладан, кўшиқ, шеър, ракс, аския, лоторея ўйини ва бошқалар)

Шундан сўнг бир жуфт кўшиқ янграйди. Истеъдодли ва ёш хонанда _____га навбат берилади. Келин салом кўриниши намоиш этилади.

2-бошловчи:

— Мана, муҳтарам меҳмонлар, даврамиз жуда қизгин ўтаяпти.

*Курашса кураги ерга тегмаган,
Ул мағрур бўйини ҳеч ким эгмаган,
Ҳали уни ҳеч ким жангда енгмаган,
Ўзбек полвони у, ўзбек полвони.*

Ушбу байрам даврасига янада файз киритиш учун навбатни

ХТБ қошидаги вилоят Ўқувчи ёшлар маркази «Турон» миллий якка кураш тўғараги қатнашчиларига берамиз. Кураги ҳали ер кўрмаган бу полвонлар ўз шаънларини ҳимоя қиладилар. Марҳамат даврага.

1-бошловчи:

— Ҳозирги навбатни яна бир қизиқарли ўйинга берамиз. Бу ўйиннинг номи «Қошиқда сув ташиб, қудуқни тўлдириш» дейилади. Аммо бизнинг қатнашчиларимиз қошиқда сув ташиб стаканни тўлдирса ҳам катта гап. Навбат қатнашчиларга бошқарманинг барча бўлим ходимларига. Қани қарсақлар! Биз уларни қўллаб турамиз, улар эса ўз бошқармалари шаънини ҳимоя қиладилар.

2-бошловчи:

— Навбат вилоят ташкилоти раҳбарларига. Маълумки, раҳбарларимиз орасида гулдан нозик, тошдан қаттиқ, Барчинойдек сулув, Тўмарисдек жасур аёлларимиз ҳам бор. Уларни ўзаро куч синашиш учун армреслинг (кўл йиқитари) беллашувига чорлаймиз.

Марҳамат, навбат сизларга!

Шунингдек, марҳамат, хоҳловчилар бўлса улар ҳам ташаббус кўрсатишлари мумкин.

1-Бошловчи:

— Муҳтарам меҳмонлар, мана даврамиз янада қизгин ўтмоқда. Байрам тантаналари давом этади. Навбат яна санъаткорларимизга (кўшиқ ва оммавий рақслар).

2-бошловчи:

*Бу яшил оламга ўзинг бер тўзим,
Шафтоли гулидай ёришар юзим.
Оқ бодом гулини ўпганинг ростми?
Келганлигинг чинми, қадим Наврўзим?!.*

1-бошловчи:

*Қизгалдоқ баргидек учар дилдан ғам,
Тошқинлар киради қалбимга маним
Баҳоринг муборақ бўлсин ушбу дам,
Менинг Ўзбекистон — дилбар Ватаним!..*

2-бошловчи:

— Муҳтарам меҳмонлар! Таълим тизими ходимлари орасида

нафақат маънавий-маърифий томондан, балки жисмоний томондан ҳам барчага ўрнак бўла оладиган, тоғни урса толқон қиладиган полвонларимиз кўп.

Ҳозир навбатни Бошқарманинг ва бўлимлараро аркон тортишиш бўйича куч синашишга берсак. Полвонларимизга «Болалар спортини ривожлантириш» бўлими бошлиғи _____ ҳакамлик қилади. Марҳамат, талабгорлар, йигитман деган, юрагида ўти бор мардларни таклиф қиламиз. **(Аркон тортиш мусобақаси).**

1-бошловчи:

— Навбат муҳтарам санъаткорларимизга.

2-бошловчи:

— Навбат – «Зукко бошликлар ўйини»га. (Бунда шар ичига биттадан махсус савол ёзилиб, дарахтларга осилиб қўйилади. Шар устига бўлим бошлиғининг исми ёзиб қўйилган бўлади. Ўйин шарти – қўл тегизмасдан оғизда шарни ёриб, саволга фақат битта сўз орқали жавоб берилади.)

(Куй, кўшиқ, рақс ва турли беллашувлар белгиланган вақтгача давом этиши мумкин, байрамни янада сермазмун ўтишини таъминлаш учун баҳру-байт, савол-жавоблар қилиш мумкин. Келин салом, «Ёр-ёр», «Айтишув» маросимлари ёки «Ким чаккон» уйинлари билан тулдириш мумкин. Бошқарма ёки булим бошлиқлари учун саволлар илова қилинади. (Саволлар шар ичига солиб қўйилган бўлади)

**БЎЛИМ БОШЛИҚЛАРИ УЧУН БЕРИЛАДИГАН
ТАХМИНИЙ САВОЛЛАР:**

(Саволлар даврага мослаб ёки хоҳишга қура бошқачарок ҳам бўлиши мумкин)

1. Тун билан кун тенгашадиган кун – **(21 март)**
2. «Гул ва Наврўз» достонининг муаллифи – **(Лутфий)**
3. Баҳор даракчиси бўлган гул – **(бойчечак)**
4. Энг биринчи гуллайдиган дарахт – **(бодом)**
5. Наврўзни таъқиқлашга ҳаракат қилган истилочилар –
(грек-македонлар, араблар)
7. Наврўз сўзининг маъноси – **(янги кун)**

8. Эркаклар томонидан тайёрланадиган баҳор таоми –
9. (**«Ҳалим»**)
10. Қозонга биринчи солинадиган нарса – (**назар**)
11. Сўз кўрки – (**мақол**)
12. Сержанжал уйда бўлмайдиган нарса – (**барака**)
13. Отдан тушса ҳам – эгардан тушмайдиган одам –
14. (**ўжар**)
15. Саранжом-саришта қизнинг пичан остида турадиган
16. **рўзғор буюми – (супурги)**
17. Турк назмида мамлакатни як қалам айлаган шоир –
18. (**Навой**)
14.«Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» асарининг
муаллифи- (**Беруний**)

Сценарий муаллифи: Г.Ибрагимова

АССАЛОМ, НАВРЎЗ!

*Ҳар тунунг қадр ўлубон,
Ҳар кунунг ўлсун Наврўз!*
Алишер Навоий

Зал байрамона безатилган. Баҳор байрами – Наврўзга бағишланган деворий газеталар осилган. Залнинг бир томонида баҳорий гуллар, ўқувчиларнинг Наврўз ҳақида ёзган маърузалари, мақолалари ва шеърлари, иккинчи томонида эса ундирилган бугдой майсаси, ўғил болалар яшаган турли хилдаги варраклар, ўқувчи қизлар томонидан пиширилган баҳор таомлари ва пишириқлари кўргазмага қўйилган.

Парда очилади.

Саҳна баҳорий кўринишда. Унинг ҳар икки томонида гуллар билан безатилган арғимчоқ.

Залда магнит тасмасига ёзилган зилол сув шалоласи, сайроқи кушлар садоси ва най навоси эшиттирилади.

Саҳнага адабий кечанинг раҳбари чиқади.

Ўқитувчи: – Ассалому алайкум, азиз, ҳурматли меҳмонлар, ҳамкасблар ва ўқувчилар!

Яна серкуёш юртимизга қалбларимизни олам-олам қувончу шодликларга, ширин ҳис-туйғуларга тўлдириб сўлим баҳор фасли кириб келди. Баҳор фаслининг энг қувончли байрамларидан бири – Наврўздир. Шу байрам муносабати билан ҳаммангизни Наврўзи олам билан табриклаб, сизларга бахт-саодат, шоду хуррамлик тилаб, «Ассалом, Наврўз!» деб номланган мусикий-адабий кечамизни томоша қилишга таклиф этамиз.

(Шеър ўқилади.)

*Кўкда олтин камалак,
Дошқозонда сумалак.
Даврага чорлаб тинмай,
Жар солар карнай-сурнай.
Наврўз муборак, Наврўз!*

Саҳнада карнай-сурнай садолари янграйди. Миллий либосда раққоса қиз-йигитлар рақсга тушишади. Раққосалар, карнайчи,

сурнайчи, ногорачи ва доирачилар ўлкамизга Баҳор, Наврўз келганидан хабар берадилар.

Сўнг магнит тасмасига ёзилган «Баҳор вальси» куйи янграйди. Саҳнага миллий байромона либосда адабий кечани олиб борувчи қиз ва йигит оҳиста қадамларда чиқиб келишади.

Қиз: – Ассаломдан бошланур сўз,

Кўҳна расм этсин давом.

Бугун Наврўз айёмида

Дўстлар, сизларга ассалом!

Йигит: – Одатда, офтоб ҳам,

Бошлар сўзин саломдан,

Қўлимиз кўксимизда,

Ассалому алайкум!

Қиз: – Кўзларимга илоҳий бир назар келди,

Қулогимга жаранглаб хушхабар келди.

Юрагимга зафар келди, сафар келди,

Ўзбекистон тупроғига баҳор келди.

Йигит: – Салқин саҳарларда, бодом гулида,

Бинафша лабида, ерларда баҳор.

Қушларнинг парвози, елларнинг нози,

Бахмал водийларда, қирларда баҳор...

Қиз: – Ассалом, эй, бинафша ранг чечаклар,

Эриб битсин қорлар каби гам-алам.

Тўлиб кетсин гул-лолага қучоқлар,

Ассалом, эй, гўзал Наврўзи олам!

Йигит: – Хуш келдинг, Наврўзим, Ўзбекистонга,

Хуш кўрдик бойчечак, бодом гуллари.

Истиқлол юз очган ота маконга,

Анбарлар ташийдди тоза еллари.

Қиз: – Мана, бир неча кундирки, ўлкамиз узра баҳор нашидаси кезмокда. У ўзи билан бирга бахт, қувонч, муҳаббат каби ширин ҳиссиётларни олиб келди.

Йигит: – Баҳор табиатнинг энг сўлим, энг гўзал, келинчак фаслидир. Бу фаслда дала-боғлар яшил либосда, дашту биёбонлар ранг-баранг гуллар билан безанади.

Баҳор – бу яшиллик, гўзаллик тимсолидир. Бу йилги баҳор ўзгача файз билан кириб келди.

Саҳнага миллий байрамона либосда югуриб жарчи ўғил болалар чиқадилар. Улар Баҳорой ва Наврўзойлар келаятганлигидан хабар берадилар.

1-жарчи: – Бор-хо,
Кел-хо,
Хой, хой одамлар,
Эшитмадим деманглар,
Эшитганлар кетманглар,
Баҳорой келаяптила-рей.

2-жарчи: – Сайил-томоша бошланур,
Кўрганлар дармонда,
Кўрмаганлар армонда,
Бор-хо,
Кел-хо,
Наврўзой келаяптила-рей.

Залда магнит тасмасига ёзилган «Баҳор вальси» куйи эшиттирилади. Саҳнада оппоқ либосда қўлида баҳорий ва бинафша гуллар билан Баҳорой кўриниши беради.

Қиз: – Баҳор келди гул сепин ёйиб,
Тенгсиз чирой касб этди ўлка.
Гул баҳорнинг нурли жилваси,
Сўнгсиз севинч бахш этди қалбга.

Йигит: – Салом сенга, Баҳорой! Хуш келибсан!

Саҳнага Баҳорой этиб келади, олиб борувчилар уни кутиб олишади ва Баҳорой шеър ўқийди.

Баҳорой: – Тоғда юрар оху бир жувон,
Сочимни тарайди шаббода,
Менга бугун яқиндир осмон:
Булутлардан теппамда пода.
Бунда гулнинг энг асллари,
Бахмал гилам, алвон поёндоз,
Табиатнинг бор фасллари:
Баҳор ва ёз қаршимда пешвоз.

Шамоллар шовуллайди, сувлар ҳайқиради, қуёш чарақлайди. Бир зумда ҳавони булут қоплайди. Қарс-қурс чақмоқ чақади, момақалдироқ гулдурлаб қолади. Зум ўтмай кўкдан зумрад томчилар ёғила бошлайди.

Бу – Баҳордан, мендан нишона.

Залда магнит тасмасига ёзилган сайроқи қушлар садоси эшиттирилади.

Саҳнага қушни ифодаловчи либосда югуриб, қанот қоқиб, гул сочиб, Наврўзакжон чиқа бошлайди.

Қиз: – Гарчи кечаларнинг ҳарорати паст,

Этни жунжиктирар бу тунлар гарчи,

Офтобли кунларга ихлосу ҳавас.

Олиб учиб келди Наврўзак – элчи.

Йигит: – Салом сенга, Наврўзакжон! Хуш келибсан!

Саҳнага Наврўзакжон етиб келади, олиб борувчилар уни кутиб олишади ва Наврўзакжон шеър ўқийди.

Наврўзакжон: — Мен, Наврўзакжон, Наврўзак, кўклам элчиси,

Мен Наврўзакжон, Наврўзак шодлик куйчиси.

Бўғотларда мусичалар кўшиғи бошланади. Қалдирғочлар вижир-вижири яна кулоқни қоматга келтиради. Қушлар парвози, табиат нозини кўриб бир олам илҳом, завқ олади киши!

Бу – кўкламдан, мендан нишона.

Залда магнит тасмасига ёзилган «Баҳор вальси» куйи яна эшиттирилади.

Саҳнага оч яшил ранг либосли, қўлида кўк майса ва бинафша гуллар билан Наврўзой чиқа бошлайди.

Қиз: – Яна кўнгиллардан рутубат кетди,

Яна шуълалардан қамашмоқда кўз.

Яна дилдорликнинг фурсати етди,

Демак, Баҳор келди,

Келмоқда Наврўз!

Йигит: – Салом сенга, Наврўзой! Хуш келибсан!

Саҳнага Наврўзой етиб келади, олиб борувчилар уни кутиб олишади ва Наврўзой шеър ўқийди.

Наврўзой: – Тупроқни уйғотиб майса чўзди бўй,

Табиат келиндек бунчалар хушрўй,

Баҳор кунларида ҳар бир кунинг тўй.

Халқим, бу кун сенга Наврўз муборак!

Булбул лисонида ишқ тўла хониш,

Гулнинг кўзларида севиниш, ёниш.
Бунда ҳар бир япроқ ўзинга таниш,
Халқим, бу кун сенга Наврўз муборак!

Дошқозонларда сумалакнинг пишиши, кунларнинг илиб бориши, кир-адирлар ва дарахтларнинг гулларга бурканиши, ёғаётган ёмғир бирдан тиниб, йилт этиб қуёшнинг кулиши, марварид томчилар узра, ердан кўкка қадар турфа ранглар жилва қилиб камалакнинг кўриниши қандай гўзал манзара.

Бу – Наврўздан, мenden нишона.

Сўнг Баҳорой, Наврўзакжон ва Наврўзойлар саҳнадан жой олишади.

Қиз: – Шодликдан яйрасин дилларнинг бари,
Неки ғам-ташвиш бор чекинсин нари,
Сендек умрибокий бўлсин ёш-қари,
Хуш келдинг, Наврўзим, дилларга ҳамдам,
Бизнинг қувончлардан қувонсин олам.

Залда магнит тасмасига ёзилган «Шаҳзод» гуруҳи ва Р.Холиқов ижросидаги «Бугун Наврўз!» ашуласи янграйди.

Саҳнада раққоса қиз ўйинга тушади.

Йигит: – Наврўз Яқин Шарқ ҳамда Марказий Осиё халқларининг энг қадимги ва севимли байрамларидан бири бўлиб, янги йил кирган кун сифатида нишонланади.

Наврўз форс-тожик тилидан олинган сўз бўлиб, «янги кун» деган маънони билдиради. Наврўз ҳақида Шарқ халқларининг турлича талқинлари мавжуд. Масалан, Наврўз беш минг йиллик тарихга эга дейилса, айрим ҳолларда унинг зардуштийлик билан ҳам алоқадорлиги қайд этилади. Бу эса Наврўзнинг уч минг йиллик даврга бориб тақалиши ва қадимдан юзага келган эл-элатлар томонидан муборак кун деб ҳисобланганидан, эзгулик тимсоли эканлигидан далолатдир.

Археологик тадқиқотлар бу маросим ундан ҳам кўп, 7-8 минг йил аввалги даврга бориб тақалишини кўрсатади.

Қиз: – Наврўз Шарқ халқларининг жуда қадимий байрами эканига тарих ҳам аниқ шохидлик беради.

Абу Райҳон Беруний «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» номли асарида Наврўз Ер ҳақидаги дастлабки илмий-жўғрофий тасаввурлар пайдо бўлган замонлардан

бошлаб шаклланганини далиллар билан баён этган. У Қуёш йили ҳисобида йилнинг биринчи ойи – фарвардин (ҳамал) ойи ҳақида ёзиб, «Бу ойнинг биринчи куни Наврӯздир», – дейди. Беруний Наврӯзни илмий жиҳатдан кун билан тун тенглашган вақтда бўлишини эътироф этган.

Наврӯз ҳозирги йил ҳисоби бўйича 21 мартга тўғри келади.

Йигит: – Баҳор ва меҳнат байрамининг пайдо бўлиши ҳақидаги тарихий маълумотлар даврлар ўтиши билан турли ўзгаришларга учраб, афсонаю ривоятлар қобигига ўралган ҳолда бизга қадар етиб келган. Анна шундай афсоналарнинг аксарияти Наврӯзи оламнинг вужудга келишини афсонавий Жамшид номи билан боғлайди.

Абулқосим Фирдавсий ўзининг «Шоҳнома» асарида ҳикоя қилишича, Наврӯз Жамшид номи билан боғланади. Қадимда Жамшид деган подшо бўлиб, у юртга яхшилик қилиш мақсадида одамларни касбга ўргатади, ҳар хил саройлар бунёд этади, табиблик сирларини очади, боғлар яратади. Ниҳоят бир куни тахт ясатиб, унда осмонга кўтарилади.

Улуғ шоир уни гўзал мисраларда қуйидагича талқин қилган:

Битта тахт курдирди, бари сийму зар,
Шукуҳи Каёний, беағи гавҳар.
«Дев кўтариб учсин», деб бўлди фармон,
Тахт кўтарилганда паст бўлди осмон.
Барча жам, одамлар қарар тахтига,
Жаҳон қойил бўлиб, шукуҳ-бахтига.
Жамшидга сочишар олтину гавҳар,
Шу кунни янги йил—байрам дейишар.

Қиз: – Шаркнинг буюк олими ва инсонпарвар шоири Умар Хайёмнинг «Наврӯзнама» асари узоқ тарихимиздан, Наврӯз байрамининг келиб чиқишидан, шунга боғлиқ аждодларимизнинг урф-одатларидан ҳикоя қилади.

Умар Хайём «Наврӯзнама» асарида Қуёш тақвими (календари)ни ишлаб чиққанлигини ва унинг тарихини баён қилади. Шу тақвим бўйича Эрон подшоҳларининг Наврӯз кунини қандай белгилаганликлари ва байрамни қай тарзда ўтказганликларини тарихий далиллар билан баён қилган.

Умар Хайём бу асарида нафақат этнограф, тарихчи, олим,

балки билимдон табиб сифатида ҳам кўринади. Масалан, сумалак таоми қадимда кўпинча арпа кўкидан, шу билан бирга бугдой кўкидан тайёрланганлигини, арпа ва бугдой майсасидан тайёрланган сумалак кўп касалликларга даво бўлишини ҳам кўрсатиб ўтган.

Йигит: – Бундан ташқари, Наврўз том маънода, деҳқонлар байрами. Шу кундан бошлаб деҳқонлар ерга омоч солиб, экин-тикинини бошлайди, мўл ҳосил учун барака уруғини заминга қадайдди.

Залда магнит тасмасига ёзилган «Шаҳзод» гуруҳи ва Р.Холиқов ижросидаги «Наврўзингиз муборақ бўлсин!» ашуласи янграйди. Бунга раққоса қиз ўйнайди.

Қиз: – Баҳор келиши билан, баҳорий турфа анвойи гуллар очилиб, муаттар, хушбўй атрини атрофга таратиб, ўзини кўз-кўз қилади.

Саҳнага қўлларида баҳорий гуллар билан қиз болалар чиқиб, бойчечак, бинафша, лола ҳамда чучмомалар ҳақида шеърлар ўқишади.

Сариқ либосда, қўлида илк баҳор гулини ушлаб Бойчечаккой шеър айтади:

Бойчечак гул аслидир,
Наврўз фаслин наслидир.
Бойчечагим, бойчечак,
Кутиб олай хушчақчақ.
Бола, бола, бойчечак
Этак тўла бойчечак.
Бойчечагим ҳиллолик,
Ҳамён-ҳамён тиллолик,
Ҳаммаёқ гул-лолазор,
Гуллардан биз терайлик.

Тўқ сафсар ранг либосда, қўлида бинафша гул билан
Бинафшаой шеър айтади:

Ҳар ён навбаҳор,
Осмон кўк шиша,
Изладим сени,
Боғма-боғ оша.
Кўрдиму тердим,

Мен шоша-шоша.
Яша, бинафша,
Гўзал бинафша.
Ҳидлаб тўймайман,
Хушбўй исингга,
Қуёш завқ билан,
Боқар ҳуснингга.
Менга, барчага,
Тансиқ ҳамиша,
Яша, бинафша,
Гўзал бинафша.

Сафсар ранг либосда, қўлида чучмома гулини кўтариб
Чучмомаой шеър айтади:

Ҳимо билан бош эгиб,
Турар яшнаб чучмома,
Қир-адирлар бағрига,
Чирой ташлаб чучмома.
Сенинг қадду ҳуснингни,
Кўриб кўзим толмайди.

Қизил либосда, қўлида лола гулини ҳидлаб Лолаой шеър
айтади:

Лола, лола, лолажон,
Юртим чиройи, лолажон.
Элим чиройи лолажон.
Ҳой болалар, болалар,
Юринг қирга борайлик.
Лолалардан терволиб,
Чаккаларга такайлик.

Сўнг, Баҳорой, Наврўзойлар меҳмонларга бинафша гулдаста
тақдим этадилар.

*Залда магнит тасмасига ёзилган Ш.Исроилова ижросидаги
«Гуллилола» қўшиғи янграйди. Ўйинчи қиз рақсга тушади.*

Йигит: – Баҳор келиши билан ўғил болалар варраклар ясаб,
кўкка учиришади, қизлар эса тол новдаларидан баргаклар
яшаши ва лапарлар айтиб, аргимчоқлар учишади.

Саҳнага жасажжи қиз ва ўғил болалар чиқишади.

Саҳнанинг икки томонидаги аргимчоқда болалар ука-

сингилларини учирадилар.

Бир томонда қизлар тол новдаларидан синдириб олинган хивичдан сочпопук ва баргаклар, баҳорий гуллардан эса, гулчамбарлар ясашиб, бир-бирларининг сочларига тақишади. Уларнинг ёнида қизлар ўсма сиқиб, қошларига ўсма қўйишади.

Иккинчи томонда эса ўғил болалар ўзлари ясаган варракларини кўз-кўз қилишади.

Сўнг ўғил болалар «Ким олади?» деган беллашув ўйин қўшигини доира шаклида ўйнаб ижро этишади. Доира ўртасига гулдаста қўйилади.

Ким олади-ё шугинани-ё,

Мен оламан-но шугинани-ё.

Ололмайсан-но шугинани-ё.

Ботир бўлсанг-го ўзингни кўрсат.

Чаққон бўлсанг-го ўзингни кўрсат.

Ким олади-ё шугинани-ё,

Мен оламан-но шугинани-ё.

Ололдинг-го шугинани-ё.

Ҳей.

Шундан сўнг, саҳнада қизлар «Читти гул» қўшигини ўйнаб ижро этишади, унга доирачи жўр бўлади.

Читти гул-а, читти гул,

Ҳа-ю, читти гул.

Читти гулга гул босай,

Ҳа-ю, читти гул.

Дукур-дукур от келди,

Чиқиб қаранг ким келди?

Аравада ун келди,

Чилдирмада гул келди,

Ҳа-ю, читти гул.

Ҳа-ю, читти гул.

Киз: – Баҳор келиши билан мевали дарахтлар қийғос гуллайди. Биринчи бўлиб бодом гуллаганда катта-кичик мамнун бўлади. Сўнгра қолган мевали дарахтлар ҳам биринкетин гулга бурканишади. Ўрик гуллари эса ўзгача бир чиройга эга бўлади.

Саҳнада қизлар «Ўрик гуллаганда» ашуласини ижро

этишади.

Дутор, рубоб ва доираларда ўғил болалар жўр бўлишади.

Новдаларни безаб ғунчалар
Тонгда айтди ҳаёт отини,
Ва шаббода қурғур илк сахар
Олиб кетди гулнинг тотини.
Ҳар баҳорда шу бўлар такрор,
Ҳар баҳор ҳам шундай ўтади.
Қанча тиришсам ҳам у беор
Еллар мени алдаб кетади.
Ёр, ёр, ёрингманей,
Ж - о - о - н.

Мана сенга олам-олам гул,
Этагингга сиққанича ол,
Бунда толе ҳар нарсадан мўл,
То ўлгунча шу ўлкада қол
Ж - о - о - н, ж - о - о - н.

То ўлгунча шу ўлкада қол.
Ҳар баҳорда шу бўлар такрор
Ҳар баҳор ҳам шундай ўтади.
Қанча тиришсам ҳам у беор
Еллар мени алдаб кетади.
Ёр, ёр, ёримсане-ей.

Йигит: – Наврўз айёмида йиғинлар, давра суҳбатлари, сайл ва томошалар авжига чиқади. Айниқса, аскиячилар давраси жуда қизиқарли бўлади.

Саҳнага аскиячи ўғил болалардан 6 нафари чиқишади ва баҳор, Наврўз гуллари ҳақида аския айтишади.

– Дўстим! (**Исми билан айтилади.**)

– Лаббай!

– Гулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз?

– Айтганингизман,

Бойчечагим, бойчечак, териб олдим бир этак, деб бойчечак териб қизларга улашиб юрган сизмисиз?

– Дўстим! (**Исми билан айтилади.**)

– Лаббай!

– Гулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз?

– Айтганингизман.

— «Чув-чув момо, чик, чик!» – деб чучмомани топа олмай, адирда адашиб юрган сизмисиз?

– Дўстим! **(Исми билан айтилади.)**

– Лаббай!

– Гулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз?

– Айтганингизман.

— Келди Наврўз – навбахор, очилди гул-лолалар. У лолани терайми, бу лолани терайми, деб лолазор кезиб юрган сизмисиз?

Сўнг, саҳнада қизлар ижросида «Наврўз келибон» ашуласи ижро этилади. Доирачи ўғил болалар бунга жўр бўлишади.

Қиз: – Наврўз кунлари кўкатлардан турли хил таомлар тайёрланади. Ялпиз, жағ-жағ, исмалок, беда каби шифобахш ўсимликлардан кўк чучвара, кўк сомсалар ва бошқа таомлар пиширилади.

Баҳорой ва Наврўзойлар меҳмонларга кўк сомсалар тарқатишади.

Йигит: – Сумалак қадимий тансиқ таом бўлиб, Наврўзнинг хабарчиси десак, муболаға бўлмайди. Унинг келиб чиқиши ҳақида турли хил афсоналар мавжуд.

Қиз: – Сумалак – биби Фотиманинг ошлари экан. Бир куни у кишининг болалари оч қолибдилар. Овқат пишириб берай десалар, уйларида қозонга солгудек ҳеч вако йўқ экан. Ўшанда киш чиқиб, энди кўклам кўкатлари ер бағирлаб бош кўтарган вақт экан. Биби Фотима кузда ҳовлиси четига бир ҳовуч дон сепган эканлар, қарасалар ўша кўкариб, майсалаб қолган экан. Дарров шу майсадан ўриб келиб, майдалаб қозонга солиб, супрадан қоқиштириб олинган бир сиким унни ҳам қўшиб, яхшилаб аралаштириб, устидан сув қуйиб қозон тагига ўт қалабдилар. Бироз қозонни қовлаб ўгиргандан кейин ўғилларига қўшилиб биби Фотима ҳам ухлаб қолибдилар.

Эрталаб уйғониб қарасалар, қозонни ўттизта фаришта қовлаб пишираётган эмиш. Шунинг учун бу таомнинг номи Си Малак – «Сималак» деб атай бошланган, кейинчалик сумалак бўлиб қолган экан. Сумалакни ўттиз малак қовлагани учун шу

номни олган бўлса ажабмас. Бу бир ривоят, аммо ривоят ва афсоналарда ҳам ҳақиқатнинг бир учи яшириндир.

Саҳнада атлас либосдаги сумалак солинган пиёлани қўлида ушлаб турган қиз «Сумалак» шеърини айтади:

Наврўз келай деганда,
Бугдой ундириб қўйдик,
Меҳмон бўлиб келдингиз,
Сумалак қилиб қўйдик.
Сумалакжон, сумалак,
Сумалакжон, сумалак,
Сумалакка йиғилар,
Катта-кичик, ҳамма ҳам.
Пишиб чиқса тотисанг,
Кўнгиллар кувнар бирам.
Сумалакжон, сумалак,
Сумалакжон, сумалак.
Марҳамат, сиз ҳам сумалакдан тотиб кўринг.

Сўнг залда магнит тасмасига ёзилган «Ялла» гуруҳи ижросидаги «Сумалак» қўшиғи янграйди. Баҳорой ва Наврўзойлар меҳмонларга пиёлаларда сумалак таомини улашадилар.

Йигит: — Азал-азалдан халкимизнинг энг олижаноб фазилатларидан, одатларидан бири — қарияларни қадрлаш, эъзозлашдир.

Қиз: — Ҳа, албатта. Кексалар хонадонимизнинг файзи, кўрки, нури ҳисобланишади. Улардан ўрнак олиш, ўрганиш, бизнинг умримизга мазмун бағишлайди.

Залга Чол билан Кампир кириб кела бошлашади. Меҳмонларни ўқувчилар кутиб олишади ва саҳнага таклиф этишади. Улар тайёрлаб қўйилган жойга ўтиришади.

Фотиҳага қўл очилади.

Чол: — Тинчлик, тан сихатлик, хотиржамлик бўлсин, илоҳо омин.

1-ўқувчи: — Буважон, бувижон, хуш келибсизлар. Байрамингиз муборак бўлсин!

Кампир: — Раҳмат. Азиз меҳмонлар, болажонларим, Наврўзи оламингиз сизларга ҳам қутлуғ бўлсин!

2-ўқувчи: – Наврўз улўғ байрамлардан бири. Шунинг учун биз Наврўз ҳақида кўп нарсаларни билишни хоҳлаймиз. Буважон, илтимос, шу ажойиб байрам ҳақида билганларингизни гапириб беринг.

Чол: – Наврўз — қадимги миллий байрамимиз. У инсонни фақат эзгуликка, яхшиликка ундайди. Улўғ айём кунлари бирор юртда уруш бўлаётган бўлса, ўзаро келишув асосида жанглар тўхтатилган. Демак, болажонларим, Наврўз тинчлик, хурсандчилик элчисидир.

3-ўқувчи: – Мен Наврўз ҳақида халқимиз яратган ҳикматлардан айтиб бермоқчиман:

Ҳамал келди, амал келди.

Яхши одам кўзидан маълум,
Яхши йил Наврўзидан.

Наврўз кунини қари-ёш,
Қучоқлашиб кўришсин.

Наврўздан сўнг қиш бўлмас,
Мезондан сўнг ёз бўлмас.

Чол: – Тўғри, баракалла.

4-ўқувчи: – Мен эса бувижонимдан эшитган Наврўз билан боғлиқ бўлган белгилар ҳақида гапирмоқчиман:

Турналар ўйин тушса, кун исийди, улар қичқирса, ёмғир ёғади.

Майналар эрта келса, қиш эрта тугайди.

Кампир: – Жуда тўғри.

5-ўқувчи: – Бувижон, сиз ҳам Наврўз ҳақида сўзлаб беринг.

Кампир: – Хўп, болажонларим. Мен сизларга буюк бобомиз Хожа Али Ҳаким ат-Термизийнинг «Наврўзнама»си ҳақида гапириб бераман.

Агар Наврўз якшанба кунини кирса, мўл-кўлчилик, тўқчилик бўлади. Экинлар ҳосили яхши, сероб бўлади. Экинларни эртароқ экиш керак.

Агар Наврўз душанба кунини кирса, тўқчилик бўлиб, ноз-

неъматлар кўп бўлади. Ёмғир кўп ёғади, дон ҳосили ўртача бўлади. Баъзи жойларда зилзила рўй беради. Полизли экинлар яхши бўлмайди. Лекин бугдой ширин бўлади.

Агар Наврўз сешанба куни кирса, ўша йили шодлик кўп бўлишини асти қўяверинг. Одамларга тўқчилик, жамики жонзотларга кут-барака ато этилади. Экинларни эрта экиш керак. Мевалар мўл бўлиб, нархлар арзонлашади. Аммо одамлар орасида келишмовчиликлар рўй бериб туради.

Йўқ, йўқ, жанжал бўлмасин, болажонларим.

Агар Наврўз чоршанба куни кирса, бироз қаҳатчилик бўлиши мумкин, лекин тез орада бартараф бўлгай. Полиз сероб, дон-дун хирмон-хирмондир. Ҳашаротларнинг ҳам жонига оро киради. Савдогарчилик авжига чиқади.

Агар Наврўз пайшанба куни кирса, ёғингарчилик кўп кузатилади. Подшоҳларга омад кулиб боқади. Ҳунармандларнинг касбу корига барака ёғилади. Савдо-сотик ривожланади, лекин халойиқ орасида ёлғон сўз, беморлик авжига чиқади.

Йўқ, йўқ, ёлғон сўз, бемор бўлмасин.

Агар Наврўз жума куни кирса, халқ шодлик ва фаровонликка эришгай. Ёмғир кўп ёғар, қиш узун, совуқ қаттиқ бўлар. Нархлар арзон, неъматлар сероб бўлгай.

Агар Наврўз шанба куни кирса, бироз қаҳатчиликка чидашга тўғри келади. Ёмғир кўп ёғади, кузги экинлар яхши бўлиб, мевалар камроқ ҳосил беради. Совуқ қаттиқ, қиш узоқ бўлади.

Ана, болажонларим, Наврўз қайси куни, қандай дохил бўлишини ҳам билиб олдингиз.

6-ўқувчи: – Бувижон, мен ҳам Наврўз билан боғлиқ бўлган удумлар, анъаналар ва расм-русумлар ҳақида гапириб бермоқчиман.

Наврўз куни туғилган боланинг исмини Наврўз ёки Наврўзой қўйишган.

Уришган кишиларни Наврўз куни яраштириб қўйишган.

Сумалак тагига олмасин учун қозонга етти ёки ўн уч дона тош ташлаб қўйилади.

Кампир: – Тўғри айтдинг, баракалла, болам!

Болажонларим, Наврўз ҳақида анча маълумотларни билар

экансизлар. Мана шундай ажойиб кунларга етиб келганимизга шукур. Якин ўтмишда сумалакни бекитиб пиширган кунларимиз ҳам бўлган.

Чол: – Ҳа, тўғри. Наврўз байрамини нишонлаш у ёқда турсин, номини ҳам айтолмайдиган замонларни кўрдик. Фақат мустақиллик шарофати билан яна миллий қадриятларимиз тикланди. Оллоҳга шукурки, Наврўзимиз яна ўзимизга қайтиб келди.

Кампир: – Бунинг учун Президентимизга катта раҳмат. Биз энг бахтли инсонлармиз. Чунки жаннатмакон, озод ва обод юртда, бахтли, тинч яшаймиз.

7-ўқувчи: – Келганингиз жуда яхши бўлди. Хонамиз нурга тўлиб кетди. Шунинг учун доно халқимиз: «Қариси бор уйнинг, париси бор», деб тўғри айтишади. Биз анча нарсаларни билиб олдик.

Раққоса қиз: – Буважоним, бувижоним, сизлар учун мен рақсга тушмоқчиман.

Залда магнит тасмасига ёзилган Р.Шарипов ижросидаги «Салом, Наврўз!» ашуласи янграйди. Раққоса қиз чир айланиб ўйинга тушади. Рақс давомида у Чол билан Кампирни ҳам ўйинга таклиф қилади ва улар ҳам рақсга тушишади.

Кампир: – Болажонларим, бизни жуда хурсанд қилдингизлар. Энди бизларга рухсат.

Ўқувчилар чол-кампирни меҳмон бўлиб, биров дам олишга таклиф қилишади.

Чол: – Болажонларим, менинг борадиган жойларим кўп. Бир жойда улоқ ўйини бўлаяпти, кўшни маҳаллада ҳалим пиширишяпти, ҳаммасига улгурсам, дейман. Энди, улуг кишиларни ҳамма жойда хурмат қилишади-да.

Кампир: – Вой, болажонларим, менинг ҳам борадиган жойларим кўп. Маҳалламизда сумалак пиширмоқчи эдик. Мени кутиб ўтиришгандир.

Қани, чол фотиҳа қилинг, ўрнимиздан турайлик.

Чол: – Юртимиз тинч, осмонимиз мусаффо бўлсин. Ҳамиша хонадонимизда яхшилик бўлсин, илоҳо омин.

8-ўқувчи: – Келганларингиз учун раҳмат. Соғ бўлинглар.

9-ўқувчи: – Яхши боринглар.

Ўқувчилар Чол билан Кампирни кузатиб қўйишади.

Йигит: – Бутунги кунда Наврўз байрами янада замонавийлашиб, янгича мазмун ва усуллар билан бойитилмоқда.

Наврўз кунлари ота-онани, кексаларни улуғлаш ва улар хизматида бўлиш, беморларни бориб кўриш ва кўнгилларини кўтариш, мархумларни ёд этиб, қабрларини зиёрат этиш ҳар бир инсоннинг бурчига айланиши керак. Шу кунларда қариндош-уруғлар, дўст-биродарлар бир-бирларини йўқлайдилар, иззат-икром кўрсатадилар. Кўча ва хиёбонларни обод этиш, дарахт ва гуллар ўтказиш мақсадида маҳаллаларда, туман, шаҳар ва кишлоқларда халқ хашарлари уюштирилади. Анъана бўлиб қолган халқ сайилларида ҳар хил қизиқарли томошалар кўрсатилади. Жумладан: дорбоз, полвон ва масхарабозларнинг чиқишлари; хўроз, бедана, кўчқор уриштириш каби ўйинлар жуда қизиқиш билан томоша қилинади.

Киз: – Наврўз кунлари ёшлар ўзаро йиғилишиб, базмлар уюштиришади, лапарлар айтишади.

Саҳнага чиққан қизлар «Дейди-ё» лапарини айтишади. Доирачилар жўр бўлишади. Раққоса қизлар ўйинга тушадилар.

Дейди-ё, дейди-ё,

Бугун Наврўз, дейди-ё.

Эски ўпка-гиналарни

Қилма ҳаргиз, дейди-ё.

Дейди-ё, дейди-ё,

Гул сайилим, дейди-ё,

Бул кўнглимни кимга берсам

Ўз майилим, дейди-ё.

Дейди-ё, дейди-ё,

Кўшиқ айтгин, дейди-ё.

Кўшиғингга бахтгинангни

Кўшиб айтгин, дейди-ё.

Дейди-ё, дейди-ё,

Омон бўлинг дейди-ё.

Пок меҳнату, яхшилик

Томон бўлинг, дейди-ё.

Дейди-ё, дейди-ё,
Ўқи-ишла, дейди-ё.
Хизматингни элингга
Сен бағишла, дейди-ё.

Йигит: – Баҳор фаслида тўйлар ҳам кўпаяди.

Миллий удумларимиздан бири никоҳ тўйларида «Ёр-ёр», «Ўлан» ва «Келин салом» айтишлар катта-кичикни ўзига жалб қилади. Халқимизнинг қадимий анъаналарига нисбатан ёшларда кизиқиш ва меҳр-муҳаббат уйғотади.

Залга карнай, сурнай, ногора ва доиралар садолари остида «Ёр-ёр» айтишиб келин билан қизлар кириб келишади.

Тоғда тойча кишнайди
От бўлдим деб.
Уйда келин йиғлайди
Ёт бўлдим деб.
Йиғлама қиз, йиғлама,
Тўй сеники, ёр-ёр.
Остонаси тиллодан
Уй сенники, ёр-ёр.
«Ёр-ёр»га «Ўлан» уланади.
Хай-хай ўлан, жон ўлан,
Келин келди, ёр-ер,
Келин билан қўшилиб
Давлат келди, ёр-ёр.
Гул наврўз чечагида,
Келинчак бор, ёр-ёр.
Келинчакнинг йўлига,
Гуллар сочай, ёр-ёр.

Қизлар келинчакка гуллар сочишади. Сўнг саҳнада «Келин салом» кўриниши ижро этилади.

Ассалому алайкум, келин салом,
Салом-салом, ассалом!
Икки ёшни бир қилган
Аввало Худойимга салом!
Осмондаги юлдуздай,
Кийганлари кундуздай,
Меҳмонларга бир салом!

Мактабда улуғ симматли,
Гап-сўзлари қимматли,
Мактаб раҳбарига салом!

(Исми билан айтилади.)

Ошга солган иликдай,
Қош-кўзлари пиликдай,
Раҳбар ўринбосарига салом!

(Исми билан айтилади.)

Юрса йўлни тўлдирган,
Дарс жадвални бўлдирган,
Ўқув мудирасига салом!

(Исми билан айтилади.)

Осмондаги ойдайин,
Ёйилиб оққан сойдайин,
Устозларга бир салом!
Атлас кўйлак кийганлар
Югуриб хизмат қилганлар,
Наврўз ўтказувчига салом!

(Исми билан айтилади.)

Эшик очиб қараган,
Наврўз қачон деб сўраган,
Ўқувчиларга бир салом!
Салом, салом, яна салом,
Ҳаммамизга кўп салом!

Қиз: – Йиллар, асрлар ўтаверади, бироқ Наврўз мадҳияси халқ дилидан, шоирлар тилидан тушмайди. Наврўз гоҳ гул тарзида, гоҳ севги чақини бўлиб, гоҳ мангу муҳаббат олови бўлиб, гоҳ булбул куйи бўлиб яшаб қолаверади.

Йигит: – Ҳа, шоирлар Наврўзни навбаҳорнинг лолаларида, ғамни чекинтирган шодлик онларида, кишиларнинг бир-бирини йўқловида, жамийки савоб ишларда тараннум этганлар.

Залда магнит тасмасига ёзилган «Баҳор вальси» куйи даст овозда эшиттирилади.

Ўқитувчи: – Ҳа, тўғри. Демак, Наврўз кўҳна ва замонавий халқ байрамики, у фақат самимийликни, шодиёналикни ўзида мужассам этади.

Ҳазрат Алишер Навоий Наврўзни самимий севгида, Машраб

сахродаги янтоқ гулида, Огаҳий боғу бўстонда, Муқимий эса сайраётган булбул навосида кўришган.

Биз эса, Наврўзни тинч ўлкамизнинг гўзал табиатида, гуллаб-яшнаётган ва обод мамлакатимизнинг чиройида, халқимизнинг фаровон турмушида кўраяпмиз.

Бобомиз Алишер Навоий:

«Ҳар тунунг кадр ўлубон,

Ҳар кунунг ўлсун Наврўз!» –

деганларидек, тинч юртимизда ҳамиша Наврўз тантана қилаверсин. Ҳар бир кунимиз Наврўз шодиёнасидек қувончли, мазмунли, шукуҳли бўлсин.

Азиз меҳмонлар, ҳамкасблар ва ўқувчилар, яна бир бор Наврўзи оламингиз муборак бўлсин!

Саҳнага ҳамма Наврўз қатнашчилари чиқиб, биргаликда «Наврўз фасл боши, йил боши» ашуласини ижро этишади. Якка қўшиқни ўқувчи қизлардан бири ижро этади.

Сўнгра томоша ниҳоясига етгани маълум қилиниб, аста-секин парда ёпилади.

**Гулжамила Аъзамхужаева,
укитувчи**

**VIII синфда миллий ғоя ва маънавият
асослари фанидан «Наврӯз тарихи ва одобиомаси»
мавзусини ўқиш иш тажрибаларидан**

**Дарсинг мавзуси:
КЕЛМОҚДА НАВРҶЗ!**

*Фасли Наврӯзи жаҳонким, бўлди гулзор ҳар тараф,
Пош этиб қиш сиррини, бўлди фусункор ҳар тараф.*

Собир Абдулла

Дарсинг мақсади:

1) **таълим берувчи:** – Қадимий ва умр боқий миллий байрамларимиздан бири – Наврӯз байрами ҳақида тўла билимга эга бўлишга ўргатиш;

2) **ривожлантирувчи:** – таҳлилий тафаккур, билиш, хулосалар юритиш, таклифлар киритиш, қўшимча адабиётлар билан ишлаш, маҳорат ва кўникмаларни шакллантиришни давом эттириш;

3) **тарбияловчи:** – боболаримиз ва момоларимиздан бизгача етиб келган миллий қадриятларимиз, анъаналаримиз, урф-одатларимиз ва удумларимиз ҳақида кенг маълумотга эга бўлишга, уни эъозлаб кейинги авлодга омон етказишга, табиатга тўғри муносабатда бўлишга, уни асраб-авайлашга, меҳнатни севиб, унинг қадрига етишга, инсонга нисбатан ҳурматли, меҳрли, оқибатли бўлишга ўргатиш.

Дарсга тайёргарлик ва дарсинг жиҳози:

1. Наврӯз байрамига бағишланган деворий газета, фотосуратлар, расмлар осиб қўйилади.

2. Ундирилган буғдой майсаси ва баҳорий гуллар стол устига қўйилади.

3. Иккита бўш шохли мевали дарахт. Биринчи мевали дарахт ўрик дарахти, унинг олдида рангли қоғоздан кесиб тайёрланган ўрик гуллари. Иккинчиси эса олча дарахти, унинг олдида ҳам рангли қоғоздан кесиб тайёрланган олча гуллари қўйилади.

4. Наврӯз байрамига оид рисоалар ва бошқа тўпланган материаллар кўргазмага қўйилади.

5. Наврӯз ҳақида видео тасмасига олинган видео лавҳа.

6. Магнитофон. Магнит тасмасига еки компьютерда ёзилган баҳор ва Наврӯз ҳақидаги мусиқа ва ашула.

Дарс услуби: мусобақа

Дарснинг бориши:

Дарс саломлашишдан бошланади. Уйга берилган вазифа аниқланади, дарсга тайёргарлик текширилади.

Сўнгра магнит тасмасига ёзилган сайроқи қушлар садоси ва най навоси эшшителилади. Бир оздан сўнг овоз пасайитирилади.

Ўқитувчи:

Аввал юрагингга мўралайди у,

Сўнгра куртакларга ўргатади сўз,

Замининг кўзидан қочади уйку,

Демак, Баҳор келди,

Келмоқда Наврӯз!

Қишнинг аҳволига боқиб ҳойнаҳой,

Юм-юм ёш тўқмоқда эриётган муз.

Жилва қилаётир тенгсиз бир чирой,

Демак, Баҳор келди,

Келмоқда Наврӯз!

Она бағри каби илиқдир олам,

Ҳарир ҳовур ичра яйрар дала-туз.

Қолди пучмоқларда хазон янғлиғ ғам,

Демак, Баҳор келди,

Келмоқда Наврӯз!

Азиз ўқувчилар! Мана, яна ўлкамизга фасли навбаҳор келди. Баҳор фаслларнинг энг гўзали ҳисобланади.

Донолар йилнинг тўрт фаслини одам умри довларига қиёс этиб, ёшлик–баҳор, ўрта ёш – ёз, етуқлик ёш – куз, кексалик – қиш деб даврларга бўладилар. Биз она табиатнинг бир фарзанди эканмиз, ҳар фаслни ошиқиб кутиш, умр фаслларида эзгу ниятларга интилиш, одамларга фақат яхшилик қилиш, виждоний қарзимиз, инсоний бурчимиз ҳисобланади, Демак, баҳорни донишмандларимиз ёшликка қиёс этишган.

Ҳа, баҳор дилларга ором, хаёлларга илҳом бериб ўз сепини

ёйиб, ҳамма ёқни турфа гулларга буркаб, гўзаллик машғаласини ёқди. Бу эса Наврўзи олам келишидан даракдир. Бутун борлиқ уйғонапти. Табиатнинг гўзаллигини қаранг, ям-яшил майсалар, ялпизлар илк бор ариқ лабидан бўй таратди.

Наврўзни акс эттирувчи видео лавҳа кўрсатилади.

Азиз ўқувчилар! Ўтган дарсимизда Наврўз ҳақидаги мавзу юзасидан сизларга топшириқлар берган эдим. Бугунги дарсимиз шу топшириқлар асосида бўлади. Наврўз ҳақидаги олган билимларингизни мустаҳкамлаймиз. Бунинг учун икки гуруҳга бўлинамиз. Ҳар бир гуруҳга ном берамиз.

I гуруҳ: «Бойчечак»

II гуруҳ «Лола»

Ҳакамлар ҳайъатини сайлаймиз.

Дарсни мусобақа тарзида ўтказамиз.

Мана иккита бўш шохли меваги дарахт. «Бойчечак» гуруҳига ўрик дарахти, «Лола» гуруҳига эса олча дарахти қарашли. Ҳар бир дарахтнинг олдида гуллар қўйилган. Сизнинг берган жавобингиз битта гулни дарахтга илиш билан белгиланади. Демак, дарахтимизни гуллар билан бурканиши сизнинг жавобингизга боғлиқдир.

«Бойчечак» гуруҳи «Бойчечак» ҳақида қўшиқ айтиш билан бошлайди. Ўқувчи созандалар бунга жўр бўлишади.

Бойчечагим бойланди,

Қозон тўла айронди,

Айронингдан бермасанг,

Қозонларинг вайронди.

Қаттиқ ердан қаталаб чиққан бойчечак,

Юмшоқ ердан юмалаб чиққан бойчечак.

Бойчечакни тутдилар,

Тут ёғочга осдилар,

Қилич билан чопдилар,

Бахмал билан ёпдилар,

Қаттиқ ердан қаталаб чиққан бойчечак,

Юмшоқ ердан юмалаб чиққан бойчечак.

Савол: Наврўз тарихи ҳақида нималарни биласиз?

«Бойчечак» гуруҳи: Наврўз яқин Шарқ, Марказий Осиё халқларининг энг қадимий, узоқ йиллик тарихга эга бўлган

меҳнат ва баҳор байрамидир.

Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, Наврӯз ҳаёт абадийлигининг, табиатнинг устивор қудрати ва чексиз саховатининг, шу билан бирга неча минг йиллик миллий қиёфамизнинг, урф-одатларимизнинг мангулик ифодаси, тасдиғидир.

Наврӯз – яшнаш, яшариш байрами, табиатнинг уйғониши билан боғлиқ янги куннинг бошланишидир.

«Наврӯз» форсча сўз бўлиб, «Янги кун» деган маънони англатади. Қуёш (Шамс) йили ҳисобига кўра 21 март кеча ва кундуз тенглашган кун янги йил, яъни Наврӯз байрами сифатида, Яқин Шарқ, Марказий Осиё ва Эрон халқлари томонидан қадимдан кенг нишонланиб келинади.

Наврӯз деҳқон учун экин-тикин ишларининг бошланиш палласи ҳисобланади.

«Лола» гуруҳи: Наврӯз - жуда қадимий байрамдир. Унинг қадимий ва навқирон айём эканлигини буюк мутафаккир алломаларимиз ўз асарларида асослаб берганлар.

Мутафаккирлар наздида Наврӯз байрамининг пайдо бўлиши Жамшид (Қадимги Эрон шоҳларидан бири) подшоҳлик қилган давр билан боғлиқдир. Абу Райҳон Берунийнинг фикрига кўра: «У кунинг Наврӯз деб аташнинг сабаби шуки, Жамшид подшоҳ бўлгач, мажусийлар динини янгилади ва бу иш қилинган кун – «Наврӯз» — «Янги кун» деб аталди. Умар Хайём таъкидлаганидек: «Жамшид шу кунни (фарвардин ойининг боши) Наврӯз аталсин, деб фармон берди ва одамларга ҳар йили фарвардин келганда байрам қилишни ва ўша кунни янги йил деб ҳисоблашни, Қуёш тургунча Наврӯз ҳам барқарор бўлсин, деб буюради».

Фирдавсийнинг ёзишича: «Жамшид темирни эритиб, қурол ясашни, ип йигириб, кийим тикишни, уй, ҳаммом қуришни ихтиро қилган. Кишиларнинг қанчалик қобилиятлилиги, хунарнинг қай йўсинда эгалаганлигига қараб, уларга тавсиф берган.

Бир куни у ажойиб бир тахт ясаб, осмонга кўтарилади. Ҳамма ҳайратда қолади. Ғам-андуҳлар унитилади. Халқ Жамшидни самимий табриклайди ва бу кунни Янги йил

байрамининг биринчи куни дейишади.

Демак, манбаларнинг гувоҳлик беришича, Наврўз байрамининг пайдо бўлиши тўрт минг йиллик тарихга эга бўлиб, у Жамшид подшоҳлиги даври билан боғлиқдир».

Ўқитувчи: Наврўзнинг нишонланиши ҳақида сўзлаб беринг.

«Бойчечак» гуруҳи: – Наврўз ҳамма даврларда табиат ва жамиятнинг уйғониши, яшнаш ва яшариш байрами, янги йил, мучал ва деҳқон меҳнати бошланадиган кун сифатида шоду хуррамлик билан нишонланиб келинган. Халқнинг ахлоқий-маънавий қадриятлари мужассам бўлган, эзгу ниятлар билан тантана қилинадиган инсонпарварлик, бахт ва баҳор байрами Наврўз қанча-қанча замон бўҳронларидан омон ўтди. Ватанимиз мустақиллигидан сўнг Наврўз умумхалқ байрами сифатида кенг нишонлана бошлади.

«Лола» гуруҳи: Наврўз байрами муносабати билан мамлакатлараро уруш-жанжаллар тўхтатилган, урушганлар ярашишган, гина-кудратлар унутилган, ота-она, қариндош-уруғлар, кексалар, касалмандлар совға-салом билан йўқланган. Наврўз таомлари тайёрланган, уй, ховли, кўчалар супуриб-сидирилган, қабристонлар, тарихий обидалар тозаланган. Катта майдонларда сайллар, ўйин-кулгу, аскиябозлик, кўчқор, хўроз уриштириш, кураш, кўпқари ўтказилган. Одамлар бир-бирлариникига меҳмондорчиликка боришган.

«Бойчечак» гуруҳи: Наврўз – меҳнат байрамидир. Бу кун деҳқон ер чопиб, экин экиб деҳқончилик фаолиятини бошлайди.

Наврўз – меҳр-оқибат, инсонпарварлик байрамидир. Бу кун мархумларнинг қабрлари зиёрат қилинади.

Наврўз – дўстлик, биродарлик байрамидир. Мамлакатимизда тили, дини, миллатидан қатъий назар ягона, аҳил оила бўлиб яшаётган юздан ортиқ миллат вакиллари ҳам биз билан биргаликда бу байрамни нишонлайдилар.

«Лола» гуруҳи: Карнай-сурнайлар билан байрам тантанаси бошланадиган бу байрамда дорбозлар, масхарабозлар, полвонлар, кўшиқчилар, созандаю раққосалар, бахшилар ўз санъатларини намойиш этишган.

Истиклол инъом этган неъматлардан бири Наврўзнинг

халққа қайтганлигидир. Юртбошимизнинг саъи ҳаракатлари билан 1990 йилдан эътиборан ҳукуматимизнинг махсус қарорида 21 март Наврӯз миллий халқ байрами куни деб эълон қилинди. Эндиликда у янада замонавий тус олмоқда.

Ўқитувчи: Наврӯз ўтмиш шоирлар таърифида қандай ифодаланган?

«Бойчечак» гуруҳи:

Васли аро кўрдум, тенг эмиш бўйиyo сочи,
Тун-кун тенг экан зоҳир ўлур чу Наврӯз.

Алишер Навоий

Чаманлар сайроғи келдики фасли навбаҳор ўлмиш,
Риёзи хулд янглиғ тоғу сахро лолазор ўлмиш.

Мунис

«Лола» гуруҳи:

Эй меҳри жамоли оламафрӯз,
Айёми восилинг ийди Наврӯз.

Нодирабегим

Илоҳи ҳар кунинг Наврӯз ўлсун,
Ҳамиша толеинг феруз ўлсун.

Оғаҳий

Ўқитувчи: Ҳа, ўзбек адабиётининг буюк даҳолари Наврӯзни муҳаббат, дўстлик, поклик, меҳнат, инсонпарварлик рамзи сифатида улуғлаганлар.

Савол: Наврӯз замондошларимиз ижодида қандай тасвирланган?

«Бойчечак» гуруҳи:

Шукронаким, Наврӯзимни топдим зўрға,
Мерос дея йигитлари минса йўрға,
Кўпкарида от минсалар ким ўзарға,
Ўшал мерос от дупурин соғинганман.
Момоларим пиширсалар гар сумалак,
Ўйин-кулгу, шодликлардан тўлса фалак,
То тонггача ўтин ташиб жоним ҳалак

Бўлса-бўлсин, сумалакни соғинганман.
Булбул айтса атиргулга дил розини,
Ишқибозлар уриштирар хўрозини
Соғинганман карнай-сурнай овозини,
Гул атрида хуш-хавонгни соғинганман!
Элим кутар, баҳорийу, Наврўзини
Ният қилар берсин деб халқ ризқ-рўзини,
Дилга етказ ажодларнинг ҳақ сўзини
Очил гулим, гул жамолинг соғинганман.

Гулчехра Шаҳобиддин қизи

«Лола» гуруҳи:

Куёш теграсида айланиб фалак,
Табиат безаниб мисли келинчак.
Бугун юз очибди турфа хил чечак,
Ассалом Янги кун, ассалом Наврўз!
Яна тенглашибди кеча ва кундуз,
Кўкда нур таратар яркираб юлдуз.
Лабларда табассум, айтиб ширин сўз,
Ассалом Янги кун, ассалом Наврўз!
Шифобахш майсалар бўй чўзиб аста,
Бинафша қўлларда жажжи гулдаста.
Дардларин унитар бемору хаста,
Ассалом Янги кун, ассалом Наврўз!
Сумалак тортилар насиба бўлиб,
Арикда сув оқар бўтана бўлиб,
Қизлар пардозланар ўсмалар қўйиб —
Ассалом Янги кун, ассалом Наврўз!

Муаттар Ҳамроева

Ўқитувчи: Наврўз таомлари ҳақида сўзлаб беринг. Шу таомларнинг қандай тайёрланишини биласизми?

«Бойчечак» гуруҳи: Наврўз муносабати билан ўзига хос турли таомлар, ширинликлар тайёрланиб, байрам дастурхони безатилган. Яъни сумалак, ҳалим, кўк сомса, кўк чучвара, дўлма, бўғирсоқ Наврўз дастурхони учун асосий таомлар ҳисобланган.

Сумалак ва ҳалим Наврӯз дастурхонига алоҳида кўрк бағишлагани боис сумалак сайли ўзига хос тарзда уюштирилади.

«Лола» гуруҳи: Сумалак асосан аёллар томонидан тайёрланиб, дошқозонлар атрофида хотин-қизлар, болалар ўйин-кулги қилиб, лапар, ривоятлар айтишади, чилдирма чалиб, рақсга тушишади. Сайлга келган ҳар бир инсон яхши ният билан қозон қовлайди. Сумалак тайёрлаш жараёни кўпчиликни, ҳамжиҳатликни талаб қилади.

Сумалак Наврӯзнинг «шоҳона» таоми бўлиб, уни тайёрлаш эса катта санъатни талаб қилади. Сумалак йилда бир мартагина тайёрлаш мумкин бўлган таомдир. У таомгина эмас, шифобахш дори ҳамдир.

Ўқитувчи: Болалар ўйинлардан қайси бирини биласиз?

«Бойчечак» гуруҳи: – Наврӯзда болалар турли мусобақали ўйинларни ўйнашади. Биз ҳам варрак учирини, совунланган ҳодага чиқиш, ошиқ, соққа, кулоқ- чўзма ўйинларни биламиз.

«Лола» гуруҳи: Шу билан бирга арқон-арқон, оқ теракми – кўк терак, ким олади шугинани-ё, чиллак ва бошқа ўйинларни севамиз.

Ўқитувчи: Наврӯзга оид қандай удумлар, анъаналар ва расм-русумларни биласиз?

«Бойчечак» гуруҳи: – Наврӯз дастурхонига етти хил дарахт шохидан намуна келтириб қўйилади. Улар: мажнунтол, зайтун, беҳи, анор, бодом, pista, ёнғоқдир.

«Лола» гуруҳи: Наврӯз кунлари қўш оши пиширилган. Қўш омочлар созланиб, хўкизларнинг шоҳи мойланган.

Ўқитувчи: Наврӯзга оид қандай ҳикматларни биласиз?

«Бойчечак» гуруҳи:

Хут кирди, ер остига дуд кирди.

Баҳорги ҳаракат — кузги баракат.

«Лола» гуруҳи:

Баҳорнинг бир куни йилга татир.

Ҳамал йиғлоқ — савр қурғоқ.

Сўнг, «Лола» гуруҳи ижросида «Ҳей, лола» қўшиғи қўйланади. Ўқувчи созандалар бунга жўр бўлишади.

Том устида пиёла, ҳей лола,

Ичи тўла гул-лола, ҳей лола,
Нари тулинг бўз бола, ҳей лола,
Уялади қиз бола, ҳей лола...
Том устида нелар бор, ҳей лола,
Ўрдак билан ғозлар бор, ҳей лола,
Ўрдак кетиб ғоз қолсин, ҳей лола,
Душман кетиб дўст қолсин, ҳей лола.
Югур-югур мен турай, ҳей лола,
Бошингни гулга ўрай, ҳей лола,
Сенга келган балога, ҳей лола,
Ўзим кўндаланг бўлай, ҳей лола.

Ўқитувчи: Ҳамма янги йилнинг хосиятли келишини умид билан кутади. Бу муборак кун элимизга қайси куни дохил бўлишини ҳам илмий мўъжизаларга боғлиқ эканлигини алломаларимиз Хожа Али Ҳаким ат-Термизий, «Наврўзнама»сида таърифлаганлар.

Магнит тасмасига ёзилган Ю.Усмонова ижросидаги «Болажон, Наврўзинг муборак бўлсин!» қўшиғи янграйди, сўнг аста-секин овоз пасаяди.

Ўқитувчи: Азиз ўқувчилар, бугунги дарсимизда Наврўз ҳақида олган билимларингизни яна ҳам бойитдингиз. Мана, қаранг ўрик ва олча дарахтларимиз гулларга бурканиб кетибди. Бу эса сизнинг бугунги дарсда фаол қатнашганингиздан далолатдир. Ҳар бир гуруҳнинг Наврўзга бағишлаб чизиб келган деворий газетаси ҳам бир-биридан чиройли.

Ҳар иккила гуруҳни дарсга фаол қатнашганларини инобатга олган ҳолда «Бойчечак» гуруҳига ўрик дарахтини, «Лола» гуруҳига олча дарахтини совға қиламан.

Азиз ўқувчилар! Мен дарсимни кириб келаётган Наврўзимиз юртимизга тинчлик ва омонлик, ҳаммамизга эса қувонч ва хотиржамликни олиб келсин, дея яқунламоқчиман.

Дарс якунида ҳакамлар золиб гуруҳни аниқлашади ва баҳони эълон қилишади.

Уйга вазифа: Мактабда Наврўз байрамига бағишлаб ўтказиладиган кечага тайёргарлик кўриб келиш.

Г.Аъзамхўжаева сценарийси.

«МУДОМ БОР БЎЛ, НАВРЎЗИ ОЛАМ!»

Серкуёш Республикамиз Мустақилликка эришгач, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида чуқур ўзгаришлар юз бера бошлади.

Аввало, бу аҳолининг тарихан узоқ миллий турмуш ва тафаккури тарзидан, халқ анъаналаридан, урф-одатларидан, маънавиятидан келиб чиқаётганлиги яққол намоён бўлмоқда. Ҳақиқий ўзбекона урф-одатларимизнинг ҳаётдан ўрин олаётгани, қадриятларимизнинг ўз мавқеини топаётгани ҳам шунинг боисидир. Ўзбек ўзлигига ишона бошлади. Маънавий бойлигимиз бўлган Наврўз ва ҳайитларнинг тикланганлиги жуда савоб иш бўлди. Катталарга ҳурмат, оила ва фарзандлар тўғрисида ғамхўрлик қилиш, очиқ кўнгиллик, одамларга хайрихоҳлик билан муносабатда бўлиш, ўзгалар кулфатига ҳамдардлик ва ўзаро ёрдам туйғуси халқимизга хосдир. Маънавиятимизни шакллантиришда бу байрамни ёш авлод онгига, унинг тарбиясига тобора сингдириб боришимиз бугунги куннинг энг муҳим вазифасидир. Асрлар мобайнида шаклланган авлоддан-авлодга бебаҳо мерос сифатида ўтиб келаётган урф-одат, маросим ва байрамлар ҳам миллий мафкуранинг асосий ғояларини сингдиришда муҳим омил бўлади. Шунингдек, ватанига меҳр-муҳаббат, меҳнатсевар бўлишга, устозлар, маърифатпарварларга нисбатан алоҳида ҳурмат-эҳтиром ҳам ўзбек халқига хос фазилатлар бўлиб, чуқур инсонпарварлик, миллийлик ғоялари билан суғорилгандир.

Маънавиятимизнинг шаклланишида юкорида қайд қилинган фазилатларнинг барчасини умумхалқ байрами «Наврўз» ўзида мужассамлаштирган. Юксак маънавий ва миллий қадриятларимиз тимсоли бўлган «Наврўз» байрамини бу кунда ҳам **«Мудом бор бўл, Наврўзи олам!»** дея ХХІ асрнинг ушбу кутлуғ йилида ҳам ўзгача бир тайёргарлик, шоду-хуррамлик ила қарши олмоқдамиз.

Наврўз Республикамизда яшовчи барча миллатлар, одамлар ўртасидаги дўстлик, биродарлик ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамловчи байрам сифатида нишонланади.

Наврўз байрам тадбири барча таълим-тарбия масканларида, оила даврасида, маҳалла, вилоят ва республика миқёсида

ташкилий равишда ўтказилишга қаратилгандир.

Наврўз байналмилал байрамдир. Бу байрамни биз билан бир қаторда Эрон, Афғонистон, Покистон, Ҳиндистон халқлари ҳам нишонлайдилар. Наврўз бу мамлакатда яшовчи кўп халқлар учун азиз ва мўътабар бир айём ҳисобланади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон мустақил давлат сифатида жаҳонга юз тутаётган бир пайтда диёримиз кўшни мамлакатлар билан маданий-маънавий алоқаларни мустаҳкамлашда алоҳида аҳамият касб этаётир, чунки бу байрам эзгулик, адолат, инсонга ҳурмат туйғуларини мустаҳкамлашга, халқлар ўртасида биродарлик ва бирдамликни янада кучайтиришга даъват қилади.

*Қирларнинг тўшида эриётир қор,
Термулиб қор каби эрийдир кўзим:
Хоримай, соғ-омон келдингми, баҳор,
Келдингми, қадами қутлуғ Наврўзим?!
Энтикиб чопишдан чарчамас сабо,
Ям-яшил насимлар ётибди тўзиб.
Яна ёшлигингга қайтдингми, дунё,
Қайтдингми дунёга яна, Наврўзим?!*

Ҳа, бугун Наврўзи олам. Ўрик новдаларида гуллар, қизлар сочларида тол баргак, йигитлар қўлларида эса гулдаста. Ҳамма ёқда яшариш. Олмалар куртак чиқармоқда, қирларни майсалар қопламоқда, сойлар кўпириб оқмоқда. Қишлоқларда, маҳаллаларда, овулларда дошқозонлар осилган. Қаердандир чанқовузнинг дилтортар овози эшитилмоқда. Туни билан байрамга тайёргарлик, барча уйғоқ — ҳамма ёқда шодлик, қувноқлик. Куй-қўшиқлар янграмоқда, раққослар ўйнамоқда. Одамлар қалбида илиқлик, ғурури ўсмоқда, ғайрати ошмоқда.

Наврўз айёмида ҳазрат Алишер Навоийнинг дилидан отилиб чиққан ва асрлар оша кўп қалбларни яйратиб келган шу сермаъно сўзлар тилимизга келаверади-келаверади:

Ҳар тунунг қадр ўлубон, ҳар кунинг ўлсун Наврўз! Ва бу табарруқ сузлар уз урнида қалбимиз нидоларига кушилиб : **Наврўзнинг муборак Ўзбекистоним!**, дея жаранглайди, садо беради гуё.

Маълумки, сеvimли бобокалон шоирлардан бири хазрат
Огаҳий қадим-қадимда:

**... Илоҳи, ҳар кунинг Наврӯз бўлсун,
Ҳамиша толеинг феруз бўлсун!**

— дея куйлаганидек, биз ҳам бугунги кунда Мустақил
диёримизнинг, она Ватанимизнинг ҳар куни шоду-хуррамликка
тўлиб, Наврӯз бўлиб, бахту иқболи, толеи баланд ва равшан
бўлишини истаймиз ҳамда истиқлол юртида:

**...Бугун далаларга қадалган уруғ,
Иншооллоҳ, ризқу барокот тўлуг,
Эй, умид ўлкаси, эртаси улуг —
Ватаним, муборақ бўлсин Наврӯзинг!**

ва яна:

**...Бошингда ҳуррият қуёшинг бордир,
Ўз Туғро, Байрогинг, Юртбошинг бордир.
Мақсадинг, гайратинг, бардошинг бордир,
Ватаним, муборақ бўлсин Наврӯзинг! —**

деймиз.

Ҳа, ўзбек халқининг сеvimли фарзанди, Ўзбекистон халқ
шоири Эркин Воҳидов юкоридаги каби қувнаб куйлаганидек,
Наврӯз — қут-барака, ризқ-рўз, расм-русумлар, урф-одат ва
анъаналар байрамидир.

Ўзбек халқининг миллий байрамларидан бўлган Наврӯз
байрами ўқувчи-ёшларни умуминсонийлик, ватанпарварлик,
меҳнатсеварлик, иймон-этиқод, тинчликсеварлик, меҳр-
шафқатлилик руҳида тарбиялашда муҳим аҳамият касб
этадиган тарбия мактаби сифатида маънавий бойлигимиз ва
буюк ҳазинамиздир.

Шундай экан, бугунги кунда Наврӯз байрамининг улкан
тарбия воситаси сифатидаги кадр-қиммати янада ортиб, у
мустақил диёримизнинг ўқувчи-ёшлари қалбида истиқлол
мафкурасини шакллантиришдек буюк вазифани амалга
оширишда самарали хизмат қилаверади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. «Миллий истиклол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллар».Т., «Ўзбекистон». 2000 й.
- 2.И.Каримов. «Юксак маънавият-енгилмас куч».Т. , «Маънавият», 2008й.
- 3.И.Каримов. «Биздан озод ва обод Ватан колсин».Т., «Ўзбекистон». 1994й.
- 4.И.Каримов. «Халкимизнинг йули мустакиллик, озодлик ва туб ислохотлар йулидир», «Ўзбекистон», 1996 й.
- 5.Умар Хайём. «Наврузнома», Т., 1990 й. «Мехнат».
6. «Навруз-тарбия воситаси», Республика таълим маркази мет.кулланмалари. Т., 1991-1997й.
- 7.Ш.Миралимов. «Навруз» (Кадимий урф-одатлар, Янги маросимлар).
- 8.Йулдош Муқим угли Оташ. «Навруз накли». «Ўзбекистон». Т.,1992 й.
- 9.1990-2007 йилларда чоп этилган «Маърифат» ҳамда «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1990-2000 йиллардаги «Гулчехралар» ва «Тошкент окшоми» газеталари.
- 10.Г.Ибрагимова ва бошқалар. «Наврузинг муборак, Ўзбекистоним», Т., «Янги аср авлоди», 2002 й.
- 11.М.Туропова ва бошқ. «Навруз ва истиклол мафкураси». Т., 1994 й.
- 12.Бошлангич таълим журнали-1992 йил, 1-сон, 1992 йил, 10-сон, 1996йил, 1-5-сонлар.
- 13.Ўзбекистон энциклопедияси. «Н» қисми.
14. «Одобнома» ва «Уқиш китоби», 3-синф.

М У Н Д А Р И Ж А***УЗГАРАДИ!!!

«Ҳар тунинг кадр ўлубон, ҳар кунинг ўлсун Наврўз».....	4
Ўргулайин Наврўзимдан.....	14
Сумалагим-сумалагим.....	14
Ой қизидай.....	14
Биз болажонлар.....	15
Ҳар кунимиз тўй.....	15
Наврўзга қасида.....	16
Сенсан баҳорим.....	17
Эзгулик байрами.....	18
Ассалом, Наврўз!.....	19
Эй нигор, келмиш баҳор.....	20
Наврўз.....	21
Баҳор.....	21
Дилрабо калом бордир.....	22
Меҳрибон ва ёрлақувчи Оллоҳнинг номи билан.....	25
«Наврўзнама» китобининг бошланиши.....	25
Наврўзнинг келиб чиқиш тарихи ва халқ анъаналари ҳақида.....	33
Наврўз ҳақида афсона.....	46
Наврўз байрами.....	50
Наврўз Беруний талқинида.....	54
Навоий назмида Наврўз.....	56
Жарчилар қўшиғи.....	59
Наврўз қўшиғи.....	60
Наврўз ёр-ёри.....	61
Лақашиқилдоқ (халқ қўшиғи).....	61
Ой номлари.....	63
Шаркий мучал.....	65
Соғиниш.....	66
Ҳар кунинг бўлсин Наврўз!.....	69
Наврўз ташрифи.....	71
Наврўз қўшиғи.....	73
Наврўз – шоирларимиз назмида.....	74
Урмимизнинг қувноқ онлари.....	76
Наврўз арафасидаги мутолаа.....	93
Улуснинг улуг қуни.....	111
Ҳаёт гулларига бурканди олам.....	121
Янги кун шукуҳи.....	124
Офтоб ҳамал буржиги кирди.....	132
Наврўз сафоси.....	135

Неъматлари кўп бўлғай.....	138
Оқ ниятлар.....	140
Баҳорнинг эгизаги.....	142
Наврўздан дарак келди.....	144
Баҳор қайтавереди.....	146
Озод руҳ байрами.....	149
Гулбаҳорнинг гўзал айёми.....	151
Умримда бўйлари бор.....	153
Чорлов.....	156
Бинафша.....	157
Наврўз қўшиқлари.....	159
«Баҳорнинг бир куни...».....	160
Баҳор манзумаси.....	161
Кўйлаклари лозазор.....	165
Биз ва наврўз.....	166
«Рақс уйи» ўйинлари.....	169
Диёримнинг чехраси гулгун.....	176
Кўнгил боғлари нурга тўлаверсин.....	179
Юраклар уйғонганда.....	182
Бокий байрам.....	185
Ибратли ҳикоятлар.....	187
Марҳабо, эзгулик тонгги.....	189
Ҳар кунимиз тўй.....	190
Юракларда яшайверасан, Наврўз.....	191
Наврўз ва маънавий тарбия.....	202
Наврўз ва манзур малоҳати.....	211
Сумалак сузинг, она.....	217
Хуршиди олам келди.....	220
Жаннат яшиллагин сўзлайди япроқ.....	220
Наврўз билан боғлиқ бўлган удумлар, анъаналар.....	222
Ёр-ёр.....	222
Келин салом.....	223
Методик тавсиялар.....	226
Наврўзинг муборак, Ўзбекистони!.....	229
Сумалакжон, сумалак.....	237
Бойчечагим бойланди.....	238
Бахшилар Наврўз ҳақида.....	238
Наврўз ҳикматлари.....	239

Умумхалқ байрами «Наврўз»ни намунали ўтказиш бўйича методик тавсия.....	240
---	-----

Ватаним, абадий бўлсин Наврўзинг!.....	245
«Истиқлолнинг истиқболли Наврўзи».....	252
Кичик ёшдаги ўқувчиларнинг «Гуллар байрами»ни нишонлашдаги фаолиятлари.....	258
«Гуллар байрами».....	259
Бошланғич синф ўқувчиларининг миллий байрам – Наврўзни нишонлашлари ва унинг таълимий аҳамияти.....	267
«Баҳор ва гул байрами».....	267
Наврўзи олам бу кун.....	275
Наврўз таомлари.....	283
Наврўз даврага чорлайди.....	288
Халқ таълими бошқармаларида, таълим муассаларида «Наврўз» умумхалқ байрамини нишонлаш сценарийси.....	295
Ассалом, Наврўз!.....	302
Келмоқда Наврўз!.....	321
«Мудом бор бўл, Наврўзи олам!».....	330
Эй, она юртим — Ўзбекистоним!	332

НАВРЎЗ

Наврўз байрами тарихини жойларда ўрганиш юзасидан тавсиялар

Муҳаррир *А. Йўлдошев*
Техник муҳаррир *Д. Тожиалиев*
Рассом *Л. Солиҳова*
Саҳифаловчи *О. Мухторов*

Босишга йилда рухсат этилди.
Бичими 60x84 1/32, Ғажми 21 б. т. Адади 1000.
Буюртма № 033.
Нархи келишилган молда.

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти.

Оригинал макет «Tafakkur Plus» МЧЖ
медиа марказида тайёрланди.
«Tafakkur Plus» МЧЖ босмахонаси.
Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
ў. Мавлонов кўчаси, 1а-уй.
E-mail: maktub@tafakkur.uz
www.tafakkur.uz

Тел. 235-75-84, 440-37-16.